

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск №1 (18)

АКТОБЕ, 2017 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2017

Выпуск № 1 (18)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “IHEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Бердимуратов Темерхан Байбосынович (профессор, доктор
психологии, DBA в сфере управления человеческими ресурсами,
академик Академии Педагогических Наук Казахстана)

Заместитель главного редактора

Алямова Земфира Анвяровна (доцент, к.э.н.)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусаннов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук
Казахстана)

Алеуова Зарина Жеткергеновна (к.ф.-м.н.)

Утемисов Бактыбай Утемисович (профессор, к.и.н.)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)

Каирова Нелля Иمامуратовна (профессор, к.ю.н.)

Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)

Казбекова Гулнур Нагиметовна (доцент, к.т.н.)

Исина Жаннур Аманкелдиевна (доцент, к.ф.н.)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик
РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета
Панкасия, Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский
государственный университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Михалис Глампедакис (профессор по направлению математика,
Технологический образовательный институт, Афины, Греция)

Николас Оурусофф (профессор по направлениям информатики
и психологии, государственный университет в Нью Мексико,
США)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru, web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.03.2017 г.

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Аманғалиқызы А. ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК ТҰСТАРЫ	7
Асанова Н.А. ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ	12
Ахатай Қ. Н. ЖАСЫЛ ҚҰРЫЛЫС ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ	17
Баймағанбетов Б.У., Дүйсенбаева Б.Б. ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ЕКІНШІ ДЕНГЕЙЛІ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫ	21
Достанова А.Қ. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІН ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ СҰРАНЫСЫН ДИФФЕРЕНЦИЯЛАНҒАН ТӘСІЛДЕМЕ БОЙЫНША МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУ	26
Жумагулов Ч. Б. УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ	34
Камбарова Б.Б. ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	38
Кондратова А.Ж. ЫНТАЛАНДЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ ЖӘНЕ ОҒАН ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЫ	42
Садықов Т.У., Садыкова Р.К. ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ	45
Танатов А.Е., Дүйсенбаева Б.Б. ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМУ ТАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ	53
Туралиева А.У. ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ МӘНІ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ	58
Турманбетова С.К. КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ АНАЛИЗ КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДБ АО «СБЕРБАНКА»	63
Шапқынова Қ. КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	68

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Айтназаров М.Ш. ҮЛЕСТІК ҚҰРЫЛЫС КЕЛІСІМ-ШАРТЫНЫҢ МАҚСАТЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ	71
Атабекұлы М., Каирова Н.И. ЛАТЕНТНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ	75
Әбілғазиева А.А., Құлтанова Б.Б., Избасарова А.Б., Жангелдина А.Н. МЕДИАЦИЯ ТАТУЛЫҚҚА БАСТАР ЖОЛ	80
Әбшанов О.Ә. ДАРА КӘСПКЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ	84
Балмағамбетова В.М., Чупина В., Шандыбаева А. К ВОПРОСУ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	88
Бекет Д. Б. ПОНЯТИЕ ВИНЫ, КАК ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ПРИЗНАКА СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ	92
Едильбаева С.З. АР-НАМЫСТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАЛАУ АРҚЫЛЫ ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ	97
Жапарова Ж. АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ АДАМЗАТ ПАРАСАТТЫЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАСЫ	102
Казиев А.Б. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ	

КОРРУПЦИОННЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	106
Кәрібеков А.А. ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУЫНА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	113
Кәрібеков А.А. ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ АДАМ, АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІ	121
Қаламов Ғ. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ОБЪЕКТІЛЕРІ	126
Қаламов Ғ. МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІК ОБЪЕКТІЛЕРІН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	132
Қуатова А.А., Орынбасар С. ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ БОЛДЫРМАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚАРАСТЫРЫЛУДА	134
Мусин А.К. К ВОПРОСУ ПРОФИЛАКТИКИ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ	139
Намешов А.К. ЖЫМҚЫРУ ЗАРДАБЫ – ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ БЕЛГІСІ РЕТІНДЕ	144
Нұрлыбаева А.Қ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЗАҢ ЖӘНЕ ТӘЖІРІБЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	147
Оскинбаев Р. РЕТРОСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	152
Садақбаев Д.Е. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ҚОҒАМҒА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ МӨЛШЕРІ	156
Садақбаев Д.Е. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	160
Салбаева А.Б. ОБЯЗАТЕЛЬСТВА С УЧАСТИЕМ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РК	163
Сәдіргалиева Б.Б., Орынбаева Ж.Ж., Әбілсейтова Ж.А., Тәуекел Ж.Ж., Дүйсенбек Д., Каирова Н.И., Избасарова А.Б. ГЕРМАНИЯ МЕДИАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МОДЕЛІ	168
Сергалиев Н.С. ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ	171
Сергалиева А.А., Избасарова А.К. ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ БАСТЫ НАЗАРДА	177
Сейтмахамбет С.Н. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫ САРАЛАУДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	179
Сейтмахамбет С.Н. КЕЙБІР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫ САРАЛАУДЫҢ ЖӘНЕ АЙҚЫНДАУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	182
Татранов А.Е. СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП ТЕКСЕРУДІ ҮЗУ ЖӘНЕ ҚАЙТА БАСТАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫМЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУГЕ ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	189
Тлегенов М. К ВОПРОСУ О КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА КАК МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ	194
Тулебаев Р.М. АЛҚАБИЛЕР ИНСТИТУТЫН ҚҰРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	198
Тулебаев Р.М. АЛҚАБИЛІК КАНДИДАТТАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	205
Уртамбаев А.М., Али М.Е. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДЕНЕГ, КАК ОСОБОГО	

ОБЪЕКТА ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА	213
Уртамбаев А.М., Али М.Е. ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ИЛИ НЕНАДЛЕЖАЩЕЕ ИСПОЛНЕНИЕ ДЕНЕЖНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА	219

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

Байдильдинова М.В, Габаева И. САМОПОДГОТОВКА К СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ	224
Нурадинова Н. Ж. М.ӘУЕЗОВ ДРАМАСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ШЕБЕРЛІК	227
Нурадинова Н. Ж., Дилмагамбетова С. С. ҮШТІЛДІК ЖЕТІК МЕҢГЕРГЕН ҰРПАҚ – ЗАМАН ТАЛАБЫ	233
Тағжанова Ғ. ДИСКУРС ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ	238

ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ / ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Алитурлиев А.С. АЙМАҚТАҒЫ МҰНАЙ-ГАЗ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ	242
Арыстанғалиев И.А. ТЕХНИКА БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	248
Бермухамедов М.М. СНИЖЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА	255
Имангазин М. К. Айсиева Ж. Ж. МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗДЕЙСТВИИ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ ПОЛИГОНА ПО ПРИЕМУ И ПЕРЕРАБОТКЕ ТВЕРДЫХ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ И ХОЗЯЙСТВЕННО-БЫТОВЫХ СТОЧНЫХ ВОД В МУГАЛЖАРСКОМ РАЙОНЕ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	260
Казбекова Г.Н., Нурбаулин С. Б. АҚПАРАТТЫҚ ОРТАДА ҚАУІПСІЗДІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ	265
Калиева А.А. РАЗРАБОТКА ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	269

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК ТҰСТАРЫ

Амангалиқызы Асылай

«Қаржы» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада қазіргі жағдайдағы кәсіпорындардың қаржысын ұйымдастырудың теориялық жағы да, әдістемелік жағы да сарапталған.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, кәсіпорын қаржылары, қаржылық жоспарлау, қаржылық ұйымдастыру, қаржылық қатынастар.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Амангалиқызы Асылай

Магистрант специальности «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся современного состояние теоретических и практических аспектов организации финансов предприятия.

Ключевые слова: предприятие, финансы предприятия, финансовое планирование, организация финансов, финансовые отношения.

THE MODERN STATE OF THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ORGANIZATION OF FINANCE OF ENTERPRISES

Amangalikyzy Assylay

Master's Degree student of speciality «Finance»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article discusses the issues concerning the contemporary state of the theoretical and practical aspects of organization of Finance of enterprises.

Keywords: enterprise, enterprise Finance, financial planning, organization of Finance, financial relations.

Кез-келген кәсіпорынның қаржылық жоспарын ұйымдастыру — бұл қаржыны және шектесуші экономикалық және әлеуметтік жүйелерге оларды жетілдіру және дамыту мақсатымен ықпал жасау процесі және қаржы жоспарының қатынастарының бүкіл жиынтығының тиімді жұмыс істеуіне жетуді және мұның негізінде тиісті қаржы саясатын жүргізуді қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жиынтығы. Сөйтіп, қаржы жоспарын басқару — бұл тиісті қаржы саясатына жетудің мақсаты; қаржы жоспарының механизмі — бұл мақсатқа жетудің құралы; қаржы жоспарының саясаты — қаржыны жоспарын басқарудың тиісті процесінің түпкілікті қорытынды нәтижесі. Бұл орайда қажетті нәтижеге жету үшін объектіге мақсатты ықпал жасаудың *әдістерімен тәсілдері* пайдаланылады [1].

Кәсіпорындағы қаржын жоспарын басқарудың мақсаты макроэкономикалық теңгерілімдікте, бюджет профицитінде, мемлекеттік борыштың азаюында, ұлттық валютаның беріктігінде, ақырында, мемлекет пен қоғамның барлық мүшелерінің экономикалық мүдделерінің үйлесуінде (ұштасуында) көрінетін қаржының тұрақтылығы мен қаржының тәуелсіздігі болып табылады.

Қаржыны жоспарының көрсеткіштерін басқарудың негізіне мына қағидаттар қойылған:

- басқарудағы демократизм;
- қаржы мәселелеріне саяси тәсілдеме (көзқарас);
- басқарудағы экономикалық және әкімшілік әдістердің оңтайлы үйлесуі (ұштасуы);
- басқарудың ғылымилығы;
- орталықтандырылған, салалық және аумақтық басқарудағы келісушілік;
- басқарудағы жауапкершілік; шаруашылық шешімдерінің сабақтастығы.

Қаржы жоспарын басқарудағы ғылыми көзқарас қаржы қатынастарының әрбір сферасында, олардың әрбір буынында оны басқаруға көп жоспарлы сипат пен жүйелі көзқарасты айқындайды. Заң жағынан қаржылық болжамдар мен жоспарларда, қаулыларда және басқаларда ресімделетін қаржылық сипаттағы басқару шешімдерін әзірлеген кезде экономикалық және заңды талаптарын, өткен шаруашылық кезеңнің қорытындыларының ғана емес, сонымен бірге келешек экономикалық талдаудың нәтижелерін, экономикалық-математикалық әдістер мен қаржыны басқарудың автоматтандырылған жүйесін, басқарудың экономикалық және әкімшілік әдістерінің ұтымды үйлесуін ескерген жөн. Қаржыны ғылыми басқару іс-қимылға жаңа қаржы әдістері мен тұтқаларын енгізу немесе ескілерінің күшін жою жолымен келеңсіз құбылыстарды уақтылы жеңіп отыруды қажет етеді. Сонымен бірге айқын және уақтылы экономикалық ақпарат, ғылыми негізделген көрсеткіштер, жоғары сапалы перспективалық және ағымдағы қаржылық жоспарлау талап етіледі.

Кәсіпорын қаржыларын ұйымдастырудың негізгі принциптері:

- қаржылық-шаруашылық қызметтегі дербестік;
- өзін-өзі қаржыландыру және басқару;
- жұмыстың түпкілікті нәтижелеріне мүдделілік;
- қол жеткен нәтижелерді еселей түсу;
- қаржы резервтерін жасау;
- қаржыны меншіктік және қарыз деп екіге бөліп ұстау;
- мемлекеттік бюджет және бюджеттен тыс қорлардың алдындағы міндеттерді бірінші

кезекте орындау;

- кәсіпорын қызметтеріне қаржылық бақылау жасау [2].

Қаржылық қатынастар құрамы кәсіпорындағы ақша қатынастарының мына топтарымен тығыз байланыста болады:

- контрагентпен алғашқы табыстарды қалыптастыру қорларды толық белгіленген ішкі шаруашылық негізінде құру және пайдалану (жарғылық капиталы, өндірісті дамыту қоры, көтермелеу (ынталандыру) қорлары және т.б) жөнінде;

- кәсіпорындармен — қаржыларды бөлу тәртібі бойынша, қаржы

- ресурстарының қозғалысы қордан тыс нысанда жүзеге асады (келісім-шарт міндеттерін бұзған жағдайда айыппұлдар төлеттіру және төлеу, әр түрлі пай жарналарын (үлес) енгізу, бірлесіп тындырылған қызметтерден түскен пайданы бөлісуге қатысу, басқа кәсіпорындардың бағалы қағаздарын пайдалану және соның негізінде дивидендтер алу және т.б); өнімді тұтынушылармен жасалған шарттарды орындау барысында

кәсіпорындар келісімдердің нысандары мен түрлерін өздері таңдайды, міндеттердің орындалу шарттарын және санкция қолдану тәртіптерін анықтайды, өзінің өнімдері мен қызметтеріне қарай бағаны қалыптастырады және жеткізушілердің баға негіздерін де бағдарлайды;

- сақтандыру ұйымдарымен міндетті және ерікті сақтандыру түрлері бойынша;

- банктер жүйесімен алынған сомаларды және қарыздарды өтеуге бағытталған проценттерді төлеуге байланысты есеп айырысу-кассалық қызметтер көрсету, сонымен қатар банктер ұсынған нақты төлеммен уақытша бос ақша қаражаттарын пайдалану мәселелері бойынша;

- мемлекетпен бюджеттік және бюджеттен тыс қорларды құру және пайдалану. Ақша қатынастарының бұл бағыттағы жұмысы бюджеттік және бюджеттен тыс қорларға әр түрлі салықтар, алымдар, жарналар жүйесін енгізу арқылы жүргізіледі;

- бағынышты басқару құрылымдарымен ішкі салаларда қаржы ресурстарын бөлуде "тікелей" және "көлденең" өзара байланыста болуы.

Ақша қатынастарының бұл топтары кәсіпорын қаржыларының тұтас мазмұнын құрайды. Шаруашылық субъектілерінің ақшалай табыстары және жинақтарының қалыптасуына қарай, оларды банк жүйесі алдындағы міндеттерін орындау, ағымдағы шығындар және өндірістің жұмысын кеңейту, еңбеккерлерді әлеуметтік қамтамасыз ету және материалдық ынталандыруларды қаржыландыру қажеттіліктеріне пайдаланады.

Қаржы механизмі - бұл қаржы ресурстарын ұйымдастыру, жоспарлау және тиімді пайдалануды көздейтін өзара тығыз байланысты мына төмендегі бес элементтердің жиынтығы: қаржы әдістері; қаржы тетіктері; құқықтық қамтамасыз ету; нормативті қамтамасыз ету; ақпараттық қамтамасыз ету.

Нарықтық қатынастардың даму деңгейіне қарай, қаржының өндіріс пен айналыс арасындағы қызметтері коммерциялық есеп айырысуға байланысты. Бұл қаржы-шаруашылық қызметтерінің шығындары мен өндірістің түпкі нәтижелерін ақшалай нысанда бағалау деген сөз. Жалпы алғанда, өндіріске коммерциялық есепті енгізудегі ең басты мақсат — шығынды аз жұмсап, жақсы нәтижеге жету, яғни жоғары деңгейде пайда табу.

Қаржы тетігі — бұл қаржы әдістерін кәсіпорынның іс-әрекеттерінде қолдана білу. Құқықтық қамтамасыз етуге заң актілерінің, қаулылардың, жарлықтардың, басқа да құқықтық құжаттардың орындалуы жатады. Нормативті қамтамасыз ету мыналар арқылы көрінеді: инструкция, нормативтер, нормалар, тарифтік ставкалар, әдістемелік нұсқаулар мен көрсеткіштер және т.б.

Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ және де басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жөніндегі сұрақтарды қарастыр-мас бұрын, "қаржылық жағдай" дегеніміз немесе "қаржылық жай-күй" дегеніміз не, соны анықтап алған жөн. Соңғы жылдары шығарылған арнайы әдебиеттерде бұл ұғым әр түрлі түсіндіріледі. Профессор А.Д. Шеремет "Кәсіпорынның қаржы (активтер) жағдайы қаржыны тарату, пайдалану және оның қалыптастыру көздерімен (меншіктік капитал және міндеттемелер, яғни пассивтер) сипатталады" деп жазған [3].

Нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуші кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдаудың басты мақсаты (міндеті) келесілер болып табылады:

- қаржылық жағдайға баға беру және оның есеп беру мерзіміндегі өзгерісі;
- активтер мен олардың қалыптасу көздері арасындағы сәйкестікті, оларды таратудағы рационалды және пайдаланудағы тиімділікті зерттеу;
- айналым капиталының көлемін, оның өсуін (кемуін) және ағымдағы міндеттемелермен арақатынасын анықтау;
- қаржы-есептік және несие ережесін сақтау;
- кәсіпорын активтері және оның міндеттемелерінің құрылымын зерттеу;
- ағымдағы активтердің айналымдылық есебі, оның ішінде дебиторлық борыш және қорлар есебі;

- баланстың өтімділігін, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының және төлеу қабілеттілігінің абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштерін анықтау;
- кәсіпорын табыстылығын бағалау;
- кәсіпорын табысының салыстырмалы көрсеткіштерін, сондай-ақ олардың деңгейінің өзгеруіне әсер етуші факторларды есептеп шығару;
- кәсіпорынның іскерлік белсенділігін анықтау;

Нарықтық қатынастар жағдайында шаруашылық субъектілерінің қаржылық қызметінің тәжірибелік бағыттылығы кейбір тәсілдер мен осы позициямен бірге жүретін принциптерді нақтылауды талап етеді. Қазіргі кезде қаржылық болжау процесінде алғдыңғы қатарға ақша ағынын дисконттау моделі ұсынылады. Шаруашылық субъектілерінің қаржылық жоспарында ақша ағынын дисконттау және модельдерді есепке алуды құрастырудың қажеттілігі төмендегі жағдаймен анықталады: қаржылық нәтижені болжау кезінде көрсетілетін шығындардың көп бөлігі төлемдер тәртібіне әсер етпейді. Мысалы, шаруашылық субъектілерінің айналым қаражаттары оның шығын ретінде пайда және шығын болжамына түскенге дейін төленеді. Осыған байланысты, төмендегідей тұжырым жасауға болады: пайда есепті шотта немесе кассадағы ақшалай қаражаттардың артықшылығын сипаттамайды, ал нақты ақшаның артық көлемі өз кезегінде кәсіпорын пайда алып жатыр дегенді білдірмейді.

Кәсіпорынның төлем қабілетсіздігі жағдайында бұл маңызды мәселеге айналуы мүмкін, өйткені нақты ақшаның артық көлемі пайдалы жұмысты сипаттамайды. Кейінге қалдырылған кредиторлық қарыздың жоғарғы деңгейін иеленгенде кәсіпорын маңызды қаржылық қиыншылықтарға ұшырауы мүмкін, өйткені кредиторлардың қысымы дебиторлық қарызды алғанға дейін, кәсіпорын қызметіне кері әсерін тигізуі мүмкін. Ақша ағынының болжам моделін жасаудың негізгі тапсырмасы ақша қаражаттарының түсімі мен шығындалуының синхрондылығын тексеру, кәсіпорынның болашақтағы өтеулілігін бағалау, болып табылады және осылайша қабылданған басқарушылық шешімдердің тиімділігін арттыру [4].

Әлемнің дамыған елдеріндегі кәсіпорындардың қаржылық жұмыстарының тәртібі қаржылық болжау процесіндегі алғашқы орында нақты ақша қозғалысын болжаудың алатынын растайды. Бірақ, өнеркәсіптік дамыған елдердің тәжірибесінде нарықтық шаруашылық жағдайында қаржылық болжау ғылыми және тәжірибелік аспектіде қызығушылық тудырады, бірақ оны зерттеу, көшіру үшін емес, республика экономикасының қазіргі жағдайының ерекшеліктері мен экономикалық реформалардың даму дәрежесін есепке ала отырып пайдалану үшін керек.

Қаржылық болжаудың отандық жүйесінің нақты ақша қозғалысының талдауын қамтымайтындағы жөнінде атап айту керек. Бірақ, бұл тапсырма жедел қаржылық жоспарлау процесінде төлем күнтізбесін және кассалық жоспарды құруға жүктеледі, ал бұл дисконттау моделімен салыстырғанда жекелеген ақша ағынын, қаржылық көрсеткіштердің динамикасын қарастыруға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, қаржылық болжаудың әр түрлі концепцияларын салыстырмай тұрып, олардың мәнін анықтамас бұрын ақша ағынының дисконттау моделін (мұнда одан әрі де дисконттауды, тек қана оның жеке құрамы ретінде ақша ағынын алғашқы кезеңге дисконттау коэффициенті арқылы келтіру ғана емес, болжау моделі ретінде қарастыру сөз болады) қарстыру негізсіз болады. Біріншіден, біз неліктен қарастырылып отырған концепцияны ұстанамыз. Екіншіден, болжау объектісі ретінде тек қана жалпы кіріс пен амортизация ғана емес, тұтасымен қаржылық ресурстарды болжауды қолдануды нақты негіздеу талап етіледі. Осы концепциялардың мәні төмендегіше.

Қаржылық болжау объектісі ретінде кәсіпорынның шаруашылық қызметінің қаржылық нәтижесі алғашқылары болып қолданылады. Осы концепцияның екіншісінде қаржылық болжаудың объектісі ретінде ақшалай қаражаттардың жиынтық қалдығы қатысады. Біздің пікірімізше, концепциялардың екіншісі талғамға ие болып табылады, өйткені ол

болжаудың кең объектісін қамтиды, бір мезетте қаржылық нәтижелерді болжаудың аралық этаптарын да өзіне қамтиды. Қаржылық ресурстардың қозғалысын болжаудың орны мен ролі қатынасында қаржылық болжаудың қарастырылып отырған концепциялары арасында анық қайшылық жоқ сияқты.

Алғашқы шарт бұл жерде уақыт факторына келіп тіреледі. Егер де сөз болашаққа болжау туралы болатын болса, онда қаржылық нәтижелер болашаққа болжау объектісі болады, ал нақты ақшаны болжау мүмкін көп нұсақалы сипатта болады, онда қаржы ресурстарының қозғалысын болжау кәсіпорынның қаржылық жоспарын құру процесінде жедел божау элементі ретінде қарастырылады. Кәсіпорын басшылығы осы кәсіпорынның материалдық – техникалық базасын нығайтуға және оны жаңартуға қатаң көңіл аударуы қажет. Жоғарыда көрсетілген кәсіпорынның негізгі көрсеткіштерін пайдалану нәтижесінде, біздің пікірімізше, негізгі құралдардың табиғи (моральдық) тозуын алдын ала жүйелі түрде болжау арқылы тозу коэффициенті жағымсыз құбылысқа жеткізбей кәсіпорын қаржысын тежеу мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы: Учебно-методическое пособие. - М.: Финансы и статистика, 2007.
2. Грязновой А.Г. Финансово-кредитный энциклопедический. - М.: Финансы и статистика, 2005.
3. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика. М., 2006.
4. Қайырбаева А.Е. Кәсіпорын экономикасы. А. 2011.
4. Ковалев В.В. Ведение в финансовый менеджмент. - М.: Финансы и статистика, 2007.

ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ

Асанова Назгул Аманкуловна

«Қаржы» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада халықты әлеуметтік қамтамасыз ету түсінігін жан-жақты талқылап, әлеуметтік қамтамасыз ету түрлерін, қаржыландыру көздерін зерделеген.

Түйінді сөздер: әлеуметтік қамтамасыз ету, адам, зейнетақы, жәрдемақы, адам құқтары, әлеуметтік қызмет, мемлекет.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

Асанова Назгул Аманкуловна

Магистрант специальности «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются концептуальные основы понятия социального обеспечения населения, виды социальных обеспечений и источники их финансирования.

Ключевые слова: социальное обеспечение, человек, пенсия, пособия, права человека, социальная функция, государство.

CONCEPTUAL BASES OF SOCIAL SECURITY OF POPULATION

Assanova Nazgul Amankulovna

Master's Degree student of speciality «Finance»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article discusses the conceptual basis of the concept of social welfare, social services and the types of funding sources.

Keywords: social security, people, pension, benefits, human rights, the social function, the state.

Әлеуметтік қамтамасыз етулер мемлекеттің өз азаматтары алдындағы әлеуметтік-экономикалық міндеттерінің негізгісі болып табылады. Өйткені әлеуметтік қамтамасыз етулер - елдің тұрақтылығына тікелей әсер ететін стратегиялық маңызы бар мәселе. Әр адам қоғам мүшесі ретінде әлеуметтік жағынан қамтамасыз етілуіне, қолдау табуына, жеке басы еркін кемелденуіне қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалар бойынша құқықтары әрбір мемлекеттің құрылымы мен ресурстарына сай, ұлттық ықпал және халықаралық ынтымақтастық арқылы жүзеге асырылуына құқығы бар [1]. Бұл құқық 1948 жылы жарияланаған Адам құқықтарының бірегей Декларациясының 26-бабында тайға таңба басқандай етіп жазылған. Сондай-ақ бұл құқық 1996 жылғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы халықаралық актінің 11-бабында да көрсетілген. Қазақстан Республикасының Конституциясында да азаматтарды әлеуметтік қамтамасыз етулер туралы былай делінген: «Қазақстан Республикасының азаматына еңбек ақының минималды мөлшері

мен зейнетақы, жасына сай, сырқатына қарай, мүгедектігіне байланысты, асыраушысынан айрылуына байланысты әлеуметтік қамтамасыз ету кепілдендіріледі.

Кез-келген азамат қоғам мүшесі ретінде – әлеуметтік жағынан қамтамасыз етілуі және оның қадыр-қасиеті қолдау табуына, жеке басы еркін кемелденуіне қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалар бойынша құқықтары елдің құрылымы мен ресурстарына сай, ұлттық ықпал және халықаралық ынтымақтастық арқылы жүзеге асырылуына құқығы бар [1]. Дамыған мемлекеттерде әрбір адам тек өзінің еңбегі мен жинақтарының арқасында ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік көмек механизмдерінің көмегімен де қалыпты өмір деңгейін қамтамасыз етуге тырысады. Әлеуметтік қорғау жүйесі мақсаттарының көпшілігі адамдардың табыстарының тұрақтылығын қолдау, медициналық көмек пен қажетті әлеуметтік қызметтерге деген тең қол жетушіліктерді ұсынумен сипатталады. Ұйымдасқан жүйе ретінде – ол әлемнің көптеген елдерінде әрекет етеді.

Экономикалық дамыған мемлекеттерде әлеуметтік қорғау ұлттық экономиканың құрамдас бөлігі болып табылады. Оған деген шығындар бүгінде жиынтық ұлттық өнімінің ширегінен астамын құрап отыр. Әлеуметтік қамтамасыз етудің неғұрлым дамыған жүйесі Еуропалық одақ елдерінде қалыптасқан. Нақты соларда алғашқы әлеуметтік бағдарламалар дүниеге келіп дамыған. Батыс Еуропа елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, барлық азаматтарды қамтитын әлеуметтік қорғаудың ойластырылған жүйесінің өмір сүруі олардың тұрмыс жағдайының жақсаруына ғана емес, сонымен бірге елдің еңбек ресурстарын кеңейтеді және нығайтады, әрі елдің экономикалық өсуіне, саяси және әлеуметтік жағдайлардың тұрақтануына ықпал етеді. Сонымен қатар әлеуметтік қорғау қоғам мүшелерінің арасында әлеуметтік қорғалудың жалпы сезімін қамтамасыз ете және әлеуметтік келісімге жағдай жасай отырып, қоғамға позитивті түрде әсер етеді. Қоғамды әлеуметтік басқарудағы мемлекеттің атқаратын жұмыстарының негізгі бағыттары мен әдістері мемлекеттің басты функциясы [2].

Мемлекеттің ішкі функцияларының арасындағы ең маңыздысы - әлеуметтік функция. Әлеуметтік функция – мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі – халықтың әлеуметтік жағдайын жан-жақты қамтамасыз етіп, жақсы дәрежеде дамыту. Мемлекеттің саясаты екі бағытқа бөлінеді: бірінші бағыты – адамдардың қоғамдағы еңбегіне қарамай мүгедектерге, зейнеткерлерге, науқас адамдарға, көп балалы жанұяға, студенттерге мемлекеттік көлемде жан-жақты көмек жасап, олардың әлеуметтік жағдайын жақсарту; екінші бағыты – адамдардың денсаулығын қорғауға, жақсартуға, мәдениетті дамытуға, халықтың жақсы тұрып, жақсы демалуына қамқорлық жасап, мемлекеттік бюджеттен тиісті қаражат жұмсау [3].

Әлеуметтік қамтамасыз ету терминінің мағыналары сан-алуан. Мәселен біріншіден, әлеуметтік қамтамасыз ету – бұл зайырлы елдің қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік қызметі, ал екіншіден, осал әлеуметтік топтарға, делік, қарт адамдарға, асыраушысынан айрылған адамдарға, еңбекке жарамсыз жандарға, мүгедектерге материалдық көмек көрсетудің мемлекеттік жүйесі, үшіншіден, әлеуметтік қамтамасыз етулер - қоғамдағы қайта бөлу қатынастарының ерекше формасы, төртіншіден, құқ саласы ретінде, ал бесіншіден, азаматтардың құқы ретінде қарастырылатын өте ауқымды ұғым [4].

Егер әлеуметтік қамтамасыз ету ұғымына зерттеу жүргізетін болсақ, Е.Е.Мацульская өзінің еңбегінде, әлеуметтік қамтамасыз ету – жұмсалған табысты қалпына келтіру мақсатында еңбекшілердің, кәсіпкерлердің жарналары мен мемлекеттің дотациясы есебінен, сондай-ақ табыстарын тексергеннен кейін балалы отбасыларын, мұқтаждығы бар азаматтарға көмек беру үшін мемлекеттік бюджет бөлігін қайта таратумен байланысты құрылатын сақтандыру қорларын тарату процесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар жүйесі деп ұсынады [4].

Бұл мәселе бойынша зерттеу жүргізген В.Ш.Шайхатдинов өзінің ғылыми ізденістерінде былай пайымайды: «Әлеуметтік қамтамасыз ету – азаматтардың өмірлік

маңызды мұқтаждықтарын еңбек бойынша ақының орнына, оны алмастыруға немесе оған қосымша ретінде заңмен бекітілген жағдайларға ақысыз түрде, не азаматтың жеке еңбек үлесін есепке ала отырып, қоғамның қаражаты есебінен мемлекетпен құрылған тұтынудың қоғамдық қорларынан қанағаттандырудан туындайтын қоғамдық қатынастар жүйесі [5].

Алайда кейбір ғалымдар әлеуметтік қамтамасыз ету мен әлеуметтік қорғауды ұқсастыра отырып, олардың арасында айырмашылық жоқ деген ұйғарымға келген. Мәселен, И.Г.Шанин әлеуметтік қамтамасыз ету мен әлеуметтік қорғау екі компоненттен тұрады: әлеуметтік сақтандыру және әлеуметтік көмек..., әлеуметтік қорғаудың екі нысанға бөлінуі ... ең алдымен олар әртүрлі қайнар көздерден қаржыландырылатындығына байланысты деп тұжырымдайды. «Әлеуметтік қамтамасыз ету» термині кең мағынада қаржылық қаражаттардың барлық түрлері есебінен әлеуметтік қолдау жасау мағынасында болса, тар мағынада тек бюджеттік қаражаттар есебінен әлеуметтік көмек көрсету ретінде саналады [6].

Ал Л.П. Якушев әлеуметтік қамтамасыз етуді мемлекеттік бюджет қаражаттары есебінен қамтамасыз етудің жеке түрлерін ұсынумен байланысты әлеуметтік қорғау саласындағы қатынастар жүйесінің неғұрлым тар категориясын анықтау үшін пайдаланды [7]. Неғұрлым терең зерттеу Р.И.Ивановамен жүргізіле отырып, әлеуметтік қамтамасыз етуді қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік қамтамасыз ету қорының еңбек ұжымының қатысуымен мемлекетпен әділетті, тегін және қайтымсыз негізде тарата отырып, азаматтардың әлеуметтік мәні бар жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру нысаны ретінде анықталды [8].

Қазіргі жағдайларға сәйкес халықтың неғұрлым әлсіз категориясын әлеуметтік қорғаудың басқа да ұйымдастырушылық – құқықтық нысандарын дамыту қажеттілігі туындап, әлемдік тәжірибеде ежелден пайдаланылатын «әлеуметтік қорғау» термині қолданысқа енгізілді. Сонымен бірге, әлеуметтік қорғау өзінің функционалдық сипаты бойынша дербес әлеуметтік институтты білдіретін біртұтас жүйе бола отырып, онымен көрсетілетін қызметтердің технологиясымен байланысты айрықшаланған ерекшеліктерге ие болады. Зейнетақыны ұсыну технологиясы медициналық көмек, әлеуметтік-реабилитациялық технологиялар және жұмыссыз азаматтарды қамтамасыз ету технологиясынан айтарлықтай ерекшеленеді. Сонымен бір уақытта, «әлеуметтік қамтамасыз ету» ұғымы тар мағынада мемлекеттік бюджет қаражаттары есебінен қамтамасыз етудің жеке түрлерін ұсынумен байланысты әлеуметтік қорғау саласында қатынастар жүйесін анықтауда қолданылды.

Нарықтық экономикасы дамыған жолға түскен елде шаруашылықтың орталықтан жоспарланатын жүйесінде әлеуметтік қорғауды ұйымдастырудың ерекшелігін бейнелейтін «әлеуметтік қамтамасыз ету» термині әлеуметтік қорғау саласында әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығының барлығын, әкімшілік құрылымды оның жаңа функцияларын анықтау үшін қолданылуы мүмкін емес. Сондықтан «әлеуметтік қамтамасыз ету» термині айтарлықтай дәрежеде тәжірибелік салада «әлеуметтік қорғау» терминімен ығыстырылып тасталды. «Әлеуметтік қорғау» термині «әлеуметтік қамтамасыз ету» термині «әлеуметтік қамтамасыз ету құқығы» ретінде әрекет етіп жалғасып отырса да, айтарлықтай шамада әлеуметтік институттың мәнінен сәйкес келеді. Әлеуметтік қорғау, сонымен бірге, бір жан басына шаққанда төмен табысты жанұяларға қатысты өмір сүруге немесе өмірлік маңызы бар тауарлар мен қызметтерді (реабилитация қаражаттары, тұрғын үй мен емделу ақылары) төлеуге қаражаттың жоқтығы нәтижесі болып табылатын қоғамдық қажетті өмір сүру минимумын қамтамасыз етпеуші ретінде қарастырылады.

Әлеуметтік қорғау зейнетақы мен жәрдемақы түрінде ақшалай нысанда, заттай нысанда, сонымен қатар әлеуметтік қорғаудың объектілері болып табылатын тұлғаларға әртүрлі қызметтер көрсету жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Ол компенсациялық, сондай-ақ ескертуші профилактикалық сипатта бола алады. Әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік – құқықтық нысандарының бірі болып еңбекке қабілетсіз тұлғаларды тікелей мемлекеттік

қамтамасыз ету табылады. Тікелей мемлекеттік қамтамасыз етудің негізгі белгілері болып – мемлекеттік бюджет есебінен шығындарды қаржыландыру, мемлекеттік үкімет органдарымен анықталатын басымдықтарға сәйкес қамтамасыз етілетін тұлғалар категорияларын және олардың қамтылу дәрежелерін бекіту. Сонымен «әлеуметтік қорғау» (әлеуметтік қауіпсіздік) термині өз кезегінде қарттарға, еңбекке қабілетсіз тұлғаларға және жұмыссыздарға көмек беру бағдарламасын дайындауды ынталандыратын АҚШ-тың «Әлеуметтік қауіпсіздік Заңы» деп аталатын заңдық актісінде алғаш рет 1935 жылы қолданылды. Уақыт өте келе бұл дефиницияның шеңбері жұмыс істейтін азаматтарға еңбекке қабілетсіздік жағдайы туындаған кезде, сонымен қатар еңбекті қорғау және жалақы саласында төменгі еңбекақыға кепілдік беру, әлеуметтік сақтандыру мен қамтамасыз ету бойынша Халықаралық еңбек ұйымы, Халықаралық еңбек ұйымы, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, Халықаралық әлеуметтік қамтамасыз ету ассоциациясының конвенциялары мен ұсыныстарын дайындауда және қабылдауда айтарлықтай кеңейе түсті. Онда қартаю, қайтыс болу, мүгедектік және жұмыссыздық жағдайларында АҚШ үшін жаңа міндетті сақтандыру институты ретінде құқықтық негіздеме берілді [9].

Тиімді әлеуметтік саясат жүйесін қалыптастыруда негізгі үш бағытты бөліп көрсетуге болады: Бірінші бағыт – халықтың кедей топтарын қолдау (науқастар, мүгедектер, қарттар, көпбалалы отбасылар). Екінші бағыт – еңбекке құқықты қамтамасыз ету. Мемлекет еңбек нарығында субъектілердің тең құқықтылығы мен мамандықты таңдау еркіндігіне кепілдік беруі керек. Үшінші бағыт – халықтың жұмыспен қамтылуын реттеу. Оған экономиканың мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларына жаңа жұмыс орындарын қалыптастыру бойынша бағдарламаларды дайындау және іске асыру, мүгедектерді жұмыспен қамту бағдарламалары жатады.

Қазіргі жағдайда әлеуметтік бағдарламалардың көптеген нұсқаларын атап айтқанда: мемлекеттік әлеуметтік бағдарламалармен бірге мүгедектерді, жетімдерді қорғайтын секторалдық және өңірлік бағдарламалар бар. Қаржыландыру көздері әлеуметтік трансферттердің түріне, бюджет көлеміне және жұмыс берушілердің қаржылық мүмкіндіктеріне байланысты. Мысалы, отбасыларына берілетін мемлекеттік жәрдемақы жүйесін қамтамасыз ету үшін республикалық және жергілікті бюджеттің, әлеуметтік сақтандыру мен ұйымдардың қаржылары қолданылады [10].

Халықты әлеуметтік қамтамасыз етудің дүниежүзінде қалыптасқан қаржыландыру механизмдерін қарастыратын болсақ, оның негізгі екі түрі ұалыптасқан:

- Әлеуметтік қамтамасыз етудің үш жақты схемасы;
- Мемлекеттік әкімшілік немесе бюджеттік схемасы.

Әлеуметтік қамтамасыз етудің үш жақты схемасы бойынша:

- зейнетақы алуға ден қойған әрбір еңбекке жарамды, еңбек ететін азамат;
- жұмыс беруші;
- мемлекет.

Мұндай үшжақты қаржыландыру жүйесі АҚШ сияқты барлық алпауыт мемлекеттерде орныққан. Ал әкімшілік қаржыландыру жүйесінде әлеуметтік төлемдерді негізгі қаржыландыру көзі мемлекетке жүктеледі. Қазақстанда қазіргі уақытта ақшалай қаражаттардың қаржыландыру көздеріне тәуелсіз мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз етулер келесі түрлер бойынша жүзеге асады:

- ақшалай төлемдер зейнетақы, жәрдемақы, компенсациялар, материалдық көмек және т.б.

- натуралды көмек медикаменттер, азық-түлік, мүгедектерге арналған арнайы техникалық құрылғылар

- жеңілдіктер мен қызметтер мүгедектер мен қарттарды интернаттарда жатқызу шығындары, жетімдер үйлерін ұстау шығындары, үйлерге әлеуметтік қызмет көрсету

- мүгедектердің реабилитация мен сауығыуына байланысты, емделуіне байланысты қосымша шығындарды компенсациялау стационар, санаторийлер;

- бір реттік әлеуметтік қамтамасыз етулер:

1) еңбекке жарамсыз жастағы азаматтар: зейнеткерлер, балалар;

2) еңбекке жарамды жастағы азаматтар: жұмыссыздар, уақытша жұмыссыздар,

мүгедектер, көпбалалы отбасылар, аз қамтылған отбасылар.

Кез-келген мемлекеттің әлеуметтік даму мәселелерімен Үкімет те, жергілікті басқару органдары да, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры да айналысады. Ерікті әлеуметтік сақтандыру сияқты әлеуметтік қорғаудың түрлері мемлекеттік заңдық құжаттарда тек қана арнайы мәселелерді шешуде қолданылады. Жоғарыда айтылған түсініктерді пайдалана отырып, әлеуметтік қамтамасыз ету – бұл жанашырлық таныту, қоғам мен мемлекеттің еңбек етуге деген қабілетін толығымен және ішінара жоғалтқан адамдарға, әлеуметтік осал топтардағы адамдарға деген қамқорлық екенін ұмытпауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы. 22-бап. Бас Ассамблеяның 1948 жылғы 10 желтоқсанындағы 217А (III) қарарымен қабылданды және жария етілді.

2. Оразғалиева А.Қ. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің теориялық аспектілері. //Қазақстанның инновациялық-индустриялық дамуына жас ғалымдардың қосар үлесі. Республикалық ғылыми-практикалық конференциясы материалдары. – Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті. – Семей. – 2006. – 294-299 б.

3. Жоламан Қ.Д., Мұхтарова А.Қ., Тәукелев А.Н. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: 1999.

4. Мачульская Е.Е. Правовое регулирование социального обеспечения в Великобритании. Дисс.канд.1991. -С.64

5. Шайхатдинов В.Ш. Теоретические права социального обеспечения. Дисс. Докт. 1984.-С.42-43

6. Шанин И.Г. Развитие социально-трудовых отношений и социальное страхование. Дисс.канд. 1994.- С.19-21

7. Якушев Л.П.: Социальная защита. Учебное пособие. М., 1998. – С.12-13

8. Р.И.Иванова. Социальное обеспечение в государственно-организованном обществе: генезис, развитие и функционирование (правовой аспект): Дисс.докт. 1987. – с. 249-253

9. Аимбетов С. Наша цель - сделать, как лучше: [Пути реформирования социальной защиты населения// Казахстан: Экономика и жизнь. 2006.-№ 6.- С.12-14.

10. Сенгачев В.Е. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. М.: «Финстатинформ», 2002. С.25-26

11. Жумагулов Г. М., Ахметов А., Ахметова Г. А 95 Право социального обеспечения. Учебник. – Алматы: «Нур-пресс», 2005. – 334 с.

ЖАСЫЛ ҚҰРЫЛЫС ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Ахатай Қайрат Нұрабекұлы

«Қаржы» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада жасыл құрылыс түсінігі, артықшылықтары және келешегі сипатталған. Жасыл құрылыстың бүкіл әлемде қолданылатын негізгі халықаралық стандарттарына салыстырмалы талдау жасалған. Сонымен қатар, Қазақстан нарығындағы жағдайлар, мәселелер және болашақтағы мүмкіндіктер бойынша қысқаша шолу жасалған. Жасыл құрылысты және энерготімділікті құрылыстың келешегі зор түрлері ретінде дамыту бойынша ұсыныстар келтірілген.

Түйінді сөздер: жасыл құрылыс, жасыл ғимарат, энерготімділік, су тиімділігі, BREEAM стандарты, LEED стандарты, ЭКСПО – 2017.

ЗЕЛЕНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Ахатай Қайрат Нұрабекұлы

Магистрант специальности «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52

В данной статье описаны понятия, преимущества и перспективы зеленого строительства. Сделан анализ и сравнение основных международных стандартов зеленого строительства используемых во всем мире. Так же кратко дан обзор по ситуации, проблемам и перспективам на рынке Казахстана. Предложены рекомендации по продвижению зеленого строительства и энергоэффективности как перспективного вида строительства.

Ключевые слова: зеленое строительство, зеленые здания, энергоэффективность, водоеффективность, BREEAM стандарты, LEED стандарты, ЭКСПО - 2017.

GREEN CONSTRUCTION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN.

Akhatay Kairat Nurabekuly

Master's Degree student of speciality «Finance»

Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

This article describes the concepts, advantages and prospects of green building. The analysis and comparison of major was made international green building standard. An overview was given briefly for the situation, problems and prospects on Kazakhstan market. The recommendations were offered for promotion of green building and energy efficiency as a promising type of construction.

Keywords: green construction, green building, energy efficiency, water efficiency, BREEAM standards, LEED standards, EXPO - 2017

Жасыл құрылыс (немесе экокұрылыс) – қоршаған орта мен экологияға ең аз зиян тигізетін, құрылыстың және ғимараттарды пайдаланудың өзекті және перспективалы түрі. Оның ең маңызды міндеттерінің бірі ғимараттың барлық өмір циклында минералды және

энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану: яғни сәулеттік жобалаудан бастап (ғимаратты жоспарлау, құрылысқа орын таңдау) оны қайта жаңғырту немесе бұзуға дейін.

Бұл тақырып бүгінгі күннің өзекті мәселесі, өйткені халық өсімі және оның қажеттіліктерінің өсіміне байланысты, минералды және энергоресурстарды тұтынуды қадағалап отыру үшін маңызды шаралар қажет, өйткені оларды тиімсіз пайдалану планетамызға, яғни бүкіл адамзатқа орны толмас зиян келтіруі мүмкін.

«Жасыл ғимарат» дегеніміз не? Жасыл ғимараттар, сондай-ақ «берік ғимараттар » немесе «жоғарғы өнімді ғимараттар» деген атпен белгілі ғимараттар деп олардың қоршаған ортаға әсерінің барынша азайтатын, жақсы жобаланған, салынған, жөнделген және ресурсты-тиімді нысанда жұмыс жасайтындарды атайды [1].

Жасыл ғимараттар қоршаған ортаға және адам денсаулығына құрылыстың жалпы әсерін азайту үшін мына жолдармен жобаланады:

- Су, энергия және басқа да ресурстарды тиімді пайдалану;
- Еңбек өнімділігін жақсарту және қызметкерлердің денсаулығын қорғау;
- Қоршаған ортаға зиянын тигізетін қалдықтарды азайту.

Мысалы, жасыл ғимараттар өз конструкцияларында тұрақты экологиялық қауіпсіз материалдар болуы тиіс (өңделген, қайталама шикізаттағы материалдар немесе жаңартылған ресурстардан өндірілген); ең аз ластаушы заттар арқылы ғимараттар ішінде таза атмосфера құру және суды аз тұтынатын өсімдіктер арқылы көгалдандыруды қолдану.

Жасыл ғимарат жасыл құрылыстың 4 маңызды белгілеріне жауап беруі керек:

- энергия тиімділігі;
- материалдың тиімділігі;
- су тиімділігі;
- зиянсыз ғимарат.

Бұл ғимараттың жасылдығын дәлелдеу үшін көрсетілетін негізгі маңызды көрсеткіштер [1].

Бұл маңызды көрсеткіштерден басқа ғимараттың жасылдығын көрсететін бірқатар ерекшеліктер бар:

Жергілікті материал мен еңбек ресурстарын пайдалану. Шалғай өңірлерден қажетті материалдарды тасымалдамаудан басқа, энергия тиімділігіне ықпал етеді. Сонымен қатар, жасыл технологияның басты мақсаты болып табылатын аймақтық экономика аясындағы қаржы ағымдарының рециркуляциясына ықпал етеді [1].

Жергілікті жағдайларға бейімделу. Ғимаратты жергілікті орта ұсына алатын специфика мен стандарттарға сай тиімді пайдалану және үйлесімді жұмыс істеуі үшін жобаланады және бейімделеді [1].

Қоғамдық көлікке қолжетімділікті жеңілдету үшін қаланың қоғамдық көлік жүйесіне ену. Мысалы, құрылыстың қоғамдық қызмет етілетін, негізгі кіре берісі, аялдамаларға, метро станцияларына жақын болатындай етіп салу [1].

Күн ориентациясы. Ғимарат құрылысының жоспарын жасағанда күннің жарығы мен күн сәулелі жылытуды барынша максималды пайдалану арқылы ғимараттың барлық өмір циклінде орасан зор энергия қуатын сақтай алуын ескеру. Сонымен қатар, ғимаратты оңтүстікке бағдарлау және сәулеттік әйнектерді көп мөлшерде пайдалану, сондай-ақ сәулелі құдықтарды шатырда кең көлемде қолдану ғимаратқа қосымша тағы да жарық береді [1].

Объектте энергия қорын жинау қабілеті. Мысалы, жылу және салқындату жүйелерін пайдалану ғимараттың жүктемесін жақсартуға және төмендетуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ энергия қорын жинаудың басқа да жүйелері бар, сығылған ауада энергия жинау, роторлық – супермаховик энергия көзі сияқты жүйелер ғимараттың өз жүктемесін азайтуға көмектесе алады [1].

Жасыл құрылыстың осы құрамдас бөліктерін қолдана отырып, біз тұрақты даму мен жасыл экономика тұжырымдамаларына сәйкес келетін экономикалық және экологиялық көрсеткіштермен қоса әлеуметтік көрсеткіштерді де жақсарту аламыз.

Жасыл құрылыс өзінің бастауын ХХ – ғасырдың 70-жылдары алған болатын, яғни алғашқы салауатты өмір салты және қоршаған ортаны тазалау үшін қозғалыс пайда болған кезде. Сол уақытта энергияның балама көздерін енгізу және құрылысқа экологиялық көзқарастарды пайдалана отырып салынған алғашқы үйлер пайда болды. Сол кездің өзінде-ақ дамыған мемлекеттер ішінде қоршаған ортаны қорғау және экологиялық таза құрылыстың маңызы туралы ойлар пайда болған еді. Кейінірек жасыл құрылыстың мақсаты мен міндеттері қалыптасты, ал 1990 жылы Ұлыбританияда BREEAM стандарты енгізілді. BREEAM – бұл ғимараттардың экологиялық тиімділігіне баға беретін «жасыл ғимараттардың» ерікті рейтингі. Бұл рейтингтің көмегімен ғимараттардың жасыл құрылыс критерияларына қаншалықты сай екендігі бағаланады [3].

Мемлекет үшін экологиялық құрылыстың стандарттары жаңа технологияларды енгізу және табиғатты қорғау заңының іске асыруына қолдау көрсетудің тұтқасы, қоршаған ортаны жақсартудың нарықты механизмі болып табылады [3].

1998 жылы АҚШ-та экологиялық жобалау және энергияны тиімді пайдалану бойынша ерікті жүйе – LEED құрылды. LEED -ті сертификациялау жобаланған және салынып жатқан ғимараттар үшін өзекті. Өйткені оның көптеген пунктері құрылыстың тікелей процесіне қатысты [2].

LEED – стандарты үшін 2009 жылы 5 негізгі санат бойынша 100 балдық жүйе ойлап табылды: экологиялық құрылыстың орны, суды пайдаланудың тиімділігі, энергия және атмосфера, материалдар мен ресурстар, ғимарат ішіндегі ортаның сапасы, сонымен қатар жаңашылдық пен дизайн және аймақтық басымдық үшін қосымша балл беріледі. Ғимарат тексерістен өткеннен соң төмендегі 4 сертификаттың біреуіне ие бола алады: қарапайым (40-49 балл), күміс (50-59 балл), алтын (60-79 балл) және платина (80 және одан жоғары) [2].

BREEAM және LEED сертификаттау әдістерінің айырмашылығы неде?

BREEAM және LEED - олардың айырмашылығы стандарттардың пайда болу тарихына байланысты.

LEED – су мен энергияны тиімді пайдалануға бағытталған коммерциялық стандарт [2].

BREEAM – экологиялық мәселелердің кең ауқымына бағытталған ғылыми стандарт. [3]

Тағы да бір маңызды айырмашылығы – талаптардың төменгі деңгейі. LEED – те олар барынша қатал және LEED – тің базалық деңгейіндегі ғимараттарды өзара салыстыру оңай [2]. BREEAM жүйесі ыңғайлы: BREEAM – нің сертификатын алған 2 түрлі ғимарат экологиялық параметрлер жинағы бойынша бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді [3].

Тәжірибелік айырмашылықтары:

LEED бойынша сертификаттау кезінде құжаттарды тек ағылшын тілінде империялық өлшемдік бірлікпен қабылданады [2].

BREEAM бойынша сертификаттау кезінде құжат сертификатталатын аймақтағы елдің тілінде қабылданады [3].

Экологиялық стандарттарды енгізу және жасыл ғимараттар құрылысының қажеттілігін түсіну Қазақстан Республикасына да біртіндеп еніп келеді. Жақын уақыттан бері Қазақстанда бірінші LEED – тің платина сертификатымен оқу комплексінің құрылысы жоспарлануда. Бұл таныстыруды қажет етпейтін Алматыдағы ЖОО-ны ҚБТУ-дың оқу қалашығы болып табылады. Құрылысты СЭЗ ПИТ Алатау аймағындағы Іле Алатау етегінде бастау жоспарлануда, көлемі 34га. Комплекс құрамында 2000 студентке арналған оқу корпусі, зерттеу лабораториясы, кампус, қоғамдық орталық және қонақ үйі болады.

Комплексте , жаңа, Қазақстандағы құрылыста қолданылмаған, жанашыл, «жасыл шатырлы» автотұрақ, табиғи жарықтандыратын құдықтар, сумен қамтамасыз етудің, жауын суын жинау және пайдаланудың ерекше жүйесі, геотерминалдық энергиямен жылыту , қалдықтарды қайта өңдеу жүйесі және т.б [4].

ЭКСПО – 2017 көрмесінде энергия аясындағы жаңа жобалар ұсынылады. Көрме тақырыбы - «Болашақ энергиясы». Сондықтан жасыл құрылыстың энерготииімділігін енгізу және дамыту біздің елімізде өзекті мәселе болып отыр [7].

Бірақ жасыл құрылыстың дамуы Қазақстанда кейбір мәселелермен қарама-қайшы болып отыр. Ең негізгі мәселе – жасыл құрылысты енгізудің қажеттілігін түсінбеу. Көптеген компаниялар дәстүрлі, көне құрылыс әдістерін пайдалануды және арзан шикізат пен материалдарды пайдалануды қалайды. Олар арзанға түседі, демек, көп пайда әкеледі. Алайда жоғарыда айтқанымыздай алғашқы жоғары шығындар уақыт өте өзін-өзі ақтайды және ғимарат электроэнергия, су және жылытуға кететін шығындарды үнемдегендіктен көбірек пайда келтіреді [6].

Бұдан басқа жасыл құрылыс бойынша халықаралық сертификатқа ие білікті мамандар жетіспейді. Сол себепті шетел мамандарына деген сұраныс артып отыр. Отандық мамандарды оқыту үшін көп қаражат, уақыт қажет және шет елдерден білікті оқытушылар іздеу қажеттілігі туындайды [6].

Сонымен қатар, елімізде жасыл құрылыстың инфрақұрылымы нашар деңгейде болып отыр. Материалдар мен құрылғыларды шетелден сатып алатындықтан, олар елімізге қымбатқа түседі. Біздің елімізде жасыл құрылыстың материалдары мен құрылғыларын өндіруге өндіріс күші жоқтың қасы, сондықтан біз бұл нарықта оларлы игеруіміз қажет [6].

Сөз соңында айтарым, Қазақстан Республикасындағы жасыл құрылыстың дамуы өте қиын, ұзақ, бірақ өте қажетті процесс. Бұдан басқа жасыл құрылысты енгізудің қажеттілігін түсіндіруге көмектесе алатын семинарлар мен тренингтер өткізу және осы облыстағы білікті маманда даярлау қажеттілігі де бар [9].

Жасыл құрылыс – бұл қоршаған ортаға адамның зиянын азайтуға көмектесетін және өсіп келе жатқан жер халқының табиғатпен өмір сүруге мүмкіндік беретін адамзат дамуындағы жаңа кезең.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Совет по Зелёному строительству США: <http://www.usgbc.org/>
2. Стандарты LEED: <http://www.leed.net/>
3. Стандарты BREEAM: <http://www.breeam.org/>
4. Сергей Панасенко: Первый leed platinum в предгорьях тьянь-шаня. //зеленый город. апрель–май 2013.
5. "Зеленое" строительство экономически выгодно и для девелоперов, и для покупателей // Информационное агентство "Интерфакс-Казахстан". - Октябрь, 2013 http://www.interfax.kz/?lang=rus&int_id=13&news_id=202
6. Казахстанский совет по зеленому строительству "KazGBC". <http://www.kazgbc.kz/>
7. «Зеленый квартал» для «ЭКСПО-2017» построят VI Group и австралийский консорциум// BNews.kz «www.bnews.kz».
8. ЭКСПО 2017: <http://www.expo2017astana.com/>
9. Зеленое строительство // Программа развития ООН/Глобальный экологический фонд. <http://www.undp.kz/>

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫ

Баймаганбетов Батырхан Уалиханович

«Қаржы» мамандығының магистранты

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада қазіргі жағдайдағы Қазақстанның екінші деңгейлі банктерінің несиелік саясатының мақсаттары мен міндеттері, өзіндік ерекшеліктері сарапталған.

Түйінді сөздер: банк, банк активтері, банк пассивтері, несие, несиелік саясат, пайыз, қарыз.

СОВРЕМЕННАЯ КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ

Баймаганбетов Батырхан Уалиханович

Магистрант специальности «Финансы»

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

Старший преподаватель, кандидат экономических наук Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются цели и задачи, специфические особенности кредитной политики банков второго уровня Казахстана.

Ключевые слова: банк, банковские активы, банковские пассивы, кредит, кредитная политика, процент, долг.

MODERN CREDIT POLICY OF BANKS OF THE SECOND LEVEL

Baimaganbetov Batyrkhan Ualikhanovich

Master's Degree student of speciality «Finance»

Duissenbaeva Botagoz Baimukhanbetovna

*Senior lecturer, Candidate of Economic Sciences of Kazakh-Russian International university
Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52*

This article discusses goals and objectives, the specific features of credit policy of second tier banks of Kazakhstan.

Keywords: Bank, bank assets, bank liabilities, credit, credit policy, interest, debt.

Екінші деңгейлі банктердің жүргізетін несиелік саясатының негізгі мақсаты – банктің несиелік қызметін ұтымды ұйымдастыру, яғни, экономиканың секторларын дамытуға бағытталған жобаларды несиелендіруді, жеке тұлғалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында қажетті қаржымен қамтамасыз ету. Ал несие дегеніміз, өз кезегінде уақытша бос ақшалай қаражаттарды қайтарымдылық, пайыздылық, мерзімділік және кепілділік қағидалары бойынша орналастыруды айтады.

Коммерциялық банктер – нарық экономикасында қаржылық операциялар мен қызмет көрсететін кредиттік мекемелердің тобын білдіреді. Бүгінгі коммерциялық банктер өз клиенттеріне 200–ге жуық әралуан өнімдер мен қызмет көрсетуге әзір. Мұндай кең көлемді операциялар коммерциялық банктерге өз клиенттерін сақтай отырып, қолайсыз жағдайда өзінде пайдалы жұмыс жасауға септігін тигізеді.

Қазақстан Республикасының банк секторы 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдайы бойынша 38 екінші деңгейлі банк бар. Банк секторының құрылымы төмендегі кестеде көрсетілген.

1-кесте – Қазақстан Республикасы банк секторы құрылымы

Банк секторының құрылымы	01.01.2015	01.01.2016
Екінші деңгейдегі банктердің саны, оның ішінде	34	34
- Жарғылық капиталда мемлекеттің 100% қатысуы бар банктер	1	1
- Шет елдік қатысуы бар екінші деңгейдегі банктер	17	17
- Екінші деңгейдегі еншілес банктер	16	16
Екінші деңгейдегі банктер филиалдарының саны	363	362
Ескерту – [6] дерек көзі негізінде құрастырылды		

Банктік жүйенің екінші деңгейлі банктері бір жағынан, шаруашылық субъектілердің уақытша бос ақша қаражаттарын тартатын болса, екінші жағынан, бұл қаражаттар есебінен кәсіпорындар мен ұйымдардың әр түрлі қажеттерін қанағаттандыратын арнайы қаржылық мекеме. Коммерциялық банктің пассивтік операциялар негізінде оның қызметінің жүзеге асырылуы үшін қажетті банк ресурстары жинақталады. Ал банк ресурстары дегеніміз – банктің пассивтік операциялары негізінде қалыптасқан және барлық активтік операциялар бойынша банк өтімділігін қамтамасыз ету және пайда табу мақсатында орналастыруға бағытталатын банктің меншікті және тартылған қаражаттарының жиынтығы [1].

Банк активтері дегеніміз – пайда табу мақсатында банктік ресурстарды, әр түрлі активтер бойынша орналастырылған қаражаттары. Банктік активтердің құрылымы баланстың актив жағында көрсетілетін сапасына қарай бөлінген баптардың баланс нәтижесіне қатынасын сипаттайды.

Екінші деңгейлі банктердің активтерін төмендегідей төрт топқа бөлуге болады:

- 1) касса және оған теңесетінақшалай қаражаттар;
- 2) берілген несиелер;
- 3) бағалы қағаздарға жұмсалынған инвестициялар;
- 4) банктің ғимараты мен жабдықтары.

Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің активтері келесі кестеде көрсетілген.

Кесте –2. Қазақстан Республикасының банксекторы жиынтық активтерінің құрылымы

Көрсеткіштің атауы	01.01.015	01.01.2016	Өсімі,%
--------------------	-----------	------------	---------

	млрд.теңге	жиынтығына % - бен	млрд.теңге	жиынтығына % - бен	
Қолма-қол ақша, тазартылған қымбат металдар және корреспонденттік шоттар	1 396,5	8,3%	1 479,3	8,2%	5,9%
Басқа банктерде орналастырылған салымдар	603,9	3,6%	520,2	2,9%	-13,9%
Бағалы қағаздар	1 859,0	11,1	1 890,3	10,5%	1,7%
Банктік қарыздар және «кері РЕПО» операциялары	10 455,4	62,5%	11 623,0	64,3%	11,2%
Капиталға инвестициялар	381,0	2,3%	325,7	1,8%	-14,5
Өзге активтер	2 035,1	12,2%	2 220,3	12,3%	9,1
Активтер жиынтығы (резервтерді (провизияларды) қоспағанда)	16 730,9	100,0%	18 058,8	100,0%	7,9%
Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының талаптарына сәйкес резервтер (провизиялар)	-3 913,0		-4 188,4		7,0%
Анықтама үшін уәкілетті органның талаптарына сәйкес резервтер	-3 796,8		13 870,3		18,4%
Активтердің барлығы	12 817,9		13 870,3		
Ескерту – [5] дерек көзі негізінде құрастырылды					

ҚР екінші деңгейдегі банктерінің активтері 2015 жылғы 1 қаңтармен салыстырғанда банктік қарыздар және «кері РЕПО» операциялары бабының 1 167,6 млрд. теңгеге немесе 11,2% - ға, қолма – қол ақша, тазартылған қымбат металдар және корреспонденттік шоттар бабының 82,8 млрд.теңгеге немесе 5,9% - ға, сондай – ақ өзге активтердің 185,2 млрд.теңгеге немесе 9,1% - ға ұлғаюы есебінен 1 052,4 млрд.теңгеге немесе 8,2% - ға ұлғайып, 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 13 870,3 млрд.теңге болды. 2015 жылғы желтоқсанда ҚР екінші деңгейдегі банктері активтерінің ұлғаюы 161,4 млрд.теңге болды.

Банктердің несиелік операциялары бойынша мүмкін болар зияндардың орнын жабу үшін провизия (резерв) құру қажеттігі банк қызметіндегі несиелік тәуекелдің болуымен негізделеді. Несиелік тәуекелдерге байланысты провизия құру банк активтерінің сапасының нашарлауын немесе несиелік операциялардың тәуекелдігінің жоғарылығын ескере отырып жүзеге асырылады. Банк үшін провизияның құрылуы, оның қаржылық қызметінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді [2].

Жылдың басымен салыстырғанда екінші деңгейдегі банктер активтерінің құрылымында елеулі өзгерістер байқалмады. Активтер құрылымындағы негізгі үлесті

банктік қарыздар мен «кері РЕПО» операциялары алады – 64,3%, қолма – қол ақша, тазартылған қымбат металлдар, корреспонденттік шоттарға 8,2%, ал портфельдегі бағалы қағаздарға 10,5% тиесілі. Жылдың басында тиісінше банктік қарыздар мен «кері РЕПО» операцияларына – 62,5%, қолма – қол ақша, тазартылған қымбат металлдар, корреспонденттік шоттарға – 8,3%, ал портфельдегі бағалы қағаздарға – 11,1% тиесілі еді.

Банк негізгі қарыздың толық сомасына байланысты шығындардың орнын жабу мақсатында ұлттық және шетел валютасындағы барлық несиелік операциялар түрлері бойынша резервтеу коэффициентіне сәйкес провизия құра алады.

Аталған резерв есебінен кейіннен қайтарылмаған несиелер бойынша зияндар шегеріледі. Несиелік тәуекел деңгейіне қарай, яғни қарыз алушының келісімшартта бекітілген мерзімде несие берушіге төлемеген негізгі қарызы мен пайызының сомасына қарай несиелер жіктеледі. Қазақстан Республикасы банк секторының активтері мен шартты міндеттемелерінің сапасын екі жылдық мәліметтерді ала отырып салыстырмалы түрде көрсетейік[3].

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша екінші деңгейдегі банктер активтері мен шартты міндеттемелер сапасының құрылымындағы стандарттылар үлесі 46,7% (жыл басында 45,8%), күмәнділер 31,2%(жыл басында 36,9%) болды. Жылдың басындағы 17,3% - бен салыстырғанда үмітсіз активтер мен шартты міндеттемелер деңгейі 22,1% - ға дейін ұлғайды.

Ағымдағы жылдың желтоқсан айында екінші деңгейлі банктердің активтері мен міндеттемелерінің сапасы елеулі түрде өзгерген жоқ. 2015жылғы 1 желтоқсанда стандарттылар үлесі 46,9%, күмәнділер 30,6%, үмітсіздер 22,5% болған еді.

Несиелік портфель дегеніміз – несиелік тәуекелдің немесе одан қорғану тәсілдерінің әр түрлі факторларына байланысты критерийлері бойынша жіктелген несиелерге байланысты банктің қоятын талаптарының жиынтығы.

ҚР банк секторының несие портфелі жылдың басымен салыстырғанда 1 183,8 млрд.теңгеге немесе 11,3% - ға ұлғайып, есепті күні 11 656,6 млрд.теңге болды.

Занды тұлғаларға қарыздар 2015 жылғы есепте 344,5 млрд.теңгеге немесе 5,1% - ға ұлғайып, 2016 жылы 7 049,7 млрд.теңге болды.

Жеке тұлғаларға қарыздар 2015 жылы 511,9 млрд.теңге немесе 25,4% - ға ұлғайып, 2016 жылғы есепте 2 530,4 млрд.теңге болды.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қарыздар 2015 жылғы есепте 316,1 млрд.теңгеге ұлғайып, 2016 жылы 1 870,7 млрд.теңге болды [5].

Кесте –3. Қазақстан Республикасы банк секторының активтері мен шартты міндеттемелерінің сапасы

Көрсеткіштің атауы	01.01.015		01.01.2016	
	негізгі борыш сомасы, млрд.теңге	жиынтығына % - бен	Негізгі борыш сомасы, млрд.теңге	жиынтығына % - бен
Барлық активтер мен шартты міндеттемелер	15 201,9	100,0 %	16 569,0	100,0
Стандартты	6 957,3	45,8%	7 738,4	46,7%
Күмәнді	5 612,4	36,9%	5 166,2	31,2%
1 – санатты күмәнді	1 682,9	11,1%	1 664,2	10,0%
2 – санатты күмәнді	692,7	4,6%	740,3	4,5%
3 – санатты күмәнді	1 315,3	8,7%	1 385,1	8,4%
4 – санатты күмәнді	432,0	2,8%	496,9	3,0
5 – санатты күмәнді	1 489,5	9,7%	879,7	5,3

Үмітсіз	2 632,2	17,3%	3 664,4	22,1
Ескерту – [5] дерек көзі негізінде құрастырылды				

2016 жылы жұмыс істемейтін қарыздар үлесі – 36,7%, 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар үлесі – 29,8% болды. Бұл орайда 2015 жылдың басында жұмыс істемейтін қарыздар үлесі – 36,7%, 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар үлесі – 30,8% болған еді. Несие портфелі бойынша қалыптастырылған провизиялар (резервтер) 2015жылдың басынан бастап 643,2 млрд.теңгеге немесе 19,1% - ға ұлғайып, 2016 жылы 4 008,9 млрд.теңге немесе екінші деңгейлі банктің жиынтық несие портфелінің 34,4% - ы болды. 2016 жылы ЖІӨ 31 442,7 млрд. теңге болды, ал бұл көрсеткіш 2015 жылы 3 870,8 млрд. теңгеге немесе 14% - ға кем болды, яғни 27 571,9 млрд. теңгені құраған. Активтердің ЖІӨ– ге қатынасы 2016 жылы 44,1% болса, 2015 жылы 46,5% болған еді. Несие портфелінің ЖІӨ – ге қатынасы 2016 жылы 37,1%, ал 2015 жылы бұл көрсеткіш 38,0% құраған еді. Клиенттер салымдарының ЖІӨ – ге қатынасы 2016 жылы 27,1% құрады, ал 2015 жылы 28,3% болған еді [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сейітқасымов Ғ.С., Омарбекова А.Ғ., Сейтқасымова А.Ғ., «Ақша, кредит, банктер». Оқулық. – Алматы: «Экономика», 2006ж
2. Мақыш С.Б., «Банк ісі». Оқулық. – Алматы:ИздатМаркет, 2007ж
3. Хамитов Н.Н. Банк ісі. Алматы: Экономика, 2006 ж
4. Мақыш С.Б., Сұпығалиева Г.И, Керімбекова Н.Н. Ақша, несие, банктер пәнінен практикум Оқу құралы. Алматы. Қазақ университеті 2004
5. <http://www.afn.kz>
6. <http://www.gov.stat.kz>

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІН
ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ СҰРАНЫСЫН ДИФФЕРЕНЦИЯЛАНҒАН ТӘСІЛДЕМЕ
БОЙЫНША МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУ**

Достанова Айнамкөз Құдайбергенқызы

*Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы, экономика ғылымдарының
магистрі*

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада жоғарғы оқу орындарындағы білім беру қызметінің маркетингін жетілдіру мәселері қарастырылған. ЖОО-ң білім беру қызметін көрсету кезеңдеріне байланысты тұтынушылардың қажеттілігін, сұранысын ескере отырып құрылған әртарапты зерттеулер нәтижесіндегі кешен ұсынылған. Ол тұтынушылардың ЖОО-ң білім беру қызметін таңдауда шешім қабылдауына әсер ететін факторлармен басқаруға мүмкіндік береді. Ұсынылған зерттеу әдісі тәжірибеде жоғарғы оқу орындарының қызметін жетілдіруде және тәуекелдердің алдын алуда белсенді қызмет атқарады.

Түйінді сөздер: білім беру, жоғарғы оқу орны, маркетингтік зерттеу, тұтынушы, қажеттілік, мамандық, жылжыту, сегмент, еңбек нарығы.

**МАРКЕТИНГОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СПРОСА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВУЗОВ С ПОМОЩЬЮ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО
МЕТОДА**

Достанова Айнамкөз Құдайбергенқызы

Старший преподаватель, магистр экономических наук

Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются проблемы совершенствования маркетинга образовательных услуг в вузах. Предложен комплекс маркетинговых исследований основанный на поведение потребителей образовательных услуг и их потребностей в разных этапах предоставления вузом образовательной услуги.

Ключевые слова: образование, вуз, маркетинговые исследования, клиенты, потребности, специальность, продвижение, позиционирование, сегмент, рынок труда.

**MARKETING RESEARCH OF CONSUMER DEMAND FOR EDUCATIONAL SERVICES
OF UNIVERSITIES USING A DIFFERENTIATED METHOD**

Dostanova Ainamkoz Kudaibergenkyzy

Senior lecturer, Master of Economic Sciences of Kazakh-Russian International university

Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

In the article consider the problem of improving the marketing of educational services in higher education. Proposed complex of marketing researches, based on the behavior of consumer of educational services and their needs at different stages of university education services.

Keywords: education, higher education institution, market researches, clients, requirements, specialty, advance, positioning, segment, labor market.

Қазіргі таңда білім алу беделдің бір бөлігі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы әлемде күн көріс құралы болып қаралады. Білім беру жүйесі әлемде болып жатқан өзгерістерге сезімтал болып келеді, өйткені болашақ ұрпақты дайындауда барлық факторлар ескерілуі қажет. Қазіргі адам күнбе-күн ақпараттар ағынын жан-жақты қабылдайды. Ақпарат адам өмірін қамтитын барлық салалардың қозғаушы күшіне айналуға. Соның бір дәлелі тұтынушылар білім беру орындарын таңдауда рационалды және қолайлы шешімдер қабылдауда. Таңдау білім беру орнының саласына, бағасына, сапасына, еңбек нарығында түлектің бәсеке қабілеттілігіне, білім алу барысында алатын құзіреттіліктерге сүйене отырып қабылданады. Білім беру қызметін тұтынуға негізгі бағыттардың және әсер етуші күштердің өзгеруімен шартталады.

Білім беру саласындағы жаһандық өзгерістер жағдайында ЖОО-ның бәсеке қабілеттілігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі білім беру қызметінің тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандыруы. Тұтынушылардың қажеттілігін анықтауда маркетингтік зерттеулер маңызды орын алады.

Маркетингтік зерттеу объектісі болып Қазақ-орыс Халықаралық университеті алынды. Жұмыс барысында 2014-2015, 2015-2016, 2016-2017 академиялық оқу жылдарындағы абитуриенттерге көрсетілген қызметтер нәтижесінде алынған мәліметтер және 2012-2016 жылдар аралығында университет студенттерімен және мектеп оқушыларымен жүргізілген сұхбаттар, сауалнамалар және ата-аналардың пікірі мен сұраныстары қаралған. Жалпы қамтылған адам саны 2000, оның 70% абитуриенттер мен студенттер және 30% ата-аналар болып келеді.

Сонымен Ақтөбе қаласында жыл сайын ұйымдастырылатын ЖОО-ң жәрмеңкесіндегі жинақталған, әлеуметтік желілердегі, мерзімді басылымдардағы, барлық бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланған мамандықтарды таңдау, жұмыс берушілердің қоятын талаптары мен жұмысшының бәсекеқабілеттілігіне қажетті құзіреттіліктері, жалпы экономикалық жағдайлардың өзгеруіне байланысты ата-аналардың, абитуриенттер мен студенттердің қажеттіліктері ескеріліп мақалада зерттеу тақырыбының өзектілігі, жүргізілген зерттеу жолы мен құралдары және мәселені шешу жолдары көрсетілген.

Жоғарғы оқу орындары өзінің қызметін абитуриенттерге, олардың ата-аналарына, студенттерге, түлектерге, жұмыс берушілерге ұсынады. Көрсетілетін білім беру қызметінің әр кезеңдеріндегі сұраныстар бойынша тұтынушылардың санатын анықтауға болады. ЖОО-ның маркетингінің негізгі міндеті білім беру қызметін тұтынушылардың әртүрлі қажеттіліктерін анықтау және оларды жүзеге асыру.

Кесте 1

Жоғарғы оқу орнының 2012-2016 жылдар аралығында көрсетілген білім беру қызметін тұтынушылардың жіктелімі негізінде құрылған маркетингтік міндеттер

Тұтынушы мен ЖОО арасындағы қарым-қатынас кезеңдері	Тұтынушылар	Қажеттіліктер, сұраныстар		ЖОО-ның маркетингінің міндеттері
Білім беру қызметін жылжыту	Абитуриенттер	ЖОО және мамандықты таңдау	Қызықты білім алу, бос уақытты өткізетін әртүрлі шаралардың болуы, жеке өсуге мүмкіндіктің болуы	ЖОО-ның және мамандықтардың артықшылықтарын жылжыту жүйесін қалыптастыру және
	Ата-		Болашақта балаларының	

	аналар		жұмыспен қамтылуына кепілдік алу	жүзеге асыру
Білім беру қызметін жүзеге асыру	Студенттер және тыңдаушылар	Жоғары сапалы ұйымдас тырылған оқу процесі, алынған білімнің өзектілігі	– ЖОО ережелеріне және жағдайларына бейімделу; – Ақпараттық қоғам жағдайында теориялық және практикалық білім алу; – Еңбек нарығының сұранысына сай тәжірибелік бағытта білім алу; – Сапалы ұйымдастырылған оқу процесінің көмегімен өзекті тақырыптарда білім алу.	Студенттер мен тыңдаушылардың талаптарына сәйкес оқу процесінде алынатын білім мен кәсіптік білімдердің сапалы болуын қамтамасыз ету
Жұмысқа орналасуға көмектесу	Түлектер	Білім алған мамандық бойынша жұмыспен қамтылу және кәсіби біліктілігін жүзеге асыру		ЖОО-мен жұмыс беруші компаниялар арасында тиімді қарым-қатынас жүйесін орнату және түлектерді жұмыспен қамту
	Жұмыс берушілер	Білікті қызметкерді жұмысқа алу, еңбек әлуаттілігі бар қызметкерлердің жаңа ұрпағының арасында жұмыс беруші компаниясының брендін жылжыту		

Білім беру қызметін жылжытуда негізгі тұтынушылар болып абитуриенттер және оның ата-аналары табылады. Бұл сегмент үшін негізгі қажеттілік болашақ мамандықты, жоғарғы оқу орнын таңдау.

Жоғарғы оқу орнының қызметін тұтынушылар төленген ақыға ата-аналар өздерінің балалары үшін жан-жақты теориялық және кепілді түрде жұмыспен қамтылатындай тәжірибелік білім алып шыққанын қалайды. Ал балаларын ондай сұрақтар қызықтырмайды, олар көбінесе оқу процесінің өзгешелігіне, қызықтылығына, бос уақытта үйірмелердің бар болуына, бос уақытты жақсы өткізу үшін шаралар түрлеріне және өзінің жеке тұлға ретінде өсуіне қажетті жағдайларға мән береді.

Күндізгі бөлімге мектептен кейін түсушілерге ата-аналары әсер етеді немесе олар үшін шешім қабылдауы мүмкін, себебі оқуға түсуші әлі өзін қаржылай қамтамасыз ете алмайды және жас ерекшелігіне байланысты ата-аналарының қарамағында болады.

Ал сырттай бөлімге түсетіндер көбінесе олар шешімді өздері қабылдайды, өздерін қаржылай қамтамасыз ете алады, себебі көп бөлігі жұмыспен қамтылған және жастары жоғары болып келеді.

Жоғарғы оқу орнының маркетингтік міндеті – жоғарғы оқу орнының мамандықтар бойынша білім берудің заманауи әдістері мен технологиялары, танымал компанияларда тәжірибе ұйымдастыру, студенттердің бос уақытын өткізуін қамтамасыз ету сияқты бәсекеге қабілетті артықшылықтарын жылжыту жүйесін қалыптастыру және оның қызмет етуін жүзеге асыру.

Ата-аналар мен абитуриенттердің мінез-құлығын зерттей отыра, тұтынушылар туралы мынадай ақпарат жинауға болады:

- Тұтынушылар ЖОО туралы ақпаратты қандай ақпарат көздерінен алады;
- Ақпаратты іздеу, жинау мерзімі: қай уақытта басталады және қай кезде шегіне жетеді;

- Білім беру қызметін тұтынушылар ақпарат іздеуде, жинауда қаншалықты белсенді және ата-анасы, достары іздеу процесіне қосылады ма;

- Әлуатті тұтынушылар үшін ЖОО-ны және мамандықтар туралы ақпарат құрылымы қандай.

Құжат қабылдау барысында абитуриенттерден сауалнама арқылы қажетті ақпараттарды жинақтап алуға болады. Тікелей сөйлесу арқылы ұзақ, күрделі, әртүрлі сұрақтар қоюға мүмкіндік береді. Сауалнамадағы сұрақтар нақты, дәл, қысқа, оңай болуы тиіс. Әлуатті тұтынушылар жас, тәжірибе ерекшелігіне байланысты өз ойларын нақты, дәл, тез жеткізе алмайды, сондықтан сауалнама өте ыңғайлы болып келеді. Сауалнама сұрақтарында мүмкін жауаптардың барлығы болуы тиіс, бұл сұраққа жауап берушінің уақытын үнемдейді және жалықтырмайды.

Құжат қабылдаушы әңгіме барысында тұтынушының қажеттіліктері туралы ақпараттар жинақтауы тиіс. Құжат қабылдаушының мінез-құлқы өте жағымды, сыпайы, ақпаратпен қамтамасыз етілген, тұтынушының ыңғайын таба білетіндей болғанда ғана әлуатті клиентті қызметті пайдаланатын тұтынушыға айналдыра алады, ал тұтынушы өзіне қажетті ЖОО, мамандық туралы ақпаратты алады.

ЖОО-да «есік ашық күндерді» ұйымдастыруға болады. Ол кезде ақпарат беруге жоғары дәрежелі қызметкерлер шыққан жөн. Мысалы: ректор немесе директор, ректор орынбасары, кафедра меңгерушілері, ЖОО-ның білім беру нарығында жылжытумен тікелей айналысатын оқытушылар.

Қазіргі заман талабына сай маркетингтік шараларды ғаламтор-технологияларының көмегімен ұштастырған дұрыс. Оған ғаламтордағы әлеуметтік желілерде сауалнама жүргізуге болады, ақпараттар таратуға ыңғайлы және әлуатті тұтынушылардың көп бөлігі қамтылады.

Жоғарғы оқу орнының білім беру қызметін жылжыту кезеңіндегі тұтынушы ізденісінің себептері мен факторларын маркетингтік зерттеу алгоритмі мысал ретінде ұсынылып отыр, ол өзіне ЖОО және оның білім беру қызметін таңдауда екі шешім қабылдау кезеңдерін қосады: білім беру қызметтері туралы ақпаратты іздеу және талдау, жоғарғы оқу орны мен оның білім беру қызметтерін таңдау және нұсқаларды бағалау. (сурет 1)

Алгоритмде ақпараттық қоғамның мүмкіндіктерін есепке алған және зерттеу міндеттеріне бейімделген ақпаратты жинау және талдаудың дәстүрлі және инновациялық әдістері ұсынылған. Сауалнама, жеке сұхбат алу, мінез-құлықтарды бақылау сияқты ақпарат жинау әдістері зерттеу объектілерінің жеке әрқайсысына ұсынылады.

Процесс барысында мәселелерді анықтау үшін сауалнама әдісі пайдаланылады, бірақ ол зерттеу мақсатына толықтай жауап бере алмайды. Жеке сұхбат әдісі арқылы абитуриент пен оның ата-анасымен тығыз қарым-қатынас орнатуға болады, ол өз кезегінде тұтынушылардың қажеттілігі, сұранысы туралы толық ақпарат жинауға мүмкінді береді. Сұхбат барысында ЖОО білім беру қызметі және мамандықтар туралы толық ақпарат алуға болады және сенімді байланыстың максималды деңгейін орнатуға болады. Тұтынушылардың (абитуриенттер, ата-аналар) мінез-құлқын бақылау арқылы олардың өздеріне қолайлы жағдайдағы іс-әрекеттерін талдауға және оларға әсер ететін факторларды анықтауға мүмкіндік өте жоғары. Мұндай зерттеулерді университет қабырғасында ұйымдастырылған «есік ашық күндерде», білім беру қызметіне байланысты жәрмеңке, жарыс, концерттерде жүзеге асыруға болады.

Білім беру қызметін және ЖОО таңдау туралы

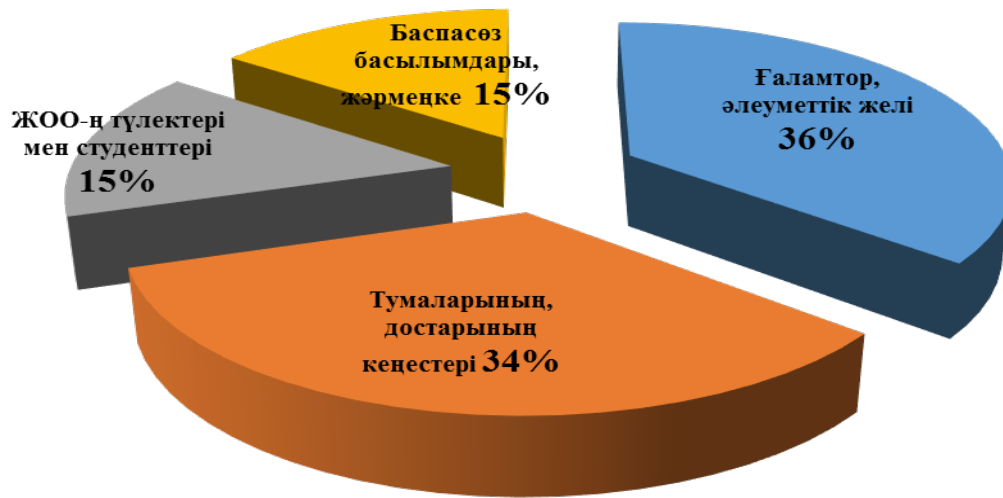
Сурет 1. Жоғарғы оқу орнының білім беру қызметін жылжыту кезеңіндегі тұтынушы ізденісінің себептері мен факторларын маркетингтік зерттеу алгоритмі

Ғаламтор-технологияларының көмегімен зерттеулерді жылдам, ықшам, территориялық кедергілерге қарамастан және артық шығынсыз жүргізуге болады. Жоғарғы оқу орнының сайтына кіріп шығушылар мониторингін жүргізу ЖОО-на, оның атқаратын қызметіне деген қызығушылық деңгейін анықтауға, бәсекелестерінен артықшылығын табуға, ЖОО-ның өзінің қызметін жылжытудың құралы ретінде сайттың қаншалықты тиімді жұмыс жасап тұрғанын анықтауға, сайттың ақпараттылығына және ыңғайлылығының деңгейін бағалауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желі білім беру қызметін пайдаланушылардың әлуетті тобын құрайтын жас мектеп және колледж түлектерінің өзара байлыналатын кездесу орны болып табылады. Болашақ абитуриенттердің және олардың ата-аналарының әртүрлі форумдарда және микроблогтарда қоятын сұрақтарын мониторгтен өткізу тұтынушылардың қажеттілігін анықтап және оларды қанағатандыру жолдарын табуға сонымен қатар сұранысты қанағаттандыратын ұсыныстың талаптарын жетілдіруге жол ашады. Неғұрлым тиімді әдістің бірі ғаламтор желісінде онлайн-сұрақ қоя арқылы тұтынушылардың қажеттілігі туралы ақпараттарды жылдам жинап, алынған зерттеу мәліметтерін талдап, нәтижесін өңдеуге болады.

Зерттеу нәтижелерін құжат қабылдау кампаниясының жұмысын жетілдіруге және жалпы оқу процесінің әдістемелік жүйесін қалыптастыруда қолдануға болады.

Ұсынылған зерттеу әдісі тәжірибеде жоғарғы оқу орындарының қызметін жетілдіруде және тәуекелдердің алдын алуда белсенді қызмет атқарады.

Сурет 2. Ақпараттық қоғам жағдайында қазіргі заманғы жоғарғы оқу орындары туралы ақпарат көздері бойынша үлес салмағы

Қызықты, өзекті, перспективті кәсіп иегері болу ықыласының негізінде мамандық таңдалады. Ал мамандық бойынша жұмыспен қамтылу мәселесі бірнеше есе сирек айтылады. Абитуриенттер үшін мамандық бойынша жұмысқа орналысу мәселесі емес, өзінің еңбек нарығындағы жоғары дәрежелі маман иесі ретінде құнының жоғары болуы маңыздырақ болып келеді.

Білім беру қызметін жүзеге асыру кезеңінде студенттер және тыңдаушылардың басты қажеттілігі ЖОО ережелеріне және жағдайларына бейімделу, ақпараттық қоғам жағдайында теориялық және практикалық білім алу, еңбек нарығының сұранысына сай тәжірибелік бағытта білім алу, сапалы ұйымдастырылған оқу процесінің көмегімен өзекті тақырыптарда білім алу және алынған білімнің өзектілігі болып табылады.

Сурет 3. Жоғарғы оқу орнының жарнама хабарламасын қараған абитуриенттердің назарын бөлу құрылымы

ЖОО-ның маркетингтік зерттеу жұмыстарының негізгі міндеті болып студенттер мен тыңдаушылардың талаптарына сәйкес оқу процесінде алынатын біліктіліктер мен білімнің сапалы болуын қамтамасыз ету.

Жұмысқа орналасуға көмектесу кезеңінде басты тұтынушылар түлектер мен жұмыс берушілер. Университет түлектерінің басты қажеттілігі - білім алған мамандық бойынша жұмыспен қамтылу және кәсіби біліктілігін жүзеге асыру. Ал жұмыс берушінің қажеттілігі білікті қызметкерді жұмысқа алу, еңбек әлуеттілігі бар қызметкерлердің жаңа ұрпағының арасында жұмыс беруші компаниясының брендін жылжытудан құрылады.

Жоғарғы оқу орнының осы кезеңдегі әрекеті ЖОО-мен жұмыс беруші компаниялар арасында тиімді қарым-қатынас жүйесін орнату және түлектерді жұмыспен қамтудан тұрады.

Жүргізілген маркетингтік зерттеулер нәтижесі бойынша ЖОО-ның түлектерді жұмыспен қамту процесін үздіксіз қамтамасыз ету кепілі болып университет түлектерімен тығыз және үздіксіз қарым-қатынасты сақтап қалу табылады. Ол үшін мыналар қажет:

- Түлектердің кәсіби жетістіктерін бақылап, тіркеп отыру;
- Түлектермен ортақ мәліметтер база негізінде үнемі байланыста болу;
- Түлектер арасында қазіргі заманғы жұмыс берушілердің талаптарын анықтау мақсатында маркетингтік зерттеулер жүргізу;
- Түлектер кештерін ұйымдастыру және өткізу;
- Түлектерді оқу процесіне практикалық сабақтарға және ғылыми-тәжірибелік конференцияларға қатысушы ретінде шақыру, демеушілікке, жұмыс беруші ретінде, бизнес-серіктес, білім беру қызметін қайта пайдаланушы ретінде шақыруға болады;
- Әлеуметтік желіде барлық білім беру нысандары және құрылымдары бойынша түлектер қоғамын құру.

ЖОО-ң маркетингін ұйымдастырудағы күрделі мәселелердің шешімі маркетингтік зерттеулер барысында жинақталған ақпараттарға және оларды жинақтау жүйесіне байланысты болады. ЖОО-ң білім беру нарығына маркетингтік зерттеулер жүргізуінің бірден-бір қажеттілігі білім алу жүйесінің және білім беру технологиясының сапалы өзгерісіне сәйкес болу, бәсекеқабілеттілігін жетілдіру.

ЖОО-ң білім беру қызметін көрсету кезеңдеріне байланысты тұтынушылардың қажеттілігін, сұранысын ескере отырып құрылған әртарапты зерттеулер нәтижесіндегі кешен ұсынылған. Ол тұтынушылардың ЖОО-ң білім беру қызметін таңдауда шешім қабылдауына әсер ететін факторлармен басқаруға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеу нәтижесі жоғарғы оқу орындарына білім беру нарығында бәсекеқабілетті, қазіргі заманғы талаптарға сай, тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандыра алатын білім ордасына айналуға бренд ретінде өзін нарықта орналастыруға мүмкіндік береді. Алайда маркетингтік зерттеулер әрдайым және тоқтаусыз жүргізіліп отырылуы керек, себебі сұраныс және ұсыныс нарығы үнемі өзгеріп отырады. Ұсынылаған алгоритм және оның міндеттері абитуриенттер мен студенттерге және олардың ата-аналарына болашақта басты мәселені таңдауға және дұрыс шешім қабылдауға көмек-кеңес көрсете алады.

Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында: «Біз университеттік білім беру мен ғылымды дамытудың жаңа деңгейін қамтамасыз етуге міндеттіміз» деп үкіметке тапсырмалар беріп, оны қатаң қадағалап отырады. Соның бірі 2020 жылға қарай білім беру ұйымдарының 50 пайызы электронды оқытуды пайдаланып, олардың саны 90 пайызға дейін артады, 2020 жылға қарай халықаралық стандарттар бойынша тәуелсіз ұлттық аккредитациялаудан өткен жоо-лар үлесі 30 пайызды құрайтын болады жоспарлануда.

Жоғарғы білім алу туралы шешім әрбір азаматтың жеке таңдауы бола отыра, мемлекеттің алдыңғы ұзақ жылдарға бағытталған саясаты мен жарқын болашағының кепілі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2015 жылғы 30 қараша.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 27 қаңтар.
3. Кейплз, Джон. Проверенные методы рекламы. – М.: Карьера Пресс, 2010. – 376 с.
4. Морозова, Н.С. Этапы планирования рекламной кампании. / Н.С. Морозова // Социально-гуманитарные знания. – 2010. – № 6 – с. 34-39.
5. Фатхутдинов, Р.А. Стратегический маркетинг. – СПб: Питер, 2012. – 352 с.
6. Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы № 1080 қаулысы.
7. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Жумагулов Чингиз Бауыржанович,

Магистрант специальности «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены причины возникновения финансовых рисков на предприятиях. Влияние различных неблагоприятных факторов на финансовую устойчивость предприятия. Описана основная классификация финансовых рисков, а также методы управления финансовыми рисками на предприятиях.

КӘСПОРЫНЫҢ ҚАРЖЫ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ

Жұмағұлов Шыңғыс Бауыржанұлы

«Қаржы» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Осы мақалада кәсіпорындардағы қаржы тәуекелінің шығу себептері қарастырылған. Кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығына әртүрлі қолайсыз факторлардың тигізетін әсері. Қаржылық тәуекелдің негізгі классификациялары сипатталған, сонымен қатар кәсіпорындардағы қаржы тәуекелін басқару әдістері сипатталған.

FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF COMPANIES

Zhumagulov Chingiz Baurzhanuly

Master's Degree student of speciality «Finance»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52,

This article reviews the reasons of financial risks in the companies. Influence of various unfavorable factors on the financial stability of companies. It describes the main classification of financial risks, as well as the methods of financial risk management.

Финансовый риск предприятия возникает в процессе отношений с финансовыми институтами (банками, финансовыми, инвестиционными, страховыми компаниями, биржами и др.). Причины финансового риска – девальвация национальной валюты, инфляционные факторы, рост процентных ставок банка, снижение стоимости ценных бумаг и др.

Финансовые риски в Казахстане остаются высокими, поскольку экономика, которая по-прежнему зависит от сырьевых ресурсов, подвергается давлению в условиях низких и волатильных цен на нефть на фоне существенного ослабления тенге начиная с августа 2015 года. Предприятия, ведущие свой бизнес в тенге, но подверженные влиянию со стороны доллара, должны теперь справляться с еще большей неопределенностью: в случае неблагоприятного изменения в обменном курсе затраты, привязанные к доллару, могут негативно сказаться на прибыли в тенге. Снижение цены на нефть и девальвация национальной валюты оказывает большое влияние на негативные изменения в финансовом положении, как отдельных предприятий, так и отраслей в целом. Таким образом, казахстанские компании теперь должны следить за своими валютными рисками наряду с другими угрозами.

Стремясь стабилизировать социально-экономическое положение предприятий, их финансовую устойчивость, повысить эффективность деятельности и в конечном итоге максимизировать прибыль и достичь стратегических целей или, в крайнем случае, избежать убытков и банкротства, руководители предприятий в современных условиях начинают все большее внимание уделять финансовому планированию. Это, определенно, является одним из факторов нормализации хозяйственного оборота, обеспечения его необходимыми ресурсами, укрепления финансового положения предприятий в условиях неопределенности экономической ситуации.

Финансовая деятельность предприятия во всех ее формах связана с множественными финансовыми рисками, уровень воздействия которых на итоги данной деятельности и степень финансовой безопасности значимо растет в настоящее время. Риски, сопровождающие деятельность предприятия и генерирующие финансовые угрозы, соединяются в особенную группу финансовых рисков, играющих значимую роль в общем «портфеле рисков» предприятия. Портфель – это инструмент, при помощи которого обеспечивается устойчивость дохода при наименьшем риске [1].

Принято различать следующие разновидности финансового риска:

1. Риск снижения финансовой устойчивости (или риск нарушения равновесия финансового развития). Этот риск генерируется несовершенством структуры капитала (чрезмерной долей используемых заемных средств), порождающим несбалансированность положительного и отрицательного денежных потоков предприятия по объемам. Природа этого риска и формы его проявления рассмотрены в процессе изложения действия финансового леввериджа. В составе финансовых рисков о степени опасности (генерированные угрозы банкротства предприятия) этот вид риска играет ведущую роль.

2. Риск неплатежеспособности предприятия. Этот риск генерируется снижением уровня ликвидности оборотных активов, порождающим разбалансированность положительного и отрицательного денежных потоков предприятия во времени. По своим финансовым последствиям этот вид риска также относится к числу наиболее опасных.

3. Инвестиционный риск. Он характеризует возможность возникновения финансовых потерь в процессе осуществления инвестиционной деятельности предприятия. В соответствии с видами этой деятельности разделяются и виды инвестиционного риска – риск реального инвестирования и риск финансового инвестирования. Все рассмотренные виды финансовых рисков, связанных с осуществлением инвестиционной деятельности, относятся к так называемым «сложным рискам», подразделяющимся в свою очередь на отдельные их подвиды. Так, например, в составе риска реального инвестирования могут быть выделены риски несвоевременного завершения проектно-конструкторских работ; несвоевременного окончания строительно-монтажных работ; несвоевременного открытия финансирования по инвестиционному проекту; потери инвестиционной привлекательности проекта в связи с возможным снижением его эффективности и т. п. Так как все подвиды инвестиционных рисков связаны с возможной потерей капитала предприятия, они также включаются в группу наиболее опасных финансовых рисков.

4. Инфляционный риск. В условиях инфляционной экономики он выделяется в самостоятельный вид финансовых рисков. Этот вид риска характеризуется возможностью обесценения реальной стоимости капитала (в форме финансовых активов предприятия), а также ожидаемых доходов от осуществления финансовых операций в условиях инфляции. Так как этот вид риска в современных условиях носит постоянный характер и сопровождает практически все финансовые операции предприятия, в финансовом менеджменте ему уделяется постоянное внимание.

5. Процентный риск. Он состоит в непредвиденном изменении процентной ставки на финансовом рынке (как депозитной, так и кредитной). Причиной возникновения данного вида финансового риска (если элиминировать ранее рассмотренную инфляционную его

составляющую) является изменение конъюнктуры финансового рынка под воздействием государственного регулирования, рост или снижение предложения свободных денежных ресурсов и другие факторы. Отрицательные финансовые последствия этого вида риска проявляются в эмиссионной деятельности предприятия (при эмиссии как акций, так и облигаций), в его дивидендной политике, в краткосрочных финансовых вложениях и некоторых других финансовых операциях.

6. Валютный риск. Этот вид риска присущ предприятиям, ведущим внешнеэкономическую деятельность (импортирующим сырье, материалы и полуфабрикаты и экспортирующим готовую продукцию). Он проявляется в недополучении предусмотренных доходов в результате непосредственного взаимодействия изменения обменного курса иностранной валюты, используемой во внешнеэкономических операциях предприятия, на ожидаемые денежные потоки от этих операций. Так, импортируя сырье и материалы, предприятие проигрывает от повышения обменного курса соответствующей иностранной валюты по отношению к национальной. Снижение же этого курса определяет потери предприятия при экспорте готовой продукции.

7. Депозитный риск. Этот риск отражает возможность невозврата депозитных вкладов (непогашения депозитных сертификатов). Он встречается относительно редко и связан с неправильной оценкой и неудачным выбором коммерческого банка для осуществления депозитных операций предприятия. Тем не менее, случаи реализации депозитного риска встречаются не только в нашей стране, но и в странах с развитой рыночной экономикой.

8. Кредитный риск. Он имеет место в финансовой деятельности предприятия при предоставлении товарного (коммерческого) или потребительского кредита покупателям. Формой его проявления является риск неплатежа или несвоевременного расчета за отпущенную предприятием в кредит готовую продукцию, а также превышения расчетного бюджета по инкассированию долга.

9. Налоговый риск. Этот вид финансового риска имеет ряд проявлений: вероятность введения новых видов налогов и сборов на осуществление отдельных аспектов хозяйственной деятельности; возможность увеличения уровня ставок действующих налогов и сборов; изменение сроков и условий осуществления отдельных налоговых платежей; вероятность отмены действующих налоговых льгот в сфере хозяйственной деятельности предприятия [2].

Под финансовым риском предприятия следует понимать вероятностную характеристику события, которая в определенных условиях может привести к возникновению непредвиденных потерь, в результате его деятельности. При этом для каждого предприятия характерны особенности проявления совокупности факторов рискованных событий, которые необходимо учитывать при обосновании и разработке программ управления финансовыми рисками.

Управление финансовыми рисками предприятия основывается на принципах и методах оценки различных видов финансовых рисков и нейтрализации их возможных неблагоприятных финансовых последствий. Главной целью управления финансовыми рисками является обеспечение финансовой безопасности предприятия в процессе его становления и предотвращение вероятного понижения его рыночной стоимости.

Существуют следующие методы управления риском:

1. Диверсификация – метод управления финансовыми рисками, заключающийся в распределении рисков по различным видам активов с целью снижения их концентрации (диверсификация видов финансовой деятельности, диверсификация кредитного и депозитного портфеля, диверсификация финансовых активов организации, подбор активов, доходы по которым слабо коррелируют между собой).

2. Разделение риска – метод, при котором риск делится между участниками проекта (программы, процесса и пр.) таким образом, чтобы возможные потери каждого стали относительно невелики.

3. Лимитирование – подразумевает установление ограничений на величины рисков и последующий контроль их выполнений. Величина лимита отражает готовность принимать на себя отдельный риск, но при этом не превышать потребностей при каждодневной деятельности подразделений.

4. Страхование – совокупность экономических отношений между его участниками по поводу формирования за счет денежных взносов целевого страхового фонда и его использования для возмещения ущерба и выплаты страховых сумм.

5. Хеджирование – метод уменьшения рисков, вызванных неопределенностью будущих колебаний цен на активы (сырье, ценные бумаги, иностранная валюта). Хеджирование заключается в совершении форвардных продаж или покупок актива на фьючерсном рынке. При хеджировании в качестве финансовых инструментов могут использоваться опционы, фьючерсы, свопы и т.д.

6. Резервирование – создание резервных фондов (самострахование), предназначенных для возмещения убытков в случае возникновения различных непредвиденных ситуаций за счет полученной прибыли. [4].

Изучив различные подходы к определению «управление финансовыми рисками предприятия», а также рассмотрев классификацию финансовых рисков, можно прийти к следующему выводу. Процесс управления финансовыми рисками помогает предприятию достичь целевых показателей прибыльности и рентабельности, а также предотвратить нерациональное использование ресурсов. Проблема управления финансовым риском является одной из ключевых в деятельности предприятия. Она связана с возможностью потери устойчивого финансового положения предприятия в процессе деятельности и составляет неизбежный элемент принятия любого хозяйственного решения.

Создание комплексного контроля над рисками выделены в качестве приоритетных задач обеспечения экономической безопасности Казахстана. Попытки менеджмента отдельных казахстанских предприятий разработать механизмы и инструменты управления рисками пока не могли обеспечить эффективного и системного управления рисками. И происходит это из-за отсутствия полноценной методологии управления рисками на базе современных информационных технологий, отсутствия таких технологий управления рисками, которые бы на сегодняшний день соответствовали бы масштабам и характеру современных угроз устойчивого развития, требованиям инновационного развития производственных комплексов и регионов. Подобная практика на многих крупных казахстанских предприятиях находится на самом начальном этапе осмысления необходимости формирования системы управления рисками.

Список использованной литературы:

1. Брянцев Л.Д. Финансовые ресурсы предприятия. // Финансы. – 2014. – №10. – С. 63-68.
2. Сковородкина Л.В. Финансовый менеджмент. – Учебно-методическое пособие для самостоятельного изучения дисциплины. Ч.2. – Симферополь, 2011. – 137 с.. 2011
3. Бланк И. Управление финансовыми рисками. - Киев: Ника-Центр, 2005. – 600 с.
4. Бакадаров В.Л., Алексеев П.Д., Финансово – экономическое состояние предприятия. Практическое пособие. – М.: издательство «ПРИОР», 2002 – 205 с.

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Камбарова Бакзат Базарғалиевна

«Менеджмент» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада индустриалды дамыған елдердің фирмаларындағы адам ресурстарын басқару тәжірибесі мен теориясында бұл жұмыстың ұйымдастырылуына және мазмұндылығына қатысты екі негізгі қарама-қарсы әдістер қарастырылады.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Камбарова Бакзат Базарғалиевна

Магистрант специальности «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматривается опыт работы в фирмах индустриально развитых стран, основные теории организации и управления человеческими ресурсами это и содержательностью два противоположных рассматриваются методы.

FOREIGN EXPERIENCE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Kambarova Bakzat Bazargalievna

Master's Degree student of speciality «Management»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article are considered experience in firms of industrialized countries, and in this article the richness of the basic theory of organization and human resource management are two opposing methods.

Индустриалды дамыған елдердің фирмаларындағы адам ресурстарын басқару тәжірибесі мен теориясында бұл жұмыстың ұйымдастырылуына және мазмұндылығына қатысты екі негізгі қарама-қарсы әдістер бар.

Американдық фирмаларда адам ресурстарын басқару әдістері бойынша қызметкерлер жұмыс орнының қызметтеріне, мәселелеріне, қызметтік міндеттемелеріне, еңбек жағдайына, еңбек әрекетінің талабына (ағымда мәселелерге қалыптасу) сай келуі керек.

Жапондық фирмалардағы адам ресурстарын басқару әдістері қызметкерлердің жеке әлеуеті мен білім сапасына бағытталған.

«Американдық» немесе «нарықтық» әдіс кезінде адам ресурстарын басқару құралдары негізінен сыртқы еңбек нарығына, экономика жағдайына, нақты тауар сұранысына және т.б. бағытталған.

Бұл тәсіл жұмыс күшінің молдығы мен жұмыссыздықтың шарықтауынан сұранысқа қарағанда көп болуына байланысты кәсіпкерлердің қажет жұмыс күшін оңай тауып алуына мүмкіндік туды, ал үкімет әлеуметтік қамту бағдарламасын жасу арқылы жұмыстан шыққандар үшін жеңілдік жасай отырып, әлеуметтік шиеленісушілікті әлсіретіп отырады.

Бұл жағдайларда өндіріс тиімділігін жоғарлатудың негізгі факторлары ретінде технологияны тұрақты жетілдіру болып саналады, ал жұмыскер болса тек өндірістік

процессе керек белгілі бір шекарада қимылдайтын, анық белгіленген тәртіп бойынша жұмыс істейті қосымша тірек ретінде ғана қабылданады. Осыған байланысты адам ресурстарын басқару қағидалары да жасалды және жазылды. Біліктілігі төмен жұмысшы күшінің көптігіне байланысты лауазымдар кәсіби даярлығы нашар адамдар ғана атқара алатындай етіп жұмыс орны жобаланады. Жұмысты бастаудың алдында, оны орындау шін көп басшылардың келісімін лау қажет болғандықтан, бұл жағдай басқару қызметінің өсуіне және басқарушылық иерархияның дамуына алып келеді.

Оперативті өндіріс процесінің жұмыстарымен жүктелген фирманың төменгі және орта басқару басшылары жоғарыға стратегиялық жоспар туралы сұрақтарды ғана емес, сонымен бірге ағымдағы проблеманы шешу құзырларын беруге тура келді. Жоғары басқарушылардың кішкентай бір тобының шешімін қтардағы орындаушы қызметкерлер міндетті түрде орындауға тиісті болуы басқарудың өзіне тән ерекшелігі болып табылады. Осыған лайықты, бұл категориядағы қызметкерлерде тәуекелге бел бумауы, өзіне жауапкершілікті алуға тілегі болмауы сияқты жұмысқа деген көзқарасы қалыптасады.

Тауардың жоғары сапасы арқылы жапондық фирмалар сыртқы нарықта американдық тауарларды ығыстырып тастағанда «төбеден тас түскендей» болды. Осыдан есін жиған соң, американдық ғалымдар мен менеджерлер орын алған жағдайдың себебін табу үшін терең зерттей бастады. Құпиясы оңай болып шықты -алдыңғы қатарлы фирмаларда жапондық менеджменттің негізі болып ең алдымен адам факторы саналады екен. [1]

Жапония әлемде бірінші болып барлық қызметкерлерді кәсіпорын мен фирма ісіне, аз шығынды сапалы өнім өндіруге тарта отырып, «адамдық тұлғасы» бар менеджментті дамытты. Жапонияның көптеген кәсіпорындарында басқарушы персонал әр операцияны орындаушыны келесі операцияны орындаушыны өзінің тауарын сатып алушы деп санауы керек деп, оны өзі орындайтын өндірістік процестің бөлігін айрықша ұқыпты орындауға талпындырып, ылғи үгіттеп отырады.

Адам психологиясы олардың әлеуметтік мәртебесін ескертетін көптеген жапон кәсіпорындарында менеджменттегі осы сапалы өзгерістері басқа дамыған елдердегі кадрларды басқарудағы дәстүрлі әдістерін жетілдіруге, түрткі болды.

Осылайша, менеджменттің қазіргі «оянуы» басқару жүйесіне адам, факторларын қосу қажеттігін түсінумен қатар, қызметкерлердің шығармашылық қабілетін дамытумен және жеке бастың өзінің мүмкіндігін толық пайдалануға байланысты [2].

Сөйтіп, басқаруды жетілдіру үшін жүргізілген зерттеу арқылы соңғы жылдары батыс ғалымдары дәстүрлі басқарудың кері салдарын ескеретін және оның орнын толтыратын менеджменттің әдістері мен тәсілдерін қайтадан жасады. Қазіргі заманғы менеджментті дамыту саласындағы адамға бетбұрыс басқарушының іріктелуіне ерекше көңіл бөлу керектігін ескерді. Әрбір басшы барлық мәселелерді өзіне алып, жеке өзі ғана дұрыс шешім табудың орнына, ол басқаратын ұжымда қызметкерлерге жаңалық табуға жағдай жасауы керек.

Мұнда үлкен мағына жатыр, себебі қызметкерлер жаңалықты табуға ұмтылады, ең басты - қабылданған шешімдерді өздерінің немес жеке басының шешімі ретінде қабылдайды да, оны орындауға атсалысады.

Басқарушының психологиясы, оның шаруашылықты жүргізу стилі, менеджерлердің өз орындарын қайта бағалауы мен басқару жүйесіндегі олардың рөлі ең бірінші болып өзгергеннен кейін, корпоративтік басқарудың қазіргі қадамы революцияға сипаттас. Басқарушының іс жүргізу қабілеті мынадай болу керек: олардың қоластындағылар әрқашан өзіне құрмет көрсетіп отырғанын сезуі, туындаған проблеманы шешуге қатысты болуы, іс-әрекет нәтижесіне толық жауапкершілік алуы және оған өзінің қатысты екенін сезінуі керек.

Жұмыскерлердің біліктілігі және олардың жақсы жұмыс істеуге тілегі негізгі өндірістік күш және өндірісті дамытушы күштің көзі болғандықтан ірі фирмалардың басқару

стратегиясы еңбек мотивациясына, көп білім алуға, шеберлікті жетілдіруге, еңбек дағдыларын, ынталылығын және персоналдың шқырлығын дамытуға бағытталған.[3].

Дамыған елдердегі кадрлық менеджменттің даму сатылары мен негізгі функциялары. Герман Федеративтік Республикасының ірі фирмаларында кадрлық саясат арнайы бөлімшелермен жүргізіледі, оның саны жұмысқа қамтылған адамдардың санына байланыста, яғни 130-150 жұмыскерге -бөлімшенің бір қызметкері.Басқа көптеген фирмаларда кадр бөлімінің қызметкері тек кадрлық сұрақтармен ғана айналыспайды, сонымен бірге оларға кейбір экономикалық қызметтер, мысалы, еңбекақыны есептеу жүктелген. Соңғы уақытта кәсіпорындағы кадрлық бөлімше аппаратының өсу бағыты байқалады. [4]

Еңбекақы жүйесін жетілдіруге, кадрлардың біліктілігін жоғарлатуға және оларды дайындауға аса көңіл бөлінді, ал кадрларды бағалауға, персоналды ақпаратпен қамтамасыз ету жүйесін дамытуға, қызмет бойынша орын ауыстыру проблемасына аз мағына беріліп келеді.

Герман Федеративтік Республикасының көптеген фирмаларында кадрларды кәсіби даярлауды дамыту үздіксіз процесс ретінде қарастырылады, экономика және басқа салалардағы жаппай өзгерістер қызметкерлерді жаңа талаптарға үнемі сай болуға ұмтылдырады.

Шетел мамандарының пікірінше, жоғарғы оқу орындарында алған білім алғашқы 3-5 жылға ғана жеткілікті болады да, содан соң қайта даярлауды талап етеді, ал жұмысшылар біліктілігі техника мен технологияның даму деңгейінен кем дегенде 5-10жылға қалып қойып отырады. Сондықтан әрбір кәсіпорын жұмысшыларды дайындайтын жүйені құруға мүдделі. Мысалы, жапон кәсіпорындарының 80%-да жұмысшыларды кәсіби даярлау жүйесі бар. Америка компанияларында персонал біліктілігін жоғарылату мен қайта даярлауға, мемлекет дотациясын ескермегенде, таза табыстың 5% дейін жұмсайды. Ал АҚШ-та шаруашылықтағы жұмысшылардың орташа оқу жылы 1970-1985 жылдары 8,6-дан 13% дейін өсті: бұл бір жұмыскердің алған білім көлемі төрт есеге өсті деген сөз. [5]

Қазіргі таңда кандидат таңдаудың шетелдік тәжірибесі ерекше көңіл аударады.

Американдық фирмалар жұмысқа маман таңдауда дәстүрлі қағидаларды қолданады. Негізгі көңіл арнайы білімдерге, кәсіптік білімдерге, менеджерлердің тар шеңбердегі мамандануына бөлінеді.

Американдық фирмаларда жұмысқа қабылдауда кандидаттар кәсіптік даярлықты тексеру тесттерінен өтеді. Әдетте әр фирма өзінің таңдау белгілерін белгілейді.

Жапондық фирмаларда басшы фирманың жеке бір бөлімшесінде ғана емес, кез келген бөлімінде жұмыс жүргізе білуі керек деген тұжырым ұсталады. Мұндағы мамандарды басқару мынадай қағидаларға негізделеді: өмірлік жолдау, еңбек ақыны арттыру, шешімдерді ұжыммен бірлесе қабылдау, ұжымдық жауапкершілік, қол астындағыларға көп көңіл белу, мансап баспалдағы бойынша жоғарылату.

Персонал маркетингі - бұл ұйымды ұзақ мерзімде адам ресурстарымен қамтамасыз етуге бағытталған басқарушылық іс-әрекетінің түрі. Ол персоналды басқару саласындағы өндірістік маркетинг функциясының ұлғаюы және келесі базистік негіздерді қамтиды:

- маркетинг нарыққа бағытталған басқарудың негізгі қағидасы ретінде;

- маркетинг басқарушылық шешімдерді іздеудің жүйелендірілген әдісі

ретінде; маркетинг өз ұйымының бәсекелестік артықшылығына жету құралы

ретінде; персонал маркетингі жұмыс орнын ұйымға сатылатын өнім ретінде сипаттайды.

Батыс Еуропа компаниялары 1970 жылдардан бастап персоналды басқаруда маркетинг әдістерін қолдана бастады. Қазіргі шетелдік ұйымдарда персонал маркетингі мәселелерінің мазмұны мен құрамын түсіну үшін екі негізгі қағиданы біліп қарастыру қажет.

Бірінші қағида персонал маркетингі түсіндірмесін кең мағынада қарастыруды көздейді. Персонал маркетингі түсіндірмесі адам ресурстарын басқару стратегиясы мен белгілі бір философия ретінде түсіндіріледі. Бұл жерде персонал ұйымының ішкі және

сыртқы клиенттері мағынасы ретінде қарастырылады, шын мәнінде бұл кәсіпорынды меншікті қызметкерлеріне «сатуы». Мұндай маркетингтің мақсаты еңбек етудің тиімділігін жоғарлатуға септігін тигізетін барынша қолайлы еңбек жағдайларын жасау жолымен кадрлық ресурстарды ұтымды пайдалану болып табылады. Персонал маркетингінің кең таралған түсіндімесі оның ұйымның кадрлық саясат элементтерінің біріне жататынын білдіреді.

Екінші қаида тарсшъл т^тавдмгсш тар ттытаадат^вдітазтай ^йтяди - бұл кәсіпорынның кадрлық ресурстарға деген қажеттіліктерін анықтап, оны қанағаттандыруға бағытталған персоналды басқару қызметінің ерекше функциясы. [6]

Персонал саласындағы маркетингтік іс-әрекет персонал маркетингі жоспарының қалыптастыру мен орындаудың өзара байланысты кезеңдер кешені ретінде түсіндіріледі.

Персонал маркетингінің ақпараттық қызметі ақпараттық базис құрудан тұрады. Ол нарықты сегенттеу саласында жоспарлаудың негізін құрайды. Ақпараттық функция келесі жеке функцияларды жіктеуден тұруы мүмкін:

- ұйымның сыртқы және ішкі ортасын зерттеу; -нарықты зерттеу;жұмыс беруші ретінде ұйым имиджин зерттеу; -қызметтер мен жұмыс орындарына қойылатын талаптарды зерттеу. Ұйымның өндірістік іс-әрекеті ұйымдастырылатын жағдайды талдауға бағытталған. Персонал маркетингінің мазмұнын анықтайтын сыртқы факторларға келесілер жатады:

- жалпы экономикалық жағдай және салалық іс-әрекеттің халі; -кәсіпорын мен салалардағы технология деңгейі; -еңбек заңдарының талаптары;

- қоғамдық өндірістік қарым-қатынастың ерекшелігіне тән әлеуметтік қажеттіліктердің және ұйым қызметкерлерінің мотивациясының ерекшеліктері;

- бәсекелестік ұйымның кадрлық саясатының ерекшеліктерін зерттеп, дербес кадрлық саясаттың стратегиясын жасау. Ішкі факторлары: -ұйым мақсаттары; -қаржылық ресурстар; - ұйымда бар кадрлық әлеует;

- кадрлық қажеттіліктерді қанағаттандыру көздері: шеттен кадр «сатып алу» немесе іштен өз кадрларын «өсіру». Сыртқы және ішкі ортаны талдау нәтижесінде ұйымның персоналды басқару саласындағы басым және әлсіз жақтары, сонымен бірге ұйымда бар мүмкіндіктер және қауіп-қатерді болдырмау жолдары анықталады.

Еңбек нарығын зерттеу сыртқы (аймақтағы жұмыс күшінің мүмкіндігі) және ішкі еңбек нарығын зерттеуді (ұйымда бар еңбек жымы) болжайды. Ішкі еңбек нарығын зерттеуде персоналға деген қажеттілік ұйым ішіндегі көздер есебінен қанағаттандырылады. Сыртқы еңбек нарығын талдау мынаған бағытталады:

- еңбек нарығының құрылымын анықтау (секторлық, аймақтық құрылым, мамандық, кәсіби құрылымы);

- жұмыс күшінің тез икемділігі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Ислямова А.С. Реконструкция предприятия, стратегия и ее реальность \\\ҚазЭУ Хабаршысы. 2004, N4, 366

2.Саханова А.К. Управление человеческими ресурсами в Японии. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конф. Материалдары. Алматы, 2003. Т.2. 293 б

3.«Қ. Р. Индустриялды – инновациялық дамуының 2003-2015 ж. арналған стратегиясы»: Астана-2003

4.Елемесов «Халықаралық экономикалық қатынастар» Алматы 2001 ж

5.Халықаралық маркетинг. – Алматы: «Заң әдебиеті» баспасы – 2006 - 9,7 б.т (бірлескен авторлықпен).

6.К. Б. Бердалиев. Менеджмент – Алматы, 2005

ЫНТАЛАНДЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ ЖӘНЕ ОҒАН ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЫ

Конгратова Акмарал Жанибековна

«Менеджмент» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада жұмыскерлерді жұмысқа ынталандыру және отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, кадрлық саясаттың біртұтас тиімді ұйымға біріктіріп, оларды фирманың және өздерінің жетістікке жетуі үшін ынталандыру маңыздылығы қарастырылған.

Түйінді сөздер: шаруашылық механизмі, кәсіпорын бәсекелестігі, бәсекеге қабілеттілік, моральдық күштер, мемлекеттік саясат, мемлекеттік қолдау.

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА МЕХАНИЗМЫ И СТИМУЛЫ

Конгратова Акмарал Жанибековна

Магистрант специальности «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматривается, чтобы поощрить сотрудников к повышению конкурентоспособности отечественных предприятий, эффективной единой политики человеческого объединения, предоставляемых компанией и важности стимулов для их успеха.

Ключевые слова: человеческий и экономический механизм, конкурентоспособность предприятий, конкурентоспособности, моральных сил, государственной политики и государственной поддержки.

FACTORS AFFECTING THE MECHANISMS AND INCENTIVES

Kongratova Akmaral Janibekovna

Master's Degree student of speciality «Management»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article discusses to encourage employees to improve the competitiveness of domestic enterprises, human consolidating effective common policy provided by the company and the importance of incentives for their success.

Keywords: human and economic mechanism, the competitiveness of enterprises, competitiveness, moral forces, public policy and government support.

Ынталандыру - адамның ұйымда жемісті қызмет етуі үшін оның ынтасын тудыру мақсатындағы басқару функциясы. Кадрлық саясат персоналдарды біртұтас тиімді ұйымға біріктіріп, оларды фирманың және өздерінің жетістікке жетуі үшін ынталандырады. Сонымен бірге жұмысқа жалдаудың әділетті шарттарын қамтамасыз етеді. Кадр жұмысы дегеніміз – бұл халық шаруашылығының, ондағы салаларды іскерлік қабілеті бар қызметшілерімен қамтамасыз етуге бағытталған маңызды қағидалар және осыдан туындайтын факторлар, әдістер жиынтығы.

Кез-келген іс-әрекет белгілі бір шығындармен байланысты болғандықтан өзінің бағасы болады. Осылай еңбектік іс-әрекет дене және моральдық күштердің шығындарымен анықталады. Егер жұмысқа деген қабілеті дер уақытында орнына келмесе қызметкерлер жоғары қарқынды еңбектің шошынуы мүмкін. Еңбектің нашар ұйымдастырылуы, өндірістегі санитарлы гигиеналық жағымсыз жағдайлары, әлеуметтік тұрмыстық саласының дамымағандығы қызметкерлерді селқостық стратегиясына итермелейді, себебі еңбек қарқыны бағасы төмен болғандықтан олар аз жұмыс істеуді қалап, соған сәйкес аз жалақыны алғанды ұнатады. Алайда, басқа жағдайда болу мүмкін, қызметкер белгілі бір деңгейде тұрмыс халін ұстап тұру үшін қосымша игіліктерді өз денсаулығын жоғалту арқылы табуы да мүмкін.

Ынталандыру күші қызметкер үшін кейбір қажеттіліктердің өзектілігін анықтайтын деңгейімен белгіленеді. Белгілі бір игілік өте қажетті және оған деген ұмтылыс күштірек болған сайын, соғұрлым қызметкерлер белсенді әрекет жасайды.

Бәсекелестік механизмі арқылы нарықтық экономика, «Өзім үшін!» және «Басқалар үшін!» сияқты ынталандыру жүйесін үйлестіреді. Себебі, жұмысшы өзінің еңбегі үшін алатын еңбекақыға қарағанда, шын мәнінде қоғамға көп беруге тура келді. Осыған қарсы жауап ретінде тауар сапасы төмендеп, өнімнің тұтынушылық қасиеттері нашарлады.

Егер, игілік еңбек мотивін құраса, онда ол еңбек ынтасы болады. «Еңбек мотиві!» және «Еңбек ынтасы!» ұғымдары өзара ұқсас. Бірінші жағдайда, еңбектік іс әрекет арқылы игілік алуға ұмтылған қызметкер жайлы әңгіме болса (мотив), екінші жағдайда еңбектік іс әрекет тиімділігі жағдайында ғана қызметкерге қажетті игілікті бере алатын басқару мекемесі жайлы (ынта) сөз болып отыр.

Еңбекті ынталандыру жүйесі әміршіл-әкімшілік басқару әдісінің жалғасы болғанымен, алайда оны ешқандай жағдайда алмастырмайды. Егер басқару органдары жалақыны төлейтін жұмыс деңгейін көтеруге қол жеткізсе және сол деңгейде тұра алса, онда еңбекті ынталандыру әр уақытта тиімді болады.

Ынталандырудың мақсаты адамды жұмыс істеуге ықпал жасау емес, оны еңбек қатынастарында көрсетілген талаптарды одан да жақсырақ істеуге түрткі болу.

Еңбекті басқару әдістері ретінде мотивация мен ынталандырудың бағыттары қарама қарсы: біріншісі орын алған жағдайларды өзгертуге бағытталса, екіншісі, оны орнықтыруға бағытталса, соған қарамастан олар бір бірін өзара толықтырады.

Ынталандыру қызметкердің қажеттіліктеріне, қызығушылықтарына және қабілеттіліктеріне сай болуы тиіс, ынталандыру механизмі әр уақытта жұмыскердің мотивация механизміне сай келуі керек.

Еңбек белсенділігінің енжарлығын жеңу жолдары қазіргі кәсіпкерлік саясат еңбекақыны төмендету арқылы таза табысты барынша көп алуға ұмтылады. Ол басқа әсіресе прогресшіл экономикалық қайта құруға ғылыми техникалық табысқа негізделген іс-әрекет өрісінде жұмыскердің шығармашылық қабілетінің ашылуына және толық пайдалануына кедергі келтіреді. Соның себебінен қазіргі заманғы еңбектік сана еңбекке деген немқұрайдылыққа алап келіп отыр. Мұндай жағдайдың негізгі себептері келесідей:

– еңбек көпшілік жұмыскерлердің қалыпты өмір сүру деңгейін әрқашан қамтамасыз ете бермейді. Бұл тұтынушылардың рационалдық нормасына шығуға мүмкіндік бермейтін жалақы деңгейінің төмендігіне байланысты;

– көптеген басшылар көбіне ынтасыз тек жұмысты атқара білетін және қарсылықсыз жұмыс істейтін жұмыскерді қалайды, ал ол болса жоғары кәсіпқой және ынталы мамандарға зардап әкеледі;

– еңбек іс әрекетін ынталандырудың тиімді жүйесінің жоқтығы, себебі еңбекақыда көп жағдайда теңсіздік етек алады, жалақыны есептеуде жұмыскердің соңғы ұжым іс әрекетінің нәтижесіне қосқан жеке еңбектік үлесі аз ескеріледі.

Жалақы деңгейінің төмендігі жалпы еңбектік енжарлықты, еңбек мотивінің маңыздылығының төмендеуін, қарқыны төмен және біліктілікті қажет етпейтін, жалақысы жоғары, әрі тұрақты жұмыс тілегін қалыптастырып отыр. Меншік иелері де жұмыскердің біліктілігін жоғарлатуға асықпауда, оларға бүгін еңбек белсенділігін көтеруге қаржы жұмсау тиімсіз, олар көбінесе негізгі қорларды алдағы уақытта жаңартуға қажетті инвестицияны жинауды қалайды.

Шет елдегі жұмысқа ынталандыру жүйесін қарастырсақ: мысалы еңбекақы төлеу деңгейі өнімнің бәсеке қабілеттілігін салыстырғанда маңызды орын алады. Жапония еңбек ақының төмен деңгейлі елдер қатарына кірмейді. Жапонияда АҚШ-тағы еңбекақы деңгейіне 50-ден 80%-ға жоғарлады. Германия мен Швейцарияда еңбекақы АҚШ-тан жоғары. Ал, Гонгог, Тайвань, Оңтүстік Корея елдерінің жұмысшыларының еңбекақысы жоғары еңбек өнімділігі мен сапалы өнімге қарамастан АҚШ-тағы еңбекақы деңгейінің 11-14%ін құрайды. Жапондық жетекші мен оның қарамағындағылардың тамақ ішу бөлмелері ортақ, яғни, адамдар арасында әлуметтік-қоғамдық тап, ранг бойынша айырмашылықтар болмайды.

Бастықтар мен жұмысшылар теңдікті сезінеді және осыдан барып олар басшыларымен күшті байланыста болады. Жапониядағы кәсіпорындарда еңбекақы, ең алдымен, еңбек стажымен анықталады. Жапонияда жалақы ай сайын берілетін еңбекақыдан және жылына екі рет берілетін бонустан тұрады. Әдетте бонус марапаттау ретінде компания үлкен пайда түсіргенде төленеді. Бонус сомасы еңбек шартымен анықталады және жапондық жұмысшылар бонусты еңбекақының бір бөлігі ретінде қарайды. Ірі жапондық корпорациялар өз жұмысшыларына қосымша жеңілдіктер жасайды, компанияның есебі мен тапсырмаға, кәсіпорынға дейінгі жол шығындарын жабады, емханалық шығындардың басым бөлігін төлейді. Бұл жұмыскерлерді ынталандырудың таптырмас факторы іспеттес.

Жалпы кадрлық саясатты құруға фирманың әрбір қызметкері әсер етіп, өз септігін тигізу керек. Қызметкер үшін дұрыс құрылған кадрлық саясаттын бірқатар өзіндік артықшылықтары бар. Фирмада қызметкердің жұмысқа тез бейімделуі, ұйымдағы достық қарым- қатынас, мансапты басқару және жоспарлауы, жұмысқа деген қанағаттанушылық және қызығушылықтың пайда болуы – осының бәрі де фирманың дұрыс және тиімді кадрлық саясатты тандауы мен оны дамытудың жемісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. www.forestalandina.com
2. ҚР заңы 46-Бап қызметкерді басқа жұмысқа ауыстыруды шектеу
3. 38-бап ҚР Еңбек кодексі Жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыру

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Садыков Т.У.

Профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва, Астана, Казахстан

Садыкова Р.К.

Преподаватель высшей категории колледжа при Евразийском гуманитарном институте

В системе развития «зеленой» экономики в данной статье исследованы вопросы, связанные с экономическими инвестиционными проблемами производства и использования альтернативных источников энергии в Казахстане. Представлен характер таких проблем и пути их решения. Выполнен обзор ряда важнейших особенностей и моментов, которые отражают основные направления использования альтернативных видов энергии в Казахстане.

Ключевые слова: энергия, экономика, «зеленая» экономика, электроэнергетика, анализ, альтернативы, инвестиции, устойчивость, рост.

ҚАЗАҚСТАНДА «ЖАСЫЛ» ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУ ТУРАЛЫ ҚАРАМАЛЫ

Садыков Т.У.

Астана, Қазақстан, Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті, профессор

Садыкова Р.К.

Еуразиялық гуманитарлық институты колледжінің жоғары категориялы оқытушысы

Осы мақалада «Жасыл» экономиканы даму жүйесі, яғни Қазақстанда баламалы энергия көздерін өндіру және қолдануға қатысты экономикалық инвестициямен байланысты мәселелер зерттелді. Осы мәселелердің сипаты және оларды шешу жолдары ұсынылған. Қазақстанда баламалы энергия көздерін қолданудың негізгі бағыттарын көрсететін маңызды мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне бірқатар шолу жасалған.

Түйінді сөздер: энергия, экономика, «жасыл» экономика, электр энергетикасы, талдау, баламалы, инвестиция, тұрақтылық, өсім.

THE PROSPECT OF THE DEVELOPMENT OF "GREEN" ECONOMY IN KAZAKHSTAN

Sadykov T. U.

Professor of Eurasian national University. after L.N.Gumilev, Astana, Kazakhstan

Sadykova R.K.

Lecturer of the highest category of College of Eurasian humanitarian Institute

In the system of development of the "green" economy, this article explored issues related to economic investment problems in the production and use of alternative energy sources in Kazakhstan. The nature of such problems and the ways of their solution are presented. Done a review of most important features and moments that reflect the main directions of use alternative energy in Kazakhstan.

Key words: energy, economy, “green” economy, energy, analysis, alternatives, investment, sustainability and growth.

Значительное место в развитии «зелёной» экономики занимает использование альтернативных источников энергии. Кроме того, основной целью развития «зелёной» экономики и государственной энергетической политики в сфере обеспечения экологической безопасности энергетики является последовательное ограничение нагрузки энергетического комплекса на окружающую среду и климат путем снижения выбросов (сбросов) загрязняющих веществ в окружающую среду, а также эмиссии парниковых газов, сокращения образования отходов производства и потребления. На период до 2020 года должны быть ужесточены экологические требования в области недропользования, разработан комплекс мер по эффективному использованию попутного нефтяного газа, разработана система государственной экологической экспертизы инвестиционных проектов в энергетике. В то же время еще сохраняются препятствия на пути решения проблемы рационального использования энергоресурсов, отсутствуют экономические механизмы стимулирования компаний с целью эффективной утилизации отходов от деятельности энергетического сектора.

Возобновляемые источники практически не оказывают отрицательного воздействия на окружающую среду. Развитие альтернативных источников энергии (АИЭ) сочетается не только с целями развития «зелёной» экономики, но и реформы электроэнергетики, созданию конкурентной среды в данной отрасли. Например, специфическое влияние ветроэнергетики на окружающую среду заключается в создании значительного шума и вибраций, генерации неслышимых ухом, но вредно действующих на людей инфразвуковых колебаний с частотами ниже 16 Гц, нарушении естественного движения птиц. Вместе с тем, гигантские ветроустановки пока не оправдывают себя из-за дороговизны сооружений и биологических последствий их использования. Более экономичны комплексы из небольших ветротурбин, объединяемых в единую систему.

Солнечная энергия также обладает неоспоримыми преимуществами перед традиционными органическими и ядерными энергоресурсами. Это исключительно чистый вид энергии, который не загрязняет окружающую среду, а само ее использование не связано ни с какой биологической опасностью. Использование солнечной энергии в больших масштабах не нарушает сложившегося в эволюции энергетического баланса нашей планеты. Касательно малых гидроэлектростанций (ГЭС), то небольшие плотины на реках не столько нарушают, сколько оптимизируют гидрологический режим рек и прилегающих территорий. Их можно рассматривать как пример экологически обусловленного природопользования, мягкого вмешательства в природные процессы. Хотя стоимость получаемой на таких установках энергии заметно выше, чем на крупных ГЭС, ТЭС (теплоэлектростанциях) или АЭС (атомных электростанциях), но высокая экологичность делает целесообразным ее получение.

В системе «зелёной» экономики для достижения экологической модернизации энергетического сектора предполагаются следующие меры государственной энергетической политики:

- стимулирование внедрения экологически чистых энергоэффективных и ресурсосберегающих технологий при производстве, транспортировке, хранении и использовании энергетических ресурсов;
- формирование системы перспективных регламентов, стандартов и норм, предусматривающих ужесточение контроля за соблюдением экологических требований при реализации инвестиционных проектов в энергетике и текущей эксплуатации энергетических объектов, гармонизацию норм казахстанского и международного экологического

законодательства;

- развитие системы экологического аудита применительно к организациям всех форм собственности, осуществляющим хозяйственную деятельность в топливно-энергетическом комплексе.

Для успешного развития «зелёной» экономики следует обратить внимание на следующие моменты:

- среди проблем, препятствующих развитию «зелёной» экономики и устойчивому развитию электроэнергетической отрасли страны, выделяются такие, как технологическая отсталость и высокая степень износа энергетического оборудования, рост потерь в электросетях, отсутствие собственного производства высокотехнологичного оборудования для энергетики, неразвитость энергетической инфраструктуры, негативное влияние электростанций на окружающую среду, ухудшение экологической ситуации;

- прогнозирование обеспечения роста экономической эффективности в сфере внедрения альтернативных видов энергии связано с необходимостью довольно значительных инвестиционных ресурсов; при сохранении среднегодовых темпов роста инвестиций и снижения потерь в распределительных электрических сетях рост объема производства электроэнергии за 2014- 2018гг. составит около 13 % [1];

- ситуация, сложившаяся в стране свидетельствует о том, что перед Казахстаном стоит задача развития альтернативной энергетики как конкурентного фактора и перспективного направления стабилизации уровня энергообеспечения в условиях перехода к «зеленой» экономике будущего. Приоритетами формирования конкурентного рынка возобновляемых энергоресурсов в условиях экологической модернизации электроэнергетического сектора, согласно целям ЕХРО-2017, являются: формирование единой энергосистемы; обеспечение энергетической безопасности страны, потребностей экономики и населения; снижение экологической нагрузки, максимальное применение принципов энергоэффективности и энергосбережения, а также максимальное использование энергетического сектора в качестве катализатора для индустриализации и развития других отраслей промышленности.

В настоящее время для развития «зелёной» экономики созрела необходимость формирования в Казахстане условий для оптимального сочетания и использования различных, в том числе и возобновляемых альтернативных видов и источников энергии. В качестве главных критериев такого сочетания должны выступать безопасность, экологичность и экономическая эффективность.

Перед Казахстаном стоит цель удовлетворить потребности регионов и страны, в целом, в различных видах энергии, обладающих сравнительно низкими издержками, необходимыми для текущего и перспективного социально-экономического развития Казахстана. Достижение такой цели осуществляется за счет реализации Государственных программ форсированного индустриального развития Республики Казахстан, широкого привлечения различного рода инвестиций, ускоренной амортизации основных производственных фондов энергетической отрасли и расширения альтернативных возобновляемых источников энергии.

Совокупность проблем здесь заключается в том, что 80% представляет собой моральный и физический износ основных производственных фондов в традиционных секторах энергетической отрасли экономики Казахстана. Кроме того, по отношению к международным стандартам в энергетической отрасли Казахстана имеет место сравнительно низкий коэффициент полезного действия и энергоотдачи; низкий уровень распространения и внедрения новых экономических технологий в энергетике и устаревшие схемы менеджмента.

Решение таких проблем состоит в научном обеспечении и обосновании ускоренных норм амортизации основных производственных фондов, расчёта реального выбытия фондов, определения нормативных сроков эксплуатации оборудования и формирования амортизационных фондов. Также следует проводить поиск, нахождение и оптимальное

сочетание сильных сторон государства, бизнеса и науки. Необходимо исследование возможностей внедрения современного реинжиниринга вместо устаревших схем управления и традиционного менеджмента в энергетической отрасли Казахстана. Следует оперативно выполнять расчёт, обоснование и выбор программных продуктов для оценки эффективности инвестиционных проектов в энергетической отрасли.

Кроме того, для решения представленных проблем необходима реализация следующих предложений: во-первых, создать систему многоканального финансирования отечественной энергетической отрасли, в том числе альтернативных источников энергии; во-вторых, разработать инвестиционную стратегию на уровне различных регионов страны; в-третьих, определить и обосновать роли различных акционерных фондов в развитие энергетической отрасли страны; в-четвертых, определить роли и места международных организаций в энергетической системе страны и, в-пятых, обосновать пути привлечения финансовых ресурсов через применение эффективных методов разработки инвестиционных проектов. Такое обоснование осуществляется через разработку, формирование и внедрение информационного регионального мониторинга в энергетической отрасли страны, а также моделирования процедур анализа и управления инвестиционными проектами. В этом плане для развития «зелёной» экономики следует непрерывно осуществлять поиск путей формирования инновационного типа роста в энергоориентированной экономике Казахстана.

Исследование электроэнергетической отрасли Казахстана показало, что в системе развития «зелёной» экономики совокупный энергетический потенциал страны оценивается как достаточно высокий, вполне благоприятный для дальнейшего ее развития. Известно, что привлечение инвестиций способствует повышению объемов производимой электроэнергии отечественными предприятиями. В рамках подготовки к ЭКСПО-2017 Казахстаном предусмотрены дополнительные инвестиционные вливания в энергетическую отрасль, в частности, сооружение объектов ветро-, гелио- и малой гидроэнергетики. Результаты международной выставки будут применены на практике и внедрены в электроэнергетику страны, позволяя в перспективе обеспечить энергоэффективность всего отечественного промышленного комплекса, его экологичность и высокую производительность.

Значит, достижение стратегических ориентиров казахстанской энергетики позволит привлечь крупный приток инвестиций как со стороны государства, так и частных инвесторов, способствующих приобретению ими инновационного оборудования и запуска мощностей нетрадиционных электростанций с учетом передового мирового опыта и представленных на ЭКСПО-2017 образцов оборудования и машин (ветроустановок, модульных солнечных систем, фотоэлементов, водных турбин для малых ГЭС) [2, 3, 4, 5, 6].

Особенность современного этапа развития «зелёной» экономики заключается в его экологической направленности - уменьшение загрязнения окружающей среды, существенное сокращение выбросов в атмосферу углекислого и сернистых газов. Экологическая обстановка в стране и на планете в целом остается неудовлетворительной, поэтому правительства многих стран разрабатывают и внедряют «зелёные» технологии, прежде всего в энергетическом секторе, такие как ветроэнергетика и гелиоэнергетика.

К ключевыми факторам, которые будут определять развитие энергетического сектора на перспективу, можно отнести:

- состояние мировой экономической и энергетической конъюнктуры, степень интеграции в международное энергетическое пространство;
- динамика спроса на топливно-энергетические ресурсы и углеводородное сырье внутри страны, обусловленная темпами роста национальной экономики и ее удельной энергоемкостью, а также ценами на энергоносители;
- масштабы реализации ресурсо- и энергосберегающих технологий, как в энергетическом секторе, так и в других секторах экономики;
- устойчивое развитие минерально-сырьевой базы;

- формирование благоприятного инвестиционного климата с учетом совершенствования налогового, ценового и таможенного регулирования;
- создание экономических стимулов для гармонизации отношений энергетики, природопользования и экологии;
- увеличение масштабов использования научно-технических достижений в энергетическом секторе и подготовка перехода к «зелёной» экономике будущего.

Основной идеей преобразований в электроэнергетической отрасли Республики Казахстан является создание к 2030 году эффективной, сбалансированной, высокотехнологичной и адаптивной энергосистемы, которая должна отвечать всем глобальным вызовам, обеспечивать энергетическую и экологическую безопасность, вовлечение в энергобаланс альтернативных источников энергии, строиться на принципах энергоэффективности и энергосбережения, стать стимулом инновационного развития и роста научного потенциала Казахстана [3, 7].

Положительным фактором для развития «зеленой» экономики и, в том числе, альтернативной энергетики в Казахстане является создание законодательной базы. Так, установлена правовая основа применения электрогенерирующих установок на альтернативных источниках энергии (АИЭ), определяющая права независимых производителей этой электроэнергии на подключение к сетям энергоснабжающих организаций. Вместе с тем, принят Закон РК «О поддержке использования возобновляемых источников энергии», который устанавливает минимально допустимые в современных условиях экономические и организационные основы развития электроэнергетической отрасли. Правительством страны разработана Программа по развитию электроэнергетики с перспективой до 2030 года. Одним из важнейших направлений данного документа также выступает рассмотрение возможностей использования возобновляемых источников энергии [7].

Стратегическими целями использования АИЭ, особенно, на региональном и местном уровнях, являются:

- сокращение потребления не возобновляемых традиционных топливно-энергетических ресурсов;
- снижение экологической нагрузки от деятельности энергетического комплекса;
- способность энергетического комплекса надежно обеспечивать экономически обоснованный внутренний спрос на энергоносители соответствующего качества и приемлемой стоимости;
- обеспечение децентрализованных удаленных от электрических сетей и электростанций потребителей, а также регионов с сезонным завозом топлива;
- снижение расходов на электроэнергию путем отказа от импорта;
- устойчивость энергетического сектора к внешним и внутренним экономическим, техногенным и природным угрозам, а также способность минимизировать ущерб, вызванный проявлением различных дестабилизирующих факторов.

При проведении региональной энергетической политики важное значение имеет оптимальное использование возобновляемых источников энергии и местных видов топлива. В системе «зеленой» экономики необходимость использования АИЭ определяется их существенной ролью при решении следующих проблем:

- обеспечение населения и производства электроэнергией в зонах децентрализованного энергоснабжения, в первую очередь, в южных и западных районах страны, характеризующихся дефицитом энергии и зависимостью от поставок с соседних государств;
- предотвращение ущерба от аварийных и ограничительных отключений, а также от потерь в распределительных электрических сетях путем ввода новых мощностей и строительства электростанций;

- снижение вредных выбросов от энергетических установок в городах и населенных пунктах со сложной экологической обстановкой, а также в местах массового отдыха населения.

Достижение энергетической эффективности «зеленой» экономики должно осуществляться на базе реализации основных составляющих государственной энергетической политики исходя из следующих важнейших принципов:

- обеспечение гарантированности и надежности энергообеспечения экономики и населения страны в полном объеме;

- регламентация минимально допустимых резервов генерирующих и энерготранспортных мощностей, уровней сезонных запасов топлива, резервов оборудования, необходимого для устранения последствий крупных аварий;

- разделение полномочий и ответственности государственных органов всех уровней в части обеспечения энергетической безопасности всех секторов экономики, населения, социально значимых объектов и предприятий;

- обеспечение устойчивого функционирования и предсказуемого развития энергетической инфраструктуры, в том числе с использованием механизмов частно-государственного партнерства;

- своевременная подготовка к использованию замещающих инновационных энергоресурсов и источников энергии по мере исчерпания традиционных ископаемых видов энергии;

- недопущение угрожающего энергетической безопасности уровня износа основных производственных фондов и стимулирование привлечения инвестиций для их модернизации за счет внедрения механизмов инвестиционного налогового кредита, налоговых каникул на проектный срок окупаемости инвестиций, ускоренной амортизации и страхования инвестиционных рисков;

- максимально возможное использование конкурентоспособного отечественного оборудования во всех технологических процессах и проектах, стимулирование развития отечественного производства энергоносителей с высокой добавленной стоимостью;

- повышение уровня национальной энергетической безопасности в результате международного сотрудничества в сфере энергетики при гарантированном выполнении обязательств по международным экспортным контрактам на поставки энергоресурсов.

Общий объем инвестиций в электроэнергетическую отрасль на 2012-2030 гг. можно оценить в 9,5 трлн. тенге, в том числе в генерацию - 5,5 трлн. тенге, в сети -

1,4 трлн. тенге и в региональные энергетические компании - 2,5 трлн. тенге; создать условия, чтобы основная их часть была направлена в отрасль в 2020 - 2030 гг. Предполагаемые 9,5 трлн, тенге инвестиций планируется максимально оставить в стране, разместив все эти долгосрочные заказы на отечественных предприятиях [8, 9, 10].

Ожидается, что к 2030 году мировые расходы на возобновляемые источники энергии (ВИЭ) превысят 7 трлн. долларов США. Дело в том, что одним из наиболее динамично развивающихся коммерческих видов возобновляемых источников энергии является ветроэнергетика. В настоящее время установленная мощность ветроэлектростанций во всем мире составляет более 60 000 МВт или 1,5% мировой генерирующей мощности. Ветроэнергетика демонстрирует постоянный прирост мощности до 20-30% в год. По мнению экспертов, при масштабных энергосберегающих мероприятиях ветроэнергетика должна обеспечить 29,1% мирового производства электроэнергии к 2030 г. и 34,2% к 2050 г. Интерес к развитию ветроэнергетики объясняется следующими факторами: отсутствие выбросов вредных веществ и парниковых газов, а также развитый мировой рынок ветроустановок; короткие сроки строительства и относительно невысокая конкурентная стоимость установленной мощности (10000-1400 долл. США/кВт); возможность децентрализованного обеспечения электроэнергией для отдаленных районов и независимость от цен на топливо

[11].

В системе развития «зеленой» экономики предлагается оптимизация развития электроэнергетического комплекса с применением альтернативных ветровых источников энергии [12, см. Приложение 1]. В этой связи развитие альтернативной энергетики представляется как структура, в состав которой входят стратегические цели, принципы, ориентиры, различные виды и организационные формы государственного регулирования, включающие регулирование цен на электроэнергию, предоставление льгот и кредитование. Ключевым моментом развития «зеленой» экономики и энергетического потенциала являются рычаги государственного регулирования энергетического сектора. Обеспечение процесса технического перевооружения и развития потенциала энергетики имеет два основных направления: финансовое и технологическое. Финансовое обеспечение потенциала включает как собственные источники финансирования - прибыль предприятий и бюджетные средства, так и заемные - кредиты, лизинг, иностранные инвестиции.

Формированию такого момента должен предшествовать анализ состояния энергетического потенциала, учет факторов, влияющих на состояние возобновляемой энергетики, определение нормативной потребности и дефицита электроэнергии в стране.

Для развития «зеленой» экономики различные методы воздействия со стороны государства должны повлечь за собой привлечение банковских и других финансовых структур в энергетическую отрасль. Технологическое обеспечение представляется рынками средств производства регионального и общереспубликанского уровня, в том числе вторичным рынком электроэнергетического оборудования. Ускорение темпов развития возобновляемой энергетики требует резкого увеличения выпуска и поставок отечественного высокотехнологичного оборудования и машин. Роль электроэнергетического машиностроения в развитии энергетического потенциала альтернативных источников энергии является одной из важнейших, поэтому необходимо формирование данного сектора машиностроения внутри страны.

Развитие «зеленой» экономики должно включать следующие рычаги государственного регулирования как:

ценообразование, то есть контроль цен на средства производства, сами альтернативные энергоресурсы, обеспечение гарантированных цен на электроэнергию;

- бюджетное финансирование, то есть финансирование целевых программ, система субсидий, компенсаций и дотаций, развитие системы страхования, бюджетные ссуды;

- инвестиции в инновационные проекты машиностроительного производства и альтернативной энергетики, их стимулирование, развитие лизинга, пополнение лизингового фонда;

- льготное кредитование и выделение долгосрочных кредитов.

В заключении статьи сделаем выводы и подчеркнём, что перспектива развития «зелёной» экономики в Казахстане имеет организационную направленность и взаимную согласованность всех структурных звеньев современной электротехнической отрасли. В результате, во - первых, должен повыситься уровень обеспеченности сектора альтернативной энергетики новой техникой и уровень эффективности ее использования; во - вторых, должно осуществиться внедрение и освоение современных технологий производства электроэнергии с использованием возобновляемых видов энергии; в - третьих, в рамках экологической модернизации все это повлечет за собой повышение энергетической эффективности, энергосбережения и дальнейшего формирования «зелёной» экономики.

Список использованной литературы:

1. Комитет государственного энергетического надзора и контроля // <http://kgen.gov.kz/>
2. Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «О Стратегическом плане развития Казахстана до 2020 года».
3. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года
4. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «Концепция по переходу Республики Казахстан к «зелёной экономике».
5. Киотский протокол к рамочной конвенции Организации объединенных наций об изменении климата. ООН, 1998. // <http://unfccc.int>
6. EXPO-2017 // <http://www.exspo2017astana.com>
7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 апреля 1999 года № 384. Программа развития электроэнергетики до 2030 года.
8. <https://greenkaz.org>
9. kaenk.gov.kz
10. www.stat.gov.kz
11. Mukund R. Patel. Wind and Solar Power Systems: Design, Analysis, and Operation // CRC Press, 2005. - 472 p.
12. Кононов Ю.Д. Энергетика и экономика. Проблемы перехода к новым источникам энергии. – М.: Наука, 2000.

ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМУ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ

Танатов Аманбек Ералыұлы

«Менеджмент» мамандығының магистранты

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада Қазақстанда шағын бизнестің даму басымдылықтары мен ерекшеліктері, мемлекеттік қолдау механизмдері жан-жақты қарастырылған.

Түйінді сөздер: шағын бизнес, кәсіпорын, бәсекелестік, бәсекеге қабілеттілік, мемлекеттік саясат, мемлекеттік қолдау.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Танатов Аманбек Ералиевич

Магистрант специальности «Менеджмент»

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

Старший преподаватель, кандидат экономических наук Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются механизмы государственной поддержки, перспективы и особенности развития малого бизнеса в Казахстане.

Ключевые слова: малый бизнес, предприятие, конкурентоспособность, конкуренция, государственная политика, государственная поддержка.

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN KAZAKHSTAN

Tanatov Amanbek Eralievich

Master's Degree student of the speciality «Management»

Duisenbayeva Botagoz Baimukhanbetovna

Senior lecturer, Candidate of Economic Sciences of Kazakh-Russian International university Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

This article discusses the mechanisms of state support, perspective and especially the development of small business in Kazakhstan.

Keywords: small business, enterprise, competitiveness, competition, public policy, government support.

Қазақстанда шағын бизнеске бірнеше инвесторлармен құрылатын, географиялық шектелеген зоналарда қызмет ететін және нарықтың шектеулі үлесіне ие, басқаруды құрушылар жүзеге асыратын, барлық негізгі стараегиялық шешімдерді өздері қабылдайтын кәсіпорындар жатады. басқару сипаты икемділігімен, формалділіктің жоқтығымен шешімін қабылдау барысында, өндіріс саласында да, басқару саласында да жұмысшылардың өзара алмасуының жоғарылығымен ерекшеленеді.

Шағын бизнес – жеке және заңды тұлғаның өз күш-қабілетін танытуының, белгілі бір мақсаттарды жүзеге асырушының іс әрекетінің тиімді тәсілі. Ол адамдардың өзіне сенімін арттырып, іскерлігін қалыптастырады. Кәсіпкерлік қызметке талдау жасау – оның жалпы экономикалық ой-пікір сияқты ұзақ тарихы мен терең тамырының бар екендігін көрсетеді. Көне тарих пен орта ғасыр ғылымдарында кәсіпкерлік туралы, оның индустриялық қалай аталғанына қарамастан, ерекше пікірлер қалыптасқан. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде әрбір азаматтың кәсіпкерлікпен айналысуға құқығы бар.

Алайда, оны жүзеге асыру қоғам мүшелерінің кез-келгенінің қолынан келе бермейді. Сондықтан, кәсіпкерліктің шын, нақты субъектісі – бұған деген алғышарттары бар, ең бастысы капитал иемдену құқығы бар субъектілер жатады. Кәсіпкерліктің соңғы нәтижесі өндірілген өнім мен көрсетілген қызмет және ең бастысы – әр кәсіпкер оның тек өзіне тиімдісін, пайдалысын ғана жасайды. Міне, осы себептен кәсіпкерлердің басты мақсаты – өз кәсіпорынының пайдасын барынша жоғарылату немесе шығындарын барынша азайту болып табылады.

Ал, кәсіпкердің табысы көбіне оның бизнесті ұйымдастыруына тікелей байланысты. Қызметінің бастапқы кезеңінде кәсіпкер қатаң бәсеке жағдайында нарықтан шығып қалмас үшін өндіріс факторларын жүйелеудің жаңа жолдарын іздейді, яғни, бұл кәсіпкерліктің ең басты мәселесі. Кәсіпкерлік қызмет тәуекелге ұшырайды. Осы арқылы ол шаруашылық жүргізудің нашар нәтижелері кезінде мемлекетке жүгінуге мүмкіндігі болған зиянды кәсіпорындарды біле тұра жол берген әкімшілік-жоспарлы экономика кезеңінің шаруашылық қызметінен түпкілікті түрде ерекшеленеді. Кәсіпкерлік тәуекелі – табысты жұмысқа қуатты ынта. Бүгінгі таңда кәсіпкерлік нарықтық экономиканың негізі болып табылады және халықтың басым бөлігін жұмыспен қамтамасыз етіп, өте ірі салалар мен жобаларды дамытуға қолдау көрсетеді. Шағын және орта бизнес – жаңа бастау алып келе жатқан кәсіпкерлер арасында капиталды инвестициялау тәсілі ғана емес, сонымен қатар бүкіл әлемде маңызға ие [1].

Шағын бизнесті дамыту ол – кез келген ел экономикасының негізі. Дамыған елдердің тәжірибелері көрсетіп отырғандай, шағын және орта бизнесті қалыптастыру мен дамыту экономиканы нығайту үшін қолайлы алғышарттар жасайды. Атап айтқанда, салалық және өңірлік монополизм жойылады, нарықта тауарлар мен қызметтер көбейеді, жаңа жұмыс орындары ашылады, ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері өмірге енгізіледі, қоғам тұрақтылығының кепілі болып табылатын орта тап қалыптасады [2].

Шағын бизнес кәсіпорнының дамуы Қазақстан экономикасындағы жүзеге асырылған реформаларының бірі болып табылады. Үлкен мөлшердегі инвестицияны қажет етпейтін осы кәсіпорындар ғана әлеуметтік тұрақтылық кепілі, нарықтық кеңейту шаралары және елдегі бәсекеқабілеттілікті жоғарылату қайнар көзі болып саналады.

Қазіргі кезде бұл кәсіпорындарды дамыту, алдымен қаржылық қамтамасыз ету және қаржылық - несиелік талдауды іздеу проблемаларымен байланыстырылады. Жаңашыл шарттарға сәйкес шағын кәсіпорын капиталының негізгі қайнар көзі болып бұрынғысынша жеткіліксіз меншік ресурстары қалады. Бұл шағын бизнес кәсіпорнының несие нарығына және жоғарғы пайыз мөлшерлемесі жағынан бағалы қағаздар нарығына қатысуындағы, әртүрлі мемлекеттік емес бағдарламалардың, қорлардың және үкіметтік ұйымдардың қаржылық ресурстарға шектеулер қоюының нәтижесі болып табылады.

Нарықтық қатынастар көптеген адамдардың «өз ісіне» деген табиғи ұмтылуды тудырып, өздерінің меншіктерін арттыра түседі. Ең соңында бұл қызметтің ерекше түрі - кәсіпкерлік қайраткерліктің әкеп соғады. Сонымен, кәсіпкерлік дегеніміз - адамдар мен олар құрған бірлестіктердің белсенді, дербес шаруашылық қызметі. Оның көмегімен адамдар тәуекелге бел буып, мүліктік жауапкершілікті сақтай отырып, пайда табу жолын көздейді. Кәсіпкерлікті шығармашылық күш - жігерді жүзеге асыруға, экономикалық және ұйымдастыру ісінде тапқырлыққа, жаңашылдыққа байланысты. Кәсіпкерлікті жаңа тұрғыдан

түсіндіргенде мынадай екі жағдайға: біріншіден, коммерциялық бағыт - бағдарға, тәуекелдік бел буушылық пен дербестікке, бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге, кездескен кедергілерді жеңе білуге; екіншіден, экономикада, ұйымдастыру ісінде тапқырлық пен жаңашылдық танытуға, ғылыми - техникалық прогреске жетуге тікелей қатысты. Кәсіпкер қабылданған заңға қайшы келмейтін қызметтің қандай да болмасын түрімен айналыса алады. Олар: шаруашылық - өндірістік, сауда - көтерме сату, жаңартпашылық, көрсетілетін консультациялық қызметтер және басқа да коммерциялық делдалдық сол сияқты құнды қағаздар операциялары.

Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі жеделдетілген шаралардың 2015-2017 жылдарға арналған бағдарламасы әзірленді. Бағдарламаның мақсаты шағын кәсіпкерлік субъектілері асын барынша кеңейтуге және олардың қызметін жандандыруға бағытталған институционалдық жағдайларды жетілдіру есебінен Қазақстанның бәсекеге қабілетін арттыру болып табылады.

Бағдарлама шеңберінде жүргізілетін жұмыстардың негізгі бағыттары [3]:

- шағын бизнес мәселелері бойынша заң шығарудың жаңа регламентін қабылдау жолымен заңнаманы жетілдіру;

- шағын бизнес мәселелері жөніндегі нормативтік құқықтық кесімдердің нәтижелілігін қадағалау институтын енгізу;

- әрбір мемлекеттік органда «құқықтық ақпарат кабинетін» негізу;

- әкімшілік кедергілерді азайту және бюрократиясыздандыру;

- кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамыту болып табылады.

Бағдарламаның міндеттері:

- мемлекеттің жеке сектормен өзара іс-қимылының жаңа идеологиясын құру;

- кластерлік - желілік ұстаным негізінде өмір сүруге қабілетті инфрақұрылымдық жүйені құру және қамтамасыз ету;

- шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін барынша ашық заңнамалық негіз құру;

- шағын кәсіпкерліктегі көлеңкелі айналымдағы қысқарту.

Қазіргі жағдайда капитализмге ауысу жолында қоғамдық меншікті жекешелендіру арқылы ірі кәсіпорындарды таратып, ұсақ , шағын және орта мөлшердегі кәсіпорындар құрылып жатыр. Ол дұрыс деп айту қиын. Дегенмен осы бағытта ірі кәсіпорындар жойылды. Ендігі мәселе осы шағын кәсіпорындардың кәсіпкерлік ісі туралы болып отыр. Халық шаруашылығы барлық салаларында шағын кәсіпорындардың болуы дүниежүзілік тәжірибеде экономикада тиімді іс болып табылады.

Қазіргі замандағы экономикада ірі монополистік шаруашылыққа тығыз байланысты орта және шағын деңгейдегі кәсіпорындар ара салмақтарының өзара байланысты көптеген факторлармен байланысты. Шынында да ірі фирмаларда зор материалдық, қаржылық, еңбек ресурстары және маманданған кадрлар бар. Олар жоғары дәрежеде ғылыми-техникалық шешімдер қабылдап, өндірістің технологиялық жаңа әдістерін қолдана алады. Ал, екінші жағынан, соңғы уақытта шағын дәрежелі кәсіпкерлік істер орын алуда. Ол әсіресе күрделі қаражатты және қызметкерлер кооперациясын көп талап етпейтін салаларда және тұтыну тауарларын шығару салаларында болады.

Шағын кәсіпорындардың дамуы нарықты тауар және қызметтермен толықтырады, экспорттың потенциалын арттырады және жергілікті шикізат ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік жасайды. Шағын кәсіпорын дүниежүзінде маңызды орын алады. Ол тек қана тұтыну сферасында емес, сол сияқты кейбір бөлек үзелдер мен механизмдерді шығару жағдайында немесе жартылай фабрикаттар өндіріп негізгі басты өндірісті қамтамасыз етуде маңызды орын алады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері сондай-ақ, жеке адамдар да болуы мүмкін.

Шағын бизнестің басты проблемасы - ол несие беру саясаты. Несие тек қана кепілдеме ретінде мүлікке беріледі. Ал кепілдікке жарайтын мүлік кәсіпорында жоқтың

қасы, сондықтан шағын кәсіпорындардың керекті несиесіне кепілдік бере алмайды. Сондықтан шағын бизнесті қолдайтын арнайы банк, несие банктің бір бөлімі болуы керек.

Шағын кәсіпорындар кадрларды даярлау, банктік несие алу және информациялық қызметтерге мұқтаж. Шағын кәсіпкерлік фирмалар қазіргі жағдайда делдалдық сферада, сонымен қатар тез айналатын сала сауда - саттық, қоғамдық тамақтану, азаматтық құрылыс, техника және машиналарды жөндеу, т.б. салаларда орын алып отыр. Жоғарыда келтірілген осы жағдайлардың барлығы кәсіпорындағы басқару шараларына келіп сүйенеді. Қазіргі таңда қызметтерді басқару саласы экономиканың көптеген жақтарына маңызды әсерін тигізетін бірден бір факторлардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы жаңа заңдар еліміздің құқықтық, саяси және экономикалық жүйесінің дамуының жаңа кезеңін ескере отырып жаңа өкілеттіктер белгіледі. Оларды біліктілікпен жүзеге асыру, әсіресе кәсіпкерлік сияқты аса маңызды және үнемі дамып отыратын салада, әкімдердің басқарушылық және құқықтық сауаттылығына, олардың жаңашылдық қабілетіне және ең бастысы - бастамашылдығына байланысты болады.

Қазіргі күрделі жағдайда аймақтарда әртүрлі ұйымдық - құқықтық пошымдағы шағын кәсіпкерлікті дамыту бірінші кезектегі іс. Айта кетелік, шағын кәсіпкерлікке заңды тұлға құрмай - ақ кәсіпкерлікпен айналысатын барлық субъектілер және қызметтерінің жылдық орташа саны 50 адамнан аспайтын жыл ішіндегі активтерінің жалпы құны орта есеппен алғанда есептік көрсеткіштен алпыс мың еседен аспайтын заңды тұлғалар жатады.

Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген заңдар бойынша шағын кәсіпкерлік субъектілеріне мемлекет нақты қолдау көрсетеді.

Айта кетейік, қызметкерлерінің жылдық орташа саны 50 адамнан аспайтын, жыл ішіндегі активтерінің жалпы құны орта есеппен алғанда есептік көрсеткіштен алпыс мың еседен аспайтын шаруа қожалықтарының да шағын кәсіпкерлік субъектісі ретінде мемлекеттік қолдауға құқығы бар.

Аймақтарды дамытуға қаражат жұмсайтын инвесторлар үшін тікелей қаражат жұмсауды мемлекеттік қолдау туралы заңдарда көзделген тәртіппен және шарттармен бірқатар жеңілдіктер мен преференциялар қолданыла алады. Атап айтқанда, біріншіден, бұл мемлекеттік заттай гранттар; екіншіден, келісімшарт жасалған сәттен бастап табыс салығының, жер салығының және мүлікке салынатын салықтың ставкасын 5 жылға дейінгі мерзімге негізгі ставканың 100 пайызына дейін кеміту, сондай - ақ одан кейінгі 5 жылға дейінгі кезеңге табыс салығының, жер салығының және мүлікке салынатын салықтың ставкасын негізгі ставканың 50 пайызынан аспайтын шекте кеміту, үшіншіден, инвестициялық жобаны іске асыру үшін қажетті жабдықтар, шикізатпен материалдар импортына кеден бажын салудың толық немесе ішінара босату [4].

Жеңілдіктер мен преференциялардың мөлшері тікелей инвестиция көлеміне, инвестордың жобаны іске асыру мерзімі жөніндегі міндеттемелеріне, оның өзін - өзі өтеуіне, экономика секторының басымдылығына және басқа жағдайларға байланысты айқындалады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламалары бойынша мемлекеттік бюджеттен жыл сайын 50 миллион теңге бөлу жоспарланып отыр.

Кәсіпкерлік қызмет субъектілері заңдық тұлға құрмай тұрып, азаматтық - құқықтық қатынастардың, әсіресе шетелдік заңдық тұлғалармен қатынаста белседі қатысушысы болуы белгілі дәрежеде қиын екендігін мойындау қажет. Сондықтан да соңғы жылдары еліміздің кейбір аймақтарында, әсіресе солтүстікте, шаруа қожалықтарының заңдық тұлға құра отырып, шаруашылық жүргізудің ірірек ұйымдық - құқықтық түрлеріне бірігу фактілері елеулі құбылыс болып отырғаны кездейсоқ емес. Мұндай шешім кәсіпкерліктің осынау жаңа субъектілерінің еңбек, материал және басқа ресурстарын біріктіруге, сондай - ақ

оңтайлырақ еңбек бөлінісін және өндірістің мамандандырылуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ниязбекова Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. Кәсіпорын экономикасы. Оқу құралы: Алматы – Экономика, 2008.
2. Таласбеков Ж. «Кәсіпкерлікті қолдау - мемлекеттің басты міндеті» // Орталық Қазақстан, №9. 19.01.2011 жыл.
3. Райхан Н. Шағын кәсіпкерлік: кеше мен бүгін. // Ақиқат, № 5, 2007 жыл.
4. Байсейтов А.С. Қазақстандағы шағын кәсіпкерліктің бүгінгі таңдағы жағдайы // Поиск. - Алматы, 2013. – №1.

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ МӘНІ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ

Туралиева Ақтілек

«Менеджмент» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада инвестиция түсінігінің кең ауқымдылығы, экономикалық мазмұны, олардың түрлері мен қолдану аясы кеңінен қарастырылған.

Түйінді сөздер: инвестиция, шетел инвестициялары, тікелей инвестициялар, қоржындық инвестициялар, инвестициялау, инвестициялық қызмет.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ

Туралиева Ақтілек

Магистрант специальности «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся самого понятия инвестиций, его экономического содержания, видов инвестиций, а также сфер применения инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, прямые инвестиции, портфельные инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестирование.

ECONOMIC CONTENT AND VALUE OF INVESTMENTS

Turalieva Aktilek

Master's Degree student of speciality «Management»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article discusses the issues concerning the concept of investment, its economic content, types of investment, and spheres of application of investments.

Key words: investments, direct investments, portfolio investments, investment activity, investment.

Инвестиция термині Қазақстанның нарықтық қатынастарға өтуімен пайда болды. Алайда, орыс тілді әдебиеттерде ол белгілі бір түсінікке ие болған жоқ. Орталықтандырылған жоспарлау жүйесінің шеңберінде «жалпы капиталдық салымдар» деген түсінік қолданылатын, осы түсінік бойынша жаңа құрылыс пен қайта өңдеуге, шаруашылық жүргізіп отырған кәсіпорындарының кеңеюі мен техникалық қайта қамтамасыздандырылуына (өндірістік капиталдық салымдар), тұрғын үй мен тұрмыстық-мәдени құрылысқа (өндірістік емес капиталдық салымдар) жұмсалатын барлық қаржылық құралдар түсіндірілетін.

Инвестициялар ақша құралдары, мақсатты банкілік салымдар, пайлар, акциялар және де басқа құнды қағаздар, технологиялар, машиналар, қондырғылар, лицензиялар, соның ішінде тауар белгісіне, пайда табу мақсатында кәсіпкерлік қызмет объектісіне салынатын интеллектуалды бағалықтар, несиелер, кез келген мүлік немесе мүліктік құқықтар ретінде анықталады және осының бәрі – пайда табу мен әлеуметтік жақсы әсерлерге жету

мақсатында пайдаланылады. Осы тұрғыда инвестиция түсінігі нарықтық тәсілге едәуір жақын келеді.

Инвестицияны зерттеу барысы инвестициялық қызметті шаруашылық етудің маңызды құрама бөлігі ретінде жүзеге асырудың жалпы негіздері мен механизмін талдауды, ел экономикасының тұрақтандырылуы жағдайындағы инвестициялық үрдістердің ерекшеліктерін анықтауды қарастырады. Сонымен қатар негізгі байланыстар мен тәуелділіктерді анықтау отандық экономикалық теория мен практикадағы жаңа ұғым инвестициялық қызметпен байланысты маңызды түсініктерді алдын ала нақтылауды талап етеді [1,2;3].

«Инвестиция» термині латынның «invest» деген сөзінен алынып «салым» деген мағына береді. Ғылыми әдебиеттерде инвестиция түсінігінің ауқымы кең. Көптеген авторлар инвестиция мен капиталдық салымдар арасындағы айырмашылықта жасамайды, ол болса инвестиция арқылы өндірістің дамуына әртүрлі салымдарды салуды түсіндіреді.

«Инвестиция» терминіне анықтама берген кезде оның тек мағыналық сипатына ғана көңіл бөлмей, мақсатты түрде бағытталуын да көрсету маңызды. Осы тұрғыдан қарағанда инвестициялар жалпы ұлттық өнім өндірісіне жұмсалатын табыстардың маңызды бөлігін құрайтын жаңа технологияны, материалдарды және басқа да еңбек құралдарын енгізумен байланысты өндірісті кеңейту және жұмыс жағдайын жақсарту мақсатында жұмсалатын қаражаттардың активтерге салынуы болып табылады. Бірақ осы кезге дейін экономикалық тақырыптағы әдебиеттерде инвестиция деген ұғымға алуан түрлі түсініктер беру орын алып келді. Көптеген авторлар күрделі қаржы мен инвестициялардың бір-бірінен айырмашылығы жоқ деп көрсетсе, ал кейбіреулері инвестицияны мақсатты бағытталуына байланыссыз салынған қаражат салымының кез келген түрі деп есептейді.

Инвестиция теориясы өз дамуы барысында бірнеше кезеңдерді бастан кешірді. Бастапқы кезде ол австриялық экономикалық мектептің өкілі Е. Бем-Баверктің еңбектерінде көрініс тапса, өткен ғасырдың 20-30-шы жылдары, қаржы теориясының ғылым ретінде қалыптасуы кезеңінде И.Фишердің пайыздық мөлшерлемесі теориясында орын алды [4].

Сондай-ақ Ф. Вильямстың еңбектерінде капиталдық активтерді бағалауға теориялық негіз жасалды. Классикалық саяси экономияда инвестициялар капиталды қорланумен байланысты болды. Классик экономистер капиталды «еңбек өнімдерінің жинақталған қоры» деп анықтады, яғни өндіріс құралдарының жиынтығы ретінде қарастырды. Сол себепті капиталдың қорлануын олар өндіріс құралдарының материалдық-заттай бөлігінің өсу үрдісі, бүгіндей экономикалық өсу үрдісі ретінде қарастырды [5].

Батыс экономикалық әдебиетінде инвестиция 2 аспектінің: ресурстар (капиталдық құндылықтар) мен салымдардың (шығындардың) бірлігінде қарастырылады. Бұндай тәсіл Дж. М. Кейнстің еңбектерінде көрсетілген, оның пікірінше, инвестиция - бұл сол кезеңдегі табыстың тұтынуға жұмсалмаған бөлігі, сол кезеңнің өндірістік қызметінің нәтижесінде капиталдық мүлік құндылықтарының ағымдық өсімі. Бұл анықтама инвестицияның екі жағын, яғни ресурстарды (табысты жинақтау мақсатында шоғырланған) және капиталдық мүліктердің өсімін қамтамасыз ететін салымдарды (ресурстарды пайдалануды) бөліп көрсетеді. Дегенмен, Кейнстің пікірінше, «инвестициялар мен жинақталған қаражаттар өзара тепе-тең болуы тиіс, себебі олардың әрбірі табыстың тұтынудан асып түсуін қарастырады». Кейнс жинақталған қаражаттарды тек инвестициялау үрдісінің бір бөлігі деп санап, барлық жиналымдар инвестицияға айнала бермейді деген пікірді білдірді. Қозғалыссыз қала отырып, жиналымдар инвестицияға айналмайды. Өз кезегінде, болашақта пайда табу мақсатында өндірісті кеңейтуге салынған жинақ қаражаттар инвестицияға айналады деді [6].

Ресей ғалымдары Г.П. Журавлева, Н.Ю. Малышева инвестицияны жаңа технологияларды, материалдарды және басқа да құрал-жабдықтарды өндіріске енгізе отырып, өндірісті кеңейту және жаңарту ісіне жұмсалатын шығындар деп есептейді. Бұл

жерде негізгі және айналым қорлары аралығындағы айырмашылықтар, сондай-ақ ғылыми-техникалық үдеріс, еңбек ресурстары т.б. факторлар есепке алынбады [5].

Қазақстан Республикасының «Шетел инвестициялары туралы» заңында инвестицияға жаңа анықтама беруге және осылайша осы түсінікті капитал салу түсінігімен шектеуді қарастырады: «инвестиция мүліктің бағалығы мен оның құқығына, сондай-ақ интеллектуалды меншік құқығымен пайда табу мақсатында инвесторлармен кәсіпкерлік қызмет объектілеріне салынады». Яғни, инвестициялау – табыс алу мақсатында кәсіпкерлік қызмет объектілеріне салынатын мүліктік және интеллектуалдық құндылықтардың барлық түрлері, соның ішінде[7]:

- жылжитын және жылжымайтын мүліктер мен мүліктік құқық, ұстау құқығы, өңдеусіз стауға арналған тауарлардан басқалары;
- акциялар және коммерциялық ұйымдарға қатысудың өзгеде нысандары;
- облигациялар және басқа да борыштық міндеттемелер;
- инвестицияларға байланысты келісім-шарттар бойынша орындалуға тиісті қызметтер, тауарлар, ақшалай сомаларды талап етулер;
- интеллектуалдық қызметтің нәтижелеріне деген құқықтар, оған жататындар: авторлық құқық, патент, тауар белгісі, өнеркәсіп үлгісі, технологиялық процестер, нау-хау, нормативтік-техникалық, сәулеттік, конструкторлық және технологиялық жобалық құжаттар;
- лицензия немесе мемлекеттік органдардан берілетін басқа да нысандардағы кәсіпкерлік қызмет түрін жүзеге асыруға арналған кез келген құқықтар;
- Қазақстан Республикасының аумағында алынған және кері инвестицияланған пайда.

Жалпы инвестицияның көптеген түсініктері бар. Сондықтан бірнеше анықтамаларды келтіруге болады:

Инвестициялар – бұл ақшалай құралдар, мақсатты банк салымдары, пайлар, акциялар және басқа құнды қағаздар, технологиялар, машиналар, құрал-жабдықтар, лицензиялар, сол сияқты кәсіпкерлік қызмет нысанына салынатын несиелер, кез келген мүлік құқығы, интеллектуалды құндылықтар және тағы да басқа пайда алу мақсатындағы қызмет түрлері.

Инвестициялар – кәсіпкерлік қызметтің және нәтижесінде пайда (табыс) құралатын немесе әлеуметтік тиімділікке қол жеткізілетін қызметтің басқа да түрлерінің объектілеріне жұмсалған мүліктік және интеллектуалдық құндылықтардың барлық түрлері, ел ішіндегі және шетелдегі капиталдың экономикаға ұзақ мерзімді жұмсалымы.

Инвестиция- пайда алу және әлеуметтік тиімділікке жету мақсатында жұмсалатын ақшалай құралдар, банктік салымдар, пац, акциялар, бағалы қағаздар, техникалық машиналар, жабдықтар: лицензиялар, соның ішінде тауарлық белгі; несиелер, әр түрлі мүлік пен мүліктік құқықтар, интеллектуалды құндылықтар және т.б.

Инвестиция- бұл халық шаруашылығының әр түрлі саласындағы кәсіпорындарға салынатын ұзақ мерзімді капиталды салымдар;

Инвестиция ел ішіндегі және шет елдердің халық шаруашылығының әр түрлі саласында пайда табу мақсатында ұзақ мерзімге мемлекеттік және жеке капиталын жұмсау;

Инвестиция - бұл өндірістік, коммерциялық, әлеуметтік, ғылыми, мәдени немесе қандай да бір басқа саладағы жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асыру және пайда табу үшін барлық ақшалай, мүліктік, интеллектуалдық құндылықтарды салу;

Инвестиция - бұл пайда табу мақсатында елдің немесе шетел экономикасының әр түрлі саласына жұмсалатын мемлекеттік немесе жеке капитал, мүліктік немесе интеллектуалдық құндылықтар;

Инвестиция - бұл халық шаруашылығының барлық саласындағы негізгі қорды ұдайы өндіруді кеңейтуге бағытталған материалдық, ақшалай, еңбек ресурстар шығындарының жиынтығы[8].

Нарықтық экономиканың дамуы шаруашылық тұлғалардан, біріншіден, оның бәсекеқабілеттілігін ұлғайту, екіншіден, өзгермелі экономика жағдайында оның қызмет жасауындағы тұрақтылығын қамтамасыз етуді талап етеді. Жалпы қоғамның және жеке шаруашылық тұлғалардың дамуы ұлттық табыс өсімін қамтамасыз етуде ұдайы өндірістің материалдық құндылықтарына негізделеді. Осы өсімді қамтамасыз ететін құралдардың бірі инвестициялық қызмет болып табылады.

Инвестициялық қызмет объектілеріне жаңадан қалыптастырылған және жаңаландырылған негізгі қорлар мен айналым құралдары, бағалы қағаздар, мақсатты ақшалай салымдар, ғылыми-техникалық өнімдер, меншіктің басқа да объектілері, оған қоса мүліктік құқық пен интеллектуалды меншік құқығы да жатқызылады.

Инвестициялық қызметтің субъектілеріне инвесторлар (инвестициялық іс-әрекетті жүргізетін жеке және заңды тұлғалар), тапсырыс берушілер, жұмысты орындаушылар, инвестициялық іс-әрекеттің объектілерін қолданушылар, сонымен бірге жеткізушілер, заңды тұлғалар (банктер, қамсыздандыру ұйымдары, инвестициялық қорлар) және басқа да инвестициялық үдерістің қатысушылары жатады.

Инвестициялық үдерісті жүзеге асыруда инвесторларға аса мән беріледі, инвестор деп болашақта табыс алу мақсатымен инвестициялық жобаға меншікті қаражатын салатын жеке және заңды тұлғаларды айтады. Капитал нарығы тұрғысынан инвесторларды екі типке бөледі: акционерлер және лендерлер. Акционерлер өзінің қаражатын инвестициялау арқылы ағымдағы пайданың бір бөлігін алу құқығына ие болса, ал лендерлер тұрақты процент түрінде табыс алу құқығын иеленетін тұлғалар.

Жалпы инвестор инвестиция объектілерін және нәтижесін иемденуге, пайдалануға және басқаруға құқығы бар. Сонымен қатар сауда қызметтерін жүргізуге, әртүрлі кәсіпорындарға қайта және қосымша капитал салуға, бағалау қағаздар және капитал салудың басқа да түрлерінен алынған табысты иемденуге құқылы.

Инвестициялық қызметтің негізгі объектісі айналым қаражаты деп түсінетін кейбір қазақстандық экономистер де осыған ұқсас пікірді қабылдайды. Бұл экономистер инвестицияның күрделі қаржыдан басты айырмашылығы инвестицияларды қамту негізгі капиталға салынған қаражат салымдарымен қатар, айналым қаражаттарын толықтыруға бағытталғандығында деп есептейді. Егер ағымды өндірістің белгілі бір бөлігі негізгі капитал көлемін көбейту ісінде пайдаланылатын болса, инвестициялар кеңінен орын алады. Біздің пікірімізше, жеткілікті түрде толық әрі айқын болмағанымен де, келесі анықтаманы негізге алуға болады: инвестиция дегеніміз - капиталды толассыз түрде, ұдайы жаңартып, оны қолдап, көлемін ұлғайтып отыруға жұмсалатын ақша қаражатының шығындары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Городецкий А.В. Инвестиционная политика предприятий. - М.: КНОРУС, 2005. – С8.
2. Аскинадзи, В. М. Инвестиции: учебник для бакалавров / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 56с.
3. Игонина Л. Л. Инвестиции. Учебное пособие. М: «Экономистъ», 2005.- С75.
4. С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи - Экономика (ECONOMICS). М: «Дело ЛТД» 1995.- С864.
5. Киселева Н.В., Боровикова Т.В., Захарова Г.В. Инвестиционная деятельность. М: КНОРУС, 2006.-114с.
6. Дж.М.Кейнс. Общая теория занятости, денег и капитала. М: «Эксмо» 2007.- С960.
7. «Шетел инвестициялары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ,997.07.01. N 165.
8. Аленова Н. М. Кәсіпорынның инвестициялық қызметі. Оқу құралы. - Павлодар : Кереку, 2013. - 25 б.

КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ АНАЛИЗ КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДБ АО «СБЕРБАНКА»

Турманбетова Салтанат Кинжибаевна
магистрант специальности «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматривается взаимосвязь двух переменных – кредитов, предоставленных АО «Сбербанк» своим клиентам и кредитов в экономике

КРЕДИТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ КОРРЕЛЯЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ ДБ АҚ "СБЕРБАНК"

Турманбетова Салтанат Кинжибаевна
«Қаржы» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада АҚ «Сбербанк» өз клиенттеріне берілген заемдар және экономикадағы жібер- кредиттердің қарым-қатынасын қарастырылады

CORRELATION ANALYSIS OF CREDIT ACTIVITY OF SB JSC "SBERBANK"

Turmanbetova Saltanat Kynzhybayevna

Master's Degree student of the speciality «Finance»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article examines the relationship of two variables - loans granted to JSC "Savings Bank" to its customers, and credit in the economy.

АО «Сбербанк» сегодня - это банк, который предлагает широкий спектр услуг для всех групп клиентов, активно участвует в социальной и экономической жизни страны. ДБ АО «Сбербанк» входит в банковскую систему Республики Казахстан и является банком второго уровня, в своей деятельности руководствуется законодательной базой Республики Казахстан, нормативными правовыми актами, в том числе нормативными актами НБ РК. Он предлагает множество различных видов кредитов для юридических и физических лиц.

Нам предстоит определить взаимосвязь двух переменных – кредитов, предоставленных АО «Сбербанк» своим клиентам (X) и кредитов в экономике (Y). Для этого данные сводятся в единую таблицу и используется коэффициент корреляции Пирсона (см. Таблицу 1). Коэффициент корреляции Пирсона (r-Пирсона) применяется для исследования взаимосвязи двух переменных, измеренных в метрических шкалах на одной и той же выборке. Он позволяет определить, насколько пропорциональна изменчивость двух переменных. Данный коэффициент разработали Карл Пирсон, Фрэнсис Эджуорт и Рафаэль Уэлдон в 90-х годах XIX века. Он изменяется в пределах от минус единицы до плюс единицы; характеризует существование линейной связи между двумя величинами. Если связь криволинейная, то он не будет работать.

Чтобы приступить к расчетам коэффициента корреляции r-Пирсона необходимо выполнение следующих условий:

1. Исследуемые переменные X и Y должны быть распределены нормально.

2. Исследуемые переменные X и Y должны быть измерены в интервальной шкале или шкале отношений.

3. Количество значений в исследуемых переменных X и Y должно быть одинаковым.

При расчете коэффициент линейной корреляции Пирсона используется специальная формула. Величина коэффициента корреляции варьируется от 0 до 1. Слабыми сторонами линейного коэффициента корреляции Пирсона являются: неустойчивость к выбросам; с помощью коэффициента корреляции Пирсона можно определить только силу линейной взаимосвязи между переменными, другие виды взаимосвязей выявляются методами регрессионного анализа.

Таблица 1. Данные по кредитам за 2012-2016 года

Годы	Кредиты, предоставленные АО «Сбербанк» X	Кредиты в экономике Y
2012	361,6	8781,4
2013	530,7	9958
2014	755,8	11291,5
2015	1001,9	12105,7
2016	1061,0	12 368,6

Используя данные таблицы 1 вычислим фактический коэффициент корреляции с помощью следующего уравнения:

$$r = \frac{\sum(X-X)(Y-Y)}{\sqrt{\sum(X-X)^2 + \sum(Y-Y)^2}} \quad (20)$$

Решение:

1. Вычисляем сумму значений X и Y

$$X = 361,6 + 530,7 + 755,8 + 1001,9 + 1061,0 = 3711;$$

$$Y = 8781,4 + 9958 + 11291,5 + 12105,7 + 12368,6 = 54505,2.$$

2. Вычисляем среднее арифметическое для X и Y

$$\bar{X} = \sum X / 5 = 3711 / 5 = 742,2$$

$$\bar{Y} = \sum Y / 5 = 54505,2 / 5 = 10901,04$$

1. Вычисляем для каждого испытуемого отклонения от среднего арифметического для X и Y

№	$\bar{X} - X$	$\bar{Y} - Y$
1	380,6	2119,64

2	211,5	943,04
3	-13,6	-390,46
4	-259,7	-1204,66
5	-318,8	-1 467,56

5. Затем мы возводим в квадрат каждое отклонение:

№	$(\hat{X}-X)^2$	$(\hat{Y}-Y)^2$
1	144856,4	4492874
2	44732,25	889324,4
3	184,96	152459
4	67444,09	1451206
5	101633,4	2153732

6. Потом рассчитываем сумма квадратов отклонений: и $\Sigma(Y_{IQ} - \bar{Y}_{IQ})^2$
 $\Sigma(\hat{X}-X)^2 = 358851,1$
 $\Sigma(\hat{Y}-Y)^2 = 9139595$

7. Рассчитываем для каждого наблюдения произведение разности среднего арифметического и значения

№	$(\hat{X}-X) * (\hat{Y}-Y)$
1	806735
2	199453
3	5310,256
4	312850,2
5	467858,1

8. Рассчитываем сумму $(\hat{X}-X) * (\hat{Y}-Y)$

$$\Sigma(\hat{X}-X) * (\hat{Y}-Y) = 1792207$$

9. Подставляем полученные значения в формулу коэффициента корреляции Пирсона:

$$r = \frac{\Sigma(\hat{X}-X) * (\hat{Y}-Y)}{\sqrt{\Sigma(\hat{X}-X)^2 * \Sigma(\hat{Y}-Y)^2}} = \frac{1792207}{\sqrt{358851,1 * 9139595}} = 0.98$$

Необходимо знать, что коэффициент корреляции r показывает нам как силу, так и направление связи между независимой и зависимой переменными. Значения r находятся в

диапазоне между -1.0 и $+1.0$. Когда r имеет положительное значение, связь между X и Y является положительной, а когда значение r отрицательно, связь также отрицательна. Коэффициент корреляции, близкий к нулевому значению, свидетельствует о том, что между x и y связи не существует.

Таблица 2. Определение значения коэффициента корреляции

Значение коэффициента корреляции r	Интерпретация
$0 < r \leq 0,2$	Очень слабая корреляция
$0,2 < r \leq 0,5$	Слабая корреляция
$0,5 < r \leq 0,7$	Средняя корреляция
$0,7 < r \leq 0,9$	Сильная корреляция
$0,9 < r \leq 1$	Очень сильная корреляция

Исходя из того, что при вычислении коэффициент корреляции равен 0.98 , можно отметить следующее - между двумя переменными (кредитами, которые предоставил своим клиентам АО «Сбербанк» и кредитами в экономике за 5 лет) существует очень сильная корреляция, что говорит о прямой зависимости объема ссудного портфеля в экономике РК к выдаваемым ссудам исследуемого банка.

На основании проведенного исследования кредитного портфеля, порядка его формирования и управления, определения его качества и выяснения роли, места и значения кредитных портфелей банков в системе экономических отношений можно сделать следующие выводы:

1. Процессы трансформации экономики РК объективно повышают значения наличия у банков хорошо сформированных кредитных портфелей. Это связано с расширением сферы применения кредита в экономике и развитием в стране сети банковских учреждений, в структуре активных операций которых кредитование играет главную роль.

2. Формирование кредитного портфеля является одним из условий эффективной работы банка. Кредитные портфели взаимосвязаны с обеспечением финансовыми ресурсами экономики. Кроме того, они влияют и на эффективность работы банка. В этой связи большое значение имеет их качество. В банковском учреждении ему следует уделить особое внимание и принимать меры по его улучшению. Для этого должна быть выработана соответствующая кредитная политика. В целях минимизации кредитного риска и повышения качества портфеля необходимо принимать следующие меры:

- диверсификация портфеля;
- предварительный анализ платежеспособности заемщика;
- создание резервов для покрытия кредитного риска;
- анализ и поддержание оптимальной структуры кредитного портфеля;
- требование обеспеченности ссуд и их целевого использования.

Основными методами, применяемыми для обеспечения достаточной диверсификации кредитного портфеля, являются следующие:

1. Рационализация кредита;
2. Диверсификация заемщиков;
3. Диверсификация принимаемого обеспечения по ссудам;

4. Применение различных видов процентных ставок и способов начисления и уплаты процентов по ссуде;

5. Диверсификация кредитного портфеля.

3. Коммерческие банки сегодня испытывают большие трудности при формировании своих кредитных портфелей, их качество можно оценить как удовлетворительное.

Большинство выдаваемых кредитов являются краткосрочными. Кредитные портфели банков характеризуется повышенной рискованностью. Это связано как с проводимой банками кредитной политикой, так и с экономической ситуацией в стране.

Отличительной чертой кредитных портфелей казахстанских банков является плохое качество валютных кредитных портфелей, что связано, прежде всего, с проводимой государством валютной политикой.

Таким образом, анализ состояния кредитных портфелей банков РК показывает наличие следующих противоречий - плохое состояние кредитных портфелей банков обусловлено, в том числе и экономической ситуацией. С другой стороны, на состояние экономики, особенно на проблему инвестиций, оказывает влияние и плохое состояние кредитных портфелей банков. Разрешение этого противоречия является залогом будущего процветания банков и улучшения экономики.

Список использованной литературы:

1. Ассоциация финансистов Казахстана - afk.kz
2. Информационное агентство Zakon.kz - fin.zakon.kz
3. forexaw.com/
4. Капитал - kapital.kz/
5. sberbank.kz

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Шапқынова Қалампыр Маратқызы

«Қаржы» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорындарда қаржылық талдаудың жоспарлаудың алғышарттары зерделеніп, қаржылық талдаудың маңызы қарастырылған.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, кіріс-шығыс, кәсіпорын қызметі, қаржы ресурстары.

ОСНОВЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Шапқынова Қалампыр Маратқызы

Магистрант специальности «Финансы»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье исследованы предпосылки планирования финансового анализа предприятия и рассмотрен его важность применения.

Ключевые слова: предприятие, приход-расход, деятельность предприятия, финансовые ресурсы.

FUNDAMENTALS OF THE THEORETICAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF AN ENTERPRISE

Sharpynova Kalampyr Maratkyzy

Master's Degree student of speciality «Finance»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, St. Aiteke bi 52

In this article considered the prerequisites for planning a financial analysis of an enterprise and examined its important.

Keywords: company, income-expenditure, business activity, financial resources.

Нарықтық қатынастар жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ олардың меншік иелері, жұмысшылар, коммерциялық серіктестер және де басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жөніндегі сұрақтарды қарастырмас бұрын, "қаржылық жағдай" дегеніміз немесе "қаржылық жай-күй" дегеніміз не, соны анықтап алған жөн. Соңғы жылдары шығарылған арнайы әдебиеттерде бұл ұғым әр түрлі түсіндіріледі. Профессор А.Д. Шеремет "Кәсіпорынның қаржы (активтер) жағдайы қаржыны тарату, пайдалану және оны қалыптастыру көздерімен (меншіктік капитал және мін-деттемелер, яғни пассивтер) сипатталады"[1] деп жазған.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы қаржы ресурстарын жасау, тарату және пайдаланумен сипатталады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы кәсіпорынның қалыпты

өндірістік, коммерциялық және басқа да қызмет түрлері үшін қажетті қаржы ресурстармен қамтамасыз етілуімен және оларды мақсатқа сай, тиімді тарату және пайдаланумен, сондай-ақ басқа шаруашылық субъектілерімен қаржылық қарым-қатынаста болу, төлеу қабілеттілігі және қаржылық тұрақтылықпен негізделеді. Кәсіпорынның уақтылы төлеу мүмкіндігі оның қаржылық жағдайының тұрақтылығын көрсетеді.

Кәсіпорынның қаржы жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

А.И. Ковалев және В.П. Привалов қаржылық жағдай ұғымын былайша түсіндіреді: «Қаржылық жағдай - бұл қаржы ресурстарының қолда барын, үлестіріліп таратылуы және пайдалануын сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығы» [2].

Профессор И.Т. Балабанов «Шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайы - бұл оның қаржы бәсекелестік қабілеттілігінің сипаттамасын (яғни төлем қабілеттілігі, несиеге қабілеттілігі) қаржы ресурстары мен капиталды пайдалану, мемлекет алдында және басқа да шаруашылық субъектілерінің алдында өз міндеттемелерін орындау» [3].

Ал кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы нені білдіреді? Бұл сұрақ та арнайы оқулықтарда түрліше түсіндіріледі. Бір авторлар қаржылық тұрақтылықты "өз қаражаттарын шебер пайдалану қабілеттілігі, жұмыс процесінде үздіксіздігін қамтамасыз ететін қаржының жеткілікті болуы" деп түсіндіреді. Қаржылық тұрақтылық меншікті және қарыз қаражаттарының байланысы деп жазады.

Кәсіпорында тұрақты қалыптасқан табыстық шығынның артуының өзіне тән айнасы - қаржылық тұрақтылық болып табылады. Ол ақша қаражаттарын еркін пайдаланып, оларды тиімді қолдану арқылы өндіру мен өнімді өткізу процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ететін, сондай-ақ кәсіпорынды кеңейтуге және жаңартуға қажетті шығындарын қаржыландыратын кәсіпорынның қаржы ресурстық жағдайын сипаттайды. Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның жалпы тұрақтылығының негізгі бөлігі болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы - бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурсының жағдайы.

Қаржылық тұрақтылық - бұл табыстың шығыннан тұрақты дәрежеде артуы. Ол ақша қаражаттарын еркін пайдалануды қамтамасыз етеді және оларды тиімді пайдалану арқылы өндіру және өнімді сату процесінің үздіксіз болуына жағдай жасайды. Сондықтан да қаржылық тұрақтылық барлық өндіріс-шаруашылық қызметі процесінде қалыптасады және кәсіпорынның жалпы тұрақтылығының негізгі бөлігі болып табылады. Ал кәсіпорынның жалпы қаржылық тұрақтылығы, ол ең алдымен әрдайым табыстың шығыннан артуын қамтамасыз ететін ақша ағымының қозғалысын көрсетеді. Нарық жағдайында ол ең бірінші өнімді (жұмыс, қызмет) өткізуден түсетін табыстың тұрақтылығын талап етеді және оның мөлшері мемлекетпен, жабдыққаушылармен, несие берушілермен, жұмысшылармен және тағы басқалармен есеп айырысу үшін жеткілікті дәрежеде болуы тиіс. Сонымен қатар кәсіпорынның одан әрі дамуы үшін барлық есеп айырысулар мен барлық міндеттемелерді орындағаннан кейін, осы кәсіпорында өндірісті дамытуға, оның материалдық- техникалық базасын жаңартуға және де әлеуметтік климатты жақсартуға және басқаларға мүмкіндік ретінде дәрежеде табыс қалуы қажет.

Бұл ұғымды А.Д. Шеремет пен В.С. Сайфуллин дәлірек және анығырақ түсіндіреді.

Олар қаржылық тұрақтылықтың мәні — бұл қорлар мен шығындардың қалыптасу көздерінен қамтамасыз етілуі деп түсіндіреді. Кәсіпорынның өз міндеттемелері бойынша есептесу мүмкіндігі немесе "Сауда, несие және басқа да төлем сипатындағы операциялардың нәтижесінде пайда болатын кәсіпорынның төлем міндеттемелерін уақтылы және толық орындау мүмкіндігін көрсететін төлем қабілеттілігі, қаржылық тұрақтылықтың сыртқы көрінісі болып табылады. Кәсіпорынның жұмысы нарық жағдайына етумен бірге оның

қаржылық жағдайы және оны сауықтыру жолдарын іздеу жөніндегі сұрақтар да шиелінісе түсті.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық жағдайына көптеген факторлар әсер етеді, оларды В.М. Радинова келесідей түрлерге жіктейді.

- 1) пайда болу орнына байланысты - ішкі және сыртқы;
- 2) нәтижесінің маңыздылығына байланысты - негізгі және негізгі емес;
- 3) құрылысы бойынша - қарапайым және күрделі;
- 4) әрекет ету уақыты бойынша - тұрақты және уақытша.

Ішкі факторлар кәсіпорынның өзінің жұмысын ұйымдастыруына байланысты болады, ал сыртқы факторлар кәсіпорын еркіне бағынышты емес.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына қарыздық капиталдар нарығындағы қосымша жұмылдырушы (мобилизацияланушы) қаражаттар үлкен әсерін тигізеді. Кәсіпорын ақша қаражаттарын қаншалықты көп тар-татын болса, оның қаржылық мүмкіндіктері де соншалықты жоғары болады, алайда, сонымен бірге қаржылық тәуекелділік те өседі, яғни кәсіпорын өз кредиторларымен уақытында есептесе ала ма, жоқ па? -деген қауіп туады. Және де бұл жерде кәсіпорынның төлеу қабілеттілігінің қаржылық кепілінің бір түрі ретінде резервтерге үлкен рөл берілген[4].

Сонымен бірге тек таза табыстың көлемі ғана емес, сонымен қатар оны тарату құрылымы, әсіресе өндірісті дамытуға бағытталған бөлігі де өте маңызды болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін мынадай ішкі факторларды атап көрсетуге болады:

- кәсіпорынның салалық топқа жатуы;
- шығарылатын өнімнің (жұмыс, қызмет) құрылымы және оның жалпы төлем қабілеттілігі бар сұраныстағы үлесі;
- төленген жарғылық капиталдың мөлшері;
- шығындардың көлемі, олардың ақшалай табыспен салыстырғандағы динамикасы; қорлар мен резервтерді, олардың құрамы мен құрылымын қоса алғандағы мүлік пен қаржы ресурстарының жағдайы;
- кәсіпорындарды басқару тиімділігі.

Кәсіпорынның қызмет жағдайы және қаржылық тұрақтылығы туралы толық мәлімет алғысы келетін негізгі 4 топты атап кетуге болады. Олар: қысқа мерзімді несие берушілер, ұзақ мерзімді несие берушілер, акционерлер және кәсіпорын басшылары. Қаржылық талдау жүргізу кезінде, әр топтың өзінің көзқарасы болады және басқалардан өзгеше мақсат көздейді. Осы сұрақта негізгі рөл кәсіпорын басшысына жүктелген. Себебі ол басқа үш топтың көзқарасын түсінуі керек.

Жоғарыда көрсетіліп кеткендей қаржылық талдаудың көптеген теориялары бар. Соның ішінде отандық және шетел экономист – ғалымдардың қаржылық тұжырымдамалары кеңінен қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ковалев А.И. Привалов В.П. «Анализ финансового состояния предприятия».- М ; Центр экономики и маркетинга, 2000 (с.5)
2. Ковалев А.И. Привалов В.П. «Анализ финансового состояния предприятия».- М ; Центр экономики и маркетинга, 2000 (с.8)
3. Балабанов И.Т. « Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта» Издание 2 – е, доп. М: Финансы и Статистика 2000 (с.24)
4. Радинова В.М. « Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции ». – М.: Издательство перспектива 2000 (с.51)

Айтназаров Мурат Шикалович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық Университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш, 52

Бұл мақалада тұрғын үйге үлестік қатысудың келісім шарттары туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: тұрғын үй, шарт, үлестік құрылыс, азаматтық кодекс, тұрғын емес үй жайлар.

ЦЕЛЬ УЧАСТИЯ В ДОГОВОРЕ ДОЛЕВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ЕГО ПРАВОВАЯ ПРИРОДА

Айтназаров Мурат Шикалович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный Университет, 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52

В этой статье рассмотрены вопросы касающегося договора долевого строительства.

Ключевые слова: жилище, договор, долевое строительство, гражданский кодекс.

AIM OF PARTICIPATING IN AGREEMENT OF BY SHARE BUILDING AND HIS LEGAL NATURE

Aitnazarov Murat Shikalovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

In this article are considered the questions of touching agreement of by share building

Keywords: dwelling, agreement, by share building, civil code

Тауар-ақша қатынастарының бүгінгі күнгі даму деңгейі тұрғын үй объектілерінің негізгі массасы жеке салымшылар: жеке және заңды тұлғалар есебінен жүргізілуіне ықпал етуде. Мемлекет және жергілікті атқарушы органдарының құрылысқа қатысуы, әдетте, инвестициялық жағдайға мемлекеттің не жергілікті атқарушы органның меншігіндегі жер телімдерін беруімен шектелуде. Мұндай жағдайлар көбінесе құрылысшының салынып болған объектіден белгілі-бір бөлігін беру міндеттемесін алуы арқылы көрінеді.

Қаралып отырған шарттың табиғатын анықтау үшін зерттеудің салыстырмалы әдісін кеңінен қолдана отырып кешенді талдау жүргізу қажет. Тұрғын жай құрылысына үлестік қатысуға Азаматтық Кодекс назар аудармаған. С.А. Хохлов атап өткендей «меншікті алу құқығының барлық негіздерін арнайы реттеу өте қиын және барлық дерлік заңнама жүйелерінде бұл бағытта қиындықтар бар. Алайда адамдар заң негізінде өздерін меншік иесімін деп есептеуі үшін меншік құқығын алудың негіздерін арнайы реттеу керек, себебі мүлік олармен заңмен тікелей көрсетілгеннің негізінде алынған» [1, 396 бет].

Қазақстандық азаматтық құқықта шарттар жүйесі әр-түрлі топтастырылу белгілерімен құрылған. Шарттық қатынастарды құқықтық реттеу мынадай ерекшеліктерімен шарттың пәнінің ерекшелігімен, олардың қатысушыларының субъектілер құрамымен шартталады. Осыған байланысты қаралып отырған шарттың құқықтық табиғатын анықтау үшін барлық топтастыру белгілерін бөліп қарау орынды. Бірақ алдымен мейлінше маңызды норматүзуші белгі – міндеттеменің бағыттылығын анықтап алайық. Тұрғын үйге құрылысына үлестік қатысу шартының ерекше реттеу пәнінің болуы. Қатынастар жылжымайтын мүлікке – тұрғын үйге қатысты. Жылжымайтын мүліктің сипаттамасы үлестік қатынас бойынша неғұрлым құқықтық реттелуді қажет етеді, оның біреуі жылжымайтын мүлікке және оған қатысты мәмілелерді мемлекеттік тіркеу.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт заңмен тікелей көрсетілмегендердің қатарына жатады. Құрылысқа үлестік қатысу шартын жасау мүмкіндігі шарт еркіндігі қағидасымен шартталған, оған сәйкес тараптар заңмен немесе өзге де құқықтық актімен көрсетілген не көрсетілмеген шартты жасасуға құқылы (ҚР АҚ-380-бабы). Жаңа және аралас шарт нысандарының пайда болуына М.И. Кулагин «Қызмет көрсету саласының қарқынды даму үрдісіне, сәйкесінше, халық шаруашылығының осы саласындағы шарттардың маңыздылығы және саны артады. Екі немесе одан да көп белгілі шарттардың элементтерін қамтитын шарттар пайда болуда» [2, 259 бет] - деген. И.А. Покровский бұл құбылысты келесідей сипаттаған: «Шарт еркіндігі қағидасы жеке тұлғалардың кез-келген мазмұндағы шарт жасасуға құқылы екенін білдіреді» [3, 106 бет].

Сонымен бірге заңнамамен көзделген шарттардың мазмұны мен өзектілігі өмірдің қажеттілігінен біршама қалып жүреді. Осыған сәйкес сонау рим құқығынан цивилистикада азаматтық айналым субъектілеріне «қарапайым емес мазмұндағы шартты» шарт жасауға құқық беруді бекіту қолға алынған. Алайда осындай шарттардың жеткілікті және қажетті шарты олардың жалпы азаматтық-құқықтық шарттар моделіне сәйкес келуінде болып отыр. Қаралып өткен шарттармен қатар аралас шарттар деген де кездеседі. Олар заңнамамен немесе өзге де құқықтық актімен көзделген әр-түрлі шарт құрылысының элементтерін қамтиды. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 381-бабына сәйкес тараптардың аралас шарт бойынша қатынастарына, егер тараптардың келісімімен немесе аралас шарттың мәнінен өзгеше туындамаса, аралас шартта элементтері бар шарттар туралы заңдардың тиісті бөліктері қолданылады. Аралас шарттар проблемасы ғалымдардың арасында көп дау тудырады. Мысалы, О.Н. Садиков «егер көрсетілген шарттарды құқықпен көзделген шарт түрлерінің қатарына жатқызбасақ, ондай болса жаңа шарттың пайда болғанын, тек әзірге оның арнайы тәртібі көзделмегенін, міндеттемелік құқықтың жалпы ережелеріне бағынысты екенін, ал олар жеткіліксіз болған жағдайда шартқа неғұрлым жақын (ұқсастық тәртібінде) ережелермен реттеледі» - деп пайымдаған [4, 331 бет].

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу шарты – екі жақты шарт (өзара, синаллагматикалық), яғни шарт бойынша әр тарап құқықтар мен міндеттерге ие. Шарт бойынша үлескер құрылысты қаржыландыруға міндетті, ал тапсырысшы объект құрылысын ұйымдастыруға және үйді пайдалануға бергеннен кейін үлескерге пәтерді беруге міндеттенеді.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу шарты табиғаты бойынша ақылы шарт, яғни бір тарап өзінің орындаған міндеті үшін ақы алуына құқылы (ҚР АҚ-нің 384-бабы).

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу шартының негізгі құқық құрайтын белгілерін қарап осы шарттың мазмұнын анықтайық.

А. Шаханов «Құрылысқа үлестік қатысу шарты бойынша бір тарап (құрылысшы) шартпен бекітілген мерзімде белгілі-бір жылжымайтын мүлік объектісін салып беруге немесе оның құрылысын ұйымдастырып, салынған объектінің бөлігін (үлесін) басқа тарапқа үлесті жаңа пайда болған жылжымайтын мүлік ретінде меншік құқығын ресімдеу үшін

беруге міндеттенеді, ал үлескер белгілі-бір мерзім ішінде құрылысқа салым салуға және ондағы өз үлесін алуға міндеттенеді» [5, 4 бет]. Осы анықтама үлескердің салынып жатқан құрылыстағы үлесі туралы айтады және ол міндеттеменің мазмұнын бірлескен қызмет ретінде түсіндіреді. Келесі түсініктемені Е.Козлова былай деп береді: «Осы шарттың жағдайлары бойынша жеке тұлға ақша қаражаттарын салу жолы арқылы нақты тұрғын үйдің құрылысына қатысады, ал заңды тұлға онымен тартылған ақша қаражаттары негізінде құрылысты жүзеге асырады, құрылыс аяқталған соң жеке тұлға салынған ақша қаражаты сомасы негізінде өз меншігіне пәтерді алады» [6, 82 бет]. Ю.В. Романец осы шарттарды жасалуын «келісім ретінде қарайды, оған сәйкес бір тұлға (үлескер) белгілі-бір мүлктік жарна (ақша, өзге мүлік, мердігерлік жұмыстары орындау түрінде) енгізуге, ол үшін ғимараттың құрылысы аяқталған соң шартпен қарастырылған тұрғын немесе тұрғын жайға ие болады». Осы анықтаманы Ю.В. Романец бұл шартты «мердігерлік міндеттеменің түрі» ретінде қарастырған [7, 77 бет].

Жоғарыда баяндалғанның негізінде тұрғын үй құрылысына үлестік шарт «шарт еркіндігі» қағидасын іске асырылуы нәтижесінде туындаған деген тұжырымға келуге болады. Себебі қазіргі таңда тұрғын үй құрылысының басым көпшілігі тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу негізінде салынып жатыр. Осы шарттың белгілерін анықтай отырып, оның ақылы, синаллагматикалық, мүлкті беру бойынша қарсы міндет екенін айтып өту керек.

2007 жылдың 1 қаңтарынан бастап жаңа Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Заңы қолданысқа енгізілді.

Аталған заңмен үлескерлердің құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету үшін тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарттың міндетті талаптарының бірі болып тұрақсыздық айыбының мөлшерін көрсету болды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 7-бабына сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер заңдарда көзделген негіздерден, сондай-ақ азаматтар мен заңды тұлғалардың әрекеттерінен пайда болады, өйткені ол әрекеттер азаматтық заңдарда көрсетілмегенімен, олардың жалпы негіздері мен мәніне байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді туғызады.

Осыған сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер: заңдарда көзделген шарттар мен өзге де мәмілелерден, сондай-ақ заңдарда көзделмегенімен, оларға қайшы келмейтін мәмілелерден пайда болады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 393-бабының 1-тармағына сәйкес тараптар арасында шарттың барлық елеулі ережелері бойынша тиісті жағдайларда талап етілетін нысанда келісімге қол жеткен кезде шарт жасалды деп есептеледі.

Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Заңы тұрғын жайлардың құрылысына үлестік қатысуы үшін жеке және заңды тұлғалардың ақшаларын тарту есебінен олардың құрылысын ұйымдастыру жөніндегі қызметке байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді, сондай-ақ тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт тараптарының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау кепілдігін белгілейді.

Аталған Заңның 1-бабына сәйкес тұрғын үйдегі үлес - тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша құрылыс жобасына сәйкес салынған тұрғын үйдің құрамына кіретін, үлескерге беру актісі бойынша берілетін тұрғын және тұрғын емес үй-жайлар.

Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Заңының 9-бабымен шарттың міндетті талаптары қарастырылған, атап айтқанда, 2-тармақтың 2-тармақшасымен жобалау компаниясының үлескерге тұрғын үйдегі үлесті беру мерзімі; 6-тармақтың 6-тармақшасымен үлескерге тұрғын үйдегі үлесін берудің шартта көзделген мерзімін жобалау компаниясы бұзған жағдайда, тұрақсыздық айыбының (өсімпұлдың) мөлшерін көрсету міндетті.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 349-бабына сәйкес міндеттемені орындамау, не тиісті дәрежеде орындамау (мезгілінде орындамау, тауарлар мен жұмыстарды толық орындамау, міндеттеме мазмұнында белгіленген басқа жағдайларды бұзып орындау) – тиісінше орындамау оның бұзылуы деп түсініледі.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 272-бабына сай міндеттеме – міндеттеме шарттары мен заң талаптарына сәйкес тиісінше орындалуға тиіс, ал мұндай шарттар мен талаптар болмаған жағдайда – іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтарға немесе әдетте қойылатын өзге де талаптарға сәйкес орындалуға тиіс. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 273-бабына сай міндеттемені орындаудан біржақты бас тартуға және оның шарттарын біржақты өзгертуге болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хохлов С.А. Право собственности и другие вещные права. Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С.А, Хохлова / Отв. ред. А.Л. Маковский. Исследовательский центр частного права. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1998.
2. Кулагин М.И. Избранные труды. М.: Статут, 2012г.
3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М., 1998.
4. Садиков О.Н. Специфика регулирования некоторых гражданских отношении // Советское государство и право. 1978. № 3 (Брагинский М.И. және Витрянский В.В. баяндамасы бойынша Указ Соч. С. 33.
5. Шаханов А. Договор долевого участия в строительстве. СПб.: LEX STAR, 2001.
6. Козлова Е. Поиск модели договора долевого участия в строительстве и его учетная регистрация // Хозяйство и право. 2013.
7. Романец Ю.В. Как квалифицировать договоры долевого участия в строительстве? // Хозяйство и право. 2014.

ЛАТЕНТНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

Атабекұлы Мейірбек

магистрант специальности «Юриспруденция»

Каирова Нелля Имамуратовна

*Профессор, кандидат юридических наук Казахско-Русского Международного университета
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты криминологического изучения латентной преступности, ее составные части и методы исследования.

Ключевые слова: латентность, преступность, методы исследования преступности, неучтенная статистика преступности, скрытая преступность.

ҰСТАМДЫЛЫҚ ҚЫЛМЫС ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРДЕЛЕУ

Атабекұлы Мейірбек

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

*Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Бұл мақалада кейбір аспектілері және криминологиялық зерделеу жасырын қылмыстылық, оның құрамдас бөліктері мен зерттеу әдістері.

Түйінді сөздер: латенттық, қылмыс, зерттеу әдістері қылмыс, есепке алынбаған статистика қылмыс, жасырын қылмыс.

LATENT CRIME AS OBJECT OF CRIMINOLOGY STUDY

Atabekuly Meirbek

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kairova Nellya Imamuratovna

*Professor, Candidate of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52*

Some aspects of criminology study of latent crime, her component parts and research methods, are examined in this article.

Keywords: latentness, criminality, methods of research of criminality, untaken into account crime statistics, hidden criminality.

Латентная преступность представляет собой реальную, но скрытую или незарегистрированную часть фактически совершенных преступлений.

С криминологической точки зрения под преступностью в целом понимается совокупность всех реально совершенных деяний, запрещенных действующим уголовным законодательством под страхом наказания на данной территории за определенный промежуток времени.

Латентная преступность - один из самых непростых объектов криминологического изучения. Отдельные ученые до сего времени ставят под сомнение саму возможность продуктивного исследования этого феномена. В философском смысле термин «латентная преступность» оказывается весьма емким. Если дословно его трактовать, то содержание этого понятия охватит все, что нами еще не исследовано и не познано в криминальном феномене.

В криминологии латентную преступность обычно именуют «темной цифрой». По мнению профессора С.М. Иншакова «темная цифра» - термин достаточно красноречивый, ибо под латентной преступностью в криминологии понимают то, что может быть выражено цифрами [1]. Чаще всего это число незарегистрированных государственными органами преступлений. В отдельных случаях этим понятием охватывают и число не выявленных преступников, не выявленных жертв преступлений, масштабы незарегистрированного ущерба, причиненного преступностью.

Действительно, все это можно отнести к разряду темных цифр, неосвещенных сторон преступности. Все перечисленное выше - это объекты, которые надо исследовать для более объективного отражения сущности преступности и ее масштабов. Однако для устранения терминологической путаницы совокупность неучтенных официальной статистикой преступников корректно было бы определить как латентный криминальный контингент населения. Совокупность незарегистрированных жертв преступлений - латентная виктимизация (латентный виктимизированный контингент).

Неучтенный официальной статистикой ущерб, причиненный преступлениями гражданам, государству и обществу - латентный ущерб от преступности. Это понятие шире, чем ущерб от латентной преступности, поскольку далеко не весь ущерб, причиненный зарегистрированными преступлениями, учитывается в установленном порядке.

Это понятие шире, чем ущерб от латентной преступности, поскольку далеко не весь ущерб, причиненный зарегистрированными преступлениями, учитывается в установленном порядке [1].

Профессор Скаков А.Б. в определении латентной преступности исходит из следующего. В течение отчетного периода (один год) в стране или регионе совершается некоторое количество преступлений. Совокупность этих преступлений принято называть фактической преступностью. Какая то часть фактической преступности регистрируется государственными органами, и сведения о ней попадают в статистические отчеты. При том значительная часть фактической преступности остается неучтенной. Эту часть фактической преступности, которая не нашла отражения в документах статистической отчетности, определяет как латентную [2].

Структура латентной преступности включает скрытые и скрываемые преступления. Скрытая часть преступности образуется за счет преступлений и их разных совокупностей, которые совершены, но о которых не стало известно правоохранительным органам и суду.

Скрываемая часть преступности включает преступления и их совокупности, которые стали известны правоохранительным органам, но которые по разным причинам не нашли отражение в статистике преступности (фактическое нерассмотрение заявлений о преступлениях, неверная оценка деяний как непроступных и т.д.).

По механизму образования различают латентные преступления:

- незаявленные - совершенные, но о которых не заявили в правоохранительные органы;
- неучтенные - заявленные в правоохранительные органы, но они не расследовались и не были зарегистрированы;
- неустановленные - в силу халатности, ошибочной квалификации и иных причин не было установлены события или состав преступления.

Латентная преступность, по определению криминологов, это реальная, но скрытая или незарегистрированная часть фактически совершенных преступлений. Отличие между учтенной преступностью и фактической и составляет латентную преступность.

По механизму образования латентная преступность распадается на 3 составные части:

1) незаявленные преступления – были совершены, но потерпевшие, свидетели и другие граждане, в отношении которых они совершены, очевидцами которых они были или о которых они осведомлены, не сообщили об этом в правоохранительные органы;

2) неучтенные преступления – о которых правоохранительные органы были осведомлены (имели поводы и основания для регистрации преступления и возбуждения уголовного дела), но они их не зарегистрировали и не расследовали;

3) неустановленные преступления – были заявлены, зарегистрированы, расследованы, но в силу халатности или недостаточного желания оперативных и следственных работников, их слабой профессиональной подготовки, ошибочной уголовно-правовой квалификации и иных причин в фактически содеянном не было установлено события или состава преступления [3].

Считается, что чем серьезнее категория преступлений, тем ниже для нее коэффициент латентности. Подобная зависимость существует, но она не является абсолютной. Примером могут служить самые тяжкие преступления – умышленные убийства, сокрытые под несчастными случаями, естественной смертью, безвестными пропажами людей и другими способами.

Незаявленные преступления связаны с недоверием граждан и жертв преступлений к правоохранительным органам с неверием в их способность раскрыть преступление и защитить заявителя; с нежеланием связываться с полицией; с опасением мести со стороны преступников; с нежеланием огласки факта посягательства, например изнасилования; с заключением компромиссной сделки с преступником; с тем, что лицо не вполне осознает себя жертвой преступления, и другими причинами.

Масштаб латентной преступности до сих пор остается неизвестным для криминологии. Ведутся многочисленные споры между учеными-криминологами по поводу определения количественных показателей латентной преступности.

Первым шагом в этом направлении было осознание того, что не все преступления регистрируются. Еще в XX в. возникло целое направление криминологических исследований - изучение латентной преступности. По крупицам формировалась исследовательская методика. В результате стали появляться относительно точные оценки и измерения параметров латентной преступности.

Накопление знаний о «невидимой части айсберга» и совершенствование методик исследования латентной преступности позволили не просто уточнить наши знания о масштабах криминального феномена, но и подвели криминологию к качественным скачкам. К числу таких скачков относятся выводы американских исследователей латентной преступности Э. Сатерленда, И. Валерстайна, К. Вайла [1].

Профессор Иллинойского университета Э. Сатерленд в конце 30-х годов XX в. проанализировал факты экономических преступлений, и злоупотреблений должностным положением и иных коррупционных деяний, совершаемых представителями высших слоев общества.

Результаты его анализа ошеломили современников. Преступления, совершаемые «сливками общества», многократно превосходят по своей общественной опасности и размеру материального ущерба традиционную преступность: кражи, совершаемые представителями трущоб, оказались каплей по сравнению с морем хищений в лакированном мире бизнеса. Парадоксальным результатом его исследований было следующее: несмотря на то, что степень общественной опасности преступлений представителей низших слоев общества ниже, вся мощь карательной машины обрушивается именно на них. Криминальные

представители респектабельного общества, как правило, остаются безнаказанными. Это научное открытие привело исследователя к постановке достаточно острой политической проблемы: «Почему закон применяется по-разному к преступникам в белых воротничках и к другим преступникам?» [2].

Из исследования Э. Сатерленда логически вытекал вывод о том, что те, кто попал в поле зрения судебной системы и находится в тюрьмах (контингент, на основе изучения которого криминологи конструируют свои теории), - лишь незначительная часть реального криминального мира, это наименее ловкие и наиболее обездоленные из преступников. Эти выводы имели колоссальный резонанс во всем мире.

Не менее значимыми с точки зрения изменения традиционных представлений о характере взаимодействия общества и преступности были исследования латентной преступности, проведенные в 1947 г. социологами И. Валерстайном и К. Вайлом.

Эти исследователи разработали оригинальный метод, который в последующем получил название «саморегистрация преступников» («саморегистрирующаяся преступность»). Применяв этот метод при опросе большого количества респондентов, они получили результаты, которые поставили под сомнение наличие грани между преступником и непреступником. В ходе исследования было опрошено порядка двух тысяч жителей Нью-Йорка. На вопрос: «Приходилось ли им совершать те или иные преступления?» - более 91% респондентов ответили утвердительно. Причем опрошенные признали, что им приходилось совершать и серьезные преступления (грабежи, разбои, похищения автомобиля и других ценных вещей), за которые они не были привлечены ни к какой ответственности [2].

Масштабы латентной преступности практически невозможно в точности установить. Максимально приближенный к реальному уровень латентной преступности определяется путем применения различных социологических, статистических и аналитических методик:

- сравнительный анализ взаимосвязанных показателей уголовной статистики;
- сопоставление сведений уголовного учета с данными административных и дисциплинарных нарушений, с данными медицинских учреждений об оказании помощи по поводу телесных повреждений, со статистикой жалоб, заявлений, писем граждан в правоохранительные и другие государственные органы;
- опросы граждан, осужденных и заключенных;
- экспертные оценки специалистов и др. [3]

Принято считать, что чем серьезнее категория преступлений, тем ниже для нее коэффициент латентности. Подобная зависимость существует, но она не является абсолютной. Примером могут служить самые тяжкие преступления – умышленные убийства, сокрытые под несчастными случаями, естественной смертью, безвестными пропажами людей и другими способами.

Наличие высокой латентности преступности свидетельствует о неудовлетворительном состоянии государственной статистики о зарегистрированной преступности. Общество и государство, не имея полного и реального представления о действительной криминологической обстановке в стране, не могут принять адекватных мер по контролю над преступностью.

Кроме того, латентная преступность является серьезным криминогенным фактором, детерминирующим дальнейшее распространение преступности. И что особенно важно, наличие высокой латентной преступности существенно нарушает права человека, то есть, реально пострадавшие от преступлений граждане не получают от государства необходимой, задекларированной в Конституции Республики Казахстан, правовой помощи и защиты.

Снижение уровня латентной преступности и систематический мониторинг ее состояния дадут возможность более адекватно реагировать на явления преступности и принимать меры по контролю над ней.

Список использованной литературы:

1. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография / Под ред.: Иншаков С.М. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 839 с.
2. Латентная преступность: методология исследования и практика применения. Учебное пособие // под ред. Скакова А.Б. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2015. – 144с.
3. Криминология / Под ред. Дж.Ф. Шелли. - СПб. 2003. - С. 117.

МЕДИАЦИЯ-ТАТУЛЫҚҚА БАСТАР ЖОЛ

Әбілғазиева Ақбота, Құлтанова Бибінұр

Экономикалық құқық колледжінің студенттері

Избасарова Асель Бектургановна

«Құқықтану» кафедрасының оқытушысы

Жангелдина Амангүл Нұрбергенқызы

Экономикалық құқық колледжінің оқытушысы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Мақалада тараптардың ерікті келісімі бойынша қолайлы шешімге келу мақсатында кез-келген даулы мәселені соттан тыс медиаторлардың жәрдемдесуімен өзара келісімге келу арқылы қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізуі туралы айтылады.

Түйінді сөздер: Медиация, бітімгершілік, би, заң, конструктивті.

МЕДИАЦИЯ ПУТЬ К ПОСРЕДНИЧЕСТВУ

Әбілғазиева Ақбота, Құлтанова Бибінұр

Студенты Экономико-правового колледжа

Избасарова Асель Бектургановна

Преподаватель кафедры «Юриспруденция»

Жангелдина Амангүл Нұрбергенқызы

Преподаватель Экономико-правового колледжа

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В статье говорится о добровольном согласии решения спора с помощью медиатора целью которого является удовлетворить стороны спора не доводя до суда.

Ключевые слова: медиация, согласие, закон.

MEDIATION – TO START OF PEACE

Abilgazieva Akbota, Kultanova Bibinur

Students of economic legal college

Izbassarova Assel Bekturganovna

Lecturer at the Department of «Jurisprudence»

Zhangeldina Amangul Nurbergenkizi

Lecturer of economic legal college

Kazakh-Russian international University, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In the article of voluntary consent of agreement in order to reach a favorable solution under any version, those who, assisted by mutual agreement, agree to visit the issue in extrajudicial mediator access.

Key words: mediation, conciliation, law, constructor, judge

Адамзат дамуының қай кезеңін алмайық кез келген қоғамда адамдар арасында даулар туындап жатады, ал осы дауларды шешудің тиімді татулыққа бастар жолдарын іздеу қай заманның болмасын өзекті мәселесі. Бұл жолдың ең қолайлысы бізге сонау ата-

бабаларымыздан келе жатқан – бітімгершілікке келу, яғни қазіргі ғылыми тілмен алғанда жаңаланған түрі медиация.

«Медиация» сөзі – латын тілінен аударғанда делдал, екі тарапты мәмілеге келтіруші үшінші тұлға деген мағынаны білдіреді. ҚР Медиация туралы заңына сәйкес медиация-тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі. Медиацияның мақсаты- дауды шешудің медиацияның екі тарапын да қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу, сонымен қатар тараптардың дауласушылық деңгейін төмендету болып табылады.

«Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтарында қабылданып, осы жылдың 5 тамызынан бастап қолданысқа енгізілген заң қазақ халқының бүкіл әлемге үлгі етерлік, ұмытыла бастаған жақсы салт-дәстүрімізді қалпына келтіруге жасалған игі қадам десек те болады. Сондай-ақ даулы мәселелерді шешуде медиация тәсілі сот ісіндегі әділ төрелікті қамтамасыз етудің бірден-бір жолы ретінде азаматтардың құқықтық мүдделерін қорғайтындығы сөзсіз анық. Медиацияны, қарапайым тілмен айтқанда, бітімгершілік деп түсінуге болады. Яғни, қандай да бір мәселе бойынша тараптар арасында келіспеушілік туған жеке азаматтар немесе заңды тұлғалар оны соттан тыс, өзара келісім жағдайында шеше алады. Екі арадағы келісім медиаторлар арқылы жүзеге асырылады. Біздің ата-бабаларымыз бұрын бұл тәсілді тиімді қолданып, түрлі дауды билер соты арқылы бітімгершілікпен шешіп келгендіктен, бұл заң қазаққа жат емес. Бұл кәдімгі билер билігінің жалғасы. Қазыбек, Әйтеке, Төле билердің саясаты бүгінгі сот жүйесіне енді деп айтуға болады.

Бұл қазіргі таңда сот жүйесінде өте қажетті жолдардың бірі. Медиацияның дамуы соттың да, соттасушының да жұмысын жеңілдетеді. Тіпті, Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың өзі де халыққа жариялаған 2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт жоспары- бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадамның 26, 33 қадамдарында осыны ашып айтты. Медиация заңын тәжірибеде дұрыс қолдана білсе, екі тарап та ерікті түрде бір мәмілеге келеді. Медиацияға жүгінсе, дауласушылардың бірінікі – дұрыс, екіншісі бұрыс демей, оның алтын ортасын іздейді, сол арқылы екі жақтың да мүддесін қамтитын шешім табылады. Түптеп айтқанда, медиация әртүрлі қиын жағдайға тап болған адамдар арасында келісімге келудің ізгілікті жолы деуге болады.

Елімізде кәмелетке толмағандар мен егде адамдарды есептемегенде, әрбір адам сотқа жүгінеді. Өйткені қарапайым халық дау-жанжалды сотқа жеткізбей-ақ медиацияның көмегімен де шешуге болатынын ескере бермейді. Медиаторларға қандай мақсатпен бару керектігін, оларды қайдан табуға болатынын білмейтіндер де бар. Өйткені бұл саланың насихаты аз. Сонымен қатар қазақ тілді медиаторлардың санының аздығы да бар.

Қазіргі таңдағы медиация түсінігі ХХ ғасырдың екінші жартысында, алдымен – АҚШ, Австралияда дами бастады, содан кейін Еуропаға тарала бастағандығын айтады. Медиацияны пайдаланудың алғашқы талпынысы отбасылық қатынастар саласындағы дауларды шешу барысында жасалды. Медиация туралы Заңға халықаралық тәжірибелерде талдау жасалғанда шет елдердің өзінде де келіспеушіліктер туындаған болатын. Ондағы негізгі қарсылық көрсеткендердің басым көпшілігі-адвокаттар екен. Олардың қорқынышы бұл заң қабылданып кетсе, дау-жанжалдарды шешуде біздің үлесіміз азайып қалады деген тұжырым. Осындай пікірлердің салдарынан көптеген мемлекеттерде медиация заңының дамуы кешеуілдеп қалды деген де тұжырымдар бар. Кейіннен медиация отбасылық даулардан бастап коммерциялық және жария саладағы көп тарапты күрделі дауларды шешуде де табыспен қолданылып, мойындалды. Сондай-ақ «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында Президент Н.Назарбаев Үкіметке медиация институтын дамытуға бағытталған заңға бағынысты құқықтық база қабылдануын қамтамасыз етуді тапсырды, және де ол медиация

құрылымдарын ұлттық, жеке компанияларда құру керектігін атап көрсетті. Елімізде «Медиация туралы» заңның қабылдануы, яғни өркениет көшіне бет түзеген батыл қадамдардың жасалуы біздің қоғамымызда оң өзгерістердің жүзеге асырылып жатқандығының айқын көрінісі екендігін айғақтайды. Сондықтан да Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Судьялар одағының VI съезінде сот тәртібімен қаралуға жататын дау-дамайларды азайту мәселесіне назар аударуды, соттан тыс реттеудің баламалы тетіктерін, соның ішінде бітімгершілік және медиация процедураларын енгізуді тапсырған болатын. Кешегі бабаларымыздың бітімгершілік заңы мен бүгінгі медиация заңының арасында үлкен сабақтастық жатыр. Президентіміздің сын-ескертпелерінен кейін медиация заңы мен татуластыру рәсімдерінің маңыздылығы мен мақсаты елімізде қарқынды түрде насихатталып, іске асып жатыр. Ең бастысы, медиация заңының қолданыс аясы кеңейіп, дауларды шешу кезінде тараптарды бітімге келтірудің берекелі жолы қалыптасуда.

Медиацияның сот жүйесімен салыстырғанда бірнеше артықшылықтары бар:

- Медиация процедурасы сотпен салыстырғанда аз уақыт алады;
- Медиатордың қызметі сот қызметіне қарағанда арзанға түседі;
- Тараптардың арасындағы қатынас бұзылмайды;
- Заңды емес, тараптардың мүдделерін ескереді;
- Құпиялық сақталады.

Сонымен қатар, сот өндірісінен оның айырмашылығы – медиацияның нәтижесінде «кінәлі» мен «кінәсіз» деген тараптар болмайды. Медиацияның арқасында соттарда қаралатын істердің саны да айтарлықтай азаймақ. Дауларды сотқа жеткізбестен, өзара бітімгершілікпен аяқтау судьяларға жүктемені азайтып қана қоймайды. Сонымен қатар, қоғамда орын алып отырған даулардың шешімін табуға септігін тигізіп, мемлекеттік мекеме атына айтылатын сынды да азайтпақ.

Қазіргі уақытта медиаторлардың қатысуымен істердің тиімді шешіліп келе жатқанын айту қажет. Сот тәртібінде қарастыруға тиіс даулардың санын қысқартып, оларды шешудің баламалы тәсілін қолдану, оның ішінде бітімгершілік рәсімдер – медиация әдісін қолдану адам құқықтарының әділ сақталуының кепілі.

Медиатордың негізгі міндеті – барлық мүмкін болатын нәтиженің ішіндегі ең қолайлы, жанға жағымдысын табу. Егер мұндай кезде медиатор мәселені шешу үшін өзінің пікірін ұсына бермей, тараптардың көзқарастарын бір жерден шығаруды ойластырса, келіссөз нәтижесінің дұрыстығына деген олардың сенімі жоғары болады.

Медиатордың қызметін кәсіби негізде жоғары білімі бар, 25 жасқа жеткен, құжаты (сертификаты) бар, ҚР Үкіметі бекіткен тәртіптегі медиаторлар даярлайтын бағдарлама бойынша оқудан өткен және кәсіби медиаторлардың тізбесінде тұрған жеке тұлғалар жүзеге асыра алады. Кәсіби емес негіздегі медиаторлық қызметті қырық жасқа толған және кәсіби емес медиаторлар тізбесінде тұрғандар жүзеге асырады. Мұнымен қоса, өмірлік тәжірибесі мол, беделі бар, жақсы атағымен ауызға ілінген жергілікті қауымдастықтың мүшелері осы мақсат үшін жиналған басқосуда (жиналыста) сайланғандар да кәсіби емес негіздегі медиаторлық қызметті атқара алады.

Егер медиаторларды бұқаралық ақпарат құралдары, интернет құралдары арқылы жариялап, олардың бітістірген әр бір дауы туралы кеңнен ақпараттар таратылса, ел арасында сол медиаторды өз қалауы бойынша таңдап, елімізде тарихта қалатын мықты медиаторлар шығуы ғажап емес.

Қазіргі таңда медиация кабинеттерінің көптеп ашылуы халыққа дауларды соттан тыс жағдайда шешудің артықшылықтарын білуге мүмкіндік беретін маңызды қадам. Заңның тиімді жүзеге асуы жөнінде, оның қолданылу аясы, медиация үрдісін жүргізудің қағидалары мен принциптері, даулардың жіктелуі, олардың алдын-алу тәсілдері, болдырмаудың әдістері, медиация жолымен дауды конструктивті түрде шешудің фактілері мен шарттары жайында аудандық сотта түрлі семинарлар, дөңгелек үстелдер ұйымдастырып тұрады және де

баспасөз беттеріне халықты ақпараттандыру үшін аталған Заң туралы мақалалар да жарияланып жатыр.

Қазір Ақтөбеде бұл жүйені жүзеге асыру бағытында нақты жұмыстар қолға алынды. Соның бірі — биыл облыс әкімдігі мен облыстық сот арасында құқықтық дауларды реттеуде бітімгершілік институтын кеңінен пайдалану туралы өзара ынтымақтастық жөніндегі меморандумға қол қойылды. Осы келісім аясында Ақтөбе қаласы мен облыстың барлық аудандарында медиация кабинеті жұмыс жасайды. Онда білікті заңгерлер мен медиаторлар қызмет ететін болады. Медиация орталығы Ақтөбе облысының Қазақстан халқы Ассамблеясы ғимаратында ашылып, жұмыс жасауда. Алдағы уақытта әрбір ауданда ашылатын медиация кабинеттері тұрғындарға тұрғылықты мекеннен шықпай-ақ дауды шешу және ымыраға қол жеткізу мақсатында кәсіби емес медиаторларға жүтінуге мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, қыс мезгілінде, қолайсыз ауа райында маңызды.

Дегенмен медиация институты шет елдердегідей толыққанды жұмыс жасау үшін әжептәуір уақыт керек. Себебі, өзге елдің тәжірибесі көрсеткендей, бұл жүйенің халық санасына еніп, толыққанды жұмыс жасауы үшін әлі де 5 жылдай уақыт керек. Сондықтан бұл жүйені халық арасында неғұрлым көбірек түсіндіріп, насихаттауымыз керек. Осы жобаның аясында бейнероликтер, деректі фильмдер түсіріліп, көпшілік назарына ұсынылуы қажет. Осындай шараларды аймақтарда көптеп ұйымдастыру арқылы тараптар арасында туындаған дау-жанжалдарды бітімгершілік жолмен шешудің маңызы зор әрі нәтижелі болатыны сөзсіз.

Қорыта келе, осындай жұмыстар нәтижесінде «Медиация» азаматтар арасындағы қарым-қатынаста талас-тартыс деңгейін төмендетуге, тараптардың қарым-қатынас мәдениетінің, этикасының жоғарылауына, ерікті түрде орындалатын шешімдердің көбеюіне әкеледі деген сеніміміз мол. Ең бастысы, медиация заңының қолданыс аясы кеңейіп, дауларды шешу кезінде тараптарды бітімге келтірудің берекелі жолы қалыптасуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақтаарал аудандық сотының судьясы А.У. Утемисовтің мақаласы
2. Аллахвердова О.В. Карпенко А.Д. Медиация – переговоры с участием посредника. – СПб.: Роза мира, 2007.
3. Белоусов А.В. Процедуры разрешения налоговых споров по законодательству США. - М.: Юриспруденция, 2008.

ЖЕКЕ КӘСІПКЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Әбшанов Оралбек Әбшанұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада Дара кәсіпкерлердің құқықтық жағдайы қарастырылған.

Түйінді сөздер: кәсіпкер, тұтынушы, экономика, құқықтық мәртебие, дара кәсіпкер, отбасы

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ

Әбшанов Оралбек Әбшанұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В этой статье рассмотрено правовое положение индивидуальных предпринимателей.

Ключевые слова: предприниматель, потребитель, экономика, правовой статус индивидуального предпринимателя, семья

THE LEGAL STATUS OF INDIVIDUAL ENTREPRENEUR

Abshanov Oralbek Abshanyly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian international university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article examines the legal status of individual entrepreneurs.

Key words: entrepreneur, consumer, economy, legal status of individual entrepreneur, family.

Кез-келген кәсіпорынның қаржылық жоспарын ұйымдастыру — бұл қаржыны және шектесуші экономикалық және әлеуметтік жүйелерге оларды жетілдіру және дамыту мақсатымен ықпал жасау процесі және қаржы жоспарының қатынастарының бүкіл жиынтығының тиімді жұмыс істеуіне жетуді және мұның негізінде тиісті қаржы саясатын жүргізуді қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жиынтығы. Сөйтіп, қаржы жоспарын басқару — бұл тиісті қаржы саясатына жетудің мақсаты; қаржы жоспарының механизмі — бұл мақсатқа жетудің құралы; қаржы жоспарының саясаты — қаржыны жоспарын басқарудың

«Жаппай кәсіпкерлікті қолдау тетіктерін одан әрі жетілдіру керек. Қазақстанның әр өңірі жаппай кәсіпкерлікті, соның ішінде отбасылық кәсіпкерлікті дамыту бағытында кешенді шаралар ұсынуға тиіс.», - деді Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтары өзінің Жолдауында. [1]

Кәсіпкер нарықтық және бәсекелестік экономикада басты әрекет етуші тұлға және басты өзегі болып табылады, өйткені, ол тауарларды өндіреді және оларды соңғы тұтынушыға жеткізеді. Айналымның түрлі сатыларында тауар массаларының қозғалысын ұйымдастыра отырып, кәсіпкер азаматтар мен заңды тұлғаларға әртүрлі қызметтер көрсетеді, қаржылық және қор нарықтарын әрекетке келтіреді, өндірістің барлық салаларында ғылымды дамыту және жаңа технологияларды құру үшін қоғамның зияткерлік ресурстарын жұмылдырады. Дамыған мемлекеттердің тәжірибесі кәсіпкерлік құрылымында дара

кәсіпкерлер жаңашылдыққа (инновацияларға) аса бейімді, тұтынушылардың талаптарына және қазіргі нарық сұраныстарына ыңғайлы болып табылатынын көрсетеді.

Осыған байланысты, мемлекеттік институттар мен азаматтық және кәсіпкерлік құқық алдында айрықша міндет түр – азаматтарды дара кәсіпкерлікке ынталандыру үшін қажетті жағдайлар жасау; дара кәсіпкердің анық құқықтық мәртебесін айқындау, ол өзіне тек оның құқылығын, құқықтары мен міндеттерін қамтып қана қоймай, оның заңды мүдделерінің қорғалуына тиімді мемлекеттік кепілдіктерді қамтамасыз етеді.

Алайда бүгінгі уақытта Қазақстан Республикасында дара кәсіпкер қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының субъектілері құрылымында өзінің лайықты орнын алған жоқ, бұл дара кәсіпкерліктің құқықтық реттелуінің белгілі дәрежеде жетілмегендігіне байланысты. Алғашқы рет Қазақстан Республикасында әзірленіп жатқан Кәсіпкерлік кодексінің жобасында да кәсіпкерлік, оның ішінде дара кәсіпкерлік туралы нормаларында бірталай олқылықтар орын алған. [2]

Кәсіпкерлік пен кәсіпкердің белгіленген ережелері және белгілері «дара кәсіпкерлік» пен «дара кәсіпкер» санаттары үшін айқындаушы және тұжырымдамалық маңызы бар. Сонымен қатар, дара кәсіпкерлік – кәсіпкерлік қызметтің айрықша түрі, дара кәсіпкер – Қазақстанда дара кәсіпкерліктің дамуы үшін маңызды мәні бар өз құқықтық мәртебесімен сипатталатын кәсіпкерлік саласындағы құқық қатынастарының ерекше субъектісі.

Заң ғылымында құқықтық мәртебе ұғымы пікірталастық ұғым болып табылады. Дербес құқықтық санат ретінде құқықтық мәртебе толық, ең алдымен, құқықтың жалпы теориясы және конституциялық құқық ғылымдарында 1970 жылы орнықты, қазіргі уақытта аталған ғылымдарда құқықтық мәртебе ұғымы құқықтық қатынасуда жеке адамның орнын зерделеудің маңызды құралы ретінде бекітілді.

Әдебиеттегі бар анықтамаларды талдай келе, құқықтық мәртебе санатын құқық нормалары бекіткен оның субъектілерінің жағдайы, олардың құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы деп түсінуге болады. Құқықтық мәртебеге: құқық субъектілігі (ол өз кезегінде субъектінің құқық қабілеттілігін, әрекетке қабілеттілігін және деликт қабілеттілігін қамтиды); заңда бекітілген құқықтар мен міндеттер; бекітілген құқық кепілдіктері; субъектінің міндеттерді орындамауы үшін жауапкершілігі жатады.

Бұл ретте салалық заң ғылымдарында конституциялық-құқықтық мәртебе, азаматтық-құқықтық мәртебе, әкімшілік-құқықтық мәртебе және т.б. болып бөлінеді.

Азаматтық құқық теориясында құқықтық мәртебе ұғымы жоғарыда атап өтілгендей, құқық теориясына және конституциялық құқыққа қарағанда, азаматтық құқық теориясында құқықтық мәртебе ұғымы сирек зерттеледі. Дара кәсіпкердің азаматтық-құқықтық мәртебесінің ұғымы мен өзгешілігін С.М. Григоренко өзінің кандидаттық диссертациясында зерделеген болатын [3, 15-29 б.]. Сондықтан, біздің зерттеулердің мақсаттары мен міндеттерін ескере отырып, оның диссертациясының материалдары мен қорытындыларына сүйене отырып, сондай-ақ басқа зерттеулердің қорытындыларын талдау негізінде осы мәселе жөнінде өз ұстанымызды белгілейік.

Дара кәсіпкердің құқықтық мәртебесі:

1. жеке кәсіпкерлік үшін маңызды мәні бар салалық (азаматтық-құқықтық) арнайы құқықтық мәртебе болып табылады. Дара кәсіпкердің құқықтық мәртебесі азаматтық-құқықтық мәртебе болып табылады деп санаймыз.

Өйткені:

а) кәсіпкерлік қызмет – азаматтық-құқықтық қызмет түрі;

ә) дара кәсіпкердің нормативтік-құқықтық негізін көбінесе азаматтық құқық нормалары құрайды;

1. дербес бола тұра, сонда да қалыпты (яғни, дара кәсіпкер болып табылмайтын) азаматтың азаматтық-құқықтық мәртебесінің (АҚ-нің 13-18баптары және басқалары) және

коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлғаның азаматтық-құқықтық мәртебесінің (АК-нің 19-бабының 3-тармағы) туындысы болып табылады;

2. сыртқы ортаның құқық қатынастары (кәсіпкерліктің басқа субъектілерімен шарттық қатынастар, мемлекеттік басқару органдарымен және тұтынушымен қатынастар) және фирмашілік қатынастар (кәсіпорынның мақсаттары мен міндеттерін іске асыруды ұйымдастыру, персоналдың құрамы мен өзара қатынастары, өндірістік процестердің орындалуын қамтамасыз ету және т.б.) арқылы көрінеді.

Дара кәсіпкердің құқықтық мәртебесінің мазмұнын талдамастан бұрын, кәсіпкерлік аясындағы құқық қатынастарының осындай субъектісі ТМД республикаларының ғана емес, алыс шетелдің бірқатар елдерінің құқығында да танымал екендігін атап өтейік. Атап айтқанда, сауда құқығы жеке сала ретінде қолданылатын көптеген елдерде (Францияда, Германияда, Түркияда, Бельгияда, Испанияда және т.б.) коммерсант немесе шаруашылық айналым қатысушысы ретінде құқықтық жағдайы мен мәмілелері арнайы реттелуге бағынатын көпес ұғымдары белгілі.

Мұндай елдердің құқығы коммерсанттар мен коммерсант еместердің қызметін регламенттеудің айырмашылығын айқындайды. Бұл ретте коммерсант ретінде жеке кәсіпорындар – жеке және ұжымдық тұлғалар келтіріледі. Жеке коммерсанттарға кәсіпорын иесі бола отырып, жеке кәсіпкер ретінде әрекет ететін жеке тұлғалар жатады. Олардың қызмет саласы – қомақты капиталды қажет етпейтін экономика секторлары (қызмет көрсету, ұсақ және орта саудасаттық, өнеркәсіптік немесе ауыл шаруашылық өндірісі және т.б.) [4, 162-163 б.].

Азаматтың құқықтық мәртебесінен туындауы жеке кәсіпкердің құқықтық мәртебесінің негізінде азаматтық құқық қабілеттілік және әрекетке қабілеттілік жатқанын білдіреді. Жеке тұлғаны дара кәсіпкер ретінде тану үшін заңға сәйкес құқық қабілеттілігі шектелмеуі (мысалы, белгілі бір мерзімге жаза ретінде сот үкімімен оның айналысқысы келетін кәсіпкерлік қызметтің түрінде), сонымен қатар АК-ке сәйкес әрекетке қабілеттілігі шектелмеуі тиіс.

Жалпы қағида бойынша азамат толық әрекетке қабілеттілікке ие болып, яғни кәмелетке толғанда (18 жас) не болмаса заңнамалық актілерде мұндай некеге рұқсат берілген жағдайда, он сегіз жасқа толғанға дейін некеге тұруына байланысты толық әрекет қабілеттілігі болғанда дара кәсіпкерлікпен айналыса алады. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының Кодексі (бұдан әрі - НОТК) «мынадай дәлелді себептер:

1. жүкті болған;

2. ортақ бала туған кезде неке қиюды (ерлі-зайыпты болуды) мемлекеттік тіркеу орны бойынша тіркеуші органдар неке (ерлі-зайыптылық) жасын екі жылдан аспайтын мерзімге төмендетеді» деп белгілейді.

Яғни, НОТК әйелдер мен ер адамдар үшін некеге тұру (ерлі-зайыпты болу) жасын он сегіз жас деп белгілейтінін есепке ала отырып, он сегіз жасқа дейін некеге тұрған азамат дара кәсіпкерлікпен он алты жастан бастап кімнің де болса келісімінсіз айналыса алады. Сол уақытта азамат он сегіз жасқа толғанға дейін некесін бұзған жағдайда, оның некеге тұру нәтижесінде алған әрекетке қабілеттілігі сақталатындығы АК-де ашық мәселе болып қалып отыр. Біздің ойымызша, жауап оң болуға тиіс. Атап айтқанда, РФ АК-нің 21-бабы «некеге тұру нәтижесінде алған әрекетке қабілеттілік он сегіз жасқа толғанға дейін неке бұзылған жағдайда толық көлемде сақталады. Неке жарамсыз деп танылған жағдайда, сот кәмелетке толмаған ерлі-зайыптының әрекетке қабілеттілігінің сот анықтаған сәттен жоғалғандығы туралы шешім қабылдай алады» деп белгілейді. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 17-бабына тиісті толықтырулар енгізу мақсатқа сай деп есептейміз.

Осымен қатар, он сегіз жасқа толмаған азаматтың толық әрекетке қабілеттілігі эмансипация нәтижесінде туындайды. Оның мәні мынада: «жасы он алтыға жеткен

кәмелетке толмаған адам, егер ол еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін болса немесе оның заңды өкілдерінің келісімімен кәсіпкерлік қызметпен айналысатын болса, толығымен әрекетке қабілетті деп жариялануы мүмкін» (АК-нің 22-1-бабының 1-тармағы). 2000 жылғы Францияның Коммерциялық кодексі, керісінше, «кәмелетке толмаған, толық әрекетке қабілетті деп жарияланған болса да», коммерсант бола алмайтынын атап өтейік [5, 73 б.].

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

1. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар
2. Хамзин Е.Ж. Дара кәсіпкердің құқықтық мәртебесі туралы мәселе. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршы ғылыми журналы № 3 (94) 2013);
3. Григоренко С.М. Гражданско-правовой статус гражданина, осуществляющего предпринимательскую деятельность без образования юридического лица: дис. ... канд. юрид. наук. - М.: МГУ, 2001. 197 с.
4. Васильев В.А., Комаров А.С. Гражданское и торговое право зарубежных государств: в 2 т. – М.: Международные отношения, 2008. - 560 с.
5. Коммерческий кодекс Франции. /предисловие, перевод, дополнение, справочный аппарат и комментарии В. Н. Захватаева. - М.: Волтерс Клувер, 2008. - 1269 с.

К ВОПРОСУ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Балмагамбетова Венера Максатовна

преподаватель кафедры «Юриспруденции», магистр юридических наук

Чупина Виктория

Студент 3 курса специальности «Юриспруденция»

Шандыбаева Айдана

Студент 3 курса специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены международные акты, содержащие правовые нормы, регулирующие правоотношения по миграции населения, а также последствия трудовой миграции.

Ключевые слова: трудовая миграция, договора, мигранты, торговля людьми.

ЖАҒАНДАНДЫРУ ШАРТТЫНДАҒЫ ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОН СҰРАҚТАРЫНА

Балмагамбетова Венера Максатовна

Заң ғылымдарының магистрі, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы

Чупина Виктория

«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті

Шандыбаева Айдана

«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада халықаралық актілерді қамтитын құқықтық нормалар, құқықтық қатынастар бойынша халықтың көші-қоны, сондай-ақ салдары еңбек көші-қоны.

Түйінді сөздер: еңбек көші-қоны, келесім шарт, көші-қонушы, адам жол.

ON THE ISSUE OF LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Balmagambetova Venera Maksatovna

Lecturer at the Department of «Jurisprudence», master of juridical science

Chupina Viktoriya

Student of 3 course of speciality «Jurisprudence»

Shandubaeva Aidana

Student of 3 course of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

This article describes the international instruments containing legal rules regularise the relationship of population migration, and the impact of labour migration.

Keywords: labor migration, agreement, migrant, human trafficking.

Республики Казахстан «О миграции населения» от 22 июля 2011 года дает определение трудовой миграции: «Трудовая миграция» – это временное перемещение

физических лиц из других государств в Республику Казахстан и из Республики Казахстан, а также внутри государства для осуществления трудовой деятельности [1].

Мигрант – лицо, въехавшее в Республику Казахстан и выехавшее из Республики Казахстан, а также переселяющееся внутри Республики Казахстан вне зависимости от причин и длительности [1].

Согласно оценкам, в мире насчитывается 232 миллиона международных и 740 миллионов внутренних мигрантов, большинство из которых находится в поиске работы. Всемирные оценки также показывают, что значительная часть трудящихся-мигрантов оказывается в ситуациях жестокой эксплуатации, иногда их формально определяют, как жертв торговли людьми. Однако, несмотря на многочисленный род занятий, в которых отмечалось наличие жестокой эксплуатации, исследования состояния здоровья таких людей были ограничены, а предметом изучения, по большей мере, становились жертвы сексуальной эксплуатации. По мере того, как все большее внимание привлекается к людям, которые стали жертвами эксплуатации в рабочих сферах, необходимо понимать уровень профессиональных рисков в аспектах здравоохранения и безопасности, а также опасных условий жизни и труда рабочих, эксплуатируемых в специфических сферах.

Кроме того, так как большое количество трудящихся-мигрантов оказывается в «серой зоне» по характеристике, охватывающей различные степени и типы эксплуатации, включая торговлю людьми (согласно определению международного и национального законодательства), возникает весома причина для изучения различий и общих черт между потребностями в медицинской помощи тех людей, которые были идентифицированы, как эксплуатируемые и потребностями других мигрантов, работающих в том же секторе труда, но которые не были признаны жертвами торговли людьми [2].

Республикой Казахстан было ратифицировано более 7 Международных актов, содержащие правовые нормы регулирующие правоотношения по миграции населения. Остановимся подробнее на двух:

1. О ратификации Конвенции о правовом статусе трудящихся-мигрантов и членов их семей государств-участников Содружества Независимых Государств.

2. Соглашение о сотрудничестве между Правительством Республики Казахстан и Правительством Исламской Республики Иран в борьбе с незаконной миграцией.

3. Государства-участники Содружества Независимых Государств, стремясь создать условия для обеспечения равного обращения в отношении трудящихся-мигрантов, членов их семей и граждан принимающей Стороны в той мере, как это регламентируется ее законодательством и международными обязательствами, сознавая необходимость создания благоприятных условий для перемещения рабочей силы по территориям Сторон, основываясь на их национальных интересах, в целях эффективного регулирования трудовых миграционных потоков, достижения соответствия их объемов, направлений и состава интересам социально-экономического развития Сторон, руководствуясь принципами взаимопонимания, терпимости, уважения между представителями различных народов, исходя из интересов развития Содружества Независимых Государств, приверженности Всеобщей декларации прав человека от 10 декабря 1948 года, а также другими обязательными для них основополагающими документами Организации Объединенных Наций и Содружества Независимых Государств в области прав человека и защиты прав трудящихся-мигрантов. Акт состоит из 5 разделов и 32 статей.

2. Соглашение о сотрудничестве между Правительством Республики Казахстан и Правительством Исламской Республики Иран в борьбе с незаконной миграцией [2].

Правительство Республики Казахстан и Правительство Исламской Республики Иран, далее именуемые Сторонами, принимая во внимание дружеские отношения между двумя странами, будучи убеждены в том, что расширение международного сотрудничества в области борьбы с незаконной миграцией имеет важное значение, принимая во внимание

общепризнанные принципы суверенного равенства и невмешательства во внутренние дела, отмечая, что незаконная миграция, представляя угрозу общественной и национальной безопасности, экономической стабильности, способствует осложнению криминогенной обстановки на территориях государств Сторон, рассматривая сотрудничество в борьбе с незаконной миграцией как одно из важных направлений регулирования миграционных процессов на территориях государств Сторон и в целях осуществления совместных мер к предотвращению незаконной миграции, стремясь обеспечить правовую основу для сотрудничества Сторон в борьбе с незаконной миграцией. Соглашение состоит из 11 статей[3].

Ежегодно в следствии трудовой миграции, сотни тысяч людей, женщин и мужчин, а также детей становятся жертвами торговли людьми в их собственных странах и за рубежом. Основными причинами торговли людьми в Казахстане являются:

1. Географическое положение Казахстана, позволяющее ему быть страной происхождения, страной транзита и страной назначения для жертв торговли людьми;
2. Безвизовый режим с соседними государствами;
3. Безработица в странах происхождения, а также в сельских регионах;
4. Наличие спроса на дешёвую рабочую силу для строительства и сельского хозяйства [4].

В сборнике международных и национальных документов по борьбе с торговлей людьми, изданный в г. Алматы, в 2015г. представлены основные международные акты, ратифицированные Республикой Казахстан в данной области исследования, такие как:

1. Конвенция о рабстве от 1926 года (Закон РК от 2008 года);
2. Протокол о внесении изменений в Конвенцию о рабстве, подписанную в Женеве 25 сентября 1926 года (Закон РК от 2008 года);
3. Конвенция о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами от 1949 года (Закон РК от 2005 года);
4. Заключительный протокол к Конвенции о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами (Закон РК от 2005 года);
5. Конвенция МОТ 1930 года № 29 “О принудительном или обязательном труде” (Закон РК от 2000 года);
6. Конвенция МОТ 1957 года №105 “Об упразднении принудительного труда” (Закон РК от 2000 года);
7. Конвенция МОТ от 1957 года №182 “О запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда” (Закон РК от 2002 года);
8. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 1966 года (Закон РК от 2005 года);
9. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 2000 года (Закон РК от 2008 года);
10. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию против транснациональной организованной преступности (Закон РК от 2008 года);
11. Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху, дополняющий Конвенцию против транснациональной организованной преступности (Закон РК от 2008 года);
12. Протокол против незаконного изготовления и оборота огнестрельного оружия, его составных частей и компонентов, а также боеприпасов к нему, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности (Закон РК от 2008 года);
13. Договор между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан о совместных действиях по борьбе с терроризмом, политическим и религиозным экстремизмом, транснациональной организованной

преступностью и иными угрозами стабильности и безопасности Сторон (Закон РК от 2000 года) [5].

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» от 22 июля 2011 году с последними изменениями и дополнениями на 22 декабря 2016 г.;
2. Отчет Международной организации по миграции: Трудовая эксплуатация, торговля людьми и здоровье мигрантов: изучение рисков для здоровья и их влияния на трудящихся-мигрантов и жертв торговли людьми на примере нескольких стран, 2015 г.;
3. Информационный портал Республики Казахстан «Адилет»;
4. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан» под общей редакцией К. Султанова и Т. Абишева, Астана, 2015г.;
5. Сборник Международных и национальных документов по борьбе с торговлей людьми, Алматы, 2015г.

ПОНЯТИЕ ВИНЫ, КАК ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ПРИЗНАКА СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Бекет Дулат Бекетұлы

магистрант специальности «Юриспруденция»

Каирова Нелля Имамуратовна

*Профессор, кандидат юридических наук Казахско-Русского Международного университета
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты понятия вины в уголовном праве, как обязательного признака состава уголовного правонарушения и его формы.

Ключевые слова: вина в уголовном праве, формы вины, понятие вины, умысел и неосторожность.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҚҰРАМЫН МІНДЕТТІ БЕЛГІСІ РЕТІНДЕ КІНӘСІ ҰҒЫМЫ

Бекет Дулат Бекетұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

*Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Бұл мақала қылмыстық құқық бұзушылық және оның пішіні құрамының міндетті белгісі ретінде қылмыстық заңда кінәсін тұжырымдамасын теориялық аспектілерін зерттейді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық ақаулық, кінәсінің нысаны, кінәсін, ниеті және абайсызда түсінігі.

THE CONCEPT OF GUILT AS A MANDATORY FEATURE OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE

Beket Dulat Beketuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kairova Nellya Imamuratovna

*Professor, Candidate of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university
Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52*

This article examines the theoretical aspects of the concept of guilt in criminal law, as an obligatory sign of the composition of the criminal offense and its form.

Key words: guilt in criminal law, guilt forms, guilt concept, intent and imprudence.

В настоящее время, когда в общественных науках, в том числе и в юридической, получила признание идея приоритета общечеловеческих ценностей, исследование уголовно-правовых отношений приобретает особое значение. Сейчас можно с уверенностью сказать, что взаимоотношения между преступником и государством в нашей стране строятся на основе закона. Согласно Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с

2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента РК № 858 от 24 августа 2009 года, государство нацелено на декриминализацию уголовного законодательства [1].

Уголовное право нашей страны всегда основывалось на принципе субъективного вменения, который в действующем УК РК приобрел статус законодательного. Его сущность заключается в том, что лицо подлежит уголовной ответственности только за те общественно опасные деяния (действия или бездействие) и наступившие общественно опасные последствия, в отношении которых установлена его вина. Уголовно-правовая наука исходит из того, что человек несет полную ответственность за свои поступки только при условии, что он совершил их, обладая полной свободой воли и по своей воле.

Проблема вины, по мнению Назаренко Г.В. выходит за рамки уголовного права и права вообще. Принцип виновной ответственности является не только правовым, но и нравственным. Это означает, что категория вины вообще, и в уголовном праве в частности, насыщена определенным философско-этическим содержанием [2].

Вина является основным юридическим признаком, характеризующим психологическое содержание любого правонарушения. Однако следует отметить, что в уголовном законодательстве различных зарубежных стран три подхода к понятию вины. Большинство стран, такие как Германия, Дания, Швеция, Польша, Испания и другие, вообще не используют понятия вины, вполне обходясь понятиями умысла и неосторожности. В уголовном законодательстве США и стран общего права используются совершенно иные терминологии для обозначения психологической составляющей преступления.

Во многих уголовных делах, и в частности об убийстве отмечается необходимость установления по каждому делу формы вины, а в деятельности Верховного суда РК отмечается, что недостаточное исследование субъективной направленности действий, негативно отражается на правоприменительной деятельности следствия и суда/

Субъективная сторона уголовного правонарушения - это совокупность признаков, характеризующих внутреннее, психическое отношение лица к совершенному общественно опасному деянию, к его последствиям.

Психологические процессы, протекающие в сознании преступника и образующие субъективную сторону уголовного правонарушения является: вина, мотив, цель, эмоциональное состояние лица в момент совершения уголовного правонарушения.

Принцип виновности всегда был основополагающим в уголовном праве: лицо подлежит уголовной ответственности за те общественно опасные деяния и те общественно опасные последствия, в отношении которых установлена его вина (ст. 19 УК). Без вины уголовная ответственность исключается, так как вина является обязательным признаком состава уголовного правонарушения, а мотив и цель факультативными. При этом в УК нет общего определения вины, а только указывается на её формы: умысел и неосторожность.

Вина это психическое отношение вменяемого лица к совершенному им общественно опасному деянию и его последствиям в форме умысла или неосторожности.

Признать виновным - значит установить определенное психическое отношение к совершенному общественно опасному деянию. Психическое отношение - это определенное состояние сознания и воли человека. Основными элементами, характеризующими вину, является содержание, форма, сущность и степень.

Центральное место среди них занимает содержание вины, которую образуют интеллект и воля.

Интеллектуальный момент включает осознание лицом общественно опасного характера совершенного деяния, объекта, т.е. фактическую сторону своего поведения, обстоятельств при которых оно совершается, их социальный смысл и значение. В материальных составах уголовного правонарушения интеллектуальный элемент включает также предвидение возможности или неизбежности наступления общественно опасных последствий, т.е. правильное восприятие причинной связи между деянием и последствием.

Волевой элемент сознательное направление действий на достижение поставленной цели, а при неосторожных уголовных правонарушениях в неосмотрительности, нерадивости. Особенность волевого элемента в неосторожных уголовных правонарушениях заключается в том, что лицо не делает психологических усилий, чтобы избежать причинения общественно опасных последствий, своего поведения, хотя имеет такую возможность.

В основе разграничения форм вины лежит различное соотношение интеллектуальных и волевых моментов. Следовательно: проанализировав интеллектуальный и волевой моменты, мы определяем умысел и неосторожность, затем устанавливаем степень вины. Так, умышленные уголовные правонарушения представляют большую тяжесть, чем уголовные правонарушения по неосторожности.

Не следует забывать, что наказываемый не преступление, а преступник, а мера наказания зависит от его криминальной заряженности, что воплощается в умысле или неосторожности.

Юридическим энциклопедическим словарем дано такое определение понятию вины в уголовном праве - психическое отношение лица к совершенному им преступлению, выражающееся в форме умысла или неосторожности. [2]

Вина лица всегда выражается в совершении определенных общественно опасных действий (или в бездействии). При этом объективные признаки уголовного правонарушения выступают в единстве с его субъективными признаками. Установить виновность лица в совершенном деянии означает указать на состав уголовного правонарушения. В этом смысле определение субъективной стороны уголовного правонарушения есть завершающий момент выделения состава уголовного правонарушения в действиях лица и, следовательно, в решении вопроса о виновности лица. Специфическая особенность субъективной стороны уголовного правонарушения состоит в том, что она не только предшествует исполнению уголовного правонарушения, формируясь в виде мотива, умысла, эмоционального состояния, но и сопровождает его от начала до конца преступных действий, представляя собой своеобразный самоконтроль за совершаемыми действиями.

В содержание вины входит психический процесс, который имеет место при совершении уголовного правонарушения, протекая в сознании преступника. Этот объективно существующий процесс заключается в определенном психическом отношении лица к общественно опасному деянию и его последствиям, образуя в конечном итоге субъективную сторону уголовного правонарушения.

Психическое отношение лица к совершенному им действию и причиненному этим действием общественно-опасному последствию со всей определенностью выступает при умышленных преступных деяниях. Умышленно действующее лицо заранее представляет себе, что его поступок может вызвать вредное последствие, обычно сознает и то, что действует вопреки долгу. Умышленное действие, будучи целеустремленным, предполагает, что лицо или прямо направляет свою волю на достижение общественно-опасного последствия, поскольку оно избирает такой путь для удовлетворения своих желаний (прямой умысел), или, во всяком случае, примиряется с наступлением такого последствия ради того, чтобы достигнуть осуществления своих целей (косвенный умысел). Как в первом, так и во втором случае лицо вполне сознает, что его решение поступить известным образом может вызвать наступление определенного общественно опасного последствия, однако такое представление не удерживает его от совершения поступка. Поэтому при исследовании умысла приходится анализировать психическое состояние лица, обращенное вперед, к будущему. [3]

Значительно сложнее обнаружить психическое отношение лица к общественно опасному последствию при неосторожности, в особенности при преступной небрежности. Лицо, действующее с неосторожностью, не направляет своей воли на достижение преступного последствия и не допускает его осуществления. При преступном легкомыслии

лицо рассчитывает, что общественно опасное последствие не наступит. При преступной небрежности лицо вовсе не предвидит возможности вредного последствия, и именно это не предвидение становится обстоятельством, обусловившим его наступление.

Неосторожность, наряду с умыслом, является основной формой вины в уголовном праве. Уголовным законом неосторожность рассматривается как менее опасная форма вины по сравнению с умыслом. Было бы, однако, ошибкой недооценивать опасность неосторожности и значение борьбы с неосторожной преступностью. Исследования показали значительный удельный вес неосторожной преступности и значительный ущерб, который она причиняет обществу.

Сознание и воля - это элементы психической деятельности человека, совокупность которых образует содержание вины. Находясь в тесном взаимодействии, интеллектуальные и волевые процессы не могут противопоставляться друг другу, всякий интеллектуальный процесс, включает и волевые элементы, а волевой в свою очередь включает интеллектуальные. Вместе с тем между сознанием и волей имеется различие. Предметное содержание каждого из них в конкретном преступлении определяется конструкцией состава данного уголовного правонарушения [4].

Различие в интенсивности и определенности интеллектуальных и волевых процессов, протекающих в психике субъекта уголовного правонарушения, лежит в основе деления вины на формы, а в пределах одной и той же формы - на виды. Под формой в философии понимается внутренняя структура связей и взаимодействия элементов, свойств и процессов, образующих предмет или явление, способ существования и выражения содержания и его отдельных модификаций. Форма вины определяется соотношением психических элементов (сознание и воля), образующих содержание вины.

Уголовно-правовая наука исходит из того, что человек несет полную ответственность за свои поступки только при условии, что он совершил их, обладая полной свободой воли, понимаемой как способность принимать решения со знанием дела. Эта способность включает отражательно-познавательный и преобразовательно-волевой элементы, которые воплощены в уголовно-правовой категории вменяемости, являющейся предпосылкой вины, ибо виновным может признаваться только вменяемое лицо, т.е. способное отдавать отчет своим действиям и руководить ими.

Элементами вины как психического отношения являются сознание и воля, которые в своей совокупности образуют ее содержание. Различные предусмотренные законом сочетания интеллектуального и волевого элементов образуют две формы вины - умысел и неосторожность, по отношению к которым вина является родовым понятием.

Признать лицо виновным - значит установить, что оно совершило преступление либо умышленно, либо по неосторожности. Следовательно, доказывание умышленного или неосторожного характера свершенного уголовного правонарушения - это форма познания судом реального факта, существующего вне сознания судей и независимо от него. Познание этого факта осуществляется путем оценки собранных по делу доказательств, относящихся ко всем обстоятельствам совершенного уголовного правонарушения.

Поскольку преступлением признается только общественно опасное деяние, то лицо, его совершившее, виновно перед, государством, эта сторона вины раскрывается в ее социальной сущности. Вина является категорией социальной, ведь в ней проявляется отношение лица, совершающего преступление, к важнейшим социальным ценностям.

Обобщая все изложенное, можно дать развернутое определение вины. Вина есть психическое отношение лица в форме умысла или неосторожности к совершаемому им общественно опасному деянию, в котором проявляется антисоциальная, асоциальная либо недостаточно выраженная социальная установка этого лица относительно важнейших ценностей общества.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента РК № 858 от 24 августа 2009 года «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»
2. Назаренко Г.В. Вина в уголовном праве. - Орел, 2006. - 96 с. // <http://lawlibrary.ru/article1021560.html>
3. Энциклопедия уголовного права под ред.Малинина В.Б.Том 4. Состав преступления. СПб. 2005. с.643
4. Джекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения. – Астана. Фолиант. 2011. – 287с.

АР-НАМЫСТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАЛАУ АРҚЫЛЫ ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ

Едильбаева Салтанат Зулқайдаровна

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52

Бұл мақалада автор ар-намыстың қылмыстық жазалау арқылы қорғалуының жаңа бағытын айқындауға қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Сот реформасы, Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, ар-намыс, жала жабу, қорлау.

НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЗАЩИТЫ ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Едильбаева Салтанат Зулқайдаровна

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует новые направления защиты чести и достоинства путем применения уголовного наказания и в связи с этим автор вносит предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Судебная реформа, Правовое государство, Республика Казахстан, честь, достоинство, клевета, оскорбление.

THE NEW DIRECTION OF THE PROTECTION OF HONOR AND DIGNITY BY APPLICATION OF THE CRIMINAL PUNISHMENT

Yedilbaeva Saltanat Zulkaydarovna

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article, the author explores new directions for protecting honor and dignity by applying criminal punishment and, in this connection, the author makes proposals for improving the current legislation.

Keywords: Judicial reform, Legal state, Republic of Kazakhstan, honor, dignity, slander, insult.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткен[1] Заң талаптарын, құқық нормаларын құрметтеу және оны бұлжытпай жүзеге асыру әрбір азаматтың қасиетті борышы. Ар-намыстың қылмыстық жазалау арқылы қорғалуының жаңа бағытын айқындау бүгінгі күннің күрделі мәселелерінің бірі болып отыр, себебі, азаматтардың ар-намысын

қорлау және жала жабу көбейіп бара жатыр, онымен қоса электрондық жүйенің дамығандығы, кей кезде кері әсерін береді, кейбір азаматтар бұл қылықтарды демократиялық қоғамның бір көрінісі деп бағалағысы келеді, ашықтық қағидасымен қатар заңдылық қағидасын ұмытпау қажет деп есептейміз. Ар-намыс –бұл жеке адамға берілетін қоғамдық баға, азаматтың рухани, әлеуметтік қасиеттірің белгілі бір өлшемі. Қадір қасиет-жеке қадір қасиеттерді, қабілетті, дүниетанымды, қоғамдағы орнын әркімнің іштей өзін-өзі бағалауы.

Іскерлік бедел - тұлғаның іскерлік (өндірістік, мамандылық) беделіне қоғам пікірі бойынша тұрақты берілген баға. Ар-намыс, қадір қасиет категориясы арқылы адамға ең жоғарғы қоғамдық құндылық ретінде қарау жүзеге асырылады. Ар-намыс әр дәуірдің және халықтардың көптеген ұлы ойшылдардың, саясаткерлердің, философиятрадың этникасында олардың қызмет бағытын және қоғамдық көқарастарын барынша сипаттай отырыпұлкен рөл атақарады. Римдіктердің этникалық өлшемдерінде ар-намыс заңдардан басым түсіп жатты. [2]. Ар-намыс мәселесіне Грецияның классикалық философтарының да, атап айтқанда, Платон мен Аристотельдің де белгілі көзқарастары болды. Бірқатар философтар, бұларға кейбір заңгерлер де қосылды, ар-намыс және қадір қасиет ұғымдарын біртұтас деп есептейді. Мысалы: Е.Г. Федоренка өзінің бір еңбегінде ар-намысты былайша сипаттайды: «Ар-намыс категориясы адамның жеке қадір қасиетін, өзінің қоғамдағы кісілік қасиетін сезінуін, сондай-ақ қоғам тарапынан мойындалуын білдіреді»[3]. Соңғы жылдары Қазақстан Қоғамында қоғамдық пікірдің орны мен рөлі елеулі түрде өзгергенін айтамыз керек. Ол бірте бірте қоғамдық дамудың елеулі бір факторына нақты айнала бастады. Қоғамдық пікір өзінің бағалауға сынау, бақылау, кеңес бері, нұсқау және қорғау қызметтерін неғұрлым көбірек іске асыруда. Осылайша, әр бір адамға қаласын – қаламасын оның іс әрекеті жөнінде басқа адамдардың өзінше баға беретіндігімен келісуіне тура келеді. Өйткені ар-намыс жалпыға белгілі игілік және оған өзін тәуелсізін деп есептейтіндердің өзі құрметпен қарайды. Ар-намыс пен қадір қасиет ешқашанда ескірмейтін ұғымдар болып есептеледі. Тек қоғамдық – экономикалық формациялар алмасуы, мемлекеттің даму деңгейі көтерілуі, өркениет өрісінің кеңеюі жаңа ұстанымдар мен қағидалар қалыптастыруға жетелейді. Сондықтан заң ғылымы әркез алға қойылған міндеттерге жауап беруге ұмтылады. Біздің елімізде ар-намыс пен қадір қасиеттің құқықтық табиғаты және оны қорғаудың заңдық мүмкіндіктері мен ерекшеліктері ғылыми тұрғыда әлі де жеткілікті талданбаған. Ар-намыс пен қадір қасиет конституциялық құқығының мазмұнына байланысты да ғалымдардың бірыңғай пікірі қалыптаспаған. Осынау күрделі мәселенің әлеуметтік-философиялық, этникалық негіздерін талдау деңгейі әлі де төмен. Оның үстіне халықаралық қарым-қатынастар адамзатқа ортақ құндылықтарды ғана емес, ортақ заңдалақтарды да үйлестіруге мүмкіндік жасайды. Қазіргі заманғы демократиялық дәстүрлер, өзара ықпалдасу әрекеттері жаңадан пайда болған ұғымдар мен түсінікреді жете талдауы қажет етеді. Халықаралық-құқықтық актілерге сәйкес жеке адамның қадір қасиеті идеясы жалпы құқықтық принцип деңгейіне көтереді. Жаңа ақпараттық технологиялардың дамуына, жаңаша ойлау жүйесінің қалыптасуына байланысты ар-намыс пен қадір қасиет институтының халықаралық механизмдерін орнықтыру мәселелері де алға шығып отыр. Қазіргі адамзат үшін ең маңызды болып табылатын мәселе - күн сайын күрделеніп отырған процестер әлеуметтік болмыс жағдайында адам тұлғасының сақталуы проблемасы. ХХІ ғасырға өту кезінде әлеуметтік жағдайдың шұғыл өзгеруіне байланысты өсіп бара жатқан шиеленіс дереу маңызды шешім қабылдаудың қажеттілігі әлеуметтік өмірдің әр түрлі салаларының өзгеруі адамның санасында түрлі бағдарламалар мен мәдени дәстүрлердің текетіресі оның өмірін қиындата түсуде. Ендеше құқықтық реформа қадамдарының алғашқы көріністерінің бірі құндылықтардың қымбаттап, нарықтық экономикаға ықпалы ұшан-теңіз екен. Содан келіп бұл тұста адамның мінез- құлқын реттеу де қиындап барады. Осыған байланысты құндылық пен құндылықты бағдар табудың ерекше маңызы бар. Мысалы, жоғарыдағы айтылған жайларға орай С.Л.Рубенштейн өзінің бір болжамында «Адамның қажеттілігінен туындаған құндылықтар оның мазасын кетірген

жағдайда ол сөзсіз өзінің қоршаған ортаға деген көзқарасын өзгертеді» –деген пікір айтады[4]. Міне, осының өзінен-ақ адам қатынастарын реттейтін құндылықтардың құқықтық реформа жасауға, сонымен бірге құқықтық мемлекет құрамыз деген ниетке тигізер ықпалы бар екенін аңғаруға болады. Барлығы да адам үшін оның материалдық және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ұраны – құқық жүйесінің алдында едәуір салмақты міндеттер қояды. Бұлар өзінің жалпы түрінде жеке тұлғаға тиісті әр текті игіліктерді қорғауға келіп тіреледі. Заңмен қорғалатын игіліктердің бір бөлігі азаматтардың тұлға дамуының қажетті материалдық негізі ретінде жеке меншік құқығындағы мүлікпен байланысты. Осы шектердің арғы жағында айырықша белгісі болып олардың ақша нысанында айқындалмауы табылатын игіліктер орналасқан. Бұл жерде ерекшелігі олардың адам тұлғасынан ажырамайтын игіліктер өзгеше айтқанда адамның индивидуалдық қасиеттерінің қабілеттіліктерінің ұмтылыстарының құқыққа қарсы емес көріністерінің, тұлғаны оның саяси-моральдық және өзге әлеуметтік сапаларды анықтау мен бағалау арқылы жекелену(индивидуализация) жүретін қатынастар объектілерін білдіретіні қаралатын әлеуметтік құндылықтардың үлкен тобы жүйесінде сөз қозғалып отыр. Денсаулық жағдайы әр тұлғаға тән индивидуалдықтың әр қилы көріністері заңмен бекітілген шеңберде өз қалауымен мінез-құлық моделін таңдау бостандығы адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті– ақырғы соңында азаматтың табиғи және әлеуметтік мән-мағнасын анықтайтынның барлығы да құқықтық қорғаудың маңызды объектілерінің бірі болып табылады. Жеке басқа табынушылық, жаппай қуғын-сүргін жылдарында азаматтардың қарапайым құқықтары аяусыз аяққа тапталды. Олардың өмірі мен денсаулығы заң тарабынан тиісті қорғау алған жоқ, ал ар-намыс пен қадір-қасиет жеке бостандық мүлдем қорғалмады. Тек қана 60-шы жылдардың басынан бастап бастап жеке мүліктік емес құқықтардың едәуір тиімді қорғалуына жаңа тенденция жолдары қаланды. Адамды қылмыстық жауапқа тарту оның іс-әрекетінде белгілі, нақты бір немесе бірнеше қылмыс құрамының белгілері бар болған жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қылмысты дұрыс саралау құқық қолдану органы қызметкерінің қызметтік борышы, негізгі міндеті. Қылмысты саралау дегеніміз жасалған іс-әрекет белгілерінің қылмыстық заңда қарастырылған белгілі бір қылмыс құрамына дәл сәйкестігін тиісті процессуалдық актіде анықтау және бекіту болып табылады.

Қоғамға қауіпті, қылмыстық құқыққа қайшы іс-әрекеттерді Қылмыстық құқықтың Жалпы және Ерекше бөлімдеріндегі баптарға дәлме-дәл жатқызу, дұрыс саралау-заңдылық принципін бұлжытпай жүзеге асырудың шарты болып табылады. Егер нақты бір іс-әрекетті, мысалы ұрлықты, бір сот ұрлық деп, екіншісі тонау, ал үшіншісі қарақшылық деп сараласа, бұл заңдылық жөніндегі конституциялық принциптің өрескел бұзылғандығы болып саналады. Сондықтан да қылмысты дұрыс саралаудың өзі мемлекеттің жаза мәселесін қолдану саласындағы қызметінің дұрыс жүзеге асырылуының алғышарты болып табылады. Қылмысты дұрыс саралаудың нәтижесінде қылмысты іс-әрекетті жасаған кінәлі адамға жөнсіз жеңіл немесе ауыр жаза қолданылуы мүмкін.

Қылмысты дұрыс саралау қылмыстылықтың жағдайын, деңгейін, құрылысын, қозғалысын дұрыс анықтауға мүмкіндік береді. Істелген қылмыстың статистикалық есебін нақты белгілемейінше, ол құбылыспен тиімді күрес жүргізу мүмкін емес. Сол себепті де қылмыспен тиімді күрес жүргізу үшін оның жағдайын, сандық, сапалық көрсеткіштерін, жасаған қылмыстардың мәнін, қылмыскердің тұлғасын толық ашу керек. Бұл мәселелерді анықтамай тұрып, қылмыспен күрес жүргізу өзінің оңды нәтижелерін бермейді. Қылмысты дұрыс саралау сот төрелігін әділ жүзеге асырудың кепілі және заңдылық, әділеттілік принциптерінің іске асырылуының басты шарты болып табылады. Құқық қорғау және құқық қолдану органдары беделінің мәртебесінің биік болуы да істелген іс-әрекетке дұрыс, заңды баға беруіне де тікелей байланысты. Заңға негізделген әділ үкім сот органдарының беделін нығайтады. Қылмысты дұрыс саралау-жеке адамдардың Қазақстан Республикасы

Конституциясында, басқа да заңдарда көрсетілген құқықтарын, бостандықтарын қорғаудың кепілі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 1 тарауының 130-бабында [5] Жала жабу, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату деп белгіленген. Бұл қылмыстық құқықбұзушылық үшін бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады, ал екінші тармағы бойынша Көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалана отырып жасалған дәл сол іс-әрекет – екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Ал, үшінші тармағы бойынша, қылмыстың құрамы күрделеніп, жазада ауырлайды, яғни, осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, адамды сыбайлас жемқорлық, ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасады деп айыптаумен ұласқан, сол сияқты ауыр зардаптарға әкеп соққан іс-әрекеттер – үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Қылмыстық құрамға келетін болсақ, Қылмыстық кодексте жала жабу, яғни басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату-деп көрсетілген. Қылмыстың тікелей объектісі адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті, беделі. Қылмыстың заты көрінеу жалған мәліметтер. Қылмыстың жәбірленушісі болып кез келген адам, оған есі дұрыс емес, кәмелетке жасы толмаған, өлген адамдар да жатады. Объективтік жағынан қылмыс белсенді әрекет арқылы басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату жолымен жүзеге асырылады. Тарту деп осындай жалған мәліметтерді өзінен басқа кем дегенде бір адамға, бірнеше адамға, белгісіз адамдар тобына айтуын немесе баспасөзде жариялауды, радио, теледидар арқылы, сондай-ақ көпшілік алдында сөйлеген сөз арқылы жеткізуді айтамыз. Қылмыс құрамы формальдық. Қылмыс жалған мәліметтерді таратқан уақыттан бастап аяқталған деп танылады. Мұндай мәліметтер: біріншіден, шындыққа жатпайтын жалған болуы; екіншіден адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін болуы керек. Мысалы, жәбірленушіні сөз ауруымен ауырады деп бөтен адамға айтса немесе ол үнемі притон ұйымдастырады деп көп адамның арасына сөз таратса. Субъективтік жағынан қылмыс тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлы адам адамның ар-намысына және қадір-қасиетіне, беделіне тиетін көрінеу жалған мәліметтер тарататынын сезеді және соны істеуді тілейді. Шын мәнінде жанылысып айтқан мұндай мәліметтер үшін Қылмыстық жауаптылық туындамайды. Қылмыстық ниет сан қилы болуы мүмкін: кек алу, жек көрушілік, қызғаныш, мансапқорлық т.с.с.

Қылмыстың субъектісі-16-ға толған кез келген адам. Көпшілік алдында сөз сөйлегенде не көпшілікке таратылатын шығармада, не бұқаралық ақпарат құралдарында жала жабу-осы қылмыстың ауырлататын түріне жатады (130-баптың 2-тармағы). «Көпшілік» деген термин-қоғамдық орындарда, көп адамның ортасында, бөтеннің арасында осындай мәліметтерді тарту дегенді білдіреді. Көпшілікке тартылатын шығармаға-кітаптар, фильмдер, плакаттар, картиналар, фотоальбомдар жатады. Бұқаралық ақпарат құралдарына-газет, журнал, радио, теледидар, бейнекассеталар арқылы жалған мәліметтерді таратулар жатады. Жала жабу әрекетін саралағанда кінәлының пиғылының адамның ар-намысына және адамгершілігіне қарсы бағытталғанын анықтаудың маңызы зор. Егер кінәлы адам жалған мәліметтерді жәбірленушіні қылмыстық жауаптылыққа тарту мақсатын көздеп таратса, онда оның әрекеті жала жабу емес, көрінеу жалған сөз жеткізуге жатады. Көрінеу жалған сөз

жеткізуде қылмыс жасады деген мәліметтер әдетте қылмыстық іс қозғайтын органдарға хабарланады[6].

Ал, ҚРҚК 131-бабында қорлау, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту болып табылады, бұл қоғамға қауыпты іс-әрекет үшін мына мөлшерде жаза қолданылады, яғни, бір жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға жазаланады. Ал, екінші тармағына келетін болсақ, көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалана отырып жасалған дәл сол іс-әрекет – екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жүз сексен сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға жазаланады. Қылмыстың тікелей объектісі - адамдардың ар-намысы, қадір-қаиеті, беделі.

Қылмыстың жәбірленушісі кез келген адам. Объективтік жағынан қорлау, яғни басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту арқылы жүзеге асырылады. Қылмыстың объективтік жағының міндетті белгілерінің бірі адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту болып табылады.

Кемсітудің тәсілі сан алуан болуы мүмкін ауызша, жазбаша, әрекет арқылы. Әдепсіз түрде кемсітуге моральға, адамгершілікке жатпайтын әдепсіз сөздермен, жаман, теріс қимылдар көрсетумен немесе бетіне түкірумен, ұрумен, балағат сөздермен тілдеу сияқты әрекеттер жатады. Мұндай қорлау әрекеттері нақты адам немесе бір топ адамға қатысты орын алуы мүмкін. Қылмыс құрамы формальдық, ол жәбірленушіні қорлайтын әрекеттер орын алған сәттен бастап аяқталған деп танылады. Субъективтік жағынан алғанда қылмыс тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлы адам бөтен адамның ар-намысын, қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсітетінін сезеді және оны жүзеге асыруды тілейді. Қылмыстың субъектісі-16-ға толған адам. Көпшілік алдында сөз сөйлегенде не көпшілікке таратылатын шығармада, не бұқаралық ақпарат құралдарында қорлау- осы қылмыс құрамының ауырлататын түріне жатады. (131-баптың 2-тармағы). Қылмыстың ауырлататын бұл түрлерінің мазмұны жала жабу (130-бап) құрамының ауырлататын түріне ұқсас.

Біздің пікірімізше, ар-намысты қорғауға келгенде көптеген шет мемлекеттерінің тәжірибесін зерттеп, біздің қолданыстағы заңнамаларымызға енгізіп, әділет жаза қолдануды, барынша адамдардың ар-намысын, моральдік-психологиялық тұрғыдан, әлеуметтік тұрғыдан, денсаулығын қалпына келтіруді қарастыратын мемлекеттік жоспар құру қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл, өзгертулер мен қосымшалар, 2007 жылы 21 мамырда өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, 2011 ж.
2. Экштейн. И. Честь в философии и праве. -СПб., -1985.-150с
3. Федоренко Е.Т. Основы марксистко-ленинской этики. -Киев, 1965.-406с
4. Оспанов Қ.И. Құқық негіздері. –Алматы «Жеті Жарғы» -2006ж.-116
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 3 шілде 2014 ж. № 226-V ЗРК
6. Иксатова С.Т. Қылмыстық құқық (ерекше бөлім): оқу құралы — Павлодар, 2011.—334б.

АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ АДАМЗАТ ПАРАСАТТЫЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАСЫ

Жапарова Жайнагүл

*«Құқықтану» мамандығының магистранты,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52*

Мақалада азаматтық қоғамдағы адам құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылған.

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ОСНОВНОЙ ПРИНЦИП РАЗУМНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Жапарова Жайнагүл

*Магистрант специальности «Юриспруденция»
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы защиты прав человека в гражданском обществе.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AS A BASIC PRINCIPLE OF REASONABLENESS MANKIND

Zhaparova Zhainagul

*Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52*

This article discusses the current human rights issues in civil society.

Құқықтық мемлекеттің шешуші әлеуметтік, экономикалық алғышарттары – азаматтық қоғам болып табылады. Ал азаматтық қоғамның рухани өмір саласындағы белгісі: жалпы адамгершілік құндылықтардың басымдылығы, адам құқы мен бостандықтарының қорғалуы, заң алдындағы барлығының теңдігі, әлеуметтік әділеттілік барлық адамдар үшін бірдей мүмкіндікті қамтамасыз етеді, әрбір адамның творчестволық потенциалын ашу үшін жағдай жасайды.

И.Канттың пайымдауында азаматтық – құқықтық жағдай мынадай қағидаларға негізделеді: яғни адам ретіндегі қоғамның әрбір мүшесінің бостандығы; мемлекет мүшесі ретіндегі оның басқаларымен теңдігі; азамат ретіндегі қоғамның әрбір мүшесінің дербестігі, - деп көрсетеді. [1]

Қазіргі күні дүние жүзінде, тұтастай алғанда Батыс пен Шығыстағы әлеуметтік, саяси, экономикалық өзгерістер, адам құқын қорғауды арнайы пікір – талас тудыратын жағдайға әкеліп отырғанын көреміз. Адам құқы еркін даму үшін қоғамдағы мемлекет адамның ішкі дүниесі мен табиғи еркіндігінің өктем заңдылыққа бағынуға тиісті емес екендігін мойындауға тиіс.

Адам құқының қорғалуы сол мемлекеттің қоғамдық құрылысы, мемлекеттің дамуындағы өзіндік ерекшелігі мен орналасуы. Геосаяси жағдайына да байланысты болады. Қоғамдағы құқықтың даму моделі әр халықтың сол құқықтың мазмұнын түсінуі,өзіне

сәйкес құруы мен қабылдауына байланысты болады. Оның ең жетілген конституциялық құқықтық түрі ретінде өз азаматтарына сол уақыт кезеңіне сәйкес құқық пен бостандықтың ең жоғарғы еркіндігін беруі болып табылады.

90 – жылдардан кейінгі ғана ТМД елдерінде адам құқы мен бостандығын қорғау идеясы қалыптаса бастады. Мұндай өтпелі кезеңде адам құқын қорғаудың халықаралық нормаларын басшылыққа ала отырып, ұлттық заңдардың қалыптасуы, саясат пен жеке адам құқын қорғау институттары қалыптаса бастады. Қазақстан Республикасының Конституциясында бұл проблемаларға ерекше көңіл бөлінген. Адам және азамат құқының мәртебесі жаңа құқықтық қағидаларға негізделгенін көреміз. Оның негізгі белгілері: адамның табиғи құқын тану, «адам құқығы мен бостандығы» және «азамат құқығы мен бостандығы» арасында белгілі бір дәрежеде ұқсастықтар болғанымен өзіндік ерекшеліктердің бар екендігін мойындау, түсіну. Республика Конституциясы либералды – демократиялық және әлеуметтік құндылықтың Қазақстанға тән ерекшеліктерін құра білген. Қазақстанның қоғамдық дамуының өзіне тән үлгісі туралы Н.Ә.Назарбаев: «Наша модель будет определять наш собственный путь развития, сочетая в себе элементы остальных моделей, но опираясь в основном на наши специфические условия, историю, новую гражданственность и устремления, учитывая конкретность этапов развития», - деп көрсетеді. [2] ТМД елдерінің дамуында көптеген өзгерістер болды, оған үнемі халықаралық қауымдастықтың әсері бар екендігі байқалады.

Адам құқын қорғау саясатына елімізге шетел инвесторларының келуінің де әсері бар. Ол Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға өтуіндегі өтпелі кезеңде өз мүддесін қорғау үшін инвесторлар мен халықаралық қаржы институттары көбіне өз мүдделерін қорғайтын заң нормаларына сүйеніп, өз мүдделерін қорғауға тырысты, ол адам құқын қорғауға творчестволық тұрғыдан қарап, шешім қабылдауға біршама кедергі келтірген кездері де байқалды. Қоғамдағының саяси, әлеуметтік – экономикалық жүйесіндегі өзгерістер, қиыншылықтарға әкеліп өндірістің құлдырауына, табыстың азаюына әкеліп адам құқы мен бостандығын қорғау саясатына біршама кедергі келтіргендігін көрдік. Оған қосымша бұрын Кеңес мемлекеттеріне тән қасиет ретінде қабылданған заңдарды жүзеге асыру оларды жүзеге асыратын қосымша заң актілерін қабылдау қажеттігі ескерілмеді, азаматтардың өз құқықтарын қорғау әрекеттерінің бәсеңдігі де әсер етті. Адам құқын қорғау үшін қажетті негізгі шарттар ескерілмеді: біріншіден, адам құқын қорғаудың басты мәселесін бөліп көрсету қажеттігі және оны жүзеге асырушы институттардың саяси қысымға алынбауы; екіншіден, мемлекет пен азаматтардың құқын қорғаушы институттарының мәнін, қолдану жолдарын түсіндіру; адам құқын қорғаудағы сот билігі, заң шығару және атқару органдарының жауапкершілігін арттыруды қажет етеді.

Адам құқы мен бостандығын қорғау – қоғамдық процестің басты құралы ретінде саяси, экономикалық, әлеуметтік жүйені іске қосатын, адам мен билік органдарының алшақтығын жою үшін адам мен экономика, әлеуметтік жағдайды реттеу болып табылатындығын ескеру қажет.

Қоғамның қайта құрылып, қалыптасуы үшін мынадай түсінік қажет: құқықты мемлекет, азаматтық қоғам және мемлекет бағдарламасы мен іс әрекеті адам құқы мен бостандығын қорғауға бағытталуға тиіс.

Қоғамдағы әрбір адамның өз мәртебесі, яғни әлеуметтік орны сол құрылымға байланысты. Осы құрылым адамдар өмір сүруінің басты шарты болмақ.

Қоғам - біртұтас организм, ол өзара байланысты өмірлік жүйелерден тұрады: материалдық, әлеуметтік, саяси, рухани, т.б. Қоғамдық бірлік әлеуметтік байланыстарды қалыптастырады. Ал байланыстар белгілі бір заңға сүйенеді. Ол заң – әлеуметтік заңдар. Олар жалпы бірліктің іс - әрекетінде көріне отырып, олардың элементтерінің ара қатынастарын анықтайды. Бұл қатынастар – ұлттар мен халықтарды, топтар мен таптардың, қала мен ауыл арасындағы әлеуметтік - демографиялық әлеуметтік – кәсіптік, сонымен

бірге қоғам мен әлеуметтік ұйымдардың, қоғам мен еңбек ұжымының, қоғам мен отбасының, қоғам мен жеке адамның арасындағы қатынастар.

Әлеуметтік заңдар топтарда, өзара қатынаста болатын адамдардың сапасын, мінез – құлқын, санасын, еркін, іс - әрекетінің сипаты мен мазмұнын, әлеуметтік өзара қатынастардың бағытын және мақсатын белгілейді. Сол секілді қажетті байланыстарын да анықтайды. Сөйтіп, әлеуметтік заң жалпы түрде емес, адамдардың іс - әрекеттері арқылы жүзеге асырылады. Әрбір жеке адам өзінің қызметін қоғамның нақтылы жағдайында іске асырады, оның қоғамда анықталған әлеуметтік орны, статусы болады, қоғамда айқындалған орын болады, соған сәйкес қызмет атқарады. Осылардан әлеуметтік байланыстар туындайды. Әлеуметтік өзара қатынас іс - әрекеті қоғамдық өмірдің әр түрлі жүйесіне әсер етеді.

Әлеуметтік іс - әрекеттің объективтік және субъективтік жақтары бар. Объективтік жағы – жеке адамдарға байланыссыз іске асырылады. Субъективтік жағы - жеке адамдардың өзара саналы тікелей қатынасы.

Ұйымдық құрылымның дұрыс қалыптаспауынан, жеке адамдардың мүддесін толық ескермеуге қайшылықтар пайда болуы ықтимал. Сондықтан әлеуметтік ұйымды басқару үнемі жетілдіріліп отыруы тиіс. Қазіргі кездегі меншік түрлерінің көбеюі әлеуметтік ұйымды басқару ісін дамытып отыруды талап етеді. Әрине, ұйымдарды мемлекет тарапынан басқару бұрынғы әкімшілік - әміршілдік жүйенің қалдығы. Мұнан бас тартып, адам рөлін арттыру, олардың тиімті еңбегін қолдау шешуші фактор облып табылады. Өйткені, адам қоғамды дамытады. Алайда, сабақтастық, өткенінің жақсы жақтарын пайдалану қажет. Кезінде әлемді таңдандыратын рухани – мәдени қазыналарымыз өз ұрпақтарына мансұқ етілгені әмбеге аян. Ендігі жерде сол рухани -мәдени қазыналарымызды, мәдени дәстүрлерімізді жаңа мәдениетті жасау үшін қайта түлеткен жөн. Халқымыздың ұлттық ерекшелігін, өркениет талаптарына сай қағида – ережелерін әлемге танытатын кез келді.

Мемлекет бұл жолында біршама игі бағдарламалар жасап, жүзеге асырып жатыр. Мысалы, «мәдени мұра», «алқа билер соты», «тіл», т.б. Мұндағы мақсат жеке адамның жан-жақты дамуына түрткі салу, халықты іс - әрекетке белсенді араластыру.

Адам құқығы мен бостандықтары қазір бүкіл әлем жұртшылығының назарын өзіне аударуда. Адам құқығы мен бостандығы жайлы өзге мемлекеттердің ұстанымы әртүрлі болғанымен халықаралық құқық ізгілендіріп, барлық мемлекеттерді құқыққа оң көзбен қарап, адам құқығы мен бостандықтарына ерекше мән беруді талап етуде. Алдымен құқықтарын халықаралық құқық стандартына сәйкестендіруді жүзеге асыруды, әлеуметтік экономикалық даму барысында адам құқығы мен бостандықтарына мән беруді бірінші орынға қойып отыр. [3]

Әлеуметтік мемлекет орнату үшін алдымен әлеуметтік нормативтік актілерді терең түсіне отырып, адамның әл – ауқатын көтеруге, мына принциптерді үздіксіз көтеріп отыру қажет:

- инфляция зардабына ұшыратпай адамдардың өмір сүру дәрежесін компенсациялар беру арқылы қорғау;
- әл – ауқаты төмен отбасыларына үздіксіз жәрдем көрсету (бұрынғы «жылу», «жұртшылық» сияқты формаларды да кеңінен пайдалану);
- жұмыссыздарға өзге озық мемлекеттердегідей жәрдемақы беру;
- мемлекет ең төменгі жалақы мөлшерін адамның толық өмір сүруін қамтамасыз ететіндей мөлшерге жеткізіп отыруы;
- адам өмірі мен денсаулығына айрықша көңіл бөліп, қоршаған ортаны ластауға жол бермеу;
- адам құқықтары мен бостандықтарының субъектісі адам екенін айғақтайтын имандылықты үздіксіз дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кант И. Соч. в шести томах. Т.4. ч.2. М., 1965: С.79
2. Назарбаев Н.А. Евразийский союз: идеи, политика, перспективы. 1994-1997. М., 1997. С.390.
3. Абайдельдинов Е.М.: Права человека в РК : соотношение международного и национального законодательства // Научные труды. «Әділет», 2013 г. №1 (13)

**ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ САЛАСЫНДА
ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КҮРДЕЛІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Казиев Әлібек Бисенбайұлы

*Қазақ гуманитарлы-заң университетінің магистранты
КазГЮУ университеті, Астана, Қазақстан Республикасы*

Мақала Қазақстанда жемқорлықпен күрес дамуының динамикасын ашады, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат талданады, экономикалық саласында жемқорлық қауіп белгіленген, жемқорлықты тудыратын мәселелер жалпы және айрықшаға шартты бөлінген. Жалпыларға Қазақстанға ғана емес, орталықтан нарықтық экономикаға өтпелі кезеңді өтіп жатқан көпшілік елдерге тәндер жатады. Қорытындыда мемлекеттік басқарудың сапасын көтеру жолымен, ақпаратты ашу және үкімет органдарының қызмет көрсету туралы ақпаратқа халықтың қолын жеткізуді қамтамасыз ету жолымен транспаренттілік пен есеп беруге міндеттіліктің деңгейін көтеру жолымен, сонымен бірге тәжірибеде анықталған норманың жемқорлықпендікті қайтып алу жолымен жемқорлықпен күрестің негізгі жолдары анықталған.

Түйінді сөздер: жемқорлық, экономикалық қылмыстар, жемқорлыққа қарсы саясат.

**ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИОННЫМ
ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
КАЗАХСТАНЕ**

Казиев Алибек Бисенбайұлы

*Магистрант Казахского гуманитарно-юридического университета
Университет КазГЮУ, Астана, Республика Казахстан*

Статья раскрывает динамику развития борьбы с коррупцией в Казахстане, анализируется антикоррупционная политика в Казахстане, отмечена опасность коррупции в экономической сфере, проблемы, порождающие коррупцию, условно разделены на общие и специфические. К общим относятся те, которые свойственны не только Казахстану, но и большинству стран, переживающих переходный период от централизованной к рыночной экономике. В заключение отмечены основные пути борьбы с коррупцией через повышение качества государственного управления, повышение уровня транспарентности и подотчетности через раскрытие информации и обеспечение широкого доступа населения к информации о деятельности органов власти, а также снятие коррупциогенности норм, выявленных в практике.

Ключевые слова: коррупция, экономические преступления, антикоррупционная политика.

**PROBLEMATIC ISSUES OF COUNTERACTION TO CORRUPTION CRIMES IN
THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY IN KAZAKHSTAN**

Kaziyev Alibek Bisenbayuly

*Master's Degree student of humanitarian-juridical university
University KAZGUU, Astana, Republic of Kazakhstan*

Article opens dynamic of development of fight against corruption in Kazakhstan, the anti-corruption policy in Kazakhstan is analyzed, danger of corruption in the economic sphere is noted. The problems generating corruption are conditionally divided into the general and specific. The general problems are peculiar not only to Kazakhstan, but also the majority of the countries enduring a transition period from centralized to market economy. In summary noted the main ways of fight against corruption are improvement of quality of public administration, increase of level of transparency and the accountability through disclosure of information and ensuring broad access for the population to information on activity of authorities, and also removal of a corruption potential of the norms revealed in practice.

Keywords: corruption, economic crimes, anti-corruption policy.

Важность изучения проблемных вопросов коррупции на современном этапе определяется тем, что данное направление уголовной политики в Казахстане является приоритетным, обусловлено сложностью и многомерностью современного государственного строительства, конфликтогенным характером данного процесса, возникшим вследствие значительных институциональных деформаций в сфере осуществления публичной власти. К наиболее серьезным из них относится коррупция, сущность и причины которой, а также технологии политико-правового противодействия этому опаснейшему явлению необходимо уяснить не только на практическом, но и на теоретико-методологическом уровне, причем сделать это в контексте выявления общих закономерностей трансформации элементов отечественной политической и правовой системы. В этом случае можно говорить о научной обоснованности национальной антикоррупционной политики [1], с.71].

В современных условиях у казахстанского общества вызывает обоснованную тревогу коррупция, которая формирует недоверие к государственным институтам, создает негативный имидж Казахстана на международной арене и в связи с этим рассматривается как угроза безопасности Республики Казахстан [2], с.423].

В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана 2009 года сказано: «Необходимо решительно и жестко бороться с преступностью, коррупцией, мошенничеством, нарушением законов. В это трудное время нужно сделать все, чтобы обеспечить безопасность наших граждан, всего общества» [3].

Принятый 2 июля 1998 года Закон Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» дает следующее определение коррупции: «под коррупцией понимается не предусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей, а равно подкуп данных лиц путем противоправного предоставления им физическими или юридическими лицами указанных благ и преимуществ» [4].

Анализ данного закона показывает, что законодатель разделил все коррупционные правонарушения на три большие группы. Первая ограничивает допустимость совместной службы близких родственников (ст. 11 Закона). Во вторую вошли правонарушения, создающие условия для коррупции, и ответственность за них (ст. 12 Закона), в третью - собственно коррупционные правонарушения, связанные с противоправным получением благ и преимуществ (ст. 13 Закона). Тем самым для правоприменительной практики Казахстана «облегчено» восприятие правонарушений в зависимости от степени опасности, значимости и наступивших последствий [5, с. 25].

Так, отмечается, что коррупция - социальное явление, характеризующееся подкупом-продажностью государственных и иных служащих и на этой основе корыстным использованием ими в личных либо узко групповых, корпоративных интересах официальных служебных полномочий, связанных с ними авторитета и возможностей [6, с. 501]. Другие

авторы понимают под ней использование лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций или приравненных к ним, своего статуса и связанных с ним возможностей для непредусмотренного законами получения материальных, иных благ и преимуществ, а также противоправное предоставление им этих благ и преимуществ физическими и юридическими лицами [7, с. 447].

В 2014-2016 годах законодательство в сфере государственной службы и борьбы с коррупцией претерпело большие изменения, были внедрены новые институты и принят большой пакет новых нормативных правовых актов.

Так, значительно были усовершенствованы законодательные положения новым Законом «О противодействии коррупции» [8]. Законом расширена сфера субъектов коррупционных правонарушений, в том числе путем включения и представителей частного сектора. Вместе с тем без привлечения общественности неразрешима задача эффективного противостояния коррупции, которая должна пресекаться в первую очередь самими гражданами. Поэтому новые нормы особо выделяют и подробно регламентируют сферу участия в противодействии коррупции представителей гражданского общества, а также предусматривают гарантии лицам, оказывающим содействие в противодействии коррупции [9], с. 2].

Чуть позже, после принятия нового закона «О государственной службе» [10], глава государства заявил, что борьба с коррупцией будет приобретать всё более последовательный и системный характер [11]. Кстати, с 1 января 2017 года вроде должна была вступить в силу новая система оплаты труда государственного служащего, исходя из его компетенции и результатов деятельности. То есть за наиболее эффективную деятельность предусматривается выплата бонусов [12].

В рамках реализации Указа Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. «Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015 – 2025 годы» от 26 декабря 2014 года [13], был разработан План мероприятий на 2015 - 2017 годы по реализации Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015 - 2025 годы и противодействию теневой экономике [14].

Одним из 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева является 13-е направление по усилению противодействию коррупции [15].

Таким образом, в Казахстане уже много что сделано для борьбы с коррупцией. Утвержден Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих) [16]. При Министерстве по делам государственной службы Республики Казахстан создано Национальное бюро по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) [17].

На сегодня 59 законов направлены на снижение коррупции [18].

Антикоррупционные реформы Казахстана и действия Правительства Республики Казахстан по их реализации проходят регулярный мониторинг в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией [19], с. 5]

В настоящее время по оценкам международных экспертов антикоррупционное законодательство Казахстана признано одним из самых эффективных [20], что, однако, не делает страну свободной от коррупции.

Хотя провозглашается, что «за три года наша страна сразу на 45 пунктов улучшила показатель в мировом антикоррупционном рейтинге. В мировом антикоррупционном рейтинге по этому индексу Казахстан — один из лучших по СНГ» [21]. Однако попробуем разобраться в этой информации.

Согласно исследованию международной организации Transparency International, Казахстан включен в число стран с высоким уровнем коррупции и низким уровнем прозрачности. CPI составляется на основе мнений граждан об их восприятии коррупции в

странах, в которых они проживают. Центральная Азия и Юго-Восточная Азия — в списке самых коррумпированных и наименее прозрачных регионов. Все пять стран Центральной Азии находятся на последних строчках таблицы СРІ. С 2012 года ни в одной из стран Центральной Азии не было существенных улучшений в плане противодействия коррупции. То есть регион оказался в «стагнации» в вопросе коррупции [22]. Из стран Центральной Азии Туркменистан занял 154 место, Кыргызстан (136), Таджикистан (151) и Узбекистан (156).

По данным международного фонда Transparency International, опубликованным на днях, в 2016 году Казахстан на восемь пунктов ухудшил свои позиции в индексе восприятия коррупции (ИВК). Республика заняла 131 место, опустившись с 123-го места, которое занимало в 2015-м. Из постсоветских стран нашими соседями являются Россия и Украина.

Таким образом, со стороны государства принимаются все меры, направленные на предотвращение проявлений коррупции во всех ее формах. Однако этого недостаточно. Для устранения коррупции необходимо также увеличить правовое сознание граждан Казахстана, которые сами являются участниками коррупционных схем как непосредственно, так и в силу правового нигилизма в этом вопросе.

Социальная опасность коррупции связана с возникновением латентных и нелегальных институтов и механизмов власти. Самыми опасными последствиями коррупции в органах государственного управления являются рост «теневого» экономики, создание условий для роста криминального бизнеса, что, в свою очередь, приводит к возрастанию масштабов подкупа бюрократии не только на республиканском, но и на региональном уровне.

Согласно данных международной организации Transparency International и Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма наиболее склонными к коррупции секторами является: сфера строительных подотрядов и государственных закупок, сектор жилищной и коммерческой недвижимости, нефтяная и газовая промышленность, тяжелая промышленность и сфера добычи полезных ископаемых. При этом на первом месте находится сфера строительных подотрядов и государственных закупок [23].

Взяточничество и коррупция находятся на третьем месте в списке самых распространенных видов экономических преступлений в Казахстане. 38 % респондентов столкнулись со взяточничеством и коррупцией в Казахстане за последние два года (по сравнению с 24 % в мире) [24]. Вторым по распространенности видом противоправных действий после незаконного присвоения имущества является мошенничество в сфере закупок. В Казахстане количество ответов, относящихся к мошенничеству в сфере закупок, превышает общемировой показатель (46 % и 23 % соответственно). Наиболее уязвимым этапом закупочного процесса участники исследования назвали выбор поставщика (91 %).

Обозначения «экономические преступления», «экономическая преступность» в последнее десятилетие у всех на слуху. Обращается, в частности, внимание на то, что экономическая преступность стала проблемой национального масштаба, ибо она обладает мощным зарядом деструктивных и дисфункциональных свойств и оказывает «негативное воздействие на процессы, протекающие как в хозяйственной, так и в социальной сфере жизнедеятельности общества» [25].

Проблемы, порождающие коррупцию в сфере экономической деятельности можно условно разделить на общие и специфические.

К общим относятся те, которые свойственны не только Казахстану, но и большинству стран, переживающих переходный период от централизованной к рыночной экономике. Вот некоторые из этих проблем:

1. Неукорененность демократических политических традиций.
2. Слабость гражданского общества, отрыв общества от власти. Демократическое государство в состоянии решать свои проблемы только в кооперации с институтами

гражданского общества. Ухудшение социально-экономического положения граждан, всегда сопровождающее начальные стадии модернизации, вызываемое этим разочарование, приходящее на смену прежним надеждам, - все это способствует отчуждению общества от власти, изоляции последней. Между тем ни низовая, ни верхушечная коррупция не могут быть подавлены без усилий общественных организаций.

3. Неэффективность институтов власти. Тоталитарные режимы строят громоздкий государственный аппарат.

4. Незрелость и несовершенство законодательства. В процессе преобразований обновление фундаментальных основ экономики и экономической практики существенно обгоняет их законодательное обеспечение. Достаточно напомнить, что в Казахстане начало приватизации (ее партийно-номенклатурный этап) проходило в отсутствие законодательного регулирования и жесткого контроля.

5. Трудности преодоления наследия тоталитарного периода не являются доминирующими среди прочих причин и условий коррупции, хотя они оказали свое влияние на ее сохранение в обществе.

6. Экономический упадок и политическая нестабильность. Обнищание населения, неспособность государства обеспечить государственным служащим достойное содержание подталкивают и тех, и других к нарушениям, приводящим к массовой низовой коррупции. Это подкрепляется старыми советскими «традициями блата» и принципом «ты - мне, я - тебе».

В политической истории очень мало примеров, когда борьба с коррупцией приводила к позитивным результатам, а эффективность государственного аппарата повышалась, если антикоррупционные реформы разрабатывались и реализовывались самим аппаратом, то есть чиновниками, как это происходит в Казахстане. В связи с этим любая административная и антикоррупционная реформа должна идти параллельно с ростом общественного контроля над деятельностью должностных лиц. Следовательно, реформировать надо всю политическую систему, а не отдельные ее элементы. Только в этом случае прозрачность, отчетность перед обществом, многочисленные социальные лифты для карьерного роста благодаря профессиональным данным помогут повышению эффективности госуправления.

При этом Казахстан находится в ТОП-1017 стран с худшими законами о доступе к информации, не смотря на то, что разработка и принятие Закона РК «О доступе к информации» [26] отвечала международным обязательствам Казахстана по обеспечению прав и свобод человека, обязательствам по борьбе с коррупцией, и должна была повысить качество государственного управления.

Следовательно, полноценный эффект может дать не просто борьба с коррупцией и аресты чиновников, а такие превентивные меры, как устранение конфликта интересов, раскрытие конечных бенефициаров владельцев бизнеса, введение декларирования доходов и расходов чиновников, а затем и всех граждан страны.

Таким образом, можно подвести следующие итоги нашего исследования:

1. Коррупция в Казахстане обусловлена совокупностью экономических, политических, социальных, государственно-правовых и иных факторов, характеризующих уровень общественного развития в текущий период времени. В результате изучения этого явления определена его роль в сфере экономической деятельности.

2. Основные пути борьбы с коррупцией в Казахстане видятся через повышение качества государственного управления, повышение уровня транспарентности и подотчетности через раскрытие информации и обеспечение широкого доступа населения к информации о деятельности органов власти, а также снятие коррупциогенности норм, выявленных в правоприменительной практике.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. - Астана, 2007. - 71 с.
2. Сафонов О. А. Финансово-правовые средства обеспечения экономической безопасности . Автореферат дисс. канд. Юр. наук . – Москва, 2007
3. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Через кризис к обновлению и развитию» от 6 марта 2009 года
4. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.11.2016 г.)
5. Рахимов Т.Г. Анализ понятия «коррупции» в уголовном законодательстве Республики Казахстан// 8 августа 2006. [admins//http://www.kpk.org.ua/2006/08/08/print:page,1,analiz_ponjatija_korrupcii_v_ugolovnom_zakonodatelstve_respubliki_kazakhstan.html](http://www.kpk.org.ua/2006/08/08/print:page,1,analiz_ponjatija_korrupcii_v_ugolovnom_zakonodatelstve_respubliki_kazakhstan.html)
6. Криминология / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, профессора А. И. Долговой. – М.: Изд-во НОРМА, 2000.
7. Криминология / Под ред. В. Н. Кудрявцева, Е. Е. Эминова – М.: Юристь, 1997.
8. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.11.2016 г.)
9. Алипбек Б. Комплексные меры противодействия//Юридическая Россия, 11 ноября 2016 года, № 126, с. 2
10. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.12.2016 г.)
11. Назарбаев Н. А. План нации – путь к казахстанской мечте// akorda.kz, 6 января 2016г.
12. Досым Сатпаев: Антикрупционный бег на месте//http://www.ratel.kz/outlook/dosym_satpaev_antikorrupsionnyj_beg_na_meste, 02 Февраля 2017
13. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об Антикрупционной стратегии Республики Казахстан на 2015 – 2025 годы»
14. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2015 года № 234 Об утверждении Плана мероприятий на 2015 - 2017 годы по реализации Антикрупционной стратегии Республики Казахстан на 2015 2025 годы и противодействию теневой экономике (с изменениями по состоянию на 27.10.2016 г.)
15. План нации 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева// inform.kz, 6 мая 2015 года
16. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан
17. Положение о Национальном бюро по противодействию коррупции (Антикрупционной службе) Министерства по делам государственной службы Республики Казахстан утверждено приказом Министра по делам государственной службы Республики Казахстан от 5 января 2016 года № 1
18. Казахстан в мировом рейтинге коррупции поднялся на 17 позиций за два года//Караван, 29.10.2016

19. Анализ по выполнению Казахстаном рекомендации 3.6. отчета третьего раунда мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии ОЭСР. - Алматы, 2016 – 20 С., с. 5
20. Ведение бизнеса в Республике Казахстан, с. 15//<http://invest.gov.kz/uploads/files/2016/01/26/biznesa-v-respublike-kazakhstan.PDF>
21. Кушекova Г. Электронное правительство против коррупции//«Жамбыл-Тараз» №28 (1263), 8 июля 2015 года, с. 2
22. Айдархан А. Казахстан в рейтинге коррупции: ниже Гамбии и Сьерра-Леоне//Радио Азаттык, январь 27, 2016, <http://rus.azattyq.org/a/transparency-kazakhstan-index/27514143.html>
23. Легализация (отмывание) доходов, полученных в результате хищения бюджетных средств и злоупотребления должностными полномочиями руководителями организаций с государственной долей участия [электронный ресурс]. URL: http://eurasiangroup.org/ru/restricted/embazzelment_rus.doc (дата обращения 25.06.2014)
24. Казахстанский обзор экономических преступлений за 2016 год// <https://www.pwc.kz/en/publications/new-2017/crime-survey-2016-rus.pdf>
25. Колесников ВВ. Преступность в сфере экономической деятельности и её криминологическая характеристика // Вопросы квалификации и расследования преступлений в сфере экономики. — Саратов, 1999. — С. 75.
26. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2016 г.)

**ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ
ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУЫНА ҚАТЫСТЫ
МӘСЕЛЕЛЕР**

Кәрібеков Айбат Абдуләшімұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор ҚР Құқық қорғау органдарының адам құқығын қорғауына қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, Тәуелсіз құқықтық билік.

**ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ПРАВОВОМ ГОСУДАРСТВЕ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Кәрібеков Айбат Абдуләшімұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует проблемы защиты прав человека в правовом государстве правоохранительными органами Республики Казахстан и в связи с этим автор предлагает пути совершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: Правовое государство, Республика Казахстан, Независимая правовая власть.

**PROBLEMS OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE LEGAL STATE LAW
ENFORCEMENT BODIES OF KAZAKHSTAN**

Karibekov Aibat Abdulashimuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the author examines the problem of the protection of human rights in the state of law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan and in this connection the author proposes ways to improve the current legislation.

Keywords: State of Law, the Republic of Kazakhstan, independent legal authority.

Мемлекет пен оның органдарының қызметінде басым бағыттардың бірі ретінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының үстемдігін, Қазақстан Республикасының егемендігін қамтамасыз етуге, қазақстандық қоғам мен мемлекеттің тұрақты әрі дәйекті дамуын, халықаралық аренада Қазақстанның қызметін құқықтық қамтамасыз етуге бағытталған ұлттық заңдарды қалыптастыру орын алатыны белгілі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1]

деп айқын жазылған. Бұл мемлекеттің мемлекеттік және өзге де органдар атынан өз қызметін құқықтық нормалар, Заңның үстемдігін қамтамасыз ету, жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, мемлекет пен азамат арасында өзара заң жауапкершілігін белгілеу негізінде жүзеге асыратынын айғақтайды. Көптеген мемлекеттік органдар үшін олардың қызмет ауқымы, әрине, аталғандарды, аса маңызды болса да, бірақ нақты шектелген міндеттер – құқық тәртібі, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қылмыстар мен өзге құқық бұзушылықтарға қарсы күрес міндеттерін шешумен бітпейді, құқық тәртібі мен заңдылықты қорғау жөніндегі кейбір функцияларды олар өдерінің негізгі міндеттерімен қатар жол-жөнекей орындайды [2]. Құқық тәртібі мен заңдылықты қамтамасыз етумен арнаулы органдар тобы айналысады. Оларды құқық тәртібін қорғау органдары, яғни ҚР Конституциясымен, басқа да заңнамалық және құқықтық ұйғарымдармен жалпы мемлекеттің өмірі мен қызмет тәртібін күзетуге арналған органдар деп атайды [3]. Құқық тәртібін қорғау органдары ұғымына құқық қорғау органдары ұғымы өте жақын келеді. Бұл ұғымдар өте ұқсас, бірақ бірдей емес. Олар білдіретін органдар тобы сай келмейді. Құқық тәртібін қорғау органдарының барлығы бірдей құқық қорғау деп есептелмейді. Дәл осылайша құқық қорғау қатарына кейбір құқық тәртібін қорғау органдарын жатқызуға болмайды [4].

Кейбір авторлар құқық қорғау қызметі ұғымын кең және тар мағынада қарастырады. Кең мағынада – бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауды, олардың іске асырылуын, заңдылығы мен құқық тәртібін қамтамасыз ететін барлық мемлекеттік органдардың қызметі. Тар мағынасында – бұл сол немесе өзге органның құзыретіне сәйкес заңнамада белгіленген нысанда жүзеге асырылатын бұзушылықтардан құқықтық қорғау жөніндегі уәкілетті органның қызметі..Алайда, сол немесе өзге мемлекеттік органдарды құқық қорғау қатарына жатқызу кезінде басшылыққа алынуға тиіс өлшемдердің мәнін айқын игеру үшін белгілі шамада шартты түрде алынған, бірақ «құқық қорғау қызметі» атауы сіңісті болған қызмет белгілерін анықтау аса маңызды.

ҚР заңдарына сәйкес құқық қорғау қызметінің бірқатар белгілері бар:

- біріншіден, құқық қорғау қызметі әртүрлі қылмыстың түрлері бойынша мәжбүрлеу және өндіру сияқты заңдық ықпал ету шаралар қолдана отырып, тек заңның негізінде жүзеге асырылады. Бұл жерде құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алу шаралары орын алады;

- екіншіден, қолданылатын заңдық ықпал ету шаралары заңдар мен нормативтік құқықтық актілерге қатаң сәйкес келуге тиіс;

- үшіншіден, құқық қорғау қызметі заңның негізінде белгілі бір рәсімдер сақтала отырып жүзеге асырылады. Мысалы, қылмыс жасағаны үшін ешқандай жаза алдын ала қарамастан қолданылмайды.

- төртіншіден, құқық қорғау қызметі іске асыру сауатты және дайындалған қызметкерлерден тұратын арнаулы және уәкілетті мемлекеттік органдарға жүктеледі.

Айтылғандарды ескере отырып, *құқық қорғау қызметі* ұғымын айқындауға болады – бұл заңдылықты, құқық тәртібін, қоғамның, мемлекеттің, қоғамдық және өзге де бірлестіктердің, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету, заңда белгіленген тәртіппен заңға қатаң сәйкестікте заңдық ықпал ету шараларын (соның ішінде мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары) қолдану арқылы жүзеге асырылатын қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтарға қарсы күрес бойынша мемлекеттің оның арнаулы уәкілетті органы атынан жүзеге асырылатын қызмет [5].

Өз мазмұны бойынша құқық қорғау қызметі күрделі болып табылады. Оның көп жоспарлығы осы мемлекеттік қызмет түрінің негізгі бағыттарымен мазмұны айқындалатын әлеуметтік функциялардың әр түрлілігіне қатысты айқындалады. Мұндай бағыттардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- конституциялық бақылау;
- сот төрелігі;
- оттарды ұйымдық қамтамасыз ету;

- прокурорлық қадағалау;
- қылмыстарды анықтау және тергеу;
- заң көмегін көрсету және қылмыстық істер бойынша қорғау.

Осы бағыттардың әрқайсысы нақты нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған: ҚР Конституциясының ұйғарымдарын бұзуды жою, азаматтық, қылмыстық және өзге де істерді әділ талқылау және шешу, соттардың қалыпты жұмыс істеуі үшін жағдай жасау; прокурорлық ден қою құралдарының көмегімен заңды бұзуды анықтау және жою, қылмыс жасауға кінәлі адамдарды әшекерелеу және ашу, сотта нақты істерді қарау үшін материалдар дайындау, кімге қажет болса, барлығына білікті заң көмегін ұсыну. Осы нәтижелерге қол жеткізу, ең аяғында, нақты функцияларды іске асыру процесінде пайдаланылатын әдістердің әртүрлілігі мен өзгешелігіне қарамастан, құқық қорғау қызметінің жоғарыда аталған міндеттердің орындалуын қамтамасыз етеді.

Құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттарын (функцияларын) орындау үшін нақты құқық қорғау органдары жұмыс істейді. Заң ғылымында құқық қорғау органдарының тобы туралы бірдей пікір жоқ: біреулері олардың қатарына көбейіп, ал екіншілері азайтып көрсетеді. Бұл алақұлалық осы мәселенің заңдық тәртіппен реттелмегендігімен түсіндіріледі, сондай-ақ заң актілерінде де құқық қорғау қызметіне түсінік берілмеген. Бір автор, қылмысқа қарсы тікелей күрес жүргізетіндерді құқық қорғау органдары десе, екіншілері – қылмыстар мен өзгеше қол сұғуларды түбірімен жояды десе, үшіншілері – қоғамдық орындарда тәртіпті қадағалайды дейтіндер. Ғылымда сот құқық қорғау органы болып табылатындығы туралы пікір қалыптасқан[6]. Алайда, біздің ойымызша, соттарды құқық қорғау органдарына жатқызу дұрыс емес, өйткені сот құқық қорғау органдарынан құқықтық мәртебесімен ерекшеленетін айрықша мемлекеттік орган болып табылады. Сот жүйесі туралы Конституциялық заңның 1-бабының 2-тармағына сәйкес соттардың міндеті «азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау, Конституция мен заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, республика халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз ету» болып табылады.

Құқық қорғау қызметінің анықтамасын, оның функцияларының (бағыттарының) сипаттамасын және қалыптасқан тәжірибені ескере отырып, құқық қорғау органдарына мыналарды жатқызуға болады:

соттардың қызметін ұйымдық қамтамасыз етуді жүзеге асыратын органдар(ҚР Жоғарғы Сотының жанындағы Сот әкімшілігі жөніндегі комитет және оның облыстардағы, Астана мен Алматы қалаларындағы әкімшілері);

прокуратура органдары;

қылмыстарды анықтауды, жолын кесуді және тергеуді жүзеге асыратын органдар (ҚР ПМ, ҰҚК, ӘдМ, Қаржы полициясы агенттігінің кейбір алдын ала тергеу және анықтау органдары);

құқықтық көмек пен құқықтық қамтамасыз етуді ұйымдастыруды қамтамасыз ететін органдар (адвокатура, нотариат).

Соттар (аудандық және оларға теңестірілгендер, облыстық және оларға теңестірілгендер, ҚР Жоғарғы Соты) бізше, құқық қорғау органдарына жатады.

Ата Заңымызда атап көрсетілгендей, ең қымбат қазынамыз – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болса, оны қорғау, орын алған заңсыздықтарды қалпына келтіру құқық қорғау органдарының басты борышы. Бұл ретте қадағалауды жүзеге асрушы орган ретінде прокуратураға заңдылықтың кез-келген бұзылыстарын анықтау мен жоюдың шараларын қолдануға байланысты конституциялық міндеттер жүктелген. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерінің сақталуын прокурорлық қадағалау-дербес және прокурорлық қадағалау саласындағы маңыздылардың бірі болып табылады.

Осы сала дәстүрлі «жалпы қадағалау» деп аталатын, ол қарастырылып отырған саланы прокурорлық қадағалаудың басқа арнайы салаларынан шек қоюға мүмкіндік беретін. Прокурорлық қадағалауды реттейтін қолданыстағы заңнамада «жалпы қадағалау» термині аталмаса да, ол прокуратура органдарының жұмыскерлерін құрастыру кезінен қалыптасып, бұрынғысынша солармен қолданылады. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын келесі институты прокуратура болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 83 – бабына сәйкес: Прокуратура мемлекет атынан Республикаының аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме – дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел – іздестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы және заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асырады» (1-тармақ).

Қарастырылып отырған салада барлық прокурорлар топтары жүзеге асыратын ҚР прокурорлық қадағалаудың мәні және міндеті аса бет-бедерлі белгіленеді. Тап сонда Қазақстандық прокуратура құқықтық мемлекеттің нормативті негізін - адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтау үстінен қараушылық заңын қамтамасыз ету бойынша тікелей көрінісі бар. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау, басқа мемлекеттік қоғамдық-жарамды, жасампаз қызмет тәрізді өз мәні мен міндеттері бар.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау саласының мәні ҚР «Прокуратура туралы» Заңының 28-бабында анықталған[7].

1.«Қазақстан Республикасының аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті Жарлықтарының және министрліктердің, ведомстволардың, мемлекеттік комитеттердің, қызметтердің және атқарушы биліктің өзге орталық органдарының, өкілетті (заңды) және жергілікті атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдардың, әскери басқару органдардың, бақылаушы органдардың, олардың лауазымды адамдарының, басқару органдары мен нысанына қарамастан коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар басшыларының өзге де нормативтік актілердің дәл және бірінғай қолданылуын қадағалауды іске асырады». Прокурорлық қадағалаудың осы бағыттарының өзгешелігі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты құқықтық саласында анықталады.

2. Жоғарыда аталып кеткен «органдармен шығаратын (қабылдайтын) құқықтық актілер заңға сәйкес келетіндігін қадағалау». Прокурорлық қадағалаудың осы бағытын, Қазақстан Республикасындағы азаматтар және адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласы бойынша заңдылық сақтау жөнінде прокурорлар қадағалайтын барлық органдар аталмаған қорытындысын атап кету керек. Мысалы, мыңдаған ұйымдар, мекемелер, олардың лауазымды адамдары, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар, қозғалыстар аталмаған. Азаматтар заң бұзушылық жасаса прокуратура органдары заңмен белгіленген жазалау шараларын қолданады. Осыдан, егер азаматтар заң бұзушылыққа барса, олар прокурорлық қадағалаудың субъектілері болады.

Заңдар орындалуын прокурорлық қадағалау саласына ҚР Жоғарғы Соттың Пленарлық мәжілісінің нормативті қаулылары да кіреді. Прокурорлар ҚР (қол қойылған) жасалған немесе оларға қосылған екіжақты және көпжақты халықаралық шарттардың және тағы басқа халықаралық актілердің орындалуын қадағалайды. Онымен қоса ұлттық заңнама халықаралық заңнамаға сай болу қажеттілігін ескере отыру тиіс.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау саласының мәні ҚР «Прокуратура туралы» Заңның 28-бабында анықталған, олар мынадай болып келеді:

1) « Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау құқықтық актілердің және органдардың, ұйымдардың, лауазымды тұлғалардың және азаматтардың әрекеттері заңнамаға сәйкес болу керек;

2) кез келген бұзушылықты айқындау, осындай заң бұзушылыққа мәжбүр болған себептер мен жағдайларын жою, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру».

Прокуратура басқа мемлекеттік органдардың орнын баспайды және ұйымдардың қызметі мен азаматтардың жеке өмірлеріне қол сұқпайды.

Басқа мемлекеттік органдар жүзеге асыратын қадағалау мен бақылаудан осы прокурорлық қадағалау түрінің айырмашылығы – заңдар бұзушылық туралы ақпарат прокурордың өз өкілеттіктерін қолдану негізі болып табылады. Осындай ақпаратқа ие болып, прокурор заң атқарушылық тексерістерін өткізеді және басқа да қадағалау әрекеттерін жасайды.

Басқа салалармен салыстырғанда адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау саласы, анықтау мен тергеу, соттар және сотпен тағайындалған жазалауды атқаратын органдардан басқа, заңдардың көбін қамтитын аса кең және көп қырлы сала болып табылады. Осы сала өте күрделі және ауыр сала болып табылады. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау саласы - өкілетті және атқарушы өкімет органдары, бақылау органдары, кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдар, қоғамдық ұйымдар, лауазымды тұлғалар мен азаматтар заңдарды біркелкі түсініп, бұлжытпай орындауын қамтамасыз ету мақсатында құрылды. Осы мақсат белгілі даму кезеңдерінде қоғам мен мемлекет алдында тұрған міндеттерге бейімделіп, прокурорлық қадағалауды реттейтін заңнамада анықталады. Осы қадағалау Қазақстандық прокуратура құқықтық мемлекеттің нормативті негізін – адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтау үстінен қараушылық заңын қамтамасыз ету болып табылады. Заңдар орындалуын прокурорлық қадағалаудың негізгі мақсаты дәл осында. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалаудың маңыздылығының себепшісі – заңдарды бұлжытпай орындайтын, әсіресе мемлекеттік басқару және бақылау, құқық қорғау органдары, мемлекет алдында тұрған міндеттерді орындаудың маңызы ерекше мәнді болады. Бірінші кезекте, осы органдарға халықтың өмір деңгейін көтеруге бағытталған заңдарды өмірге өткізу міндеттемелері жүктелген, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау, заңдылықты және құқықтық тәртіпті бекіту. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалауды жүзеге асырып, прокурорлар онысымен ҚР рыногтық қатынастардың дамуына, қоғам тұрақтылығының көтерілуіне, құқықтық мемлекеттің қалыптасуына, әлеуметтік-экономикалық және тағы басқа реформаларды өткізуге жәрдем етеді.

Ақырғы уақыттарда, қылмыстық өсумен байланысты, қылмыстардың алдын алудың алғаш құралы ретінде заңдар орындауына прокурорлық қадағалаудың ролі өсуде. Қадағалауды жүзеге асырып, прокурорлар тек қылмыстарды айқындаумен шектелмейді, ерекше маңыздысы, олар қылмысқа айналатын немесе қылмыс жасау мүмкіндігін туғызатын құқық бұзушылықты айқындайды. Барлық аумақтық және мамандандырылған прокуратураларға қатысты прокурорлық қадағалаудың нақты міндеттері ҚР Бас прокурордың, оның орынбасарларының, облыс прокурорларының бұйрықтары мен нұсқауларында анықталады. Осы актілердің ішінде «Әлеуметтік-экономикалық саласында

адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қолдануына, сақтауына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру туралы» Нұсқау ерекше орын алады. ҚР Бас прокуроры қадағалаудың басым бағытын былайша анықтайды:

- нормативті құқықтық актілер Конституцияға, ҚР Президентінің заңдары мен актілеріне сәйкес келуі;
- мемлекеттік органдардың адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауы;
- қоғамдық және діни бірлестіктердің және де бұқаралық ақпарат қызметтерінің заңдылығы.

Заңдарды орындау бойынша прокурорлық қадағалауды жүзеге асырған кезде прокурордың жалпы түріндегі міндеттері мыналарда:

- заң бұзушылық туралы түскен мәліметке байланысты, прокурор заң бұзушылықты және осыларға әкеліп соқтырған себептерін айқындау және жою шараларын қабылдау жолымен прокурордың міндетті түрде кірісуі;

- құқық бұзушылықтың, бірінші кезекте – қылмыстардың алдын алу заң талаптарын орындау кезінде прокурорлық қадағалаудың барлық мүмкіншіліктерін қолдану;

- заңдарды және заңға сәйкес актілерді орындауын, заңдылық пен құқықтық тәртіпті бекітуін, әсіресе осы органдарда прокурорлық тексерістер өткізу және бағынышты, бақылауындағы және төмен тұратын органдарда, мекемелерде және ұйымдарда тексеріс өткізу тапсырыстарын беру жолмен қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бақылау және құқық қорғау органдардың қызметін қарқындату және жетілдіру;

- лауазымына және мүліктік жағдайына қарамастан құқық бұзушылық жасаған, заң алдында бәрі тең қағидатын ескере отырып, заңда белгіленген жауапкершілікке тарту жөнінде, бұлтартпас жауапкершілік қағидатын өмірге белсендірек өткізу;

- радио, теледидар, периодикалық басылым арқылы прокуратура органдарының қызметі жөнінде, оның ішінде заңдар орындалуын прокурорлық қадағалау саласында және олар заң бұзушылыққа қарсы қолданып жүрген шаралары жөнінде және айыпты тұлғалардың аты-жөні, лауазымы, жағдайы айтылып, жауапкершілікке тартылғаны жөнінде және де аймақтың құқық бұзушылық динамикасы халық пен қоғамдыққа жеткізілсін;

- қолданыстағы заңнаманың, қоғамдық қатынастардың нормативті реттеуіндегі тұтынымдарының және өкілетті (заңнамалық) органдарға және заң шығарушы бастамасы құқына ие органдарына сәйкес ұсыныстарын енгізу арқылы, кемістіктерін (ақауларды) айқындау және оларды жою шараларын қабылдау;

- лауазымды тұлғалардың, әсіресе құқықтық актілер мен заңды маңызды әрекеттер жасайтын мемлекеттік органдары басшыларының, коммерциялық ұйымдардың, кәсіпкерлердің және де азаматтардың құқықтық мәдениетін көтеру.

- Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалауға қазіргі кезеңде қойылатын талап – оның нәтижелігін көтеру, ол оның ақырғы қорытындысы – құқықтық тәртіптің заңдылық жағдайына әсер етеді. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын қадағалау бойынша прокурорлық қадағалауды жетік жүзеге асыру үшін прокурорлар анық құқықтарға ие және заңда белгіленген міндеттер атқарады, б.а. сәйкес өкілеттіктері бар. Прокурорлық қадағалауды жүзеге асырған кезде прокурорлардың өкілеттіктері екі топқа бөлінеді: Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерін сақтауын прокурорлық қадағалау бойынша өкілеттіктің бірінші тобы заң бұзушылық пен оларға себеркер (себебі мен жағдайы) және осыған айыпты тұлғаларды дер кезінде айқындауға бағытталған. Осы өкілеттіктер ҚР «Прокуратура туралы» Заңының 29 бабының 1 бөлігінде бекітілген.

Бірақ, мемлекет өзінің әр даму кезеңінде шешетін міндеттеріне байланысты, әсіресе қоғамдық формациялар ауысу кезінде, заңнама қазір ҚР болып жатқан ең маңызды

өзгерістерге ұшырайды. Жаңадан қалыптасқан қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігі туды, мысалы, мемлекеттік және муниципалдық кәсіпорындарды жекешелендіру саласында, жерге иелік ету институты түйінді өзгерістерге ұшырап жатқан аграрлық салада. Осылармен байланысты жаңа заңдар қабылданады, осылардың орындалуын қадағалау прокурорларға жүктелген. Осы заңдар орындаудан тәуелді әлеуметтік, экономикалық, қорғаныс және тағы басқа салаларда мемлекетпен белгіленген өзгерістерді және де заңдылық пен құқықтық тәртіп жағдайларын өткізуден заңдарды орындауды прокурорлық қадағалаудың бағыттары анықталады. Бағыт – белгілі салада (банктік, салықтық, аграрлық және басқа) қоғамдық қатынастарды реттейтін нақты заңды немесе бірнеше заңдардың орындауын қадағалау болып табылады.

Қазіргі кезеңде мемлекет алдында тұрған міндеттерді, қалыптасқан заң құрылымы мен прокуратура жұмысының тәжірибесін негізге ала отырып, заңдарды орындау бойынша прокурорлық қадағалаудың мынадай бағыттары немесе салаларын бөлу қажет:

- азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтары туралы; азаматтық туралы; босқындар мен амалсыз қоныс аударушылар туралы; еңбек заңы туралы; еңбекті қорғау және техника қауіпсіздігі жөніндегі ережелерді сақтау туралы; халықтың жұмыс бастылығы туралы; денсаулық сақтау туралы; білім туралы; тұрғын үй заңы туралы; тұрғын үй қорын жекешелендіру туралы; тұтынушылар құқығын қорғау туралы заңдардың орындалуын қадағалау;

- зейнетақы; жеңілдіктер туралы; нашақорлықпен күрес туралы; кәметке толмағандар туралы; азаматтардың өтініштері туралы заңдардың орындалуын қадағалау (әлеуметтік сала);

- меншік туралы; кәсіпкерлік туралы; мемлекеттік кәсіпорындарды жекешелендіру туралы; банктер және банктік қызмет туралы; салықтар туралы заңдардың орындалуын қадағалау;

- аграрлық (жер); инвестициялық, жалдау; көлік-жол туралы (экономикалық сала) заңдардың орындалуын қадағалау;

- қорғаныс туралы; қарулар туралы; шекара туралы; төтенше жағдайлар туралы (қорғаныс саласы) заңдардың орындалуын қадағалау;

- сыртқы экономика қызметі туралы; кеден туралы (сыртқы экономика саласы) заңдардың орындалуын қадағалау,

- жеке және заңды тұлғаларды әкімшілік жауапкершілікке тарту, әкімшілік бұлтартпау және алдын-алу шараларын қолдану заңдылығын қадағалау.

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, заңды тұлғалар мен мемлекет мүдделерінің сақталуына осындай көптеген прокурорлық қадағалау бағыттары (салалары) бөлінеді және олар үнемі прокурорлардың бақылауларында болуға тиіс.

Құқықтық актілер заңдылығын прокурорлық қадағалауға келетін болсақ, бұл жерде оларды өкілдік және атқарушы билік органдарында, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, министрліктер мен ведомстволарда, бақылау органдарында, әскери басқару органдарында, кәсіпорындарда, мекемелерде, ұйымдарда, сондай-ақ мемлекеттік емес қоғамдық ұйымдарда шығарылатын құқықтық актілердің заңдылығын қадағалайтын бағыттарға бөлу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл, өзгертулер мен қосымшалар, 2007 жылы 21 мамырда өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, 2011 ж.
2. Гущенко К.Ф. Ковалев В. Правоохранительные органы. -М.:Зерцало, 1996.-8стр.
3. Ибрагимов Х.Ю. Правоохранительные органы. -Алматы: Дәнекер, 2000.-7-бет.
4. Чувилев А.А, Чувилев А.А, Правоохранительные органы. -М.: Юриспруденция, 2000. -4-стр.
5. Беленков Р.А. Правоохранительные органы. -М.:ПРИОР, 2000.-3стр.
6. Гущенко К.Ф. Ковалев В. Правоохранительные органы. -М.:Зерцало, 1996.-12стр.
7. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының 1995 ж. 21 желтоқсандағы № 2709 Заңы. (2016.28.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

**ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ АДАМ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ
МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІ**

Кәрібеков Айбат Абдуләшімұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор құқықтық мемлекеттегі адам, азаматтардың құқықтарын қорғау мемлекеттік аппарат қызметінің негізгі міндеттері ретінде қарастыра отырып, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, Тәуелсіз құқықтық билік.

**ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА, ГРАЖДАН В ПРАВОВОМ ГОСУДАРСТВЕ КАК
ОСНОВНАЯ ЗАДАЧА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА**

Кәрібеков Айбат Абдуләшімұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор рассматривает защиту прав человека, граждан в правовом государстве как основную задачу в деятельности государственного аппарата и в связи с этим автор предлагает пути совершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: Правовое государство, Республика Казахстан, Независимая правовая власть.

**THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS OF CITIZENS IN A STATE OF LAW
AS A MAJOR PROBLEM IN THE STATE APPARATUS**

Karibekov Aibat Abdulashimuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the author considers the protection of human rights of citizens in a state of law as a major problem in the activities of the state apparatus and in this connection the author proposes ways to improve the current legislation.

Keywords: State of Law, the Republic of Kazakhstan, independent legal authority.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткен[1]. Заң талаптарын, құқық нормаларын құрметтеу және оны бұлжытпай жүзеге асыру әрбір азаматтың қасиетті борышы. Құқықтық мемлекеттегі адам, азаматтардың құқықтарын қорғау мемлекеттік аппарат қызметінің негізгі міндеттері екендігінің дәлелі, ол әр адамның және әр азаматтың өзінің конституциялық құқықтарының қолжетімді екендігін сезінуі. Мемлекет қызметкерлері өздерінің атқаратын жұмыстарының негізгі мақсаты халыққа қызмет етіп әр біреунің құқықтарымен бостандықтарының бұзылмауының кепілі бола алу. Бұл бірақ тәжірибеде, көптеген, өзін демократиялық, құқықтық мемлекетпіз деп жариялаған елдерде, соның ішінде,

Қазақстанда адамдармен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын толық қамтамасыз ету толық орындалмай жатыр, сондықтан, бүгінгі күннің күрделі мәселесіне айналып отыр. Бұл жағдайдың себептері көп және олар тереңде жатыр, ең негізгілері деп мыналарды атауға болады: мемлекет қызметкерлер арасында, үлкен мөлшерде сыбайлас жемқорлықтың кең тарауы, қоғамдағы адамдардың құқықтық санасының төмендеуі, құқыққорғау органдарының, мемлекеттік биліктің тарапынан қадағалаудың толық орындалмауынан, немесе өз жұмыстарын атқаруға мүмкіншіліктердің болмауы және қолданыстағы заңнамалардың кейбір аса керекті қоғамдық қарым-қатынастарды толық құқықтық реттеудің қамтамасыз етілмеуі, - деп есептейміз. Бірақ, соңғы жылдары, мемлекет тарапынан, қарқынды, аса маңызды іс – шаралар жасалып жатыр, оның көпшілігі мемлекеттік аппаратты жетілдіруге бағытталған. Қазіргі кезеңде мемлекеттік қызметтің сапалы, жоғары деңгейде көрсетілуіне көп көңіл бөлініп жатыр. Мемлекеттік қызметке қабылдау рәсімдері жаңғыртылды. Мемлекеттік қызметке қабылдау төменгі лауазымдардан басталатын болды. Конкурстық рәсімдер мансаптық көтерілуіне мүмкіндік жасайды, себебі келесі тәртіппен жүзеге асырылады:

- мемлекеттік органның мемлекеттік қызметшілері арасындағы ішкі конкурс;
- барлық мемлекеттік қызметшілері арасындағы ішкі конкурс;
- барлық азаматтық арасындағы жалпы конкурс.

ҚР Мемлекеттік қызмет істері министрімен 2015 жылғы 29 желтоқсандағы бекітілген конкурс өткізу қағидаларына сәйкес конкурстың ашықтығы мен объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында оның отырыстарына байқаушылар шақырылатыны көзделген.

Сондықтан, қазіргі таңда мемлекеттік органдармен конкурстық комиссияларымен отырыстарына байқаушылар ретінде барлық деңгейдегі мәслихат депутаттарын, БАҚ өкілдерін, мемлекеттік орган, қоғамдық (үкіметтік емес) бірлестіктердің, коммерциялық ұйымдардың, саяси партия өкілдерін, уәкілетті орган қызметкерлерін шақыру тәжірибеге айналған. Ауыстырылатын мемлекеттік қызметкерлерге лауазымдық міндеттерін атқару кезеңінде оларға жекешелендіру құқығынсыз қызметтік пәтерлерді міндетті түрде беру. Тәжірибеге келетін болсақ, 2016 жылы Қызылорда қаласы Тасбоғет кентіндегі Амангелді көшесі № 13 үй 24 пәтерлі арендалық тұрғын үй құрылысына 222,8 млн теңге бөлініп, қазіргі таңда аталған тұрғын үй қолдануға берілді. Мемлекеттік қызметкерлерді тұрақты түрде оқыту жүйесін заңды түрде бекіту – үш жылда бір рет олардың кәсіби шеберлігін арттыру қарастырылған. Осыған байланысты, Облыс әкімінің №199-ө 27.01.2016 жылғы өкімімен 2016-2017 жж арналған жергілікті атқарушы орган мемлекеттік қызметшілерінің имиджін көтеру мақсатында орындалуға жататын шаралар жоспары бекітілді. Бұл жоспар бойынша мемлекеттік қызметтің деңгейін көтеруге бағытталған шаралар, мақалалар жариялау, қоғамдық емес өкілдердің қатысуымен мемлекеттік қызметшінің имиджін көтеруге бағытталған шаралар көзделген [2].

Бұл бағытта әр айдың бірінші жұма күндерінде «ашық есік күндері» өткізілуде, бұл шара азаматтардың келесі сұрақтар бойынша жауап алуға мүмкіндіктері бар, яғни:

-Мемлекеттік қызметке орналасу тәртібі;

-Әкімдіктің құрылымы мен басқармалардың қызметтері туралы. Бүгінгі күнге дейін өткізілген 2 таныстыру шараларына 30-дан астам азаматтар қатысты. Өңірлік оқу орталығымен бірлесе отырып, ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясына түсу мүмкіндіктері жайлы семинар өткізілді. Облыс әкімі аппарат басшысының 20.04.2016 жылғы № 11-4/1-24 бұйрығымен аппарат басшысының орынбасарына этика жөніндегі уәкілдің міндеттерін қоса атқару жүктелді. Қызылорда облысы әкімі аппараты қызметкерлерінің 14.05.2016 жылғы жалпы жиналысында Қызылорда облысы әкімі аппараты қызметкерлерінің қызметтік әдеп кодексі бекітілді.

Мемлекеттік қызмет туралы жаңа заң қабылданғаннан кейін іс басындағы мемлекеттік қызметкерлерді кешенді аттестаттаудан өткізу, кәсіби талаптарды күшейту және еңбекақы

төлеудің жаңа жүйесін енгізілді. Бұл бағытта Мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға енген өзгерістерге қатысты ағымдағы жылдың 9 айында 9 семинар тренингтер өткізілді.

Ағымдағы жылдың шілде айында жергілікті атқарушы органдарда қызмет ететін мемлекеттік қызметшілері арасында сынамалық тесттер қабылдау шарасы ұйымдастырылып, аталған шараға 1485 мемлекеттік қызметшілер қатысты.

Қазіргі таңда қараша-желтоқсан айларында қосымша сынамалық тесттер өткізу қайтадан өткізу жоспарлануда. Заңның үстемдігін қамтамасыз ету. Жергілікті атқарушы органдарға және жергілікті қоғамдастыққа есеп беретін жергілікті полиция қызметін құру. Жергілікті полиция қызметінің өкілеттілігі: қоғамдық тәртіпті қорғау мәселелері, тұрмыстық қылмысқа қарсы тұру, жол-бақылау қызметі, ұсақ құқық бұзушылыққа атымен төзбеушілік. Жол-бақылау полициясының қызметкерлері полиция қызметкерлерінің жұмыс ауысымы кезінде атқарған ісінің барлығын жазып отыратын бейнетіркегіштермен қамтамасыз етіледі. 2016 жылдың қаңтар айында жергілікті полиция қызметі (бұдан әрі - ЖПҚ) 1006 штаттық бірлік лимитімен ішкі істер органының біріңғай жүйесі негізінде құрылды. ЖПҚ өзінің қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына, Қазақстан Республикасының Президенті мен Үкіметінің актілеріне, өзге де нормативтік құқықтық актілерге сәйкес жүзеге асырады. ЖПҚ учаскелік полиция инспекторлары бөлімшелерінен, кәмелетке толмағандар істері, әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі бөлімшелерден, жол-патрульдік полициясынан, табиғатты қорғау полициясынан, қабылдау-бөлу орындарынан және арнаулы қабылдау орындарынан тұрады және ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесіне кіреді. ЖПҚ қызметкерлерінің қызмет өткеру шарттарын қоса алғанда, құқық қорғау органдарының қызметкерлері деген бірыңғай құқықтық мәртебесі бар. ЖПҚ қызметкерлерін материалдық қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғау Қазақстан Республикасының заңнамасында регламенттеледі.

Жергілікті полиция қызметінің жұмысын үйлестіруді Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі дара басшылық және субординация (бағыныстылық) қағидаты негізінде ішкі істер органдарының қызметін регламенттейтін бірыңғай нормативтік құқықтық және әдістемелік базаға сәйкес жүзеге асырады. ЖПҚ қаржыландыру облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті бюджетінен жүзеге асырылады. ЖПҚ функцияларына құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, зерделеуге, жоюға бағытталған шаралар кешенін, қоғамдық тәртіпті сақтау бойынша шаралар кешенін, жол жүрісін және оның қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуін мемлекеттік бақылауды және қадағалау жүзеге асыру, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу, қылмыстық теріс қылықтарды тергеп-тексеруді жүзеге асыру, әкімшілік қамауға алынған және белгілі бір тұрғылықты жері және (немесе) жеке басты куәландыратын құжаттары жоқ адамдарды қабылдауды және ұстау жағдайын қамтамасыз ету және де Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді іске асыру жатқызылған. Бас бостандығынан айыру орнынан босаған және сынақтан өту қызметіне тіркелген азаматтарды әлеуметтік оңалтудың тиімді жүйесін қалыпқа келтіру. Осындай азаматтар үшін арнаулы әлеуметтік қызмет стандарттарын және әлеуметтік оңалтудың кешенді Стратегиясын жасау. 2014 жылдан бастап облыста Қызылорда облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының мемлекеттік әлеуметтік тапсырысы аясында «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатындар және босатылғандарды қайта әлеуметтендіру және қайта оңалту орталығы» жобасы (бұдан әрі-Орталық) жүзеге асырылуда. Бұл жобаны жүзеге асырушы «Қызылорда облыстық Тұтынушылардың құқығын қорғау қоғамы» қоғамдық бірлестігі (президент- Теңізбаев Серік Мұстафаұлы).

Орталықтың мақсаты бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған тұлғаларға психологиялық, әлеуметтік, заңгерлік (с.і.практикалық; түрлі

құжаттамалар алу және олардың мүлiктiк, әлеуметтiк құқықтарын қалпына келтiру, т.б.) көмек және кеңес беру; оларға кешендi беймделу жұмысын жүргiзу; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған тұлғалардың құқықтары туралы ақпараттық-танымдық буклеттер дайындап шығару; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейiн көмек көрсетуге ықпал жасайтын ресми құрылымдарының өкiлдерiмен бұрын сотты болғандардың беймделу саласындағы мәселелерiне және перспективаға арналған кездесулер, дөнгелек үстел өткiзу; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған тұлғалардың деректер қорын құру; жергiлiктi бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) арқылы ақпараттық-түсiндiрме жұмысын жүргiзу (босатылған тұлғалардың әлеуметтiк беймделуi жөнiнде мақала беру, сол сияқты интернет-ресурстарда жариялау); бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған тұлғалармен семинар, әлеуметтiк тренингтер өткiзу (брошюралар, буклеттер және т.б. көрнекi құралдар ұсынып тарату). «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарды және босатылатындарды қайта әлеуметтендiру және қайта оңалту Орталығы» жобасын тиiмдi жүзеге асыру мақсатында Қызылорда облыстық Тұтынушылардың құқығын қорғау қоғамы қоғамдық бiрлестiгi мен Қызылорда облысы бойынша қылмыстық-атқару жүйесi департаментi өзара бiрлескен iс-шаралар жоспарын бекiттi. Жоба аясында 458 адам заңгерлiк кеңес, 385 адам психологтың көмегiн алған, 18 кездесулер және «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарды және босатылатындарды қайта әлеуметтендiру және қайта оңалту Орталығы» жобасының басты бағыттары, мақсаттары мен мiндеттерi», «Тiркеуге алу, жеке куәлiк, жүргiзушi куәлiгiн қалпына келтiру және т.б.», «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандардың әлеуметтiк бейiмдеу мәселелерi», «Жұмыссыздыққа тiркелу. Өңгiмелесуден қалай өту керек?» тақырыбы бойынша 10 семинар өткiзiлдi, соның 2-уi облыстағы түзеу мекемелерiнде өттi. Сонымен бiрге, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және босатылатын тұлғалар үшiн «Сотталғандардың құқықтары мен мiндеттерi», «Жұмысқа орналасу. Өңгiмелесуден қалай өту керек?» атты брошюралар арналып шығарылған. Сонымен қатар, ағымдағы жылы облыс орталығында бас бостандығынан айыру орындарынан жазасын өтеп шыққан азаматтарға арналған «Қылмыстық жазасын өтеген адамдарды әлеуметтiк бейiмдеу және оңалту орталығы» (бұдан әрi-Орталық) коммуналдық мемлекеттiк мекемесi ашылды. Орталықтың мамандары аталған азаматтарға әлеуметтiк-құқықтық, психологиялық көмек көрсетуге, жұмысқа орналастыруға, кәсiптiк мамандық игеруге, қайта даярлаудан өтуге ықпал жасауда. 2017 жылдың 1 қаңтарына облыс бойынша жұмыспен қамту орталықтарына 324 адам жұмыссыз ретiнде тiркелдi, соның iшiнде 268 (82,7%) пробация қызметiнiң есебiндегiлер, ал 56 (17,3%) – жазасын өтеп шыққандар. Жұмыспен қамту бойынша 206 (63,6%) адам - тұрақты жұмысқа орналасса, 47 (14,5%) адам- қоғамдық жұмыстарға, 7 (2,1%) адам - кәсiптiк оқыту және қайта даярлау курстарында, 7 (2,1%) адам - әлеуметтiк жұмыс орындарына жолданды. «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасы аясында 5 (1,6%) адам несие алған (Арал ауданы- 3, Қармақшы-1, Сырдария-1 адам). Бiлiм беру жүйесiнде – жоғары сыныптар мен жоо-ларда ағылшын тiлiнде оқытуға кезең-кезеңмен көшу. Басты мақсаты – даярланатын кадрлардың бәсекелестiк қабiлетiн арттыру және бiлiм беру секторының экспорттық әлеуетiн көтеру. Облыста 79-қадам бойынша бекiтiлген iс-шара жоспарына сәйкес физика, химия, биология, информатика пәндерiн ағылшын тiлiнде оқытуды кезең-кезеңiмен iске асыруда оқушыларға ағылшын тiлiн еркiн меңгертудi қамтамасыз ету үшiн ағылшын тiлiн жетiк меңгерген пән мұғалiмдерiн даярлау жұмыстары жүргiзiлуде. Екi жақты қол қойылған меморандумға сәйкес (облыс әкiмдiгi мен «КАТЕУ» халықаралық қоры арасында) М.Мәметова атындағы гуманитарлық колледж базасында негiзгi мектептiң ағылшын тiлiн меңгерген бастауыш сынып мұғалiмдерiн және мектепке дейiнгi бiлiм беру ұйымдарының тәрбиешiлерiн даярлау iске асырылуда. 2016-2017 оқу жылынан бастап iске асырылатын облыстағы 41 мектеп-лицейдiң

(гимназиялардың) 5-11 сыныптарында аптасына 5 сағаттан беріліп, ағылшын тілін Назарбаев Зияткерлік мектептерінің және қазақ-түрік лицейлерінің методикасымен оқыту бойынша ЖОБА әзірленді. Сонымен бірге ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің біліктілігін арттыру бойынша шетелдік мамандар шақыртылып, пән мұғалімдерінің шет елден іс-тәжірибе алмасуы және волонтерлер шақырту жоспарлануда. Нәтижесінде 2019-2020 оқу жылында 46 мектеп-лицейдің (гимназияның) 11 сыныптарында, 2020-2021 оқу жылында 10-11 сыныптарда жаратылыстану бағытындағы бір пән ағылшын тілінде оқытылатын болады. Мәселен, Шымкент қаласындағы «ҚазТрансОйл» АҚ еңбеккері А.Ақбердиев Жалпыға ортақ еңбек қоғамы идеясын бұдан әрі ілгерілетудің маңыздылығына назар аударады. «Барлық құндылықтар, экономикалық және мәдени игіліктер адам еңбегі арқылы жасалады. Нағыз өнімді еңбек біздің әлеуметтік жаңғырту саясатымыздың негізі болуы тиіс. Еш жерде, ешбір елде бәріне бірдей және бірден қол жеткізу мүмкін емес. Еңбек етіп, өз әлеуетімізді туған Қазақстанымызда пайдалануымыз керек», – деп жазады автор [3].

Біздің пікірімізше, жоғарыда аталған іс-шаралардың барлығы адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге бағытталған, бірақ бұл іс шаралар түгелдей құқықтық мемлекетке тән қағидалардың орындалуын қамтиды деп айтқан дұрыс болмайды, себебі қоғамда болып жатқан барлық әкімшілік құқық бұзушылықтармен қылмыстық құқықбұзушылықтардың саны жылдан-жылға артып бара жатыр, әрбір құқық бұзушылық болғанда бір адамның немесе бірнеше адамның құқықтары бұзылатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл, өзгертулер мен қосымшалар, 2007 жылы 21 мамырда өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, 2011 ж.
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
3. «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі Ұлт жоспары – 100 нақты қадамды» қолдаған хаттар мен жеделхаттар <http://www.akorda.kz/kz/ev> 9 қыркүйек 2015

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ОБЪЕКТІЛЕРІ

Қаламов Ғазиз

*«Құқықтану» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш.52*

Бұл мақалада сауданың қазақ даласында даму ерекшеліктері мен сауда объектілері туралы айтылады.

Түйінді сөздер: сауда, меншік, саудагер, сатып алу-сату.

ОБЪЕКТЫ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Қаламов Ғазиз

*Магистрант специальности «Юриспруденция»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би 52*

В данной статье рассматриваются особенности торговых отношений в казахской степи и объекты торговли .

Ключевые слова: казахское общество, объекты, гражданско – правовые отношения, обычай, традиции.

OBJECTS OF TRADE RELATIONS THE KAZAKH SOCIETY

Kalamov Gaziz

*Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article discusses the features of trade relations in the Kazakh steppe and trade objects.

Keywords: Kazakh society, objects, civil - legal relations, customs and traditions.

Қазақ қоғамында сауда - саттық қатынастары айырбастан кейін дамыды. Дәстүрлі әдет құқығы бойынша мүліктің меншік иесі ғана сату керек болды. Дегенмен азаматтық айналымда кейбір жағдайларда мүлікті басқа адамның сатуына рұқсат беретін жағдайларда кездеседі. Ол ең жақын туыстары болса, сенімхат негізінде, бастықтың өкіміне сәйкес. [1]

Әйел адам тек ерінің рұқсатымен ғана сауда жасай алады. Ал рұқсатсыз сатылған зат қайтарылады. Бірақ жесір әйелге ерік берілген. «Вдовь у киргизов не возбраняется торговать» - деп көрсетеді. [1, 94 б] Сонымен қазақтардың әдет құқығында сатып алу - сату шартының толық құқықты субъектілері ретінде: от ағасы, енші алған ұлдар, енші алмаған, бірақ кәмелетке жеткен ер балалар және жесір әйелдер болса, ал шектеулі құқықпен сауда жасай алатындар: кәмелетке жетпегендер әкесінің рұқсатын алуы қажет және күйеуі бар әйел күйеуінің рұқсатымен ғана сауда жасай алатындығы белгілі болды.

Сауда жасаудың да өзіне тән талабы, рәсімі болғандығы белгілі. Соның ішінде бір-біріне ризалық білдіріп, қол алысудың өзі сатып алу – сату шартының жасалғандығын білдіреді. Сауда шартын жазбаша жасауды онша талап етпеген, қазақтарда ауызша келісімнің өзі жазбашадан кем түспеген, себебі қазақ бір ауыз сөзге, берілген сертке,

қабылдаған антқа, айтқан сөзге тұрған халық. Ол туралы: «Письменная форма при купле-продаже хотя и встречается изредко но обязательной, как корпус сделки не бывает» - деп көрсетеді. [2, 172 б.]

Сауда жасауда куәгерлерде қажет болмаған, дегенмен «если контрагенты не знают друг-друга, то бывают поручители,» - деп көрсетеді зерттеушілер. [1, 126 б.]

Сондай-ақ, екі жақтың саудасын келістіруші базарларда маклерлер болған. [2] Сауда шартынан туындайтын заңды қатынастарға тоқталсақ әдет құқығында ол жауапкершілік жүктеп, келіскен бағаны төлегенге дейін сатып алушы затты беруді талап ете алмайтын болды, ал сатушы мүлікті керек - жарағымен түгелдей беруге міндеттенеді. Сатылған заттың кемшілігі болмауға тиіс, ал егер болған болса ол туралы алдын - ала ескертілуге тиіс, ескертілмей сатылып, кемшіліктері кейін айқындалса онда саудаласқан зат қайтарылуы да мүмкін. Бұл ойымызды зерттеу еңбектерде қолдайды. Ол туралы: « если такие недостатки обнаруживаются впоследствии, то, по требованию покупателя, продажная цена может быть уменьшена, или сделка совершенно уничтожается», - деп [2, 109 б.] көрсетсе, мұндай заңның өзге де халықтардың заңдарына сәйкес қолданылатын әдіс-тәсілдерінің бар екендігін көреміз, яғни: «уменьшение покупкой цены, встречается в римском праве, почти во всех иностранных законодательствах и в обычаях русских крестьян» - деп көрсетеді. [3, 135 б.]

Сауданың бұзылатын жағдайы қазақтарда көбіне малмен байланысты жағдайларда бұзылады және шарттың бұзылуы 2-3 күннен аспауға тиісті болған. Әсіресе сауда-саттықта алдап сатуға, кем өлшеуге өте жауаптылықпен қараған. Ол туралы: «в случае же обвеса, обмана и обсчитывания, учинитель иного обязан дать присягу в свой невинности, но когда присяги той на срок не достовить, то должен удовлетворить в иск обиженного», - деп [4, 181 б.] көрсетеді. Ал сатылатын малды тандаған кезде сатушы жақ сатып алушыға түгелдей ерік беріп «алсаң өз еркің, алмасаң да өз еркің» деп малды түгел қарауға жағдай жасаса, онда кейін ол малдың кемшілігін даулау заңсыз болып есептелген. Ол туралы «и тем не менее покупатель нашел возможность купить животное, тогда весь риск падает на покупателя, и животное ни в каком случае не подлежит возврату», - деп [1, 128 б.] көрсеткенімен сауданы келістіруші маклер сатып алушыдан малға қоятын кінәсі болса сол бойда айтуын өтінген. Кейін тек көзге айқын көрінетін мал ақсақ, сарық болса, ертеңінен қалдырмай ескертуді талап еткен.

Ал бір зат қатарынан екі адамға сатылса, ол заттың пұлын бірінші төлеп, қол алысқан адам алады. Ал екінші адамға ақша ешбір айыпсыз қайтарылған. Ал сатылып қойған затты қайта басқа адамға сатса бірінші келісіп саудаласқан адам, талап етуге құқылы, ал сөзге тұрмаған саудагер айыбымен қайтарған. Себебі бірінші саудаласқан адамның саудасы заңды деп танылған «признается в силе первый договор, а вторая сделка может получить силу только в том случае, когда первый покупатель выразит согласие на уничтожение договора и получить обратно плату за вещь». [3, 151 б.]

Яғни кім бірінші бағасын төлеп, қол алысса сол затты алған болып есептелген және екі жақта бас тарта алмаған, егер тек сатушы сатып алушыдан белгілі бір суммаға затты қайтаруды келісіммен қайтармаса, яғни қазақ қоғамындағы әдет құқығында сатылған зат қайтарылмағандығын көреміз. [1] Міне осындай талаптарға негізделген сауда қатынастары қазақ даласында ежелден –ақ қалыптасып, көршілес елдермен сауда байланысы күшее түскен. Ол туралы: «уже в XVI веке русские караваны ходили вверх по Иртышу, а «бухарские» караваны направлялись через Киргизский край в Европейскую Россию», - деп көрсетеді. [5, 288 с.]

Қазақ даласына орыстардың енуі сауда байланысын күшейтті. Ол үшін 1764 жылдан бастап ақша бөлініп, Орынбор, Торғай шекараларында көпестер үшін мешіттер, керуен сарай салып, жағдай жасалды. Көпестердің керуендерінің қауіпсіздігін өкімет өз

бақылауына алып, оларды қорғау үшін қазақтарды жіберді. Петропавол қаласындағы сауда біршама жақсы жүріп, кеден бақылауын да ұйымдастырды, сауданы жақсарту үшін салықты жеңілдетті. 1831 ж. қазақтардан келетін тері, майға салық жеңілдесе, 1835 жылы қазақ даласына жіберілетін астық пен жер өңдейтін құралдарға жеңілдік берілді. [5]

Ал 1845 жылдан бастап көпестер қазақ даласына айырбас сарайларын салып, емін-еркін саудаға кірісті 1868 ж. реформадан кейін қазақ даласын төрт аймаққа бөлу саудада бүкіл салықтарды жойып, көпестерге көптеген мүмкіндік берді. Әкімшілік басқару реформасы дайындалып жатқан кездің бастап-ақ, қазақ даласын зерттеушілердің бірі В.Доменский «сауда өзіне өзі жол ашады, тек әкімшіліктің сәл жәрдемі керек», - деді. [6, 27с.] Ал «1867 – 1868 жж. реформаны дайындау комиссиясының құжаттарында қазақ даласының сауда ісін дамытуда аса қолайлы екені айтылып, мұнда біздің осы өлкемен және Орта Азиямен саудамыздағы ең маңызды бұйымдардың бірі - мануфактура өнімдерін, орыс саудагерлерінің өздеріне үлкен пайда келтіре отырып, малға айырбастауына немесе ақшаға сатуына мүмкіндігі бар» - деп атап көрсетеді. [7]

Міне осы тұста патша чиновниктерінің көпшілігі қазақтармен өзара тиімді сауда байланыстарын дамытуға жергілікті халық арасында орыстық бағытты күшейтудің және аймақта үкіметтің позициясын нығайтудың аса нәтижелі құралы ретінде қарады.

Осылайша қазақ даласына айырбас, жәрмеңкелік және тұрақты (отырықшы) сауда орындары ашылды. Айырбастаушылар өз тауарларымен қазақ даласын кезіп тауарын малға, жүнге, мал өнімдеріне айырбастап, оны Троицк, Орынбор, Орск, Петропавлск, Омск базарларына сатып, ол Ресейдің ішкі рыногіне жөнелтілді «Обороты этой торговли можно считать до миллиона рублей в год», - деп көрсетеді. [5]

Сауданың екінші, бір түрі жәрмеңкелерде фабрика өнімдерін мал өнімдеріне айырбастау еді. Осының ішінде Ақмола облысындағы үш жәрмеңкеге тек Ресей, Түркістан ғана емес Европадан көпестер келген. Ол туралы 1900 ж. Ақмола облысындағы Константиновск, Атбасарда-Петровск және Петропавл уезіндегі Тайшыкөл жәрмеңкелеріндегі сатылған тауарлар туралы мынадай деректер бар: яғни қазақ даласынан мал және мал өнімдері жүн, ет, малдың қорытылған майы, тері сатылса ал Ресейден келген көпестер мауфактура, фабрикаларда тоқылған маталар, кілемдер, металдан жасалған құрал саймандар қазақ даласына аса қажет болды.

Міне дала төсіндегі барлық сауда рыногын өз қолдарына жинақтаған Ресей өкіметі шет аудандармен ашықтан-ашық тонаушылық сипаттағы айырбас немесе сауда жүргізді. Далалық аудандарда көптеп жәрмеңкелер ашылып, онда өз ережелерін бекітті. Торғай облысының Орта Азиямен байланыс орнатуға қолайлы жеріне орналасқан Ырғыз бекінісінің ірге тасы 1845-жылы қаланып, 1869-ж. Ырғыз уездік қала статусын алды. Осы мерзімнен бастап Ырғыз бекінісі 1 мыңға жуық тұрғыны бар уездік қала сапытына көшіп, негізінен қазақтар, татарлар, башқұрттар қоныстанып, олар қала халқының 87% құрады. Қала халқының 33% әскерилер мен саудагерлер болды. [7] 1870-ж. 12 (19) қарашада Ресей ішкі істер министрі генерал-адъютант Тамашев Ырғыз (бұрынғы Орал) бекінісі жанында ашылған жәрмеңкенің жұмыс ережесін бекітті. Соның бірі 1870 жылы 12 (19) қарашада Ресей ішкі істер министрі генерал-адъютант Тамашев Ырғыз (бұрынғы Орал) бекінісі жанында ашылған жәрмеңкенің жұмыс ережесін бекітті. Бұл ереже жәрмеңкенің ашылу мақсаты мен жәрмеңкеге келген саудагер көпестердің және сатып алушылардың негізгі құқықтары былайша көрініс тапты:

Ырғыз жәрмеңкесінің ережесі бойынша саудагерлер мен сатып алушылардың азаматтық және еңбек құқықтарының сақталуы

1. Торғай облысының қазақтарының өз қарамағындағы малдарын өткізу және өздеріне қажетті нәрсенің бәрімен қамтамасыз етуіне қолайлы жағдай жасау, үшін

және қазақтардың малдарын орыс саудагерлерінің сатып алуын жеңілдету үшін Торғай облысында екі жәрмеңке тағайындалады: біріншісі Елек уезінің Ақтөбе бекінісінде, екіншісі Ырғыз уезінің Ырғыз (бұрынғы Орал) бекінісінде.

2. Бұл жәрмеңкелердің өткізілетін мерзімдері: Ақтөбе жәрмеңкесі үшін 15-шілдеден 15-тамызға дейін, Ырғыз жәрмеңкесі үшін 10-қыркүйектен 10-қазанға дейін.

3. Басқа қалалардан келетін көпестердің қауіпсіздігі мен қоғамдық тәртіпті сақтау үшін уезд бастығының жарлығымен жергілікті бекініс горнизонынан шынайы қажеттілікке сәйкес команда тағайындалады.

4. Жәрмеңкедегі қоғамдық тәртіп пен тұрақтылықты сақтау ісін қадағалау жәрмеңкелердің ерекше комитетіне жүктеледі. Бұл комитет құрамында: уезд бастығы немесе оның көмекшісі, одан басқа 4 мүше: қазақтардың өздері қалағанша 2 ордалық ақсақал және жәрмеңкеге келген орыс саудагерлері арасынан сайланған екі адам болады. Осы көрсетілген комитеттердің әрқайсысының жанында жәрмеңкеге айдап әкелінген малдарды қарап, тексеріп отыратын ветеринарлық дәрігер болады. Сонымен бірге комитет қарамағында түрлі қажеттіліктер үшін қазақтарда тағайындалады.

5. Сонымен бірге жәрмеңке комитетіне мынадай міндеттер жүктеледі: а) жәрмеңкеге келген саудагерлерді ұрлық пен тонаудан қорғау, б) жәрмеңкеге келушілерді қажетті жазбаша құжаттарсыз келуден сақтандырып, алдын – ала тексеру, в) әртүрлі бақытсыздықтардан сақтандырудың полициялық шараларын алу, г) сауда уставының XI томдық 2857 статьясына сәйкес қазақтар және орыс саудагерлерінің арасында болған барлық істерді ауызша сот арқылы талдап, кінәлілерге айып тағу, арызданушылардың талабын тез арада шешу. Егер арызданушылар қабылданған шешімге риза болмаса, онда олар 1868 жылы 21-қазанда бекітілген Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы уақытша Ереженің 124, 135 және 142- статьяларына сәйкес өз шағымдарын қанағаттандыру туралы уездік сотқа шағымдануына болады немесе қазақтардың халықтық дәстүріне сай шешулеріне болады.

6. Жәрмеңкеге келген саудагерлердің паспорттары болуы шарт және олар келген бойда паспорттарын комитетке көрсетіп, олардың келгендігі туралы мәліметтердің барлығы арнаулы тіркелу кітабына жазылып, келгендердің қайта кеткендеріне дейін сақталады.

7. Комитет паспорттарын көрсеткен саудагерлерге орын тағайындайды.

8. Жәрмеңке алаңында әкелінген товарлар қойылатын номерленген орындар саны 200-ден артық болмауға тиіс.

9. Әрбір орын 3 шаршы сажень болуы шарт.

10. Жәрмеңке жинағының пайдасына мануфактура және тері - терсек сататын саудагерлерден әрбір орын үшін 2 рубль төлем алынды.

11. Жәрмеңкедегі сауда орындары саудагерлердің өзара таласын тудырмау үшін әр жәрмеңкеде барлық саудагерлердің қатысуымен жеребе тарту арқылы бөлінеді.

12. Бір орынды екі қожайын ала алмайды.

13. Сүт тағамдарын сататын саудагерлер ерекше қатарда орналасады, олар әрбір шаршы сажень күміспен 50 тиын төлейді.

14. Сүт тағамдары қатарынан қызыл қатарға ауысып орналасқысы келгендер, онда жеребе бойынша бөлінген әрбір орынға 2 рубль төлеуге міндетті.

15. Көрсетілген алым-салықтар әр жәрмеңкеде бөлек төленеді.

16. Орындарды бөлуге жеребе жәрмеңкенің бірінші күні бір-ақ рет төленеді.

17. Жеребе арқылы ие болған сауда орындарында саудагерлер сауданы арба үстінде, шатырда, балағанда, киіз үйлерде, жылжымалы және тұрақты лавкаларда жасай алады.

18. Егер ағаштан жылжымалы немесе кірпіштен тұрақты лавкалар салғысы келген саудагерлер болса, онда оларға жеребе арқылы бөлінген орындарға өз лавкаларын салуға рұқсат етіледі.

19. Лавка салуға жеребе тартқан саудагер қатарына 3-тен артық емес лавка салуға ғана құқылы.

20. Жылжымалы немесе тұрақты лавканың қожайыны жәрмеңке аяқталған соң келесі жәрмеңке үшін акциздік төлем жасауға міндетті. Егер бұл шарт орындалмаса, онда жәрмеңке комитеті оның орнын жеребе тарту арқылы басқа саудагерге беруге құқылы. [7] Осындай жәрмеңкелер Семей облысы Ботов (Қоянды) жәрмеңкесі Қарқаралы уезінде орналасқан жылдық сауда айналымы туралы: «в 1900 до 1.644 тыс. рублей из них произведени степи образовалось на 955 тыс руб., остальная же сумма приходилась на фабрично-заводская изделия Чарская (в Семипалатинском уезде) с оборотом 310 тыс руб., Покровская (в Баян-Ауль) - на 210 тыс руб., Ивановская (в Песчанном) – на 134 тыс руб., и др » - деп көрсетеді. [5, 290 б.] Жәрмеңкелерден пайданың көптігін сезген патша өкіметі оны жыл санап көбейтіп, оның үстіне қазақ даласына ішкерілей енуді көздеген саясатта ұстады. Сондықтан өзінің әрі экономикалық, әрі саяси билік ету аймағын кеңейту мақсатында тауар сатудан жылдық табыстары мыңдаған рубльге шығатын жәрмеңкелер саны жыл санап өсе түсті. Солардың ішінде: «В Тургайской области значительные ярмарки находятся: в Актюбинске на 326 т.р., две в Кустанае – на 614 т.р., в Тургае – 186 т.р. и две в Иргизе – на 296 т.р.». [5,290 б.] Бұл жәрмеңкелерде негізінен мал өнімдерінен басқа, астық өнімдері сондай-ақ «азиядан» келетін Бухара, Ташкент кілемдері, жібек шапан, маталар мен кептірілген жемістер әкелінген. Ал көшпелі қазақ халқы үшін ең қажеттісі ол – мануфактурадан шығарылған өнімдер мен үй шаруашылығына керекті бұйымдар - самаурын, леген, қалақ, өзге де темір бұйымдармен, айыр- күрек, кетпен сияқты шаруашылық құралдарын сатып алған.

Ресей империясы көпестердің қауіпсіздігін сақтау үшін және қоғамдық тәртіпті қорғау үшін жәрмеңкелер кезінде оларды қорғайтын әскерлері жіберіп тұрды. Ал жергілікті чиновниктердің көпшілігі отарлаушы саудагерлердің алдамшылығынан және алаяқтығынан қарапайым халықтың мүддесін қорғамақ түгел, өздері приказчиктер мен агенттердің көмегі арқылы сауда-саттық пен айналысты.

Сонымен сауда қазақ даласында отарлық сипат алды. Мұнда Ресейдің ең төменгі сорттағы, яғни өзінің ішкі аймағындағы жәрмеңкелердің бәрінде болып шыққан және мүлде өтпеген өнеркәсіп бұйымдары әкелінді. [8] Бұл бұйымдардың жергілікті халыққа өте ауыр шарттармен жоғары бағаға сатылуы да сауда саясатының отарлық сипатын анықтады. Көпестер қазақтармен арада жүрген саудадан түскен мол пайда есебінен байып алды. Ол дала халқының сауда ісіндегі тәжірибесінің аздығын, өз құқықтарын дұрыс түсіне алмауын пайдаланды.

Сауданың отарлық сипаты орыс көпестері сатқан бұйымдардың бағасының жаппай өсіріліп, керісінше жергілікті халықтың малы мен шаруашылық өнімдерінің бағасы жасанды түрде төмен есептелгені байқалды. Дегенмен қазақтар сауда жасауға үйрене бастады. Қазақ өлкесі малға бай, бірақ өнеркәсіп бұйымдары жоқ ірі тұтыну рыногіне айналды. Сондықтан қазақ өлкесі патша үкіметінің метрополия ретінде мал шаруашылығы өнімдерін өндіретін шикізат көзіне айналдыру мақсаты толығымен, ойдағыдай іске асты.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Гродеков Н.И. Киргизы и Каракиргизы Сыр - Даринской области, Ташкент, 1899, Т.1, 198 с
2. Мякутин А.И. Юридический быт киргизов, I Вещное право. II Обязательственное право. Оренбург, 1910 (на обложке 1911)Труды Оренбургской ученой архивной комиссий, Вып XXV.Б.т. Б.ц.
3. Пахмань С.В. Обычное гражданское право в России. «Юридические очерки». Том 1-ый. С.-Петербург. 1877г.
4. Ковалевский М. Современный обычай и древний закон. Том первый. Москва. 1886г.
5. Россия полное географическое описание нашего отечества. Настольная дорожная книга для русских людей под редакцией В.Б.Семенова, том 18. Киргизский край. С-Петербург. издание А.Ф.Девряна, 1903 г.
6. Доменский В. Об устройстве Киргизской степи. СББ, 1865. 167с.
7. ҚР ОМА 25 қор, 1 т., 486-іс, 2 п., узаконений о киргизских степных областях. Оренбург. 1898. 249 б.
8. Добросмыслов А.Е. Торговля в Тургайской области. – Оренбург. 1898. – 134 с.

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІК ОБЪЕКТІЛЕРІН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қаламов Ғазиз

*«Құқықтану» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш.52*

Мақалада меншік объектісі ретінде мемлекеттік меншікті басқару ісіндегі өзекті мәселелер қарастырылған.

Түйінді сөздер: мемлекеттік меншік, басқару, объект.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБЪЕКТАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Қаламов Ғазиз

*Магистрант специальности «Юриспруденция»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би 52*

Данная статья рассматривает актуальные проблемы управления объектов государственного имущества.

Ключевые слова: управление, объект, государственное имущество.

MANAGEMENT PROBLEMS STATE PROPERTY

Kalamov Gaziz

*Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article examines current problems of management of objects of state property.

Keywords: control, object state property.

Бүгінгі таңда өзектілігі жағынан алдыңғы қатарлы мәселелердің біріне айналып отырған меншік нысандарына байланысты туындайтын мәселелер. Атап айтқанда меншіктің негізгі нысандарының бірі – мемлекеттік меншік. Осы мемлекеттік меншіктің қандай да болсын объектілерін басқару тиімділігін арттыру нарық заманында қажетті шарт болып табылады. Мұндай мәселелермен айналысатын Қазақстандағы бірден бір орган Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігінің Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (бұрын Департамент деп аталған болатын). Ол Қазақстан Республикасы Үкіметінің қолдауымен «Мемлекеттік меншікті басқарудың тиімділігін арттыру туралы» қаулы қабылдады. Сол қаулыға сәйкес мемлекеттік меншікті басқарудың тиімділігін қамтамасыз ету жөнінде жұмыс басталғанымен, ол тиісті түрде жүргізілген жоқ. Бұл арада салалық министрліктер мен ведомствалардың Қазақстан Республикасы Үкіметінің жоғарыда айтылған қаулысын орындауға тиісті жауапкершілікпен қарамағанына, нақтылап айтсақ, жауапсыздық көрсеткеніне назар аударған жөн. Ол жөнінде Комитет өкілдері есеп беру кездеріне нақты фактілермен атап көрсеткен. Дәл қазіргі уақытта осы мәселелерді реттеу, қадағалау мақсатында Қаржы министрлігі мен Әділет министрлігі алдында мемлекеттік мүлікті иелену, пайдалану және билік ету жөніндегі қатынастарды реттейтін «Мемлекеттік мүлік туралы»

Қазақстан Республикасы заңнамаларын жетілдіру мақсатында бірқатар жұмыстар атқарылуда.

Осыған орай мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендіру саласындағы заңдарды жетілдіру мақсатында мемлекеттік активтерді иелену, пайдалану және билік ету жөніндегі заңдарды реттейтін «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының нормативтік актілері одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Онда қазіргі уақытта орын алған мәселелер туралы және олардың шешу жолдарын қарастыру жөнінде пікір, ұсыныстар білдірген. Осыған орай туындаған бірқатар мәселелер тізбесін ұсынуды жөн көріп отырмыз, оларды атап айтатын болсақ:

Мемлекеттік мүлікті тиімді басқаруды қамтамасыз ету саласындағы негізгі мәселелерге мыналар жатады:

- мемлекеттік меншіктің объектілерін үлгілер бойынша оларды басқарудың мақсаттарына, міндеттеріне және механизмдеріне байланысты жіктелімнің жеткіліксіз болуы;

- мемлекеттік меншік объектілерінің әртүрлі үлгілері жөнінде, оның ішінде жекелеген экономиканың стратегиялық жағынан маңызды салаларында жұмыс істейтін Республика үшін аса маңызды ұйымдар («Ұлттық компаниялар») бойынша шешімдері қабылдаудың дәл рәсімдерінің болмауы.

Мемлекеттік мүліктің есепке алуда қазіргі бар мәселелер:

- мемлекеттік мүліктің әр түрлерін есепке алуды әртүрлі министрліктер мен ведомстволар жүзеге асырады (Қаржы министрлігі, Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі, Әділет министрлігі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және т.б.), мемлекеттік мүлікті есепке алудың сәйкестендірілген жүйесі жоқ;

- мемлекеттік органның және өзге де ұйымдардың мемлекеттік мүлікті есепке алудың анықтығы мен дәлдігіне жауапкершілік айқындалмаған;

- мемлекеттік мүліктің жай-күйі туралы толық құнды мемлекеттік статистикалық есептік жоқ;

- мемлекеттік меншікте тұрған мемлекеттік мүлікті есепке алу жүйесінің әдіснамасы анық емес;

- мемлекеттік пайдасына заңды тұлғалардың өндіріп алынған, сондай-ақ өндіріп алу сатысында тұрған мүліктерді есепке алу жоқтың қасы.

Осы мәселелерді талдай отырып, мемлекеттік меншікті басқарудың тиімділігін арттыру және жекешелендіру ісін тұрақты бақылауға алу істерін маңызды жұмыстары қатарына енгізуге болады. Ондағы мақсат – қандай меншік болса да оны тиімді пайдалануды қамтамасыз ету. Міне, зерттеу объектісі ретінде мемлекеттік меншік қатынасы тұрғысынан туындайтын мәселелер қатары осындай. Өркениетті ел қатарына дамып келе жатырған Қазақстан үшін бұл ең елеулі проблемалар қатарында деп ойлаймыз. Яғни, бірқатар зерттеулер барысында маңызды мәселелер деп ұсынылған – жерді реформалау, тұрғын үй алу үшін қажетті ипотекалық несие алу, сонымен қатар мемлекеттік мүліктерді тиімді пайдалану мен жүзеге асыру істерін бүгінгі күнгі көкейкесті мәселелер деп айтуға әбден болады. Демек, бұл қарастырылған проблемалар халық арасында жиі кездесетін жағдайлар бойынша туындап отыр, сондықтан олар еліміздегі әр азаматты алаңдатары сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, А-2015
2. Ғ.А.Жайлин. ҚР Азаматтық құқығы (ж.б). А-2014

**ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ БОЛДЫРМАУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚАРАСТЫРЫЛУДА**

Қуатова Айгуль Акимовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Орынбасар Сұнгат

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Экологиялық қауіпсіздік ол – халық қауіпсіздігінің маңызды бір бөлігі. Экологиялық қауіпсіздік бағытында мемлекеттік саясаттың мақсаты, ол – табиғи жүйені қолданудың қорғалуы.

**ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ
РАССМАТРИВАЮТСЯ**

Қуатова Айгуль Акимовна

Старший преподаватель, магистр юридических наук Казахско-Русского Международного университета

Орынбасар Сұнгат

Студент Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтекеби, 52;

Экологическая безопасность – это важная часть безопасности населения. В направлении экологической безопасности целью государственной политики, он – естественный применения системы защиты.

ENVIRONMENTAL SECURITY IN TODAY CONSIDERED

Kuatova Aigul Akimovna

Senior lecturer, Master of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university

Orynbasar Sungat

Student of Kazakh-Russian International university

Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

Environmental security - an important part of public safety. The environmental safety of the direction of public policy objective, it is - a natural application of the protection system

Қазақстан үшін экологиялық қауіпсіздік мәселелері мен жағдайлары бүгінгі таңда маңызды орын алып тұр. Мемлекетіміздің тәуелсіздігімен бірге жаңа экологиялық қауіпсіздік жүйелерін басқару да бой көтеріп келеді. Дұрыс басқару қоршаған ортаны қорғаудың мемлекеттік саясатын уағыздап, табиғи ресурстарды рационалды пайдалану үшін өте қажет. Өкінішке орай Қазақстанда көптеген жылдар бойы өндірісте табиғи шикізаттарды өндіргенде, қоршаған ортаға зиянды қалдықтарды шығару көп мөлшерде болды.

Елімізде экологиялық қауіпсіздікті және тұрақты экономикалық дамуымызды қамтамасыз ету мақсатымен, 2003 жылдың 3 желтоқсанында Президенттің Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған Экологиялық қауіпсіздік

концепциясы жарияланды. Бұл концепция қабылдағаннан бастап көптеген маңызды өзгерістер болып жатыр. Қоршаған ортаны қорғау заңдылықтар негізі құрылды. Бірқатар халықаралық келісімдерге қол қойылды. Қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесі құрылды. Концепция қоршаған ортаны қорғау мониторингінің біркелкі жүйесімен іске асыруды ұсынады.

Экологиялық қауіпсіздік ол – халық қауіпсіздігінің маңызды бір бөлігі. Экологиялық қауіпсіздік бағытында мемлекеттік саясаттың мақсаты, ол – табиғи жүйені қолданудың қорғалуы. Адам өміріндегі ең маңызды жағдайларды ескере отырып, табиғатқа зиян тигізбеу. Өндірісті дамытумен қатар ғылыми-техникалық зерттеулерді күшейту. Экологиялық қатерді болғызбау үшін халық шаруашылығын, өндірісті байланыстыра отырып, экологиялық-экономикалық талдаудың әдістерін пайдаланып, қоршаған ортаға шығарылатын ластағыштар деңгейін салааралық модель арқылы талдап көрсету қажет-ақ. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін технологиясы бар мемлекеттің келешегі зор. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев 2006 жылғы Жолдауында халықаралық стандарттарға сәйкес қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөнінде тоқтала келіп былай деді: «2006 жылы біздің экологиялық заңнамаларымызды халықаралық озық актілермен үйлестіруге, жаңа стандарттарға көшуге, мемлекеттік бақылау жүйесін жетілдіруге бағытталған Экология кодексі қабылдануға тиіс» [1]. Сол себепті 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі бекітілді. [2] Қазіргі уақытта көптеген ғылыми еңбектердің ішінде экономика және экология мәселелері, экологиялық қауіпсіздік туралы теориялық ізденістердің ішінде отандық ғалым М.С.Тонкопийдің «Экономика и экология» еңбегін атап өтуге болады. [3]

Экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделері мен жеке тұлға құқығының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қатерлерден қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Экологиялық қауіпсіздіктің негізгі міндеттері:

-климаттың өзгеруі мен Жердің озон қабатының бұзылуына душар ететін антропогендік әсерді азайту;

-биоәртүрлілікті сақтау және жердің шөлейттенуі мен тозуының алдын алу;

-экологиялық апат аймақтарын, әскери-ғарыш полигондары мен сынақ кешендерін оңалту;

-Каспий теңізі қайраңының ластануының алдын алу;

-су ресурстарының тозуының және ластануының алдын алу;

-табиғи ластануларды, әуе бассейнінің ластануын, радиоактивті, бактериологиялық және химиялық, оның ішінде трансшекаралық ластануларды жою және олардың алдын алу;

-өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың жинақталу көлемдерін қысқарту;

-табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу.

Қойылған міндеттерді шешу үшін:

-Қазақстан Республикасының заңдарын, табиғат пайдаланудың, мемлекеттік экологиялық бақылаудың және экологиялық мониторингтің экономикалық тетіктерін жетілдіру және жүйеге келтіру;

-табиғат пайдаланудың және экологиялық сараптаманың рұқсат ету жүйесін оңтайландыру;

-қоршаған ортаны қорғау, экологиялық статистика, экологиялық білім беру, экологиялық үгіт-насихат және жұртшылықтың қатысуы саласындағы ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамыту;

-халықаралық ынтымақтастықты кеңейту жолымен қол жеткізіледі.

Мемлекеттің экологиялық қауіпсіз дамуы мынадай қағидаттарға негізделеді:

-табиғи ресурстарды пайдаланудың экологиялық мүмкіншіліктерін айқындайтын және қоршаған ортаны сапалы теңгермелі басқаруды қамтамасыз ететін шектеулердің, нормативтердің және шаруашылық әрі өзге де қызмет жүргізу ережелерінің ғылыми-негізделген кешенін енгізу жолымен мемлекеттің тұрақты дамуы үшін барлық қоғамдық қатынастарды реттеуге экожүйелік тәсіл;

-экологиялық қауіпсіздіктің өңірлік және жергілікті міндеттерінің экологиялық қатерлердің алдын алудың жаһандық және ұлттық мақсаттарына бағыныштылығы;

-қоршаған орта мен адамның денсаулығына келтірілген залалды өтеудің міндеттілігі (табиғат пайдаланушылар мен ластаушылар төлейді);

-өндірістік күштерді дамыту мен орналастырудың экологиялық-экономикалық теңгермелігі (экологиялық сыйымдылық пен аумақтық жоспарлау қағидаттары);

-шаруашылық және өзге де қызметінің қоршаған ортаға әсерін одан кейінгі экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалармен бағалаудың міндеттілігі;

-халықтың экологиялық ақпаратқа қолжетімділігін қамтамасыз ету және оның экологиялық проблемаларды шешуге қатысуы;

-халықаралық ынтымақтастықтағы әріптестік және халықаралық құқық нормаларын сақтау және т.б.

Жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінің адамзат өркениетінің даму жолында ұзақ әрі күрделі тарихы бар. Қауіпсіздіктің өзі бірнеше салаларды қамтитын кешенді ұғым. Жалпы қабылданған тұжырым бойынша, қауіпсіздік — белгілі бір нысанның сыртқы және ішкі қатер әсерінен қорғана білу ахуалы. Ал ол қатер бірнеше сипатта болуы мүмкін. Солардың бірі экологиялық сипаттағы қатер. Елбасымыздың тікелей қолдауымен бұл бағыттағы проблемаларды шешуге аса көңіл бөлінуде. Соның арқасында Қазақстандағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларының бірқатар тетіктері қалыптастырылды. Қазақстан мемлекеті бірнеше халықаралық шарттар мен келісімдерге қол қойған, экологиялық проблемаларды шешудің халықаралық деңгейдегі ұсыныстарына ие субъекті. Мемлекеттің экологиялық қатынастарды реттеуге қабілеттілік таныта алатын құқықтық қоры белгілі деңгейде қалыптасқан. Әсіресе, солардың ішінде «Қоршаған ортаны қорғау туралы», «Ұлттық қауіпсіздік туралы», «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы» және басқа да бірқатар заңдардың мәні зор. Қоршаған ортаның қауіпсіздігі — ол тиісті ортаның антропогендік және басқа да факторлардың қатерлі әсерінен қорғалуының жай-күйі. Демек, қоршаған ортаны қорғау динамиканы құраса, ал экологиялық қауіпсіздік — табиғатты тиімді, кешенді пайдалану және қоршаған ортаны тиісті деңгейде қорғалу нәтижесін құрайды. Дұрыс нәтижеге жету немесе адам баласының талабын қанағаттандыратын қауіпсіздік көрсеткішінің сақталуы, осы бағыттағы заң нормаларының тиімді болуы мен тікелей байланысты. Адамзат өркениеті дамуының бүкіл тарихы көрсетіп отырғандай кез келген мемлекеттің қатардағы адамдарының әл-ауқаты, ең алдымен оларды қоршаған табиғи ортаның қауіпсіздік дәрежесіне байланысты екендігін анық көрсетіп отыр. Кей уақыттарда экологиялық ахуалды жақсарту үшін атқарылатын шаралардың басымдықтарын, шарттарын, негіздерін, ерекшеліктерін, принциптерін, стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді белгілеп береді. Осының аясында бірқатар құқықтық шаралар іске асырылады. Дегенмен де аталған тұжырымдамада көрсетілген бірқатар құқықтық шаралар іске асырылмай қалады олар:

1. Қоршаған ортаны қорғауды және табиғат пайдалануды басқару жүйесінің тиімді шешілмеуі. Дәлірек айтқанда, қоршаған ортаны қорғау органдарының жергілікті атқару немесе басқа да органдардан тәуелсіздік мәселесі шешілмейінше, бұл бағыттағы қандай да бір өзгеріс өз нәтижесін бермейді. Жергілікті және орталық атқару органдары үшін экологиялық мүддеден экономикалық мүдде басымдығы жоғары болып отыр. Бұған біздің заңдарымыз да мүмкіндік береді. Заң ешқашанда өздігінен жүзеге аспайды. Заңның орындалуы оны талап етуші субъектінің әрекетіне байланысты. Сондықтан қоршаған ортаны

қорғаудың құқықтық негіздерінің тиісті қоғамдық қатынастар мазмұнына сай орындалуы, оған күштеуші негіз болатын мемлекеттік басқару органдарының, сәйкестілік жүйесінің қалыптасуына тікелей байланысты. Бұл мәселелерді оңтайлы шешудің тиімді ұсыныстары мен теориялық қағидалары профессор Д. Байделдиновтың еңбегінде («Правовой механизм государственного управления в области экологии») өте жан-жақты тұжырымдалған. [6]

2. Реттеуші экологиялық заңдар мен тиісті қоғамдық қатынастар мазмұнының, сәйкессіздігінің нәтижесінде құқық нормаларының декларациялық сипаталуы қандай да бір қоғамды заңға негіздеп құру, дамыту мүмкін емес. Керісінше заң қоғам ерекшелігіне негізделіп, оның дамуына ықпал жасап отыруы қажет. Бұл жерде сапа көрсеткіші тиісті қоғамдық қатынастардың реттелу нәтижесімен бейнеленеді. Заңның тиісті қатынастар ерекшелігімен үндесуі ғана тиімді нәтижеге қол жеткізетіндігі ғалымдар тарапынан нақты тұжырымдалған. [4]

Әрқашанда тиімді заңдар болуы үшін, ол заң тиісті қоғамдық қатынастардың ерекшеліктеріне сай мазмұнда болуы қажет. Сонда ғана құқықтық реттеу өз нәтижесін береді, заңдар тиісті заңдық күшке ие болады.

3. Экологиялық қауіпсіздік — қоршаған ортаны қорғау туралы заңдардың оң нәтижесі. Бұл нәтижеге қол жеткізуде экологиялық жауапкершілік институтының алар орны ерекше.

Біздің құқықтық жүйеде экологиялық жауапкершіліктің көптеген жетілмеген теориялық және практикалық мәселелері көп. Тиісті жауапкершілік көрсетілген нормативтік актілердің өзі бағытталған құқық бұзушылардың мазмұнымен мүлдем сәйкессіз. Әкімшілік жауапкершілік санкциялары өте жұмсақ тұрғыда қарастырылған. Материалдық жауапкершіліктің тетіктері жетілдірілмеген. Мұндай құқықтық база елдің экологиялық қауіпсіздігі мәселелерін шеше алмайды.

Жауапкершілік нормалары басқа нормалардың іс жүзіндегі орындалу мүмкіндігінің негізгі тетігі. Экологиялық заңдарды бұзудың салдарынан келтірілген материалдық жауапкершілікті өтеудің басқа да заң бұзушылықтан келтірілген материалдық жауапкершіліктен өзіндік ерекшелігі бар. Аталмыш бағытта да соңғы кездері нәтижелі табыстарға жеткен теориялық зерттеулер бар. [5] Елдің экологиялық қауіпсіздігі, азаматтардың бұл құқықтарының сақталуы -өркениеттіліктің ажырамас белгісі. Осыған орай жауапкершілік институтын жетілдіру туралы бірнеше ғылыми еңбектер жазылып, маңызды тұжырымдар жасалған. Осы тұжырымдарды іс жүзіне асыру, заң шығару барысында оны пайдалану, яғни жоғарыда көрсетілген үш мәселенің құқықтық тұрғыдағы міндеттерін шешу экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің оң жетістіктері болар еді.

Бүгінгі таңда экономика мен энергетиканы дамыта отырып, экологиялық қауіпсіздікті назардан тыс қалдырмау қажет. Бұл осы күнгі жаһандық күрделі проблема. Қазіргі заманғы ғаламдық үдеріс жағдайындағы энерго-экологиялық мәселелерді шешу жолдары қазақ елі Президентінің ғаламдық энерго-экологиялық стратегиясында көрініс тапқан. Экологиялық және энергетикалық қауіпсіздік мәселелері — бүгінгі таңдағы ең ауқымды әрі маңыздылығы өте жоғары, кезек күттірмейтін жаһандық күрделі проблемаға айналып отыр. Энергетикалық және экологиялық қауіпсіз әлемді қалыптастыру мәселелерінен қазақ елі шет қалмақ емес. Мемлекет басшысының бастамасымен ХХІ ғасырдағы тұрақты дамудың ғаламдық энерго-экологиялық стратегиясы әзірленді. Экология, экономика және энергетика. Әлем елдері алдағы уақытта осы үш бағыттың тепе-теңдігін қамтамасыз етуі керек. Яғни, тек энергияны теңгерімді пайдаланудың бірлескен жолын даярлағанда ғана әлемдік қауымдастық жаһандық экологиялық қауіпсіздіктің негізін құра алады. Ғаламдық энерго-экологиялық стратегияда осы мәселе айқындалған. Ең бастысы — экономика мен энергетиканы дамыта отырып, экологиялық қауіпсіздікті қалыс қалдырмау қажет.

Оған анық дәлел ретінде Еуропа мен Азияны байланыстыратын трансконтинентальды магистральдар қиылысында орналасқан Қазақ елі халықаралық көрмені өткізу

жауапкершілігін мойнына ала отырып, әлем назарын ғаламдық қуат көздерінің таусылу мәселесіне аударуға және баламалы энергетиканың дамуына дәнекер болатынына сенім білдірген Президент «ЭКСПО — 2017» көрмесіне «Болашақ энергиясы» деген тақырып ұсынды. Себебі, дәстүрлі қуат тасымалдаушылардың шектеулі мүмкіндігі мен олардан туатын экологиялық дағдарыс қазірдің өзінде дүниежүзіне үлкен қауіп төндіріп тұр. Қуат тапшылығынан құтылудың алғышарты ретінде Қазақстан Еуропа мен Азия арасында «Жасыл көпір» құру бастамасын көтерді. Бұл идея ақиқатқа айналса, Батыс пен Шығыстың күші бірігіп, ғылыми зерттеу жұмыстарының ортақ нәтижелеріне қол жеткізіледі.

Соңғы уақытта күн энергетикасы — 28,1, жел энергетикасы — 48, геожылу энергетикасы — 7,5, дәстүрлі энергетика — 2,2 пайызға өсті. Алайда бұған мән беріп жатқандардың қарасы соншалықты көп емес. Осы орайда Қазақстанның өзгелерге үлгі боларлық әрекеттерге қадам жасап жатқанын айта кеткеніміз жөн. Баламалы энергетиканы адам игілігіне жаратуды көздеген Қазақстан 2015 жылға қарай тұтынылатын жалпы электр қуатының 1 пайызын жаңартылған қуат көздерінен алуды жоспарлап қойды. Ал 2050 жылға қарай біздің ел көмірқышқыл газының ауаға таралу көлемін 25 пайызға азайтпақшы. Бұл үшін жаңа технологиялар мен жаңартылған энергия көздері қолданысқа енгізіледі деп күтілуде. Қазір жоғарыдағы мақсатқа жету үшін Назарбаев университетінде құрылған энергетикалық зерттеулер орталығы ізденіс үстінде. Бұл әрине болашаққа деген үлкен қадам. Әрбір жасаған қадамымыз ең бірінші қоршаған табиғатқа жат әсерін тигізбеуі тиіс. Бұл ұлан-байтақ жер анамызда өмір кешіп жатқан адамдарға қойылатын негізгі талап!. Сондықтан экологиялық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету қазіргі инновациялық елдердің негізгі мақсаты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылғы 1 наурыздағы «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Жолдауы. — Астана, 2006.
2. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экологиялық кодексі // «Параграф» мәліметтер жүйесі, 2013.
3. Тонкопий М.С. Экология и экономика природопользования. — Алматы: Экономика, 2003. — 592 с.
4. Мухитдинов Н.Б. Проблемы совершенствования природо-охранного законодательства и правотворческий процесс. — Алматы, 1997.
5. Әбдірайымов Б. Экологиялық зиян: сипаттамасы, денсаулыққа әсері, сот арқылы өтелуі. — Алматы, 2001.
6. Байдельдинов Д. Правовой механизм государственного управления в области экологии. — Алматы, 1998.

ПАЙДАКҮНЕМДІК-ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ҮШІН

Мусин Арай Кайратович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада теориялық аспектілері алдын алу пайдакүнемдік-зорлық-зомбылық қылмыс және алдын алу бойынша шаралар көшедегі зорлық-зомбылық.

Түйінді сөздер: пайдакүнемдік-насильственная преступность, құқық бұзушылықтардың алдын алу, алдын алу шаралары, көше зорлық-зомбылық.

К ВОПРОСУ ПРОФИЛАКТИКИ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Мусин Арай Кайратович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Каирова Нелля Имамуратовна

Профессор, кандидат юридических наук Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты предупреждения корыстно-насильственной преступности и меры по профилактике уличного насилия.

Ключевые слова: корыстно-насильственная преступность, профилактика правонарушений, меры предупреждения, уличное насилие.

TO QUESTION OF PROPHYLAXIS OF MERCENARILY-VIOLENT CRIMINALITY

Musin Arai Kairatovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kairova Nellya Imamuratovna

Professor, Candidate of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the theoretical aspects of prevention of mercenary-violent crime and measure are examined on the prophylaxis of street violence.

Keywords: mercenary-violent criminality, prophylaxis of offences, warning measure, street violence.

В теории криминологии предупреждение преступности рассматривается, как многоуровневая система государственных и общественных мер, направленных, с одной стороны, на воспрепятствование возникновению причин и условий, способствующих совершению преступления, а с другой – на пресечение или нейтрализацию криминогенных действий. Разработка мер предупреждения преступности, как социального явления в целом и

отдельных его видов, в т.ч. и корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в отношении женщин, является важным аспектом криминологического исследования [1].

Профилактическая деятельность предполагает использование системного подхода, множества элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, образующих определенную целостность и единство. Системный подход, в частности, включает в себя комплекс социально-экономических, организационных, правовых и тактических мер, направленных на предупреждение уличной корыстно-насильственной преступности.

Комплекс мер по предупреждению корыстно-насильственных посягательств осуществляется на трех основных уровнях профилактики: общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном.

Функция общесоциальной профилактики последовательно осуществляется всем прогрессивным развитием общества, а ее успех определяется социально-экономической политикой, проводимой государством.

Специально-криминологическая профилактика осуществляется специальными субъектами на профессиональном уровне, в число которых входят и органы внутренних дел, и включает меры, направленные именно на устранение, ослабление, нейтрализацию криминогенных факторов. Именно специальная предназначенность и целенаправленность на борьбу с преступностью отличает эти меры от мер общесоциальной профилактики.

Индивидуальный уровень профилактики предполагает деятельность в отношении отдельных лиц, совершивших или могущих совершить преступления. Меры индивидуального предупреждения направлены на психолого-педагогическую коррекцию указанных категорий лиц с целью формирования у них таких качеств, которые могут обеспечить неуклонное соблюдение социальных норм и правил общественной морали [1].

В наиболее общем виде мероприятия, направленные на предупреждение корыстно-насильственных посягательств, могут находить отражение в целевых программах и планах, но такие документы, как показало проведенное исследование, отсутствуют как на республиканском, так и региональном (областном) уровне.

Однако, несмотря на существование такого рода комплексных планов и программ по усилению борьбы с преступностью, успех профилактической работы зависит в немалой степени от реализации планов социально-экономического развития страны, которые сильно влияют на эффективность этих программ борьбы с преступностью. Недостаточное финансирование и пробелы в механизме реализации этих программ приводят к тому, что различные организационные и тактические мероприятия, касающиеся контроля над преступностью в целом, и уличной корыстно-насильственной преступностью в частности, осуществляются далеко не в полном объеме. Более того, анализ целевых программ по борьбе с преступностью, как на республиканском, так и на региональном уровнях, свидетельствует, что профилактика «уличного» насилия на протяжении ряда лет не находит должного отражения в этих программных документах.

Деятельность по предупреждению уличного насилия строится на сложной правовой основе, включающей в себя нормы государственного, административного, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного, гражданского, семейного и других отраслей права. В этом направлении должны занимать основное место и играть главную роль в профилактике уличного насилия законодательные акты.

Юридической науке и практике известны различные пути и методы превенции с целью недопущения нарушений социально-экономических, политических, социально-культурных и других прав и законных интересов граждан, общества и государства.

Одной из таких действенных форм является *принятие* компетентными субъектами (гражданами, общественными организациями, судами и правоохранительными органами) в конкретных социально-правовых ситуациях адекватных *превентивных мер*. Реализация превентивных мер позволяет эффективно контролировать целый ряд негативных тенденций

в обществе и государстве, бороться с их причинами, а не тратить огромные усилия и средства на восстановление нарушенных прав и интересов.

Проблема имеет важное научное и практическое (юридическое, политическое, экономическое, нравственное и т.п.) значение в настоящее время в связи с низким уровнем правосознания граждан, их правовой пассивностью, высоким уровнем криминализации и правонарушений в современном обществе [2].

В этом смысле превентивная функция права и правоприменительной деятельности, несомненно, обладает значительным потенциалом. Сегодня можно говорить о том, что превентивная функция правоохранительной деятельности уже не отождествляется с карательной, правосстановительной и компенсационной функциями права. Посредством уголовно-правовых норм, касающихся разбоев, посредством применения этих норм при решении практических задач членами общества «сообщается» о наказании виновного именно за разбой.

Деятельность органов внутренних дел, решения судов сводятся к тому, что они доводят сведения о наказаниях за разбой до населения. При этом демонстрируется, что уголовные законы – не пустые угрозы. Эффективность общего предупреждения разбоев обеспечивается в той мере, в какой наказания удерживают граждан от приобретения оружия, которое они, в противном случае, могли бы использовать в преступной деятельности.

Еще одно направление деятельности по профилактике корыстно-насильственных преступлений – *совершенствование мер контроля над оборотом оружия*. Работа по контролю за оборотом оружия должна проводиться, с одной стороны, с целью обеспечения соблюдения правил его законного оборота, с другой стороны, недопущение перетекания оружия из сферы легального оборота в незаконный. Для этих целей в Казахстане проведена акция по изъятию оружия у населения с оплатой в 100%, 50% от стоимости оружия. С 2016 года ограничено приобретение в установленном порядке огнестрельное гладкоствольное длинноствольное оружие, газовое оружие, искровые разрядники и механические распылители отечественного производства.

Первичная информация о правонарушении определяет и организацию раскрытия преступления по «горячим следам». При ее получении оперативный дежурный отдела внутренних дел обязан выяснить данные о времени, месте и обстоятельствах преступления, внешности преступника или преступников, наличие у него (них) особых примет, оружия и автотранспорта, направлении его (их) движения с места преступления, состоянии потерпевших, наличии свидетелей и очевидцев преступления и, наконец, данные о лице, заявившем о преступлении.

Эта деятельность исходит от социальных норм (в т.ч. и правовых) и соответствующей деятельности исполнительных органов государственной власти, городского самоуправления и органов местной полиции в пределах, установленных законами и состоит в широком охвате и влиянии на разные слои населения, проводимых профилактических мероприятий, которые имеют своей целью:

- противодействие криминогенным процессам, укрепление в микрорайонах атмосферы спокойствия и стабильности;
- устранение угроз правам, свободам и законным интересам личности, возникающих в связи с возможностью совершения в отношении них преступлений;
- создание эффективной системы социальной защиты граждан от возможной виктимизации;
- повышение и активизация защитных свойств населения от преступлений;
- оказание социальной помощи жертвам преступных посягательств.

Достижение указанных целей на общем уровне виктимологической профилактики предполагает решение её субъектами следующих задач:

- выявление детерминантов виктимности, их анализ и обобщение;

- разработка и реализация мер направленных на устранение либо нейтрализацию виктимогенных факторов и ситуаций;
- изменение законодательных положений с учетом обеспечения необходимой поддержки жертвам преступлений, создание новых государственных и негосударственных структур, работа которых направлена на их защиту;
- оказание воздействия на отдельные слои населения с целью снижения или недопущения их виктимизации, воспитание граждан и повышение их правового сознания;
- обучение кадров для работы с пострадавшими.

К мерам общей виктимологической профилактики можно отнести:

- правовое воспитание;
- деятельность по разработке и внедрению стандартов безопасности от преступлений (стандарты безопасности – это государственные правила и нормативы, обеспечивающие защиту личности, общества и государства от преступных посягательств, включая градостроительные, экологические, технические, информационные, медицинские и др.);
- криминологическую экспертизу нормативных актов;
- меры организационного, правового и иного воздействия на виктимогенные процессы[3].

Привлечение общественности, различных категорий граждан к предупреждению уличной корыстно-насильственной преступности и охране общественного порядка в жилых массивах, населенных пунктах и на объектах массового пребывания граждан для органов внутренних дел является одним из проблемных направлений предупредительной деятельности в сфере уличного пространства. Связано это с тем, что прежние формы участия общественности и граждан в предупреждении уличных, в т.ч. корыстно-насильственных преступлений, а также охране общественного порядка сегодня не действуют, они себя попросту исчерпали. Новые формы не приобрели массового характера и зависят, главным образом, от профессионализма и целеустремленности отдельных сотрудников полиции.

Тем не менее, без привлечения общественности и различных категорий граждан проблемы профилактики уличного насилия не решить, поэтому инициатива должна исходить, прежде всего, от органов внутренних дел (местной полиции).

Интересным представляется имеющийся опыт некоторых зарубежных стран (США, Германия), которые считают эффективным средством защиты организацию своего рода «системы соседского присмотра». Граждане, проживающие по соседству друг с другом, по договоренности присматривают за домами друг друга, особенно во время длительного отсутствия, обращая особое внимание на появление посторонних или подозрительных лиц[3]. При необходимости они обращаются в полицию. Также полицией повсеместно практикуется информирование населения:

- об установке нескольких запоров или замков на дверях и окнах жилищ, складов и т.п.;
- о смене замков при въезде в новую квартиру или при утере ключей;
- о необходимости маркировки наиболее ценных вещей и предметов (гравировки, нанесения меток несмываемой или бесцветной краской в виде различных кодовых знаков, номеров, инициалов и т.п., которые уменьшают притягательность данных предметов, ограничивают возможность их реализации, а также снижают стоимость при их реализации) которая оказывает психологическое воздействие на преступника;
- об обязательной установке дверных «глазков» и цепочек, средств электронной сигнализации, видеонаблюдения и тд.

Целесообразным было бы создание профилактическими службами МВД-ДВД, местной полиции в рамках локальных (городских, районных) компьютерных сетей своего сайта, который бы позволил потенциальным жертвам знакомиться с различными

рекомендациями и информацией, направленной на виктимологическое обучение и правовое воспитание населения, обмениваться интересующей граждан информацией виктимологического содержания с другими пользователями данной сети, сообщать по указанному электронному адресу правоохранительным органам сведения о виктимогенных факторах, ситуациях и лицах, имеющих виктимную направленность.

Список использованной литературы:

1. Алауханов Е.О., Зарипов З. Предупреждение преступности. Алматы. Юрлит. 2013.
2. Криминология: учебник под ред. Рогова И.И., Алауханова Е.О. Алматы. НИИ Криминологических исследований. 2014.
3. Алауханов Е.О., Каирова Н.И. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы. Юрлит. 2009.

**ЖЫМҚЫРУ ЗАРДАБЫ – ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ БЕЛГІСІ
РЕТІНДЕ**

Намешов Абылай Кайратович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық Университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш, 52

Бұл мақалада Бөтеннің мүлігін алу және/немесе айналдыру алу іс-әрекеттері деп түсінуге байланысты әр түрлі көзқарастар қарастырылған

Түйінді сөздер: қылмыс, жымқыру, бөтеннің мүлкі, меншік иесі

**ПОСЛЕДСТВИЯ ХИЩЕНИЯ – КАК ПРИЗНАК УГОЛОВНОГО
ПРАВОНАРУШЕНИЯ**

Намешов Абылай Кайратович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный Университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассмотрены разные взгляды ученых связанных с данной проблемой

Ключевые слова: преступление, хищение, чужого имущества, собственник

CONSEQUENCES of THEFT - AS SIGN OF CRIMINAL OFFENCE

Nameshov Abilay Kairatovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the different looks of scientists are considered related to this problem

Keywords: crime, theft, stranger property, owner

Қылмыстық құқық ғылымында жымқыру ұғымы мен оны сипаттайтын негізгі элементтерді ашу жымқырудың барлық нысандарына тән белгілерді анықтауға және дараландыруға, нақты жымқыру нысандарын талдауды жеңілдетуге, меншікке қарсы өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажыратуға, қылмыстық жазаланбайтын іс-әрекеттерден ажыратуға көмектеседі.

Қылмыстық құқық теориясында бөтеннің мүлкін жымқыру қылмыстарының негізгі белгілерін оның анықтамасына сәйкес анықтайды. Дегенмен заң шығарушы «жымқыру» ұғымын заңда белгілеу арқылы теориялық пікірталастарға тоқтам жасады.

Заңға сәйкес «жымқыру деп бөтен мүлікті осы мүліктің иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта жасалған құқыққа қарсы қайтарымсыз, тегін алып қоюын және (немесе) айналдыруын айтамыз».

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 17-бөлігінде берілген жымқыру ұғымын талдай келе, оның мазмұнын құрайтын мынадай белгілерді бөліп көрсетуге болады:

- мүлікті кінәлінің немесе басқа адамдардың пайдасына алу;
- меншік иесіне немесе мүліктің өзге иеленушісіне залал келтіру;

- құқыққа қайшы алу және/немесе айналдыру;
- ақысызалужәне/немесеайналдыру;
- бөтенніңмүлкіналужәне/немесеайналдыру;
- пайдакүнемдікмақсат. [1]

Осы белгілердің ішіндегі жымқыру зардабын сипаттайтын - меншік иесіне немесе мүліктің өзге иеленушісіне залал келтіруді қарастырып көрейік.

Жымқыруға салудың объективтік жағының барлық белгілерін анықтау, оның қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесін айқындауға мүмкіндік береді [2].

Меншік иесіне немесе мүліктің өзге иеленушісіне залал келтіру белгісі жымқыру құрамын материалдық құрамға айналдырады.

Осы залал келтірілген уақыттан бастап қылмыс құрамы аяқталған деп танылады. Келтірілген залалдың мөлшері жымқыруға ұшыраған мүліктің, заттың құнымен есептеледі.

Жымқырудың қоғамдық қатынастарға зардабының дәрежесін анықтау үшін, заң шығарушымен келтірілген зардаптар материализацияланған, себебі осындай сыртқы нысанға ие болғанда ғана біз оларды нақтылай аламыз.

Осылай материализацияланған нысандағы жымқыру зардабы қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының міндетті белгісіне айналып қылмыстық құқықтық категория болады [3].

Сонымен қатар, жымқыру зардабы қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының факультативтік белгісін құрайды.

Осы негізде – қылмыстық құқық бұзушылық құрамындағы объективтік жағында зардаптың міндетті белгісі ретінде қаралса материалдық, ал керісінше болса формальді құрам ретінде есептеледі [4].

Оған қоса, жымқырудың қоғамға қайшы бағыты – меншік иесіне қарасты тауарлық-материалдық құндылықтар болып табылады.

Ал осы құндылықтар өзінің сыртқы нысанынсыз, материалдық негізінсіз экономикалық категория ретінде саналмайды. Және жоғарыда көрсетілгендей заңда бекітілген қоғамдық қатынастарға қарсы әрекеттік көрініс алу және/немесе айналдыру нысандарында болады.

Бөтеннің мүлігін алу және/немесе айналдыру алу іс-әрекеттері деп түсінуге байланысты қылмыстық құқық теориясында әр түрлі көзқарастар бар.

Мәселен, О.Ф. Шишов жымқырудың белгісі ретінде алу ретінде бөтеннің мүлкін қолмен алу және айналдыру арқылы оған иеленуге, пайдалануға және заңсыз билік етуге мүмкіндік алады. Алу ұрлық, алаяқтық, тонау үшін кінәлі ашық немесе жасырын, күштеп немесе күш қолданбай, алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүлікті алу жүргізіледі [5].

Профессор А.П. Рарог бөтеннің мүлкін алу меншік иесінің немесе өзге де иеленушісінің иелігінен кінәлінің иелігіне өтуін түсінеміз. Алуды бұл жерде кең мағынада түсінеді, мәселен мүлік барлық жағдайда заңды иеленушісінің билігінен, қолынан емес, кейде оған құқығы алаяқтың қолына өтуі мүмкін.

Профессор И.Ш. Борчашвили «алу» белгісі қарақшылықтан басқа барлық жымқыру тәсіліне тән. Қарақшылық құрамы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында басқа құрамдар секілді материалдық құрам емес, формальдық құрам ретінде құрылған. Қарақшылық кезінде қылмыстың аяқталу сәті бөтеннің мүлкін алумен байланыстырылмайды, қылмыс жәбірленушінің мүлкіне иелену мақсатында шабуылдаған сәттен бастап аяқталды деп есептеледі [6].

Алу ұғымы бөтеннің сеніп тапсырылған мүлігін иемдену немесе ысырап ету құрамында «алу» бар ма деген сұрақты заң шығарушы шешіп берген, яғни алу кінәліге меншік иесінің сенім білдіруі арқылы берілген мүлікті өзінікі секілді алу арқылы иемденуді немесе ысырап етуді білдіреді.

Олай болса жымқыру белгісі ретінде бөтеннің мүлкін алу дегеніміз меншік иесінің немесе өзге де иеленушісінің мүлкін кінәлінің немесе өзге үшінші тұлғаның пайдасына алу немесе айналдыру.

Кінәлінің немесе үшінші тұлғалардың пайдасына мүлікті алу айналдыру. Профессор М.С. Нарикбаев жымқыру бөтеннің мүлкі меншік иесінің немесе өзге де иеленушісінің иелігінен белсенді іс-әрекеттер жолымен істеледі. Жымқырушы адамның әрекеті мүлікті алумен шектелмейді. Алынған заңсыз мүлік кінәлінің билігіне өтуі тиіс. Билігіне айналдыру кінәліде мүлікті иеленуге, пайдалануға немесе билік етуіне фактілік түрде үстемдік ету [7].

Егер мүлік меншік иесінің немесе өзге де иеленушісінің иелігінен белгілі бір себептермен (қоқысқа тастау, түсіріп алу, жоғалту және т.б.) шығып қалса бөтеннің мүлкін заңсыз иелену қалай шешілетіндігі сот-тергеу тәжірибесінде пікірталасты. Бұндай жағдайда бөтеннің меншігіне заңсыз иелену жымқыру құрамын құрамайды.[8].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пирзадаев А.Н. Қылмыстық құқық бұзушылық зардабының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық мәселелері // [www. Kazguu.kz](http://www.Kazguu.kz)
2. Пирзадаев А.Н. Общественная опасность и структура последствий от преступных деяний // Экономика. Налоги. Право. – М., - 2012. - №1. – С. 67-70.
3. Пирзадаев А.Н. Қылмыс зардабының сипаттамасы және оны саралау белгілері // Материалы Международной научно-практической конференции «Образование, наука и инновация в высшей школе: вчера, сегодня и завтра», посвященной 80-летию Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова 23-ноября 2012 года. – Уральск, - 2012. – С.141-143.
4. Пирзадаев А.Н. Формы, виды и состав преступных последствий в уголовном праве Республики Казахстан // Политика и общество. – М., - 2011. - №12(90). – С. 50-57.
5. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации: в 2 т. / под ред. О.Ф. Шишова. – М.: ООО Изд-во «Новая Волна» 1998. – Т. 2. – 576 с.
6. Борчашвили И.Ш. Уголовно-правовые проблемы борьбы с преступлениями против собственности. – Караганда, 1997. – С. 17.
7. Нарикбаев М. Некоторые аспекты борьбы с корыстно-насильственными преступлениями // Борьба с преступностью в Казахстане: вопросы теории и практики: матер. науч.-практ. конф. – Алматы, 1998. – С. 12-18.
8. Ахметшин Х.М., Дубовик О.Л., Дьяков С.В. и др. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Генеральная прокуратура РФ; под ред. В.М. Лебедева, Ю.И. Скуратова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: ИНФРА-М – НОРМА, 1999. – 832 с.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЗАҢ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ
РЕТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Нұрлыбаева Ақжан Қожабергенқызы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада жаһандану жағдайындағы Қазақстан Республикасындағы экологиялық құқықтық қауіпсіздіктің сақталу заңдылығын реттеудің заң және тәжірибе жүзіндегі мәселелері қарастырылған.

Түйінді сөздер: Экологиялық құқық, заңмен қорғалу, адамзат, қоғам, зиян, табиғат.

**ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПОРЯДОЧНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ И
ПРАКТИЧЕСКИХ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РК**

Нұрлыбаева Ақжан Қожабергенқызы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В этой статье на основании законодательство РК в условия глобализации соблюдения законодательных и практических проблемных вопросов.

Ключевые слова: Экологическое право, защищенности законом, человечество, общество, вред, природа.

**LEGAL PROBLEMS OF ORDERLINESS LEGISLATIVE AND PRACTICAL
ENSURING OF ECOLOGICAL SAFETY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Nurlibayeva Akzhan Kozhabergenkyzy

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

The article is about problem in practice and law of regulation legal, ecological safety in Republic of Kazakhstan at the period of globalization.

Keywords: Environmental law, security law, humanity, society, harm, nature.

Қазіргі таңда экологиялық фактор экономикалық даму мен адамдардың өмір сүру сапасында маңызды роль тақарып отыр. Бұл жағдай қазір кейбір елдір үшін де тіпті ғаламдық мәселеге айналып отыр десек артық айтпаймыз. Бүгінгі таңда әлемде қоршаған ортаның орасан зор ластануы, табиғи ресурстардың дегредациясы, азып-тозу, жер қыртысын белсенді өңдеу мен ақыр соңында экономикалық өсуге байланысты техногендік тип қалыптасуда. Адамзат цивилизациясында күннен күнге артып бара жатқан экологиялық қауіп тезісі формасы жалпы қолданысқа ие болды және халықаралық ұйымдардың құжаттарында, көптеген елдердің бағдарламасында, стратегиялық жоспарларында кездесуі мәселенің қаншалықты күрделі екенін көрсетеді. Бұл мәселе Қазақстан Республикасын да айналып өткен жоқ.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Республикасы үшін мемлекеттік жүйеде қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдаланудың басқарудың, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құрылуы мен қалыптасуы жүрді. Бұл жаңашылдық қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды рациональды қолдану аймағында мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Бірақ осыған қарамастан соңғы онжылдықтарда табиғат пайдаланудың шикізат жүйесі үшін табиғат қолдануда жоғарғы жылдамдықтағы экстремальды техногенді жүктемені қолдану өте қауіпті болып отыр, өкінішке қарай экологиялық ситиуацияның біршама өзерісін көріп отырғанымыз жоқ, бұрынғыдай табиғат жүйесінің дегредациясының сипат беруі биосфераның баланстан ауытқауына, қоғамның өмір сүру жағдайына әсер етуші қоршаған ортаны қорғаудың сапасын жоғалтуға әкеп соғып отыр.

Қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық негіздері мемлекеттік саясатта тұңғыш рет Қазақстан Республикасы президентімен бекітілген «Экологиялық қауіпсіздік концепциясында» жарық көрген еді. Бұл концепцияда өтпелі кезеңнің экологиялық жай-күйіне арналған табиғат қорғау жүйесінің заңнамасы, мемлекеттік бақылау мен сараптаманы, табиғатты пайдаланудың экономикалық механизмін, қоршаған ортаның мониторингі қамтылған еді.

Заңнаманы әлі шындау үшін халықаралық стандарттар мен дамыған елдердің заңнамаларына жақындатып алғанын байқаймыз. Экологиялық сараптама жүйесі жақсы жолға қойылған және бақылау-инспекциялық жұмыстар шешімін тапқан. Осыған қарамастан Қазақстан Республикасында экологиялық тығырыққа тірелген аймақтар мен шешімін таппаған мәселелер мемлекет үшін жұбатуға келмейін статус болып отыр. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында экологиялық саясатта құқықтық қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қандай болып отыр?

Біріншіден – мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау бойынша тиімді де біртіндеп жүретін саяси ерік-жігерінің тапшылығы және жоқ болуы. Табиғатты қорғау әркеті іс жүзінде қорғаудың маңыздылығы сөзімен пара-пар. Нәтижесінде берілген сферадағы мәнді нормалардың барлығы дерліс іс жүзінде жүзеге аспай қалуда.

Екіншіден – бұл әлі де жеткілікті шындалмаған, жиі өзгеріске ұшырап отырған заңнама. Елімізде Экологиялық кодекс және басқа нормативтік құқықтық актілер қабылданғанына қарамастан олардағы көрнеу кемшіліктерін жасыру мүмкін емес, кейбір жағдайларды үстірт қарау, лицензиялау, сертификаттау, аудит, табиғатты қорғау бойынша мониторингте экологиялық қатынастарды тиімсіз ретту процедуралары байқалады. Заңнаманың жиі өзгеріске ұшырауы іс жүзінде біркелкі құқық қолдануды қалыптастыра алмайды. Заңға негізделген құқықтық актілермен немесе халықаралық-құқықтық нормалармен қайшылыққа келуі де кездеседі.

Үшіншіден – қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалануды мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру арасында кемшіліктер кездеседі. Елімізде экологиялық заңнама талаптарын орындауды қамтамасыз етуге шақыратын мамандандырылған мемлекеттік уәкілетті органдар жүйесі жоқ. Мысалы. Қазақстанда қоршаған орта жағдайы бойынша мониторинг, бақылау сұрақтары өзара экологиялық төлем, айыппұл немесе басқада төлемдер алудан жарысып отырған бірнеше уәкілетті органдардың қолында, олар бұл жағдайда өздерінің бастапқы қағидаларын ұмытуына әкеледі.

Төртіншіден – қазіргі билік жүйесінің коррупциямен күресуін нықтылау керек, өйткені экологиялық рұқсаттар, сертификаттар, әртүрлі келісілген құжаттар мен нормативтерді берудегі сыбайлас жемқорлық көрінісі мемлекетке, табиғатқа үлкен зиянын тигізері анық.

Бесіншіден – табиғат пайдаланушылардың табиғат қорғаудағы әрекеттері үшін мадақтаулардың заңи бекітілген экономикалық механизмін бекіту, экологиялық таза өндіріс пен технология еңгізу.

Алтыншыдан – Қазақстан Республикасының заңнамасына экологиялық төлемдер мен айыппұлдар, қоршаған ортаға тигізген кері әсері мен сөгістері үшін өндіріп алынған қаражаттар есебінен Экологиялық ұлттық фонд құру мен қалыптастыру қарастыруды ұсынамын. Мемлекеттік экологиялық мәселелерді шешудің қосымша мәселелері ретінде халықаралық бірігіп жұмылдыруды жолға қоюға болады. Жоғарыда айтылғандарды шешуді жолға қойсақ қоршаған ортаға түсетін салмақты азайтып, табиғат пайдалану процессін жүйелеуімізге болады. Қазақстан Республикасының заңнамасын реформалау қажеттілігі көрініп тұр. Соңғы жылдары Қазақстандағы ірі мұнай-газ өңдеу жобалары қоршаған ортаны ластау, «қоршаған ортаға келтірілген зияндарымен», қоршаған ортаны қорғаудың жергілікті орындары салған әкімшілік санкцияларға байланысты көптеген тексерістер мен салықтық айыптауларға жиі ұшырауда. Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы айқын қалыптаспағандығын қоршаған ортаны қорғаудың нормативті базасының ортасы болып танылатын уәкілетті органдар табиғат қолданушыларға қарсы тіпті, ұлттық және халықаралық стандарттарды сақтай отырып, қоршаған ортаны қорғаудың ең жоғары деңгейін қамтамасыз ететін жаңа заманғы технологиялар мен тәжірибені қолданып отырса да үнемі қарсылық білдіріп тұрады.

Осы жерде Қазақстандағы трансұлттық энергетикалық корпорация «Шефрон» жобасы туралы айтып кетсек болады. «Шефрон» корпорациясы 2012 жылдың қараша айында өз бастамалары бойынша Қазақстан Республикасының қазіргі қолданыстағы заңнамасына өзгеріс еңгізуді ұсыну өзін ұсыныстарын дайындады. Бұл инициативаны жүзеге асыру үшін өте ауқымды жұмыстар жүргізілді, яғни барлық ғалымдар, мамандар, сарапшылар, әр түрлі саланың заңгерлері, экологтар, технологтар, оның ішінде докторлар, ғылым кандидаттары, арнайы ғылыми атағы жоқ бірақ өз мандығының шебері болып саналатын мамандарда тартылды. Берілген жұмыс бойынша неғұрлым құзыретті ресурстарды тартуға тырыстық. Барлық жұмыс төрт этаптан тұрды. Бірінші этапында Қазақстан Республикасының өзі қолданыстағы экологиялық заңнамасына талдама жасалды. Әрі қарай, неғұрлым экологиялық аймақ болып саналатын шет ел мемлекеттерін атап айтар болсақ, Норвегия, Канада, Сауд Аравиясы секілді елдердің заңнамасын қарастырдық. Осыдан басқа Ресей Федерациясы мен Европалық одаққа кіретін (Франция, Германия, Австрия, Швеция, Польша, Финляндия, Швецария) елдерінің заңнамасы зерттелді. Экологиялық тартысты жағдайларды шешетін қолжетімді Қазақстандық сот тәжірибиесі зерделенді. Осы этапта сондай – ақ Қазақстандық табиғат пайдаланушылардың өкілдерімен кездесу ұйымдастырылды. Осы кездесуде тәжірибие жүзінде пайда болып отырған ірі мәселелік сұрақтар қатынас пәні ретінде қарастырылды.

Екінші кезеңінде пайда болған мәселе сұрақтарының шешімдерінің мүмкін болатын нұсқалары, сондай- ақ қолданыстағы заңнаманы келіп түскен ұсыныстар бойынша шыңдауды, оптимальды шешімдер жинағы іріктеуді және көрсетілген шешімдерді заңды тұрғыдан қалыптастыруды ұсынды. Сондай- ақ қолданыстағы экологиялық заңнамаға енізілетін жаңа заң жобаларын дайынды. Осыған қоса, тиісі құжаттар (концепция, түсіндірме жазба, салыстыру кестесі және т.б.) дайындалды.

Үшінші этапта, өңделген құжаттар едәуір ірі табиғат қолданушылары мен сонымен қатар әр түрлі мамандандырылған ассоциациялар мен таныстырылды. Берілген этапта қызығушылық білдірген табиғат пайдаланушылар өкілдері санынан құрылған жұмыс тобы жасақталды. Бұлар ұсынылған қалыптастыру мәтіндерін шыңдау үшін жұмыстарын жалғастыруда неғұрлым тиімді, қолжетімді шешімдер жинағын іріктеу арқылы көтерілген мәселелік сұрақтар шешімін табудың жаңа ұсыныстарын өңдеп шығара білді. Жұмыс тобы «Тенгизшевройл», «Карачаганак Петролеум Оперейтинг», «Nort Caspian Operating Company» ірі компаниялар өкілдерінен құралды. Осыдан көріп тұрғанымыздай заңнаманы реформаландырудың ұсыныстары жеткілікті болды, егер барлық ұсынылған сұрақтар қаралған талданған болса, біздің ұсынысымыз айтарлықтай оңалғанын көреміз.

Төртінші этапта заң жобаларын қалыптастыруды шыңдау жұмыстары жалғастырылды, қажеттіліктерін қатарына (заңдық, салық, әкімшілік және экологиялық) іздену үшін сарапшылар тартылды. Яғни заң жобасын толық сараптаудан өткізді. Қазіргі таңда Астана қаласында қоршаған ортаны қорғаудың кейбір сұрақтары бойынша заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізуді кездейтін жаңа заң жобасын қабылдауды ұсынатын экологиялық форумды концепция өткізуге ұйымдастыру жұмыстары жүргізілуде. Экологиялық заңнамадағы ұсынылған өзгерістер мүдделі тұлғалар тәуелсіз сарапшылар мен әзірленгенін шешімдер нұсқасының объективті екендігін атап кетуімізге болады. Алдағы уақытта бұл жұмыс процесінде аталған ұсыныстар белгілі бір дәрежеде өзгеріске ұшыруы мүмкін. Жоғарыда келтірілген ұсыныстарды дайындай отырып табиғат пайдаланушылар мен мемлекет мүддесін әр азаматтың жағымды қоршаған ортаға құқығын ең басты орынға қойдық.

Экологиялық заңнамада ұсынылып отырған өзгерістер келесі сұрақтарды қамтиды.

Біріншіден, қолданыстағы экологиялық заңнамаға толық көлемде тексеріс жүргізілді, заңнамалық терминдер және пән анықтамасы мен оларды жүйелеу құқықтық статусының неғұрлым анық анықтамасы, соның ішінде құқықтық әрекеттің пайда болуымен байланысты субинституттар қарастырылды.

Екіншіден, эмиссияға экологиялық рұқсат рәсімдеген кездегі әкімшілік барьерді төмендетуге байланысты өзгерістер ұсынылды. Жеке айтсақ, «бір терезе» қағидасын енгізу, сондай-ақ экологиялық рұқсат рәсімдеу үшін өтінімді қабылдауды, қарастыру процесін бөлуде бұл құжаттарды бөлек процедура ретінде құптау мен бекіту кезінде экологиялық келісімді рәсімдеудің презумциясы, рәсімдеу мерзімін қысқарту қарастырылған еді.

Үшіншіден, эмиссияға экологиялық өтінімді қайта рәсімдеудің құқықтық регламенттелген қатарын енгізу табиғат қолданушыларына енгізілген шарт бойынша көпшілік алдында тыңдауды ұйымдастыру. Бұл жағдайда экология сферасындағы өкілетті органдардың міндеттері нақтыланады, заңнамадағы кейбір үстірт қараулар жойлады.

Төртіншіден, қоршаған ортаға табиғат қолданушылардың келтірілген зияны бойынша жауаптылықтарын реттеу сұрақтарын қарастыру. Институттың өзі жауаптылықтың бар болуымен қайта толықтырылуын қамтиды. Атап айтсақ, жалпы құқықтық және салалық принциптерге сәйкес экологиялық заңнамамен қарастырылған экологиялық құқық бұзушылық үшін «үш жақты» жауаптылық қарастырылған.

Қоршаған ортаға келтірілген нақты зиянның талдамасы енгізіледі. Республика аймағында баршаға ортақ, заң алдында азаматтардың барлығының тең болу принципті бойынша заң бұзушылық жойылады. Табиғат қолданушылардың экологиялық төлемдерімен, қоршаған ортаны зиянды әрекеттеріне арналған төлемдерін жинақтап, тұтастай ұлттық экологиялық фонд құру және бұл қаражаттың барлығын тікелей табиғат қорғау және табиғатты қалпына келтіру шараларына жұмсалуды қадағалау ұсынылады.

Қорыта айтқанда, экологиялық зиян табиғаттың өзінің жай күйін қозғайды. Ол материалдық көрініс бермейді, өйткені табиғат объектілері өз болмысында құны болмайды.

Кез келген мемлекеттің экологиялық проблемаларға дер кезінде жауап беру мүмкіндігі бүкіл әлем қауымдастығының қауіпсіз өмір сүруінің қажетті шарты болып табылады. Қауіпсіздің қамтамасыз етілмеген жағдайда даму болмайды. Сонымен, біздің ойымызша табиғат ортасына келтірілген кез келген зиян экологиялық құқық бұзушылық деген сөз емес. Оның үстіне табиғи ортаның ластанумен келтірілген зиян бірнеше жыл немесе ондаған жылдар өткен соң білінуі мүмкін.

Бұдан мынаны айтқан жөн: тек табиғатқа ғана емес, сондай-ақ табиғи ресурстарының меншік иесі ретінде табиғат пайдаланушылардың мүдделерімен мемлекетке келтірілген зиян экологиялық құқық бұзушылықтың негізгі ерекшелігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2007 ж.
2. Проблемы правового регулирования экологических отношений в Казахстане: законодательство и практика. Ж.С.Елюбаев 2013 ж.
3. Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік ұғымы және жалпы сипаттамасы. Б.Ж. Айтимов 2012 ж.

ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХИ ТАЛДАУ

Оскинбаев Расул

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

*Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Бұл мақалада би сот және Қазақстандағы медиация дамуының тарихи талдау талқылайды.

Түйінді сөздер: медиация, делдалдық, ретроспективті, би сот, би, дауларды шешу.

РЕТРОСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Оскинбаев Расул

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Каирова Нелля Имамуратовна

*Профессор, кандидат юридических наук Казахско-Русского Международного университета
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматриваются исторический анализ суда биев и развития института медиации в Казахстане.

Ключевые слова: медиация, ретроспектива, суд биев, бий, разрешение споров.

RETROSPECTIVE DEVELOPMENT OF THE MEDIATION INSTITUTE IN KAZAKHSTAN

Oskinbayev Rasul

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kairova Nelly Imamuratovna

*Professor, Candidate of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52*

This article examines the historical analysis of the biys court and the development of the institution of mediation in Kazakhstan.

Key words: mediation, retrospective, court of biys, biys, resolution of disputes.

Медиация для Казахстана является исторически сложившимся институтом, вековым правоприменительным опытом. В процессе исторического развития медиация как процедура разрешения спора претерпевала множество изменений, до того какой является в настоящее время.

Разрешение родовых споров и конфликтов согласно неписанному закону традиционно было присуще и для казахского общества. Институт биев, существовавший в 18 веке в течение нескольких столетий, считается исторической предпосылкой обращения к медиации в Казахстане.

Исторически для казахского общества присуще традиционное обычное право, выраженное в устной форме, передаваемой из поколения в поколения. Само обычное право

казахов состояло из трех источников: обычай (адат или зан); практика суда биев; положения съезда биев (ереже). Все эти три источника между собой тесно связаны. Практика суда биев или так называемый судебный прецедент, а также положения суда биев, так называемое «ереже», постоянно дополняли, изменяли существующие правовые обычаи. Все разрешения споров, в том числе и уголовные, носили, примирительный и компенсационный характер, такие как кун (выкуп), айп (штраф), вознаграждение за убытки и другие.

Суд биев, как суд высокой морали, строился и основывался на таких фундаментальных принципах, составляющих его незыблемые основы, как неподкупность судьбы, справедливость, как суть и моральная ориентация судебных решений, доступность и публичность суда, владение судьей ораторским искусством как средством доказывания и обоснования судебного решения, ориентированность суда на примирение сторон и полное возмещение причиненного правонарушением ущерба.

Суд биев является исторически сложившимся и удачно сформированным институтом медиации. Особенностью суда биев было демократичность, а право казахов (в объективном смысле) предоставляло диспозитивную возможность в выборе судьи. Бий в свою очередь, избирался из ряда высокого авторитетных, уважаемых и опытных аксакалов, чья компетенция не вызывало сомнения у участников данных отношений. Отсюда и самообеспеченная независимость «судьи», т.к. нарушения данного принципа могло повлечь спорность кандидатуры в дальнейшем, и как следствие, сомнение в авторитетности и компетентности принятых решений. Поэтому деятельность биев сопровождалась весьма ответственным подходом к разрешению спора.

Как отмечал академик НАН РК Зиманов С.З. в монографии «Суд биев – уникальная судебная система», изданная в 2009 году, основными критериями высокого уровня нравственных и морально-этических качеств судов – биев являлись: «независимость, профессионализм, философское размышление, ораторство, предельная справедливость и честность, свободомыслие и народнические идеалы, овладение богатством оборота и стиля народного красноречия, полемические способности, рассудительность и находчивость в поисках выхода из разбираемых конфликтных ситуаций» [1, с. 23].

Неслучайно, в ст. 15 Закона РК «О медиации» от 28 января 2011 года законодатель предусмотрел требования к непрофессиональным медиаторам: имеющие большой жизненный опыт, авторитет и безупречную репутацию [2].

Одна из ярких особенностей суда биев — в его духовности и являлось его социальное назначение, которое сводилось к примирительной функции при разрешении спора, тем самым оказывая положительное влияние на поддержание стабильности отношений в обществе. Суд биев основывался в первую очередь, не сколько на нормах правового обычая, а сколько на нравственно-этических и моральных установок, сложившихся в обществе, вследствие решения суда биев имели гуманистическую направленность.

Современные ученые доказали, что право казахского народа – есть культурное наследие, созданное в течение многих веков в виде кратких и емких изречений, норм обычного права, основанного на демократических традициях. Уникальность права казахского народа заключается в том, что оно выражало дух народа, его чаяния и устремления к свободе, справедливости [3].

Академик Зиманов С.З. отмечал: «Ничто в казахском обществе не ценилось выше, чем царство Слова и царство Закона». Царство слова проявлялось в том, что в Великой степи были востребованы и ценились сила красноречия, правдивого слова. Особенно это проявлялось в бийском правосудии» [1, с. 22].

Дат – этим кратким словом обозначалось требования лица быть выслушанным, высказать свои претензии, свое мнение. Царство правосудия обеспечивалось непререкаемым авторитетом биев. Правосудие в казахском праве проходило с соблюдением принципов

состязательности, гласности, ясности, а также путем красноречивого изложения и доказывания обстоятельств дела в равной мере сторонами.

Казахское право в жизни кочевого общества выполняло следующие функции: регулятивную, управленческую, объединительную, охранительную и гуманистическую. Казахское право есть достижение казахского народа, уровень правовой культуры. Оно возникло и развивалось синхронно, динамично. «Казахское право, как отмечал академик Зиманов С.З, есть закон и власть, источник общественного бытия и нравственности, искусство и духовная ценность». То есть казахское право было фундаментом, стержнем, механизмом развития общественных отношений. Также казахское право уникально тем, что оно не было основано на нормах религии. Его основными источниками были обычаи, ханско-бийские правовые уложения и сборники, культурные традиции Великой степи [4].

Некоторые нормы казахского обычного права сохранились, и существуют по сей день. Оно является общественным достоянием, наследием, имеющим историческую ценность в жизни современного общества Казахстана.

Институт суда биев выполнял разнообразные функции – осуществлял правосудие, стремился примирить стороны, формировал идеи права в казахском обществе. Бии обладали особой сметливостью и находчивостью, умели емко и точно выражать свои мысли, могли найти выход из самых запутанных и сложных ситуаций, обладали даром красноречия. Принимаемые судами биев правовые решения основывались на судебных прецедентах, ханском законодательстве, а также на обычаях кочевого общества и общественно-управленческих отношений в нем. Эти правовые решения обладали не только формально-императивными характеристиками, но и морально-этическими качествами. Это высоко ценилось в кочевом обществе.

По мнению Ибраевой А.С., для соискателя на статус бия предъявлялось множество требований. Будущий бий должен был знать не только нормы казахского обычного права, но также обладать непререкаемым авторитетом. Именно этот критерий особо ценился в кочевом обществе, так как суд биев был посредником между представителями кочевой знати (хан, султаны) и народом [3].

Суды биев играли также большую роль в формировании казахской кочевой правовой культуры. Именно они были творцами, созидателями правовой культуры. По этому вопросу в отношении них из поколений в поколение передались такие афоризмы как: «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ», «У справедливого судьи нет предвзятости, перед ним все равны. У несправедливого судьи нет чести и авторитета среди народа». Решения, принимаемые биями, должны были не только соответствовать нормам обычного права, но и побудить и формировать в сознании общества идеи, взгляды о гуманности.

По мнению Ибраевой А.С. основная функция суда биев заключалась не в материальном возмещении ущерба, а в обеспечении торжества справедливости. По своему характеру данный институт является демократическим, гуманным. Это особенно ярко выражалось в разрешении спора относительно куна, т.е. выплаты возмещения за лишение жизни. В разрешении данных категорий дел бий использовал правовые средства, направленные на примирение сторон [3].

На современном этапе развития общества применяются различные методы разрешения споров (конфликтов). Особо ценятся такие правовые институты, которые носят гуманный, демократический характер. Таковым является институт медиации как альтернативный способ разрешения споров вне суда. Данный институт представляется в казахстанской юридической науке как результат существования и развития казахского обычного права и института биев. Именно бии были лицами, осуществлявшими функцию медиатора в казахском народе в седой древности.

Бекназаров Б. отмечает схожесть института медиации с судом биев. «Хотелось бы отметить, что исторические предпосылки обращения к институту медиации в Казахстане

есть. Можно провести аналогию между медиацией и судом биев, которые разрешали споры в казахской степи многие века. Как и медиаторы, бии действовали как посредники в возникавших спорах, при этом не существовало какого-либо формального назначения на данную должность» [5].

Таким образом, ретроспективный анализ показал, что институт медиации для современного Казахстана имеет свои исторические корни. И для дальнейшего развития данного института можно использовать опыт, принципы, идеи, ценности кочевого общества. Возрождение в правовом государстве института медиации призвано обеспечивать правопорядок, справедливость, согласие и спокойствие в обществе.

Список использованной литературы:

1. Зиманов С.З. Суд биев – уникальная судебная система. Алматы, 2009. – 233 с.
2. Закон Республики Казахстан «О медиации» № 401-IV от 28 января 2011 года (с изменениями и дополнениями от 31.11.2015г)
3. Ибраева А.С., Алимбекова М. Актуальные проблемы совершенствования судебной власти Республики Казахстан. //http://nbilib.library.kz/elib/library.kz/ journal/Ibraeva
4. Зиманов С.З. К оценке казахского права в истории мысли // Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 2 том. Алматы, 2004. С. 15-24.
5. Бекназаров Б. Материалы международной конференции «Внедрение института медиации в Казахстане». //Kazinform. 30.11.2012 //http://www.inform.kz/ru/voprosy-vnedreniya-instituta-mediicii-v-kazahstane

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ҚОҒАМҒА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ МӨЛШЕРІ

Садақбаев Дархан Есетұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор сыбайлас жемқорлықтың қоғамға келтірілген зияндардың түрлерімен мөлшерін зерттей отырып қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының заңдары, әлем елдеріндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа ұсыныс.

ФОРМЫ И ОБЪЕМЫ ВРЕДА, НАНОСИМЫХ КОРРУПЦИЕЙ В ОБЩЕСТВЕ

Садақбаев Дархан Есетұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует формы и объемы вреда, наносимых коррупцией в обществе и в связи с этим предлагает пути совершенствования действующего законодательства

Ключевые слова: Законы Республики Казахстан, антикоррупционная политика во всем мире, предложение к политике по борьбе с коррупцией.

FORMS AND VOLUMES OF HARMFUL INFLUENCES IN CORRUPTION IN THE SOCIETY

Sadakbaev Darkhan Yesetuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article, the author examines the forms and amounts of harm caused by corruption in society and, in this regard, suggests ways to improve the current legislation

Keywords: Laws of the Republic of Kazakhstan, anti-corruption policy worldwide, proposal for a policy on combating corruption.

Біз мүлде жаңа қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Жаңа қоғамның сипаты іскерлік болса, бұл жолда жетістіктеріміз де аз емес. Ал шешімі күрделі мәселелер де бар. Ол – әлеуметтік мәселе. Бұл салада қоғам өмірінде түбегейлі шешімі табылмай тұрған мәселе, ол – коррупция. Елімізде осы мәселеге арнайы қабылданған заңдар да, атқарылып жатқан жұмыстар да баршылық, бірақ бұл әлі толық шешімін тапқан жоқ. Сыбайлас жемқорлықпен күресу Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық.

«Сыбайлас жемқорлық» деген түсінік мағынасына этимологиялық қарау мұны «параға сатып алу», «пара» ретінде, «corruptio» деген латын сөзін алып, анықтауға мүмкіндік береді. Рим құқығында сондай-ақ «concupire» түсінік болған, ол жалпы сөзбен айтқанда «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу» деген түсінік беріп, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды. Мемлекеттің дамуына бармақ басты, бұрынғы өткен ата-бабаларымыз да дөп басып «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген. Олардың әділдік пен турашылдықты ту еткендігін ғасыр қайраткерлері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы да басқа біртуар билер мен шешендердің өмірі дәлел болатындығын біз тарихтан жақсы білеміз.

Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес, сыбайлас жемқорлық қылмыстарға негізінен лауазымды қылмыстар жатады. Өмір көрсеткендей, қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, билікті не қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, пара алу, пара беру, парақорлыққа делдал болу, қызметтік жалғандық жасау, көрінеу жалған сөз жеткізу, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету, көрінеу жалған жауап беру, сарапшының жалған қорытындысы немесе қате аудару, жалған жауап беруге немесе жауап беруден жалтаруға, жалған қорытынды беруге не қате аударуға сатып алу, лауазымды адамдардың сот үкімін, сот шешімін немесе өзге де сот актісін орындамау, осындай қылмыстардың барлығы жемқорлық сыбайластық байланыстарды пайдалану арқылы жасалады [1].

Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік – экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Жемқорлықтың кеңістік ерекшеліктерін талдау кезінде айқындалғандай, елдегі сыбайлас жемқорлықтың өріс алу дәрежесі экономиканың даму деңгейіне тікелей байланысты. Алайда керісінше фактіні байқауға да болады.

Халықаралық Валюта қоры жүргізген зерттеудің нәтижесі бойынша жемқорлықтың ел экономикасының дамуына едәуір кедергі келтіреді. Сондай – ақ елге келетін инвестициялар легін қысқартатыны, дарынды адамдарды өнімсіз жұмысқа тартатыны, бай табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалануға жол беретіні, сонымен қатар мемлекет басында холдингтерді, министрліктерді басқа да ұлттық компаниялар мен корпорацияларды басқарып отырған адамдардың «ұйымдасқан қылмыстық топ» құрулары арқылы миллиардтаған ақшаны жымқыру ішкі жалпы өнімді төмендетіп экономикадағы өсімді тоқтатаны белгілі. Бұл дегеніміз біз өмір сүріп жатқан қоғамдағы барлық тіршілікке зиян екені сөзсіз [2].

Білім беру жүйесі экономиканың өрістеуінің аса маңызды жетістіктерінің бірі болып саналады. Қоғамның білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым моральдық – адами және құқықтық нормалардың бұзылуы өте сирек кездеседі. Осыған байланысты, қоғамның білім деңгейі мен сана сезімін көтеру ел үкіметіне тапсырма ретінде қарауға болады.

Сыбайлас жемқорлықтың дамуына ықпалын тигізетін саяси факторларға мемлекеттік құрылымның ерекшеліктерін жатқызуға болады. Қоғамның демократиялануына байланысты сыбайлас жемқорлық «жаңа» салаларды игерді, бұл – саяси партияларды, электораттық лауазымдық қылмыстарды қаржыландыру, сайлауда сайлаушылар дауысының басым көпшілігін алуды қамтамасыз ету үшін саяси демеушілер жүйесін дамыту. Демократияландыру үдерісі саяси қызметті жүзеге асыру үшін орталық биліктің біршама өкілеттіктерін аймақтық және жергілікті билікке беруді көздейді, ал мұндай жағдай кейбір басшыларға жаңа конституциялық өкілеттіктерін асыра пайдалануға мүмкіндік береді. Осы пікірге Швейцария мемлекеті дәлел бола алады, ондағы демократияның тарихи тамыры тереңде жатыр. Тарихи дерек көздері көрсеткендей, мемлекетте басқару нысанының күрт өзгеруі де мемлекеттік құқық бұзушылықпен қатар жүреді, ал халық ондаған жылдар

бойы саяси тұрақсыздықтан зардап шегеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құралы ретінде әлеуметтік – құқықтық бақылау Жапония мен АҚШ – кең өріс алды [3].

Сөйтіп, жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды шығаруға болады:

- бостандыққа ие азаматтық қоғам – мемлекетте жемқорлық деңгейі өте төмен болуының кепілі.

- саяси тұрлаулылық, үкіметтің, басшылардың жиі ауысуы, сыбайлас жемқорлықтық өрістеуінің басты шарты.

- мемлекеттің жалпы саяси бағытының жиі өзгеруі елдегі әлеуметтік – экономикалық ахуалдың тұрақсыздығына әкеп соғады.

Құқық қорғау органдарын сыбайлас жемқорлық субъектілері өз заңдарына бағындырады. Қылмыс жасағандардың басым көпшілігі жазаға тартылмағандықтан, қылмыстық істерін одан әрі жалғастыра береді. Көп жағдайда сот жүйесі сыбайлас жемқорлық субъектісіне қатысты өз бетінше және тәуелсіз шешім шығара алмайды. Тәуелсіз құрылымдар енгізілген бірқатар елдер (АҚШ – та тәуелсіз прокурор, Гонгконгта, Сингапурде, Малайзияда, Тайванда тәуелсіз коиссия) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ісінде нақты жетістіктерге қол жеткізді. Бұндай мекемені құру кезінде билік пен мүлік, саясат пен ақша мәселесі жүйелі шешімін табуы керек [4].

Президент «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты өзінің жыл сайынғы Жолдауында «Сыбайлас жемқорлық себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажеттілігін айтып, Үкіметке тапсырма берді, бұл дегеніміз жемқорлықты жою бағытындағы кешенді және жүйелі күрес жүргізу саясаты жанданып, әрі қарай жалғасын табады деген сенімдеміз [5].

Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру керектігінің маңызы зор. Халық өздерінің құқықтарын, өздеріне қарсы қандай да бір құқыққа қайшы іс-әрекет жасалған жағдайда қандай іс-қимыл қолдану керектігінің нақты жолдарын толық білулері қажет. Конституциялық тәртіпті қорғау, сыбайлас жемқорлықпен күрес аясында тиімді, бірыңғай жалпы мемлекеттік саясат жүргізу, мемлекет пен азаматтардың өмір сүруінің барлық салаларында сыбайлас жемқорлық пен оның көріністері деңгейін төмендету, қоғамның мемлекетке және оның институттарына сенімін нығайту бүгінгі күндегі басты мақсат болып табылады. Осы мақсаттағы жұмыстарды жүйелі жүргізуге тағы бір серпін ретінде «Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы қолданысқа енгізілген. Бұл Жарлық еліміздегі құқық қорғау органдары қызметтерін жетілдіруге бағыттала отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттермен олардың пайда болуының алдын-алуда жүйелі, әрі тұрақты шаралар атқаруды қамтамасыз етеді. Қызмет құзыреті бойынша Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс - қимыл туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметкерлерінің «Мемлекеттік қызметшілердің қызмет этикасы»ережелері талаптарының сақталуын қадағалап, аталған заңнама мен кодекс талаптарының бұзылуына жол берген қызметкерлердің тәртіптік жауапкершілігін қарау белгіленген.

Кез-келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы қылмыстың одан әрі ушықпауы үшін оны тоқтатудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл құбылысқа тиімді түрде қарсы тұруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Қылмыстық кодексі» 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ заңы.
2. Қазақстан Республикасының «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қараша № 410-V заңы.
3. Алданжаров А. Борьба с коррупцией в Англии. // Юридическая газета. - № 7. 2005.- С. 13 - 14
4. Лунеев В.В. Коррупция: политическое, экономическое, организационные и правовые проблемы.//Государство и право. 2000. №4 – С. 2.
5. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауы [<http://akorda.kz>]

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Садақбаев Дархан Есетұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастыруға қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының заңдары, әлем елдеріндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа ұсыныс.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

Садақбаев Дархан Есетұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует проблемы формирования антикоррупционной политики и в связи с этим предлагает пути совершенствования действующего законодательства

Ключевые слова: Законы Республики Казахстан, антикоррупционная политика во всем мире, предложение к политике по борьбе с коррупцией.

PROBLEMS OF FORMATION ANTI-CORRUPTION POLICY

Sadakbaev Darkhan Yesetuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article, the author explores the problems of forming an anti-corruption policy and, in this connection, suggests ways to improve the current legislation

Keywords: Laws of the Republic of Kazakhstan, anti-corruption policy worldwide, proposal for a policy on combating corruption.

Сыбайлас жемқорлық – біздің елімізде ғана емес, бүкіл әлем елдерінде ежелден күресіп келе жатқан індет. Республикамызда тәуелсіздік жылдан бері жемқорлыққа қарсы жұмыстар белсенді түрде жүргізіліп келеді. 1998 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес» туралы пәрменді Заң қабылданғаннан бері президент Н.Ә.Назарбаев жыл сайынғы халыққа Жолдауында бұл мәселеге ерекше тоқталады [1]. Өкінішке орай, әлі күнге дейін қоғамда кең етек жайған парақорлық ауыздықталмай отыр.

Сыбайлас жемқорлық дегеніміз заң тілімен айтсақ: «жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу

немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу» [2]. Парақорлық пен сыбайлас жемқорлық – әртүрлі лауазымдағы мемлекет ісінен гөрі, өз жеке басының қамын жоғары қоятын қызметкерлердің жауапсыздығынан туындап отырғаны да жасырын емес. Сондықтан әрдайым мемлекеттік қызметкерлердің қоғам алдындағы жауапкершілігі мен жеке басының тәртібі талап етіліп, баға берілуі қажет. Сонымен қатар мемлекеттік қызметшілерден Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңын, «Мемлекеттік қызметшілердің әдеп кодексін» нормаларын, ережелерін және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы және басқа да заңдарды білу талап етілді. Сыбайлас жемқорлық көрінісі белең алған қоғамның экономикалық даму қарқыны төмендей түседі.

Қазақстан Республикасының Президентінің 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына арналған Жолдауында сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажет – деп, Үкіметке тапсырма берген болатын. Алдағы уақытта ел Үкіметі осы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін 2017 жылға концепция дайындауға тиіс [3].

Бүгінгі күні күрделі мәселеге айналған осы қылмыспен күресу шет елдерде де жақсы қарқынмен дамуда.

Жемқорлықты болдырмау ең бірінші сол елдің халқының сана – сезімдеріне тікелей байланысты, мысалы: Азия елдеріндегі Сыбайлас жемқорлық индексі төмен елдердің бірі ол Сингапур, Малайзия, Қытай, Жапония сияқты елдерді атап өтуге болады. Сингапур мен Малайзия елдерінде сыбайлас жемқорлықпен күрес жолындағы көп жылдық стратегиялары жақсы деңгейде орындалған болса, Қытай елінің заңы қатал. Бұл елде жыл сайын жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылық жасаған адамдар орта есеппен алғанда 30 - 40 адам өлім жазасына кесіледі. Ең қызықтыратыны Жапон елінің мәдениетінің де, жемқорлықты жою жолындағы стратегиялық мақсаттарының бір сарынды дұрыс бағытта қалыптасуында. Дәл осындай елдер қатарына Финляндия мемлекеті де кіреді. Бұл елде «пара» алмақ тұрмақ өз байлығын паш етіп көрсету көргенсіздік болып саналады, дәл осындай мәдениет еуропа елдерінде де қалыптасқан, бұл мемлекеттерде қылмыс жоқ деп айтуға болмайды, дегенмен біздің елмен салыстырғанда жемқорлық деңгейі төмен және дамыған елдер қатарында. Жемқорлықпен күрес өте жақсы дамыған елдердің қатарында АҚШ – та бар. Бұл ел сыбайлас жемқорлыққа қатысты заңнамалық бастамаларды тек өз елінің шегінде ғана қабылдап қоймайды, сонымен қатар халықаралық тәжірибеге де сүйенетіні ойлантарлықтай. АҚШ шетелдік шенеуніктерге пара беруге тыйым салатын «Сыбайлас жемқорлықтың шетелдік тәжірибесі туралы» атты Заңды (1977 ж) тұңғыш қабылдаған ел болып табылады [4]. Егер біз алдыңғы қатардағы мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенбесек, жемқорлықты түбірімен жою үшін өз білгеніміз аздық ететіні сөзсіз.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Заң талабының аясында жемқорлыққа қарсы іс-әрекеттер әр салада жүзеге асырылуда. Әсіресе, халық парақорлық дертімен жиі бетпе-бет келеді. Сондықтан, кез келген ортада пара беру мен пара алудың жолын кесуде қоғам болып белсенділік танытуымыз қажет. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңына сәйкес, сыбайлас жемқорлықпен күресті барлық мемлекеттік органдар мен онда қызмет атқаратын лауазымды тұлғалар жүргізуі тиіс. Мемлекеттік органдардың ұжымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басшылары өз өкілеттігі шегінде кадр, бақылау, заңгерлік және өзге де қызметтерін тарта отырып, заң талаптарының орындалуын қамтамасыз етуге міндетті. Мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық қылмыстар және осы тұрғыдағы құқық бұзушылықтарға бой алдыруының себебі көп. Оған ең алдымен қызметшілердің білім деңгейінің, әдептілік ұстанымының төмен болуы. Кей

мемлекеттік қызметшілердің құқық бұзушылыққа немқұрайлылық танытуы, кәсіби әдептілігінің жетіспеуі де, жеке басының қамын ойлауы да парақорлықтың дендеуіне септігін тигізуде.

2016 жылы бақылау-қадағалау өкілеттігін жүзеге асыру барысында құқықтық статистика органдары 2578 тексеріс, 29 мыңнан аса салыстыру жүргізді, олар бойынша 188 мыңнан астам бұзушылық анықталды, олардың негізінде 6740 лауазымды тұлға тәртіптік жазаға тартылды, соның ішінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарын жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке – 32 және әкімшілік жауапкершілікке – 65 адам тартылды. 2016 мен 2017 жылдар аралығында мемлекет басқарып отырған беделді азаматтар сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыс жасағандары үшін, яғни қылмыстық кодекстің 366 – бабы (пара алу) бойынша қамауға алынды [5].

Бұл дегеніміз сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастырудағы жұмыстардың жеткіліксіздігі. Сондай-ақ, мемлекеттік орган басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң талаптарын атқаруда ынта танытпай, жұмыс жүргізбеуі де жемқорлықтың тамырын тереңдете түседі. Ол үшін аталған дертке атсалысып, қарсы жұмылуымыз қажет.

Біздің ойымызша сыбайлас жемқорлыққа қарсы көп жылдық Ұлттық стратегия әзірлеп, жалпы халықтың сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыру және барлық мемлекеттік мекемеге ұлттық сананы көтеру жолында БАҚ өкілдерімен және халық кеңінен пайдаланатын әлеуметтік желілер арқылы сыбайлас жемқорлықтың Отанымызға тигізетін зиянын ұғындырып, ұлттық сананы көтеріп мәдениет қалыптастыруымыз қажет. Қылмыстық жазаға тартылған адамдардың темір тордың аржағындағы жайсыз өмірі жайлы халыққа және мемлекеттік қызметшілерге видео роликтер көрсетіп, жемқорлықтың қоғамның барлық таптарына тигізер зиянын ұғындыру аса қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қатысты заңды күшейту және жоғары шенді адамдар сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыстарын отанын сатумен теңестіру, яғни өлім жазасынан кейінгі ең жоғарғы қатаң жаза тағайындау керек деп ойлаймыз. Сыбайлас жемқорлық әрекеттері бойынша тиісті шара қолданудың негізі – ол азаматтардың арыз-шағымы. Сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілік, мемлекеттік мекемелерде сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне ішкі талдаулар және жемқорлыққа қарсы мониторингтер.

Мемлекетімізде жүрген әр - бір азамат Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 1998 жылғы 2 шілдедегі № 267 Заңы.
2. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қараша № 410-V Заңы.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауы.
4. Біріккен Ұлттар Ұйымының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы» Нью – Йорк, 2003 ж. 31 қазандағы Конвенциясы
5. Қазақстан Республикасының бас прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің сайтынан алынған [<http://pravstat.prokuror.kz>]

**ҚР АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТА ҮШІНШІ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН
МІНДЕТТЕМЕЛЕР**

Салбаева Аида Бауржановна

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Қазіргі кезеңде қатысушылардың теңдігі, еркіндігі және мүліктік дербестігіне негізделген азаматтық айналым оның міндеттемелік байланыстары аясында туындайтын өрістеуші алуан түрлі болуымен сипатталады. Міндеттемелерден алынған талаптар құқықтары қоғамдық өмірдегі субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыру тұрғысында қолданыстағы құрал бола бастайды, ал міндеттеменің өзі субъектілік құрамы жағынан, сондай-ақ, мазмұны аясында елеулі жылжымалылығымен ерекшеленеді. Нәтижесінде көптеген құқықтық байланыстар өзінің өмір сүру процесінде бір бірін өзгеріссіз шарттайды, ал сондайлық міндеттеме окшауланған құқықтық вакуумда емес, оған үшінші тұлғалардың елеулі ықпал ету жағдайларында орналасады.

**ОБЯЗАТЕЛЬСТВА С УЧАСТИЕМ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ
РК**

Салбаева Аида Бауржановна

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

На современном этапе гражданский оборот, основанный на равенстве, воли и имущественной самостоятельности участников, характеризуется возрастающим многообразием возникающих в его рамках обязательственных связей. Права требования из обязательств становятся действенным инструментом в деле удовлетворения потребностей субъектов общественной жизни, а само обязательство отличается значительной подвижностью, как в части субъектного состава, так и в области содержания. В результате многочисленные правовые связи в процессе своего существования неизменно обуславливают друг друга, а обязательство как таковое располагается не в изолированном правовом вакууме, а условиях значительного влияния на него третьих лиц.

OBLIGATIONS INVOLVING THIRD PARTIES IN CIVIL LAW OF RK

Salbaeva Aida Baurzhanovna

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

At the present stage of civil turnover based on equality, goodwill and property independence of participants, is characterized by an increasing diversity emerging in the framework of contractual relations. Right of demand obligations become an effective tool in meeting the needs of subjects of social life and the obligation has considerable mobility, both in terms of the subject composition and in the content area. As a result of numerous legal relationships in the course of its existence invariably cause each other, while the obligation as such is not an isolated legal vacuum, and a significant effect on third parties.

Правоотношения собственности опосредуют процесс присвоения материальных благ и в силу этого носят абсолютный характер. Обязательства же опосредуют процесс перемещения материальных благ от одного лица к другому и поэтому всегда устанавливаются между строго определенными лицами, т.е. приобретают относительный характер. Обязательство не создает обязанностей для лиц, не участвующих в нем в качестве сторон (для третьих лиц). [1]

В ст. 269 ГК РК говорится о том, что в обязательстве в качестве каждой из его сторон – кредитора или должника – могут участвовать одновременно несколько лиц. В этих случаях возникает долевое, солидарное или субсидиарное обязательство в соответствии с правилами, установленными ГК РК.

Недействительность требований кредитора к одному из лиц, участвующих в обязательстве на стороне должника, равно как истечение срока исковой давности по требованию к такому лицу, сами по себе не затрагивают требований кредитора к остальным таким лицам.

Обязательства с участием третьих лиц составляют особую разновидность обязательств с точки зрения их субъектного состава. К ним относятся:

- регрессные обязательства (по переложению исполненного долга на третье лицо) (ст.289 ГК РК);

- обязательства в пользу третьего лица (а не кредитора) (п.3 ст. 270 ГК РК);

- обязательства, исполняемые (за должников) третьими лицами (ст.276 ГК РК). [2]

Регрессные ("обратные") обязательства возникают в тех случаях, когда должник по основному обязательству исполняет его вместо третьего лица либо по вине третьего лица (в последнем случае речь, по сути, идет о регрессной ответственности, по традиции облакаемой в форму обязательства). Так, солидарный должник, полностью исполнивший обязательство, получает право обратного требования (регресса) к остальным содолжникам (п. 3 ст. 287 ГК РК), а исполнивший обязательство субсидиарный должник получает аналогичное право по отношению к основному должнику (ст. 288 ГК РК). Ведь в обоих случаях обязательство исполнено должником и за других лиц. Поскольку закон допускает исполнение обязательства лишь одним из содолжников (или субсидиарным должником), остальные содолжники (или основной должник в субсидиарном обязательстве), не исполнившие обязательство, рассматриваются в такой ситуации в качестве третьих лиц, становящихся затем должниками в регрессном обязательстве.

Хозяйственные товарищества и производственные кооперативы обязаны законом к возмещению вреда, причиненного их участниками членами в случаях осуществления ими предпринимательской или иной деятельности такого юридического лица (п. 2 ст. 921 ГК РК). Последнее затем получает право обратного требования (регресса) к полному товарищу или члену кооператива в размере выплаченного по их вине возмещения (п. 1 ст. 933 ГК РК). Иначе говоря, между товариществом или кооперативом как должником и потерпевшим как кредитором возникает деликтное обязательство, в котором непосредственный причинитель вреда (полный товарищ или член кооператива) не участвует, т. е. рассматривается в качестве третьего лица. После возмещения причиненного им вреда возникает регрессное обязательство, в котором юридическое лицо, бывшее в деликтном обязательстве должником, занимает место кредитора, а полный товарищ или член кооператива (третье лицо), по вине которого возник вред, становится на место должника (т. е., по сути, наступает его регрессная ответственность).

Таким образом, регрессное обязательство всегда возникает в силу исполнения другого, основного обязательства, причем должник по основному обязательству превращается в кредитора по обязательству регрессному, а третье лицо занимает в нем место должника. Регрессное обязательство становится новым, самостоятельным обязательством, а не представляет собой замену кредитора (перемену лиц) в основном обязательстве.

Вместе с тем оба эти обязательства тесно связаны. Об этом свидетельствует, в частности, то, что исковая давность по регрессным обязательствам начинает течь лишь с момента исполнения основного обязательства (п. 4 ст. 180 ГК РК). Но регрессное обязательство нельзя рассматривать как дополнительное (акцессорное) по отношению к основному обязательству. Акцессорное обязательство (например, по уплате неустойки в виде штрафа или пени) существует лишь постольку, поскольку имеется главное обязательство, и автоматически прекращается с его прекращением. Регрессное обязательство, напротив, возникает при прекращении основного обязательства (вследствие исполнения) и только в этом смысле производно от него. [3]

Не всякий должник может в регрессном порядке переложить свой долг или его часть на третье лицо. Это допустимо лишь тогда, когда исполнителем (должником) по основному обязательству должно было бы стать такое третье лицо, но в силу закона или договора им стал должник. Поэтому

регрессным можно считать всякое обязательство, в силу которого должник обязан совершить для кредитора определенные действия в связи с тем, что кредитор совершил аналогичные действия в пользу иного лица вместо должника или по его вине

В большинстве случаев регрессные обязательства, по существу, представляют собой разновидность гражданско-правовой ответственности.

Обязательства в пользу третьих лиц представляют собой обязательства, исполнение по которым должник обязан произвести не кредитору, а указанному (а иногда и не указанному) им в договоре третьему лицу, которое вправе требовать такого исполнения в свою пользу, по сути, становится новым кредитором

Однако множественности лиц на стороне кредитора здесь не возникает, ибо такое третье лицо вправе требовать исполнения обязательства полностью для себя, не будучи, однако, ни солидарным, ни субсидиарным, ни тем более долевым кредитором. При этом третье лицо получает право требования к должнику, но не может нести никаких обязанностей, поскольку оно не участвовало в формировании данного договорного обязательства (п. 3 ст. 270 ГК).

Примерами таких обязательств могут служить:

- обязательства из договора банковского вклада, внесенного в пользу третьих лиц (ст. 764 ГК), например родителями на имя своих детей;

- обязательства, вытекающие из договора страхования риска ответственности за причинение вреда жизни, здоровью или имуществу других лиц, поскольку он считается заключенным в пользу таких лиц, которым может быть причинен вред и которые заранее вообще могут быть неизвестны (ст. 833 ГК РК);

- обязательства из договора личного страхования (на случай причинения вреда жизни или здоровью застрахованного гражданина), заключенного в пользу не страхователя, а другого лица (выгодоприобретателя).

Третье лицо в силу договора должника с первоначальным кредитором приобретает право требовать исполнения в свою пользу. Этим обязательство в пользу третьего лица отличается от обязательства, исполняемого третьему лицу, а не кредитору, т. е. от переадресования исполнения. Речь идет о праве кредитора указать должнику на необходимость произвести исполнение не ему, а другим (третьим) лицам, когда, например, кредитор по денежному обязательству просит должника уплатить не ему, а указанному им лицу (обычно - одному из своих кредиторов) или оптовый покупатель просит отгрузить купленные им товары не на свой склад, а непосредственно в адрес розничных продавцов (транзитом). В таких случаях третьи лица не приобретают никаких прав требования в отношении должника, остающегося обязанным только перед своим кредитором.

Чтобы получить право требования по обязательству в пользу третьего лица, последнее должно прямо выразить должнику свое намерение воспользоваться данным правом.

Обычно это происходит после возникновения обязательства, а в обязательстве личного страхования в пользу третьего лица соответствующий договор вообще может быть заключен лишь с предварительного письменного согласия застрахованного. До этого момента (либо при отказе третьего лица от своего права) обязательство может быть изменено или прекращено по соглашению должника и первоначального кредитора (п. 2 и 4 ст. 391 ГК) без участия третьего лица. Так, до выражения третьим лицом намерения воспользоваться правами вкладчика первоначальный вкладчик может изъять внесенный на имя третьего лица вклад полностью или в части (п. 2 ст. 764 ГК). Следовательно, в таких обязательствах сохраняется и первоначальный кредитор, который по общему правилу может воспользоваться правом требования, например при отказе третьего лица от этого права. Поэтому обязательства в пользу третьего лица нельзя рассматривать в качестве одного из случаев замены кредитора (уступки права требования). [4]

После указанного момента изменить или прекратить обязательство в пользу третьего лица без его согласия стороны первоначального договора уже не вправе (если только иное прямо не предусмотрено законом, иными правовыми актами или договором). Однако должник в таком обязательстве может выдвинуть против требований третьего лица все возражения, которые он мог бы противопоставить первоначальному кредитору (п. 3 ст. 391 ГК).

Обязательство, исполняемое третьим лицом, представляет собой возложение должником исполнения своего долга на третье лицо ("перепоручение исполнения"). Оно допускается в большинстве обязательств, поскольку кредитору в принципе безразлично, кто его произведет (например, в денежном обязательстве), если только речь не идет об обязательствах личного характера. Таким образом, исполнение обязательства по общему правилу может быть возложено должником на третье лицо, причем кредитор обязан принять от последнего такое исполнение (п. 1 ст. 276 ГК РК), если только обязанность должника лично произвести исполнение прямо не вытекает из закона, иного правового акта, условий обязательства или его существа. Ясно, что такая возможность обычно соответствует интересам должника.

Так, покупатель может получать товар не только непосредственно от своего контрагента, например оптового поставщика, но и по его указанию - от изготовителя, который в этом случае в качестве третьего лица исполняет обязанности за продавца (не будучи стороной договора с этим покупателем); в силу указаний транспортного законодательства обязательства из договора железнодорожной перевозки пассажира или груза исполняются не только железной дорогой пункта отправления, но и не участвующими в этом договоре другими железными дорогами, по которым последовательно перевозятся пассажир или груз. Нередко такие случаи прямо предусматриваются законом. В частности, осуществляющий строительство объекта подрядчик вправе привлекать для производства отдельных видов работ субподрядчиков (п. 1 ст. 619 ГК); экспедитор в договоре транспортной экспедиции может возложить исполнение некоторых своих обязанностей на других лиц (ч. 1 ст. 711 ГК РК) и т. д.

Во всех таких случаях третье лицо, исполняющее за должника его обязательство или отдельные составляющие его обязанности, не может рассматриваться в качестве дополнительного должника. Кредитор не вступает с ним ни в какие правоотношения, и обязанным лицом перед ним все равно остается первоначальный должник, целиком отвечающий перед кредитором за надлежащее исполнение всех лежащих на нем обязанностей, в том числе за их неисполнение или ненадлежащее исполнение привлеченными им третьими лицами (ст. 363 ГК РК). Иначе говоря, допускаемое законом или договором возложение должником исполнения своего обязательства на третье лицо не освобождает его от обязанности исполнения и от ответственности за недолжное исполнение.

Вместе с тем третье лицо в некоторых случаях вправе исполнить кредитору обязательство за должника и по своей инициативе - за свой счет и даже без согласия должника (п. 3 ст. 276 ГК РК). Такая ситуация возможна, если из-за неисполнения обязательства должником связанное с ним правоотношения третье лицо подвергается опасности утратить имеющееся у него право на имущество должника. Например, в связи с обнаружившейся неплатежеспособностью арендатора здания и угрозой досрочного расторжения арендного договора с изъятием арендованного имущества субарендатор помещения вправе сам внести арендную плату арендодателю и в отношении этого долга выступить перед арендатором уже в роли кредитора.

В качестве редкого исключения специальным законом иногда могут предусматриваться случаи, когда ответственность перед кредитором за нарушение обязательства несет третье лицо, являющееся непосредственным исполнителем. Так, в соответствии с транспортным законодательством ответственность за нарушение обязательств из грузовых перевозок несет железная дорога назначения, а не отправления

Но и в таких ситуациях первоначальный должник также не устраняется из обязательства, ибо не происходит перевода долга на третье лицо - исполнителя, а кредитор тем самым получает право по своему выбору требовать исполнения от одного из них.[5]

Но в этом случае первоначальное обязательство не прекращается и не заменяется регрессным обязательством между третьим лицом и должником. Оно лишь изменяет субъектный состав, ибо место первоначального кредитора в нем занимает исполнившее обязательство третье лицо. Иначе говоря, в таком обязательстве происходит только замена одной из сторон в соответствии с правилами о перемене лиц в обязательстве (п. 2 ст. 276 ГК). Поэтому и речь здесь следует вести не об исполнении обязательства третьим лицом, а об одной из форм замены участвующего в нем кредитора.

Список использованной литературы:

1. Диденко А.Г. (ред.) Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Алматы: Нур-Пресс, 2006г.;
2. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий. Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин.- Алматы: “Жети жаргы”, 2007.;
3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) 27 декабря 1994 года. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.);
4. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 года № 126-ІІ «О страховой деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2016 г.);
5. Жайлин Г.А. Учебник. Гражданское право Республики Казахстан. Алматы, 2006г.;

ГЕРМАНИЯ МЕДИАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МОДЕЛІ

*Сәдіргалиева Бақытгүл, Оринбаева Жансая, Әбілсейтов Жүсіпбек,
Тәуекел Жадырасын, Дүйсенбек Дидар*
«Құқықтану» мамандығының студенттері
Каирова Нелля Имамуратовна
«Құқықтану» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты
Избасарова Асель Бектургановна
«Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қ. Әйтеке би көшесі, 52
030006

Бұл мақалада медиация ұғымына түсінік беріліп, Германия Федеративтік Республикасындағы медиацияның даму моделі туралы жазылған.
Түйінді сөздер: Медиация, дау, шешім, тараптар, медиатор.

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ МЕДИАЦИИ В ГЕРМАНИИ

*Сәдіргалиева Бақытгүл, Оринбаева Жансая, Әбілсейтов Жүсіпбек,
Тәуекел Жадырасын, Дүйсенбек Дидар*
Студенты специальности «Юриспруденция»
Каирова Нелля Имамуратовна
Профессор, кандидат экономических наук кафедры «Юриспруденция»
Избасарова Асель Бектургановна
Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция»
Казахско-Русский Международный университет, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52 030006

В данной статье рассмотрены понятие о медиации, также модель развития института медиации в Германии.
Ключевые слова: медиация, споры, решения, стороны, медиатор.

THE DEVELOPMENT MODEL OF MEDIATION IN GERMANY

*Sadirgalieva Bakitgul, Orinbaeva Zhansaya, Abilseitov Zhusipbek, Tauekel Zhadirasyn,
Duisenbek Didar*
Students of speciality «Jurisprudence»
Kairova Nellya Imamuratovna
Professor, Candidate of Juridical Sciences at the Department of «Jurisprudence»
Izbasarova Assel Bekturganovna
Master of Juridical Sciences, Senior lecturer at the Department of «Jurisprudence»
Kazakh-Russian international University, Aktobe, Aiteke bi street 52 030006

This article considered the concept of mediation, such as the model of development of mediation Institute in Germany.
Keywords: mediation, disputes, decisions, the parties, the mediator.

Медиция дегеніміз не? Және ол не істей алады? Даулар негізінен тараптардың бірін бірі жеткілікті дәрежеде түсінбегендіктен және мәселе бойынша толық ақпарат алмағандықтан туындайды. Тараптар екі жақтыда қанағаттандыратын шешім болатынына сенбеген. Сол себептен тек соттың көмегіне ғана жүгінетін болған. Кейіннен пайда болған жас ғылым болып табылатын медиация институты ең алғашында бірден дамымаған. Сенімсіздік болғаны сөзсіз. Заңгерлер үшін де дауласушы тараптар үшін пайдалы болып табылатын медиация қолданысқа енгізілгеннен кейін қарқынды түрде дамыған.

Медиация-соттан тыс дауларды шешудің жолы болып табылады. Оны көптеген салаларда қолданады. Акционерлердің арасындағы дауды, тапсырыс берушілер және іскерлік серіктестер арасындағы даулармен тіпті отбасылық дауларда қолданылады. Медиацияға жүгінгенде тараптар бір бірінің талаптары мен ұсыныстарын тыңдап, ашық әңгімелесіп оң шешімдерін табыға жол ашатын бірден бір шешім. Тағы бір жағымды жағы, медиацияда кез келген адамға қаражат жағынан тиімді болады. Сотқа берілген істің шығыны медиациямен шешілген істің бірнеше есе мөлшері болады.

Мақтаарал аудандық сотының судьясы А.У.Утемисов өз мақаласында «Медиатор-тәуелсіз, бейтарап болады. Медиатор негізінен екіге бөлінеді, оның біріншісі арнайы біліп алып тәжірибе жинақтаған кәсіби медиаторлар, ал, екіншісі – кәсіби емес, оқымаған медиаторлар. [1]

Жалпы айтқанда, медиация рәсімі дүниежүзінде жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысында дами бастаған. Алдымен дамыған елдерде- Америка, Ұлыбритания, Австралия, Германияда, ал кейін Еуропаның басқа елдерінде таралған. Шетелдердегі сот саласында бұл тәжірибе бұрыннан қолданылып келеді. Мысалы, Америкада істердің 95%, Англияда 87%, кішкентай ғана Словения елінде 35% бітімгершілік жолмен өз нәтижесін табатыны белгілі болып отыр.

Сол секілді Предпринимательство и право инфармационно-аналагической парталда Бирюков П.Н., Пронин А.В. -ның «Об институте медиации в Германии» мақаласында ең алғаш Германиядағы медиация 1977 жылдан бастап қолданылған. Азаматтық процеске медиацияны енгізу Германиялық заңгерлердің өздері ұсыныс білдірген. Бірден заң қабылданған. 1979 жылы Конгрестік сотта Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық сотының президентінің халық алдында сөйлегеннен кейін медиацияға ерекше қызығушылық арта бастаған.

"Судья-медиатор" институты неміс заңнамасына жаңа нәрсе болып есептеледі, және ол 2012 жылдан бастап заңға енгізілді. Мұндағы мақсаттың барлығын соттың үкімінсіз мәселені шешу» делінген. [2]

Жалпы 2000жылы медиацияға байланысты федеративтік бірнеше заңдар қабылданған. Ең бірінші медиация туралы заң Баварияда шыққан, кейін Баден-Вютерберг және одан кейін Германия Федеративтік Республикасының басқа да жерлерінде кеңінен тараған. Солай медиация процесі азаматтық процеске мықтап кірген. Мысалға 2008-2010 жалдары Берлиннің соты медиацияның қарауымен 5747 іс өткізген. Медиациялық процесс қатаң түрде конфиденциалды түрде өткізіледі. Заңда «сертификатталған медиатор» қамтамасыз ету үшін бөлімдер бар. Бұндай статусты тек Германия Федеративтік Республикасында әділет министрлігінің бағдарламасы арқылы ғана білім алған азамат ала алады. Бұған қоса, сертификатталған медиатор өз біліктілігін, білімін үздіксіз жетілдіріп отыруы қажет.

Қазіргі таңда неміс медиациясы дамыған деп толық айтуға болады. Медиацияны дәл соттың алдында да қолданады. Ол мемлекетте бұл сала міндетті ету керек процедуралардың бірі болып табылады. Қазірде медиация жаңа дайындалып жатқан заңгерлерге де белгілі дәрежеде түсіндіріліп, оқытады. Өйткені Германияда заңгер мамандығына түскен кез келген студент медиация факультетін міндетті түрде оқиды. Ол

жалғыз отбасы дауларында емес сонымен қатар әкімшілік құқықта да, жалпы құқықтық істердің басым көпшілігінде қолданылады.

2012 жылғы заң бойынша медиацияның үш түрі ерекшеленеді: 1) стандартты соттан тыс медиация; 2) соттың ұсынысы бойынша соттан тыс медиация; 3) заңды кеңес кезіндегі медиация.

Германияда дәл қазіргі уақытта осы 3 бағыт бойынша қарқынды түрде жұмыс жасап жатыр. Осы секілді біздің елімізде де медиация институты алдағы уақытта үлкен сұраныстарға ие болып, жақсы дамиды деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақтаарал аудандық сотының судьясы А.У.Утемисовтің мақаласы
2. Предпринимательство и право информационно-аналогической паргалда Бирюков П.Н., Пронин А.В. -ның «Об институте медиации в Германии»

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ

Сергалиев Нуралы Сергалиевич

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмысқа күрес тиімділігінің теориялық негіздері, соның ішінде жазаны қолдану барысындағы қазіргі мемлекеттік саясат және оның ерекшеліктері жан – жақты зерттеліп қарастырылған.

Түйінді сөздер: Қылмыскерлік, қылмыс, жаза.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ И ЕЕ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Сергалиев Нуралы Сергалиевич

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В статье изложены теоретические основы эффективности борьбы с преступностью в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Преступность, преступление, наказание.

THE EFFECTIVENESS OF COMBATING CRIME AND IMPROVING IT

Sergaliev Nurali Sergalievich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article are expounded theoretical bases of efficiency of fight against criminality in Republic of Kazakhstan.

Key words: Crime, punishment.

Қазіргі таңдағы экономикамыздың өркендеуіне, халық белсенділігінің дамуына байланысты елімізде жүргізіліп жатырған реформаларды іске асыруда барлық заңды мүдделерді қорғау үшін қылмыстылықпен күрес шаралары күшейтуді қажет етеді. 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдуммен қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» дей отырып қоғамға, адамзатқа қарсы іс-әрекеттерді жасауға тыйым салады [1]. Қолданылып жатқан, құқықтық және ұйымдастыру шараларына қарамастан еліміздегі қылмыстық ахуал күрделі күйінде қалып отыр және техниканың дамуы мен көбеюіне, өндірістік қызметтердің қарқынды жүргізілуіне

байланысты заңмен қорғалатын құғдылықтарғаабайсызда зардаптар келуінің мүмкіндігі де артуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев қылмыстылыққа қарсы күрес және құқық тәртібін нығайту мәселесі жөніндегі мәжілісте қылмыстылықпен күресудің және құқық тәртібін нығайтудың ауқымды, әр тиімді бағдарламасын ұсынды. Сонымен қатар Президент өзінің мазмұнды баяндамасында «еліміз әлеуметтік қайта құру және демократиялық мемлекетті құру жолында ең күрделі түрде қарқынды дамыған қылмыстылықпен қақтығысудың шегіне жетті. Бұл шын мәнінде реформа саясатына, қоғамның тұрақтығына, азаматтардың өмірі мен игіліктеріне қауіп тудырады», - деді [2].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан халқының әлауқатын арттыру-мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты 2008 жылғы 16 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауында үшінші тармақ ретінде мынаны келтірген «Демократиялық қоғам жағдайында қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ерекше мәнге ие болады. Өткен жылдар ішінде елдің құқық қорғау және сот жүйелерінің криминалдық көріністерге қарсы тұратын, азаматтарымыздың өмірі мен құқықтарын қорғайтын әлеуеті едәуір нығайды. Дегенмен, олардың қызметінде елеулі кемшіліктер бар. Құқық қорғау және сот жүйесі қазақстандықтардың құқықтарының әділ де тиімді қорғауын, бизнеске заңсыз араласуды болдырмауды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл саладағы басымбағыт – жазалаушы іс – әрекет емес, құқық бұзушылықтарды абайлату мен олардың алдын алу болуға тиіс». [3].

Р.Т.Нұртаев өзінің бір еңбегінде «Елде қылмыстық саясатты әрі қарай гуманизациялау мен либерализациялау бағытына біздің мемлекеттің күш жұмсауы, заң ғылымдары мен оның негізгі өзгерістерінің жетістіктерін дұрыс және жан – жақты ескерген жағдайда тиімділік көрсетуі мүмкін» - деді [4].

Сондықтан да қазіргі қоғамның әлеуметтік – саяси және экономикалық даму жағдайын, кейбір шет мемлекеттердің қылмыстық құқығының жетістіктерін ескере отырып, алдағы уақыттарда практика талаптарына сай келмейтін қылмыстық заң нормаларын қайта қарау қажет болуы да мүмкін.

Қылмысты зерделеу барысында «қылмыскерлік» деген ұғымды кездестіруімізге де болады. «Қылмыскерлік» ұғымы көбіне қылмыстың көптігі туралы, олардың статистикалық жиынтығы туралы сөз болған жағдайда қолданылады. «Қылмыскерлік – таптық қоғамның белгілі бір мемлекетте, белгілі бір кезеңде жасалатын барлық қылмыстар жиынтығынан тұратын, әлеуметтік, қылмыстық – құқықтық сипаты бар құбылысы» деп жазады Н.Ф.Кузнецова [5].

Профессор Е.О.Алауханов «Криминологиялық зерттеулер қылмыскерліктің әртүрлі элементтерінің заңдылықтағы өзара байланысын ашады, оның ортаның өзгерісіне «бейімделу» қабілетін, тіптен ортаны өзінің тұрақтануы және дамуы үшін «бейімдейтіндігін» растайды. Жаңа жағдайларда оның көрініс табу формасы түрін өзгертеді, қылмыскерліктің қоғамға кері ықпалы да байқалады», - деп айтады [6].

Қылмыстың түсінігі әртүрлі сыныптық қоғамдық – экономикалық құрылымдарда бірдей болған емес. «Қылмыс – тарихи құрылымалы заңи түсінік», - деп профессор Н.Д.Дурманов әділ бағасын беріп өткен [7].

Біздің елімізде қылмысқа қарсы күрес тиімділігін арттырудың мәселелері туралы теорияны жасау қазіргі кезде заң ғылымдарының дамуындағы негізгі бағыттарының бірі болып отыр. Жауаптылықтан туындайтын жазаның орындалмай қалмау қағидасын жүзеге асыру мен оны қамтамасыз ету мақсатында, мемлекеттің қылмысқа қарсы күрес саясатын жүргізуді әрі қарай ізгілендіру және ымырашылдық жасау мақсатында, қылмыстық құқықтық қудалау шараларын үнемді қолдану негізінде және жасалған қылмыс үшін жауаптылықпен жазаны жекешелендіру мен дұрыс оқшаулаудан туындайды. Осы мақсатта қылмыспен күрес тиімділігін арттыру үшін мәселелердің тап осылай қойылуының өзі,

қылмыстылықты зерттейтін ілімдер теориясы мен практикасының дамуы және оның жетілдіруіне байланысты үйлесімді ұйымдастыру шараларын қылмысқа қарсы күреске ықпал етуімен тығыз байланысты болады. Елдегі қылмыстық саясатты дұрыс жүргізудегі кең көлемді мәселелерді шешу шарттарының негізі деп, қылмысқа қарсы күрес пәрменділігін арттыруға баса назар аудару айтылады. Өз кезегінде, қылмысқа қарсы күрес тиімділігін арттыру міндетінің онда шешілуі біздің елімізде қылмыспен күрес тиімділігін қамтамасыз ету барысында сенімді теориялық негізді жасауды алға қояды.

Егер қылмыспен күрес тиімділігінің теориялық жағын айтар болсақ, Қазақстанда бұл мәселе аз әңгімеболып жүрген мәселелердің бірі десек қателеспейміз. Құқық бұзушылықтың көбейіп, оның жазасыз қалуы, ешқандай демократияның, өркениетті нарыққа, адамдардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жеткізбейтініне мән берілмейді. Қылмысқа қарсы тиімді күрес жүргізу және демократиялық қағидалармен қабылданған нақты заңдардың болуы үшін кейбір ішкі сыртқы күштердің (билікте, саясатта, бизнесте, БАҚ және құқық қорғау органдары жүйесінде) бұл туралы ойланбайтыны бүгінде анық байқалды.

Айта кету керек, алғашқы кездері аталмыш мәселелердің қойылуы кезіндегі құқық тиімділігі ұғымы бұл – құқық нормаларының пәрменділігі, дәлелдігі және пайдальылығы терминдерімен толықтай немесе ішінара өзара байланыста қарастырылған. Яғни, құқық тиімділігі деп құқық нормаларының ерекше белгілері аталған. Олар:

1. Құқықтың өзі қоғамда (елдегі барлық азаматтар мен ұйымдар үшін) біртұтас тәртіп орнатуға арналғандықтан, құқық нормасына баршаға бірдей ережелер тән болады. Яғни, құқық нормалары баршаға бірдей міндетті деген сөз.

2. Өзге әлеуметтік нормаларға қарағанда құқық нормалары мемлекет тарапынан жасалады және олардың тиісті дәрежеде мүлтіксіз жүзеге асуы мемлекет тарапынан қатаң бақыланады [8].

Құқықтың басты міндетін (қоғамдағы тәртіпті реттеу, мемлекет көлеміндегі тәртіпті қалпында ұстап, оларды тиісті дәрежеде қамтамасыз ету т.б.) ескере отырып, құқықтың негізі болып саналатын құқықтық нормалар жүйесіне жан – жақты зерттеу қажет болады. Мұндай зерттеу жұмыстары кейін осы нормалардың өмірде қолдану нәтижесі мен потенциалының жүзеге асырылуы мен одан ары ізденістер жүргізілуіне мүмкіндік берері сөзсіз. Әрбір құқық нормасы барлық адамдарға тең және кейбір қажетті жағдайларда қолданылатын жалпыға бірдей ережелерден тұратындықтан құқық нормасының жалпыға бірдей мүмкіндіктерін қамтамасыз ету аясында оның жүзеге асырылуы үшін объективті жағдайлар туғызуын жатқызамыз. Содан соң құқық нормасының жалпыға бірдей ережесі өз көрінісін халыққа уақытылы жеткізілуі және арнайы белгіленген нақты тұлғалардың сол ережелерді мүлтіксіз орындауы арқылы табады. Сондықтан құқық нормаларының тиімділігін зерттеудегі негізгі бағыттарының бірі – аталмыш нормалардың басты ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Құқық нормасы мәселесін зерттеудің тағы бір мәселесі – құқық нормаларына байланысты мемлекеттік институттардың заң шығару қызметіндегі тиімділікке байланысты туындайтын мәселелер. Атап айтқанда, өкілетті мемлекеттік органдардың құқықты жүзеге асыруға байланысты қызметінің тиімділік деңгейіне және құқық бұзушылыққа байланысты қолданатын шаралардың пәрменділігіне байланысты туындайтын мәселелер. Пашков А.С., Чечот Д.М. «Құқық нормаларының тиімділігі мәселесін түсіну, нақтылықты, нәтижелілікті, яғни қоғамға пайдалы бағытта анықталған қоғамдық қатынастарға әсер ету мүмкіндігін түсінуге негізделген» - дейді [9].

Құқық теориясында құқықтық нормалардың мәні мен міндетіне байланысты қалыптасқан ой – пікірлерге сүйене отырып, олардың тиімділігіне байланысты потенциалды мүмкіндіктерге (құқық нормаларының құқық практикасында қолданылу мен қабылдану тиімділігі) аса назар аударып, құқық тиімділігі мәселесінің теориялық зерттелуіне байланысты туындаған мәселелердің дұрыс жолда екендігін ескере кеткен жөн.

Құқық тиімділігі мәселесі жөніндегі бірқатар ғалымдардың пікірлерін топтастыра келе Л.И.Спиридонов былай дейді: «...бірқатар авторлардың теорияны жетілдіру бағытындағы зерттеулері, мұндай қылмыстық – құқықтық тыйым салу шараларының тиімділігіне әкеп соқтыратын алғышарттарын қалыптастырады, оларға:

1. заңдарда қылмыс деп жарияланған, қоғамға қауіпті іс – әрекеттердің мазмұнын уақытылы, дұрыс және толық ашып көрсету;
2. қылмыстық заңның мазмұнының адамгершілік нормалар мен құқықтық сана – сезімнің деңгейіне сәйкес келуі;
3. заң талаптарының қоғамның әлеуметтік – экономикалық және саяси даму заңдылықтарына сәйкес келуі;
4. адамдардың әрекеттерін қылмыстық құқықтық тәсілдерімен реттеу процесінде адамның әрекет етуіне әсер ететін әлеуметтік (ең бастысы экономикалық) факторларды ескеру;
5. қылмыстық заңдардың тұрақтылығы және оны қолданудың біркелкілігі;
6. қылмыстық- құқықтық санкцияның қоғамға әсер ету шараларымен ұштасуы;
7. халықтың қылмыстық заң нормаларының мазмұнымен, оның ішінде санкцияларынан хабардар болуы;
8. жасаған қылмысы үшін адамдардың жазасыз қалмайтындығы сезінуі;
9. қылмыстық саясаттың тұрақтылығы жатады».

Л.И.Спиридонов құқық пәрменділігінің осы алғышарттарын қорытындылай келе, «ғылыми тұрғыдан алғанда, заң нормалары тек қоғам дамуының заңдылығы мен объективті жағдайларына, халықтың қоғамдық сана – сезіміне, оның ішінде олардың құқықтық сана – сезімі мен адамгершілік қағидаларына және құқықтық нормалар басқа да құқық нормаларымен сай болғанда ғана тиімді болмақ. Сонымен қатар социологтардың жүргізген тәжірбиелік зерттеулерімен хабардар болу – адамның мінез – құлқының (оның ішінде ауытқымалы мінез – құлқының) басқа да түрлеріне байланысты қылмыстық құқық нормаларының бұзылғанын анықтап, соның негізінде теориялық жағынан да, іс жүзінде де қылмыстылықпен күрес тиімділігінің жаңа алғышарттарын жасауға негіз тудырады» - деп жазады. [10]

Сондықтан профессор Л.И.Спиридоновтың тұжырымдары мен ұсыныстарын қылмыстылықпен күрес тиімділігін жетілдіру барысында негізге ала отырып қолдану қажет. Шынында да, жауапкершілік белгілейтін қылмыстық заңның тиімділігін қамтамасыз ету мақсатындағы мәселелерді шешкен кезде, заң қылмыс деп жариялаған қоғамға қауіпті іс – әрекеттердің уақытылы, дұрыс және толық қамтылатындығы ескерілуі керек.

Заңгер ғалымдар осыған байланысты құқықтық нормаларының тиімділігін талдаудан нақты құралдарды, яғни тарихи субъектілердің нақты әрекеттерін алып тастау негізсіз деп есептейді. Нормативтік құқықтық актілердің «таза» қолданылуы ешнәрсеге сай келмейді. Заңның әлеуметтік топтарға байланысты емес, жеке адамдарға байланысты пайдаланылуын қарастырсақ, оның қажетті деңгейде қолданылуы құқықтың өзінен емес сонымен қатар, субъектінің де көптеген сипатына байланысты болып келеді. Мақсатпен нәтиже арасындағы тиімділікті анықтаудың қиындығы жалғыз норманың түрлі – түрлі мақсаттар емес, сонымен қатар сол норманы зерттеу барысында оның еш нәтижесі болмайтындығында. [11].

А.А.Игнатъев «Кез – келген жүйе белгілі – бір қойылған мақсатқа жету үшін құрылады және сол үшін қызмет етеді. Тиімділік мәселесі осы қойылған мақсатқа жетуге байланысты жүйенің пайдалы түрде қызмет жасау қажеттілігін анықтауға байланысты туындайды» деген сенімді түсінік берген. [12].

Жоғарыда келтірілген ой – пікірлерге сәйкес, құқық тиімділігі деп оның жалпыға танымалдығын, оның сөзсіз орындалатындығын, құқық нормаларының қайшылыққа ұшырамауын және түсініктілігін, әлеуметтік мақсаты мен оған жету тәсілдерінің сәйкестігін,

құқықтың әділет органдары мен өзге де құқық қорғау органдары жүйесімен тығыз байланысты қамтамасыз етілгенін айтамыз.

Жазаның мақсаты әлеуметтік әділеттікті қайта орнату немесе қайта қайтару немесе қайта қалпына келтіру, сондай – ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауынан сақтандыру мақсатында қолданылады. Сондай – ақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің баптарындағы санкциялар кінәліге дәл жазалау шарасын қолдану болып табылады.

Жазаның мазмұны мен мақсаты туралы тарихта және қазіргі таңдағы қылмыстық құқық теориясындағы пікірталастық сұрақ болып табылады. Яғни жаза өткенге жатандықтан, ол жауап берумен, шектеу немесе айыру сондай – ақ адам тұлғаның немесе жалпы тұру заңын орындалуын мемлекет тарабынан міндеттеуі, ол жаза болашаққа жататындықтан бізге мәлім мақсаттарға жету үшін, ол мемлекеттік құқықтың орындалуын қарастырады.

Жазаның мақсаты оның орнатылуы мен орындалуы органикалық бірлікпен орындалады. Жаза әділетті болуға тиіс, яғни қылмыс жағдайына байланысты және қоғамға кінәлімен келтірілген қауіпті есептелуі, ескерілуі тиіс. Сол жағдайда ғана жаза өз алдына қойған мақсаттарына жетеді. Сондай – ақ берілген жазаның бұлжытпай орындауы қажетті.

И.С.Нойдың пікірінше жазалаудан басқа, жаза мазмұнына мәжбүрлеуді жатқызған, жазадан бос, жазаны мәжбүрлеумен сендіруге қарама қайшы элемент деп таныған, көрген. [13].

Шорогородский М.Д. –нің ойынша жаза ол жазалау деп санаған, бірақ онымен тоқталмайды, «жаза мазмұны болып – оның жазуы бойынша жаза сияқты, сондай – ақ тәрбиелеу деген». [14].

С.И.Дементьев пен А.С.Ременсон айтулары бойынша:

1. Жаза ол – жазалау. [15].

2. Жаза түсінігі әр түрлі авторлардың трактаттары бойынша мәжбүрлеу арқылы қиындық кешу, яғни мәжбүрлеу арқылы азапталуын туғызу.

Сонымен қатар ол «жазалау қылмыстық құқықта ол – кек деп, өш алу, әділеттіктің үлгілі, тәртіпті шарасы деп айтқан».

Сонымен жаза дегеніміз не? В.К.Дуюновтың пікірінше: әділетті соттау, мемлекеттің мәжбүрлеудің сотталушының нысаны. [16].

Қоғамның әлеуметтік өміріндегі жазаның орны, бәрінен бұрын, адамгершіліктен, адамға деген қамқорлықтан барып анықталуға тиіс. Мәжбүрлеудің қылмыспен күрес тәсілдерінің бірі екендігін ескере отырып, бірақ ақтық соңында тек мақсаты тәрбие мен сенім арқылы ғана адамға ықпал жасауға болатындығын, солар арқылы ғана адамның сезімі мен ойын, көзқарасын, идеясын, дағдысы мен мінез- құлқын өзгертуге болатындығын мойындау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған ҚР Конституциясы

2 Назарбаев Н.А. законопослушание и правопорядок – основа нашей стабильности //Казахстанская правда 30.03.2002 г.

3 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан халқының әл- ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты 2008 жылғы 16 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. – 2008. -22 ақпан.

4 Нуртаев Р.Т.Основные направления реализации эффективной уголовно – правовой политики современного Казахстана в контексте Концепции правовой политики. /Государство и право. – Алматы, 2000. №5.- С. 47-56.

- 5 Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М.: Изд. Моск. Ун., 1969. -232 с.
- 6 Алауханов Е.О. Криминология (Қылмыстану). Оқулық. – Алматы, 2005 -192 б.
- 7 Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М., -Л.: Изд –во АН ССР, 1948. -311 с.
- 8 Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах /Под ред. Проф. М.Н.Марченко. Том 2. Теория права. –М.: Зерцало, 1998. -415 с.
- 9 Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. /Советское государство и право. –М., 1965. -№8. –С.3.
- 10 Спиридонов Л.И: Социология уголовного права. –М., 1986. -341 с.
- 11 Пашков А.С., Явич Л.С., Спиридонов Л.И. Эффективность действия правовых норм. – ЛГУ, 1977. -335 с.
- 12 Игнатъев А.А. Уголовно – исполнительное право. –М.: Новый Юрист, 1997. -304 с.
- 13 Дементьев С.И. Лишение свободы: уголовно – правовые, исправительные, трудовые аспекты. – Ростов, 1981. -345 с.
- 14 Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. – Ярославль.1977.
- 15 Уголовное право РФ. Общая часть. –М.:Юрист, 1996. -458 с.
- 16 Дуюнов В.К. Наказание в уголовном праве РК//Государство и право, 1997. - №11. – С.67.

ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ БАСТЫ НАЗАРДА

Сергалиева Айгерім

«Құқықтану» мамандығының 2 курс студенті

Избасарова Асель Бектургановна

«Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада тұтынушылардың тауарды айырбастау және қайтаруға жатпайтын тауарлар туралы жазылған. Қандай тауарлардың қайтаруға келетінін және қандай тауарлардың қайтарылуға жатпайтындығы айтылған.

Түйінді сөздер: тұтынушы, құқық, тауар, шағым, сапасыз тауар, арыз.

ПРАВА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ГЛАВНОЕ ВНИМАНИЕ

Сергалиева Айгерім

Студентка 2 курса специальности Юриспруденция

Избасарова Асель Бектургановна

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Юриспруденция

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би. 52

В этой статье написано об условиях обмена товаров и о товарах не подлежащих возврату.

Ключевые слова: потребитель, право, жалоба, некачественные товары, заявление

RIGHTS FOR CONSUMERS ARE MAIN ATTENTION

Sergalievа Aigerim

Student of 2 course of speciality «Jurisprudence»

Izbassarova Assel Bekturganovna

Senior lecturer, Master of Juridical Sciences at the Department of «Jurisprudence».

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, Aiteke bi. 52

In this article it is written about the terms of exchange of commodities and about commodities non-returnable.

Keywords: consumer, right, complaint, off-grade commodities, statement

Сатып алушылар үшін тауарларды алмастыру және қайтаруға байланысты мәселелер әлі күнге дейін ең өзекті мәселе болып табылады. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» заңда анық осындай жағдайлар көрсетілсе де, оған қарамастан, көптеген сатушылар әр түрлі себептермен ақшаны немесе тауарларды ауыстыруға асығар емес.

«Тауарлар айырбастауға және қайтаруға жатпайды», - бұл сөздер барлық дерлік сауда нүктелерінде кездеседі. Осы істері заңдыма? Әрине - жоқ. Сіз өнімді сатып алған жердің маңызы жоқ – ол базар болсын немесе дүкен болсын, есіңізде сақтаныз - сіз үшін «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» заңы қолданыста. Тауарлар жоғары сапалы, бірақ өлшемін сәйкесінде келмесе, егер киім немесе аяқ киім болса - сіз оны айырбастауыңызға болады,

бірақ босы жағдайда, - егер тауарды қолданбаған болсаңыз, тауарлық түрі сақталған болса, зауыттық жапсырмалары және ол айырбастауға жатпай тауарлар тізіміне енгізілмеген болса.[1]

Сатып алушы «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» заңына сәйкес сатып алынған тауар, оның талаптарына сәйкес келмесе немесе қажетті қасиеттеріне ие болмаса, айырбастауға құқылы. Міндетті айырбастау шарттары - тауарлық түрін сақтау, тұтыну қасиеттері сақтау және бірге сатылған элементпен тұтынушыға сатушы берген, жәдігерлер немесе кассалық түбіртек, мөрлер немесе жапсырмаларды сақтау. Сол тауар алмасу уақытында сатушыға қол жетімді болмаса, сатып алушы ауқымы сол тауармен бірдей басқа тауарға ауыстыруға немесе сол тауардың құны мөлшерінде ақша алуға немесе сол тауар қайта сатылымға түскенде айырбастауға құқылы.

Заңнамаға сәйкес, тұтынушы стап алған күнінен бастап 14 күн ішінде сатып алған затын қайтаруға құқылы. Бірақ, кейбір тауарлардың айырбастауға жатапайтының ұмытпау керек. Азық-түлік емес заттарды айырбастауға жатпайтын арнай тізім бар. Бұлар - дәрілік заттар, медициналық мақсаттағы бұйымдар, іш киімдер, шұлық-ұйық бұйымдар, жануарлар мен өсімдіктер, метрлеп сатылатын тауарлар, атап айтқанда, барлық түрдегі талшықтардан жасалған маталар, тоқыма және перделік кенеп маталар, жасанды терілер, кілем бұйымдар, тоқыма емес материалдарды, ленталарды, шілтерді, таспаны, сымдарды, бауларды, кәбілдерді, линолеумды, багеттер және т.б.. Әрине, қайтаруға жатпайтын өнімдер қатарына азық-түлік жатады. Ал ол өнімнің ақауы бар екенің байқасаңыз, оны дәлелдеу үшін сараптама жасауыңыз қажет, соның көмегімен сіз өнімнің сапасы нашар екенің дәлелдей аласыз[2].

Өзіңіздің құқығыңызды қорғаудан қорықпаныз. Айырбастау мен тауарды қайтару үнемі жанжалмен аяқталмайды. Көп жағдайда дүкенге қонырау шалып жағдайды түсіндірсеңіз, келесі күні сізге курьер арқылы сізге ақшанызды қайтарады. Егерде бұл жағдай сізге көмектеспесе, төмендегідей іс әрекеттер жасаныз:

Біріншісі: Екі данада талап арыз жасаңыз. Шағым жазбаша түрде болуы тиіс, ол шартта дүкеннің директоры мен сіз туралы толық ақпарат болуы тиіс. Келесі, сіз талаптың мәнін баяндайсыз, яғни – нені, қашан және қай жерде алғаныңыз және сатып алғаннан тауар қандай себептермен сізге ұнамағаны туралы жазасыз. Қолыңызды қойып, өтінімді берген күн көрсетесіз.

Ең маңыздысы – сапасыз тауарды қайтару уақытын созған дұрыс емес. Дүкенге барып, сату нүктесінің директоры атына өтініш жазу қажет. Егер сізде кассалық түбіртек болмаса, сіз куәгер іздегеніз жөн немесе сіз сатып алған күні мен уақытын айтуыңыз қажет. Бұндай жағдайда сатушылар сізден тауарды қайтып алып, орнына ақшанызды қайтаруға міндетті. Есіңізде сақтаныз – 90% табыс - тиісті жазбаша өтініште. Тіпті, егер сізге теріс жауап берсе де, бұл жауап болып табылады. Оның көмегімен, сіз кез келген сотқа барып, сізге ақшанызды қайтаруға бас тартқанын айтуға құқылысыз. Бұл жағдайда сізде растау құжаты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Азбука потребителя. «Товар возврату и обмену не подлежит» <https://www.zakon.kz>
2. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы (2016.21.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫ САРАЛАУДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейтмахамбет Султанахмет Нурмахамбетович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстары бойынша қылмыстық заңды қолданудың теориялық проблемасын, сыбайлас жемқорлық құқықтықтарына қарсы нормативтік заңнаманың тиімділігін зерттеу.

Түйінді сөздер: жемқорлық, қылмыс, субъект, жауапкершілік, құқық.

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ КОРРУПЦИИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Сейтмахамбет Султанахмет Нурмахамбетович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье применение проблемных теории в уголовном праве по коррупционных преступлений, эффективность нормативно-правовой исследовании против явлений коррупции.

Ключевые слова: коррупция, преступление, субъект, ответственность, право.

PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CORRUPTION CRIMINAL LAW

Seitmakhambet Sultanakmet Nurmakhambetovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the use of problem of theory in criminal law on crimes of corruption, efficiency of legal research against the phenomena of corruption.

Keywords: corruption, crime subject, responsibility, right.

Қылмыс – бұл ең алдымен қоғамдық қауіпті әрекет. Қоғамдық қауіп – сыбайлас жемқорлық қылмысының ажырамас қажетті белгісі, оның материалды нышаны, ол әлеуметтік маңызын ашады. Сыбайлас жемқорлық қылмыс қылмыстық заңды бұзып, көбінесе сол мезетте құқықтың басқа салаларының заңнамалық нормаларын бұзады. Мысалы, лауазымды адамдар лауазымдық құзыреттерімен заңсыз пайдаланып азаматтардың меншікті мүлкімен пайдалану, иелену, билік жүргізу құқығын бекітетін монополияға қарсы заңнаманы, лицензиялау туралы заңды, азаматтық-құқықтық нормаларды бұзады. Мұндайда құқықтың басқа салаларының нормаларын бұзу, одан қалды мораль нормаларын бұзу қоғамдық қауіпті іс-әрекетті қылмыстық деп мойындауға жеткіліксіз. Міндетті түрде бұл іс-әрекет қылмыстық-заңсыз болып табылғаны керек, яғни қылмыстық заңмен қарастырылуы қажет. Қолданыстағы қылмыстық заңнамалықта қоғамдық қауіп және қоғамдық заңсыздық, қылмыс түсініктемесінде қалыптасып, ажырамасыз. Тек қана, осы екі белгінің болуы қылмыс деп белгілейді. Соған қарамастан маңызды белгілерден басқа - қоғамдық қауіп және

қоғамдық заңсыздық - қылмыстық заңнама қылмыстық жауапкершілік пен жазалауды егер адам қылмысты жасаса ғана қарастырады, яғни ол оны әдейі немесе байқамай жасаған болса. Қылмыстық жауапкершілік – демек адамды жасаған қылмысы үшін соттау, мемлекет атынан кінәлау үкімінде келтіру, тіпті бұл адам заң қарастырған негіздер бойынша қылмыстық жазалаудан босатылса да, ҚР ҚК 20 бабының 1 бөліміне сәйкес әдейі жасалған қылмыс болып тікелей немесе жанама жымысқылықпен жасалған іс-әрекет болып мойындалады. Осы баптың 2, 3 бөлімінде қылмыс тікелей жымысқылықпен жасалған болып мойындалады, егер адам өз іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін сезіне отырып, қоғамдық қауіпті салдарын көре білді және соның болғанын қалады, қылмыс жанама жымысқылықпен жасалған деп мойындалады, егер ол қоғамдық қауіпті іс-әрекеттің болуын білді, болғанын қаламады, бірақ санамен оның салдарының бойын білді немесе немқұрайлы қарады. Сондықтан адамның қоғамдық қауіпті іс-әрекет жасаған мезетте өзінің іс-әрекетін сезінуі, білуі, оларға басшылық жасауы, яғни саналы болуы кінәнің міндетті бөлшегі болып табылады. Қылмыстың тағы бір белгісі – оны жазалау, бірақ ол міндетті түрде қылмыстың соңынан келетін іс емес. Жазалауды жазалау қауіпінің келуі деп түсіну керек. Қылмыс құрамы қылмыс объектісін, объективті жағын, қылмыс субъектісін және субъективті жағын сипаттайтын 4 белгі тобын құрайды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстың нақты құрамдары ҚР ҚК баптарында беріледі.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар, әлеуметтік-құқықтық іс болып, қылмыстық заңнамамен қорғалатын қоғамдық қатынасқа қоғамдық қауіпті әрекет жасау болып табылады. Мұндай қылмыстар қауіпті, себебі қоғамға және қоғамның мүшелеріне саяси, материалды және басқа зиян келтіреді. Соңғы бес жылда сыбайлас жемқорлық қылмыстардың өсуі байқалады. Мемлекеттік міндеттерді орындауға өкілеттелген адамға және оларға теңелген адамдарға қатысты қылмыстық істер саны 23,8 % (922-ден 1141-ге дейін). ҚР экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыспен күрес жөніндегі Агенттігінің мәліметтері бойынша, сыбайлас жемқорлық қылмысқа жататын қылмыстың жеке түрлері арасында пара алу фактілері 8,3% (302-ден 327-ге дейін), билікті және лауазымды құзыретті асыра пайдалану – 5,3% (57-ден 60-қа дейін) өсті. Салыстырмалы талдау көрсеткендей, Қазақстанда сыбайлас жемқорлық қылмыс негізінен сот арасында жіберілген (0-ден 22-ге), ПО қызметкерлері арасында – 79,7% (59-дан 106-ға дейін), Әділет – 13,6 (22-ден 25-ке дейін), Қорғаныс министрігі – 3,5 рет (2-ден 7-ге дейін) өсті [1].

2007 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы елдің 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық жүйесі дамуының негізгі бағыттарын айқындады. Өткен жылдары мемлекеттік және қоғамдық институттардың қарыштап дамуына ықпал ететін, Қазақстанның орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін бір қатар аса маңызды заңнамалық актілер қабылданды.

Тұжырымдаманы іске асырудың басты қорытындылары ұлттық заңнаманың негізгі салаларының (конституциялық, әкімшілік, азаматтық, банктік, салық, қаржы, кеден, экологиялық, қылмыстық, қылмыстық-іс жүргізу, қылмыстық-атқарушылық заңнама) айтарлықтай жаңаруы болды [2].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар, әлеуметтік-құқықтық іс болып, қылмыстық заңнамамен қорғалатын қоғамдық қатынасқа қоғамдық қауіпті әрекет жасау болып табылады. Мұндай қылмыстар қауіпті, себебі қоғамға және қоғамның мүшелеріне саяси, материалды және басқа зиян келтіреді. Соңғы бес жылда сыбайлас жемқорлық қылмыстардың өсуі байқалады. [3].

Қылмыстық кодекстің сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарастыратын барлық баптарына тән нәрсе. Мұндай қылмыстардың субъектілері ретінде арнайы субъектілер шығады – жалпы белгілерден басқа (белгілі бір жасқа келу және ақыл-есі дұрыс), оларды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін ерекше қосымша белгілері де болуы тиіс.

Қазақстан Республикасының 2015 жылдың 20 қарашасында «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлықпен күресу мәселелері жөніндегі кейбір заңнамалық

актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңымен ҚК-нің 41-бабының өзінде сыбайластық ретінде танылатын қылмыстардың тізімі берілген ескерту мен толықтырылуы. Бұл қылмыстар ҚК-нің 176 бабының 2-бөлімінің «г» тармағында, 193-бабында, 308-бабының 4-бөлімінің «в» тармағында, 310-315 баптарында, 380 баптарында ескертілген [3].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-тарауы жаңаша редакциялауда ұсынылған: «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы коррупциялық және басқа да қылмыстар». Коррупциялық қылмыстар бірқатар ортақ белгілерге ие болып келеді. Олар арнайы субъектілермен – мемлекеттік қызметтерді орындауға уәкілетті тұлғамен немесе мемлекеттік қызметкерлермен және жергілікті өзін-өзі басқару органының қызметкерімен жасалуы мүмкін. Өзінде субъект ортақ болып келетін ҚК-ның 312 және 313 баптары ғана айрықша болып келеді. Бұл қылмыстар қызметтік жағдайдың арқасында жасалады және қызметтік қажеттілікпен қатысты болып табылмайды. Аталмыш әрекеттер мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзі-өзі басқару аппаратының дұрыс, заңды іс-әрекетін бұзады, қызмет мүдделеріне қарсы жасалады. Объект – көпшіліктік басқару аппаратының заң шығарушы, атқарушы, сот билігіндегі мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі атқару органдарының атынан, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы күштеріндегі, басқа әскерлер мен әскери құрылымдарындағы басқару аппаратының солардың алдына қойылған міндеттерді орындау бойынша қалыпты түрдегі іс-әрекеті [4, 178 б.].

Барлық қылмыстарды субъектінің қылмыстық-құқықтық мәртебесіне қарай шартты түрде жекелеген топтарға бөлуге болады. Жалпы лауазымдық қылмыстар мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін-өзі басқару органдар қызметінің жауапкершілігі осы тараудың нормаларымен қарастырылған кез-келген саласында жасалуы мүмкін. Арнайы лауазымдық қылмыстар мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін-өзі басқару органдары іс-әрекетінің жекелеген буындарымен салаларында ғана және қосымша ерекше белгілерге ие болатын лауазымды тұлғалармен жасалуы мүмкін [5, 64 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстарға қарсы агенттіктің сайты: Жаңалықтар бөлімі.
2. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылдың 20 қарашасындағы «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлықпен күресу мәселелері жөніндегі кебір заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңы.
4. Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб. 2004. - 819с.
5. Молдабаев С.С. Проблемы субъекты преступления в уголовном праве РК: Монография.-Алматы.1998.- 129с.
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі.

КЕЙБІР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫ САРАЛАУДЫҢ ЖӘНЕ АЙҚЫНДАУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейтмахамбет Султанахмет Нурмахамбетович

«Юриспруденция» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарын саралаудың проблемалық мәселелерін жаңа заңнамаға сыбайлас жемқорлықтың жаңа қылмыстық құрамдарын енгізу.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыйақы, пара, құқық бұзушылық.

КВАЛИФИКАЦИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСОВ НЕКОТОРЫХ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Сейтмахамбет Султанахмет Нурмахамбетович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье внесение состав новых преступлений к новым законодательству проблемных вопросов квалификации коррупционных преступлений.

Ключевые слова: коррупция, вознаграждения, дача взятки, правонарушения.

QUALIFICATION AND IDENTIFY PROBLEMATIC ISSUES, SOME CORRUPTION CRIMES

Seitmakhambet Sultanakhmet Nurmakhambetovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

In this article, the introduction of the new offences, the new law problem questions of qualification of corruption crimes.

Keywords: corruption, rewards, bribery, offense.

Сыбайлас жемқорлықтың ең көп тараған формаларының бірі, қазіргі кезде, меншіктің әртүрлі формасындағы кәсіпорындарда мемлекеттік қызметкердің коммерциялық қызметпен айналысуы.

Қылмыс субъектісінің белгілерін анықтағанда ондай қызметпен айналысқандық құжат бойынша расталынуы керек. Ондай мәліметті Салық Комитеті, Қаржы полициясы арқылы алуға болады.

Сонымен қатар лауазымды адам «өз» ұйымының ерте ме, кеш пе тексерілетінін біліп, ондай ұйымдардың басшыларымен мәмілеге келеді. Ол үшін басшы «өз» фирмасына департаменттен немесе басқадай қорлардан келіп түскен ақшаны жұмыс орындады деп жалған шарт жасасып, еркін айналымда ақшасы бар фирмаға аударады. Кейін ол соманы қолма-қол ақшаға айналдырады (2 – 5 % қолүздік береді). Бұлай табылған ақша еш жерде есепке алынбайды, оның бір бөлігі шенеунікке пара ретінде беріледі.

Қылмыстардың бұл түрін дәлелдеудің қиындығы сонда, қазіргі заңда «сенім білдірілген тұлға» дегеннің нақты анықтамасы жоқ. Біздің ойымызша, сенім білдірілген тұлға жеке адам да, заңды тұлға да, лауазымды адамның туған-туыстары да болуы мүмкін.

Азаматтық құқық нормаларында сенім білдірілген тұлға деп тиісті өкілеттік берілген тұлғаны айтады.

Сонымен егер азаматтық заңнама ережелеріне жүгінсек, «сенім білдіретін тұлғаға» лауазымды адам атынан кәсіпкерлік қызметпен айналысуға жазбаша сенімхат берілуі тиіс, ол жоқ болса лауазымды адамның әрекетіне заңдық баға беру қиындығы туындайды.

Лауазымды адамның отбасы мүшелеріне, әсіресе, бірге тұратын жұбайына, біздің ойымызша, сенімхат берудің қажеті жоқ, себебі олардың қатынасы отбасы заңнамасының нормаларымен реттеледі. Лауазымды адамның кәсіпкерлік қызметке өзінің отбасы мүшелері арқылы қатысуына жазбаша сенімхат керек емес.

Жедел қызметкерге лауазымды адамның отбасы мүшелері және олардың жұмыс орындары туралы мәлімет алудың маңызы зор. Мұндай мәліметтерді жедел жолмен тиісті орындардан алуға болады. Сонымен қатар жедел қызметкер облыстық әкімшіліктің қай бөлімшелерінің өз бухгалтериясы, банкте есеп шоты бар екендігін білуге тиісті. Мұндай бөлімшелердің басшылары бюджеттің ақша қаражатын өздері билейді. Олардың қаржы департаментінен тікелей емес, тиісті департаменттерден қаржыландырылатын, меншіктің әртүрлі формасындағы бағынышты ұйымдары болады, соларға «басқа көңіл бөлінеді».

Практика көрсетіп отырғандай, заңсыз кәсіпкерлікпен лауазымды адамдар қатарына кірмейтін мемлекеттік қызметкерлер де айналысуда.

ҚР ҚК-ның 214-бабының салмағын арттыру үшін, сондай-ақ мемлекеттік қызметкерлер арасындағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету үшін бұл бапты мына редакцияда баяндаған жөн:

214-1-бап. Заңсыз кәсіпкерлік

Лауазымды адамның, сондай-ақ лауазымды адам болып табылмайтын мемлекеттік қызметкердің немесе жергілікті өзін-өзі басқару органы қызметкерлерінің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйым құруы, не мұндай ұйымды басқаруға қатысуы, сондай-ақ заңда белгіленген тыйымға қарамай өзінің туыстары, не өзге адамдар арқылы жеке кәсіпкерлік қызметпен айналысуы, егер бұл іс-әрекет мұндай ұйымға немесе адамға жеңілдіктер мен артықшылықтар берумен немесе өзгедей формадағы жақтаушылықпен байланысты болса, бес жылға дейін мерзімге билік органдарында белгілі бір қызмет атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айырып, екі жүзге дейін ең аз есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға, не екі жылға дейін мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген іс-әрекет:

- а) пайдакүнемдік немесе өзгедей жеке мүдделілік ниетпен;
- б) алдын ала уәделескен адамдар тобымен немесе ұйымдасқан топпен;
- в) мемлекеттік қызмет атқарушы немесе субъектінің мемлекеттік қызметін атқарушы адаммен, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органының басшысымен жасалса,- бес жылға дейін мерзімге билік органдарында белгілі бір қызмет атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айырып, екі жүзден бес жүзге дейін, ең аз есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейін мерзімге белгілі бір қызмет атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айырып немесе онсыз бес жылға дейін мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Бұл ұсынылып отырған норманы мінсіз деуге болмайды, дегенмен, біріншіден, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мемлекеттік қызмет туралы заңда көзделген тыйымдар қызметкерлердің барлық санаттары үшін белгіленген.

Екіншіден, біз бұл бап ережесінің сыбайлас жемқор шенеуніктердің қылмыстық жауапкершіліктен құтылып кетуіне мүмкіндік беретін қазіргі редакциясын өзгертуге талпындық.

Сонымен қатар бұл норманы қабылдау құқық қорғау органдарының қылмыстың мұндай түрімен күресінің тиімділігін арттырады деп санаймыз.

Ең көп таралған сыбайлас жемқорлық қылмыстарының бірі – пара алу (366-бап).

Сонымен қатар сот-тергеу практикасы көрсетіп отырғандай, қылмыстық істердің жартысына жуығы қылмыстық құрам не оқиға болмағандықтан қысқаратын көрінеді. Жедел-ізвестіру және тергеу бөлімшелері қызметкерлерінің жіберетін қателіктері бір. Олар бәрінен бұрын, парақорлық субъектісі болып табылмайтын адамдарға қатысты іс қозғайды, алдын ала тергеу материалдарын толық жинастырмайды, жедел-техникалық құралдарды пайдаланбайды немесе дұрыс пайдаланбайды.

Жедел-ізвестіру бөлімшелерінің қызметкерлерін пара алған адамды ұстағанда оны қылмыстың осы түрінің субъектісіне, яғни лауазымды адамға жатқызу мәселесі қинайды.

Пайдақорлықты тергеудің ерекшеліктеріне мыналар жатыды:

куә айғақтарын пайдалану мүмкіндіктерінің шектеулілігі;

параның берілгендігі мен алынғандығын растайтын нақты дәлелдемелерді айқындау;

куәлар көрсетпелеріндегі алшақтықтың себептерін мұқият тексеру;

мұндай алшақтыққа дұрыс баға беру.

Бірақ мұндай талаптар әрқашан орындала бермейді.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, парақорлық жөніндегі және басқадай да мемлекет мүддесіне қарсы қылмыстық істерді тергегенде тергеушілердің көпшілігі сот-психологиялық сараптаманың мүмкіндіктерін сезіктіге қатысты сирек пайдаланады (ресейлік әріптестеріне қарағанда – автордың ескертпесі).

Мұндай сараптаманың қажет екендігін Сібір мен Забайкальенің тергеу және сот практикасына Шығыс Сібір көлік прокуратурасы қызметкерлерінің жүргізген зерттеулері көрсетіп отыр, олар куәлар мен айыпталушылардың психологиялық ерекшеліктеріне, мінез-құлқына баса назар аударған.

Мұндай психологиялық сараптамалар айыпталушының жеке басын сипаттайтын мәліметтер береді, соларға сүйеніп, тергеуші одан жауап алудың тәсілдерін жоспарлайды.

Бірақ, біздің пікірімізше, сот-психологиялық сараптамасы қылмыстық эпизодтары көп, айыпталушылар қамауда отырған ірі парақорлық істерде ғана қолданылуы тиіс.

Пара мен «жәй сыйлық» арасын айқындаудың қажет екендігі түсінікті. 1984 жылы профессор Б.В.Волженкин былай жазған: «Сатып алуды көздеген пара алғыс ретінде берілген параға қарағанда едәуір қауіпті. Лауазымды адамның жасалып қойған әрекеті үшін алдын ала келісілмей парақорлық жасалғанда, пара берушінің сылтауына және сол параның нендей нәрсе екендігіне назар аудару керек. Егер алғыс ретінде алынған заттың құндылығы елеусіз болса (гүл, конфет, т.б.), онда бұл жерде қылмыс емес, тек лауазымдық теріс қылық орын алады» [1, 4 б.].

ТМД елдерінің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған Модельдік қылмыстық кодексте (17.02.1995 жылғы) жария қызметкердің жасалып қойған әрекеті (әрекетсіздік) үшін, алдын ала келісімсіз алған сыйы оның қызметтік міндетін бұзбаса және ол сыйдың құны заңда белгіленген бір ең аз айлық мөлшерінен аспаса, оны қылмыс деп санамау жөнінде ұсыныс бар.

Егер лауазымды адам мұндай сый берушінің заңды мүдделерін бұзатындай әрекет (әрекетсіздік) жасаймын деп, оны қорқытып сый алатын болса, онда мәселе басқаша болады. Лауазымды адамға оның қызметтік іс-әрекетін өзгерту үшін немесе оның жасаған заңсыз әрекеті үшін берілген сыйақы да сый деп саналмайды.

Сонымен алған лауазымды адамға да, оны берген адамға да ешқандай жауапкершілік жүктемейтін «жәй сыйдың» парадан айырмашылығы оның құнының аздығында ғана емес екен.

Қызмет бабына байланысты немесе қызметтік міндетін орындауына байланысты лауазымды адамға берілген сыйақы, өзінің мөлшеріне қарамай, мына жағдайларда парақорлық болып саналады:

Егер ол сыйақы бопсалаушылық орын алса;

Егер сыйақыда (немесе ол жайындағы келісімде) сатып алушылық сипат болса;

Егер сыйақы лауазымды адамға ең аз бес айлық мөлшерінен аспайтындай етіп бөлшектеп беретін жағдайды да ескеру керек. Әрине бұл ретте қайта-қайта берілген «жәй сый» емес, бөлшектеп берілген пара орын алады.

Материалдық құндылықтарды ұдайы алып тұру да, берген «сыйының» жалпы құны ең аз бес айлық мөлшерінен асатын қызметкерге басқалардан бөлекше көңіл бөлу де – бір қылмыстың жалғасы болып саналады.

Тағамдар да, сәнді бұйымдар да (сақина, сырға) параға жатады.

Егер ірі мөлшердегі пара бөлініп-бөлініп берілсе, бәрібір ол ірі мөлшердегі пара алушылық болып табылады. Егер ақша, өзгедей құндылықтар, материалдық қызмет көрсету түріндегі мүліктік пайда лауазымды адамның жақындарына көрсетілсе, ол лауазымды адам оны біле тұра қарсы болмаса және пара берушінің пайдасына өз өкілеттігін пайдаланса, оның бұл әрекетін де пара алу деп саралау қажет.

Қызметтегі жалпы қамқорлық немесе жол бергендік үшін лауазымды адамның қандай да сыйақыны ұдайы алып тұруында өзара байланыстылықтың бар-жоғын анықтау керек. Неше рет қайталанғандық белгісі болмаса, мұндай әрекеттерді ҚК-тің 366-бабының бірінші бөлігі бойынша, ал ондай белгі болса – сол баптың үшінші немесе төртінші бөліктері бойынша жалғасушы қылмыс деп саралау қажет.

Пара алғандық үшін жауапкершілік өзінше дербес қылмыс болып саналатын басқа әрекет үшін де қылмыстық жауапкершілікке тартудан босатпайды. Мұндай жағдайларда жасалған әрекет қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланады.

Пара берушінің немесе оның өкілінің мүддесі үшін өзге қылмыстың құрамы бар заңсыз әрекет жасаған пара алушы қылмыстар жиынтығы бойынша – ҚК-нің 366-бабының екінші бөлігімен және ҚК-тің тиісті бабы бойынша жауапқа тартылады.

Өкілеттігі болмағандықтан немесе өз қызмет бабын пайдалана алмайтындықтан жүзеге асыруы мүмкін емес әрекетті (әрекетсіздікті) жасаған болып, лауазымды адам ақша және басқадай құндылықтар алса, ал ол адамда бұл құндылықтарды иеленуге ниет болса, оның бұл әрекеті 190-бап бойынша алаяқтық деп сараланады.

Сонымен қатар, тергеу тәжірибесінде ұрлық белгісі бола тұра күдіктінің әрекетін пара алушылық деп саралау сияқты қателіктер кездеседі.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлері мемлекеттік қана емес, солармен бірдей функция атқаратын жеке нотариустардың да құқық бұзушылығымен жиі кездеседі.

Нотариалдық қызмет дегеніміз – азаматтық айналым саласында жасалынатын заңдық әрекеттерде тиісті талаптардың сақталуын бақылау. Ал субъекті құрамының өзгеруін мемлекеттік-басқару қызметін басқарудың мемлекеттік емес формасымен алмастыру деп қарастыруға болмайды. Бұл жерде мемлекеттік аппарат қызметінің бір бағытын жүзеге асыру тетігінде жаңа элементтер ғана пайда болды. Сондықтан да мемлекеттік нотариус болсын, жеке нотариус болсын, олардың өз өкілеттіктерін теріс пайдалануы мемлекеттік аппарат қызметінің қалыпты жұмысына нұқсан келтірмей қоймайды.

Арнайы әдебиетте аталып өткендей, «іс-әрекетті саралау үшін лауазымның немесе мекеменің (ұйымның) қалай аталатындығы емес, адамның қызметте атқаратын міндеттерінің сипаты шешуші рөл атқарады».

Нотариустарды екіге бөлгенмен олар атқаратын жұмыстың сипаты өзгерген жоқ.

«Мемлекеттік және жеке нотариустардың өздеріне жүктелген міндеттерді орындауы теория бойынша да, практика жүзінде де билік өкілдерінің функцияларын атқару деп мойындалуы тиіс», - дейді Ю.Филимонов [2, 31 б.].

Билік өкілдерінің қатарына құқық қорғау немесе бақылау органдарының лауазымды адамдары, сондай-ақ өзіне тәуелді емес адамдарға қатысты заңда белгіленген тәртіпте билік жүргізе алатын лауазымды адамдар жатады.

Нотариустардың өкілеттігі олар шешетін мәселелердің мәнінен туындайды.

Мысалы, азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушылардың нотариалдық әрекеттер жасауға байланысты өтініштері олардың уәкілетті адамға (нотариуска) функционалдық туәлділігінің туындануына себеп болады. Нотариус басқарудың өзіне берілген заңдық құралдары арқылы екінші тарапты басқарады, одан өзіне қажетті барлық құжаттардың берілуін, ауызша немесе жазбаша түсініктеме беруі үшін мүдделі адамдардың немесе олардың өкілдерінің нотариалдық кеңсеге келуін талап етеді. Сонымен қатар нотариус шешілетін іске қатысы бар барлық заңды және жеке тұлғаларға ресми сұрау сала алады.

Көрсетілген талаптарды орындамағаны үшін азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушыларға қатысты нотариус ерекше ескерту шарасын қолдана алады – нотариалдық әрекеттер жасаудан бас тартады.

Ең бастысы, жеке нотариус, мемлекеттік нотариус сияқты, нотариалдық әрекеттер жасағанда мемлекеттік функцияны жүзеге асырады және мемлекет атынан әрекет етеді. Бұл мән-жай оның әлеуметтік-құқықтық мәртебесінен анықтауға тиіс.

Жеке және жергілікті нотариустарға тиісті өкілеттікті Әділет министрлігі немесе оның тапсырмасы бойынша жергілікті әділет органдары береді. Айту кету керек – жеке нотариус өзінің орындайтын нотариалдық функциясын өзгерте алмайды. Оның қызметінің ауқымы қатаң шектелген.

Жеке нотариустар атқаратын нотариалдық функциялар Әділет министрлігінің қызмет көрсетуді және құқықтық көмекті ұйымдастыру жөніндегі функциясының жалғасы болып табылады. Аумақтық әділет органдары (департаменттер) Әділет министрлігіне бағынады және оның тапсырмасы бойынша жұмыс істейді. Туындаған даулы мәселелер бойынша шешім қабылдайтындар негізінен солар.

Сонымен нотариалдық қызметте мемлекеттік-билікті, жария-құқықтық сипат бар, олай болса, негізгі субъекттер – нотариустар, өз түрлеріне қарамастан, қылмыстық заң тұрғысынан лауазымды тұлға болып табылады.

Аталып өткендей, мемлекеттік нотариустар сияқты жеке нотариустар да мемлекеттік функцияларды орындайды және Қазақстан Республикасының атынан әрекет етеді. Олай болса, неге, бір функция орындайтындардың біреуі лауазымды адам деп саналып ҚК-ның 13-тарауының нормалары бойынша, ал екіншісі – 8-тараудың баптары бойынша жауапқа тартылады [3].

Әділет министрлігі немесе оның тапсырмасы бойынша жергілікті әділет органдары берген өкілеттікті жеке нотариустардың теріс пайдалануы, алдымен, мемлекеттік аппараттың қалыпты қызметін реттейтін қоғамдық қатынастарға қол сұғушылық болып табылады, себебі олар сол аппараттың функциясын орындайды.

Біздің пікірімізше, жеке нотариустардың құқыққа қайшы іс-әрекеттерінің қол сұғу объектілерін анықтау үшін олар орындайтын функциялардың сипатына мән беру керек, ал бұл функциялар мемлекет атынан, Әділет министрлігі мен оның аумақтық органдарының тарапынан жүзеге асырылатын болғандықтан, бұл органдардың қалыпты қызметін реттейтін қоғамдық қатынастар осы қарастырылып отырған қылмыстардың негізгі объектісін құрайды.

Ондай қол сұғушылықтардың қосымша объектілеріне азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау жөніндегі қатынастардан басқа қоғамның, коммерциялық және өзге де ұйымдардың мүдделерін, меншік қатынастарын, лауазымдық өкілеттікті теріс пайдаланғанда жиі кездесетін әлеуметтік игіліктерді, салақтықты жатқызуға болады. Сол

себепті жеке нотариустың да, мемлекеттік нотариустың да өз өкілеттігін пайдаланып жасаған қылмыстарының орны ҚК-тің 13-тарауында болуға тиіс.

Таза кәсіби немесе техникалық міндеттер орындайтын мамандардың мемлекеттік басқаруға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілігі тураы мәселе даулы болып тұр. Қылмыстық құқық теориясынан білетініміз: егер маманға кәсіби міндеттерді орындаумен қатар ұйымдық-билікті немесе әкімшілік-шаруашылық функциялар жүктелетін болса, ол бұзылған жағдайда маман лауазымдық қылмыс үшін жауапкершілік көтереді. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері бұл ережені әрқашан ескере бермейді. Сондықтан да ауруға көмек көрсеткені үшін сыйақы алған оқытушы лауазымдық қылмыс үшін жауапқа тартылады.

Қазіргі кезде бірдей міндет орындайтын мамандар жасаған бірдей әрекеті үшін, өздерінің жұмыс істеп жүрген ұйымдарының немесе мекемелерінің сипатына және меншік формасына қарай әртүрлі жазаланатын болды.

Бірақ барлық жағдайларда да, дәрігер болсын, оқытушы болсын, өз ұйымдарындағы жұмыс тәртібін бұзғанымен мемлекеттік басқарудың заңға сай практикасына қол сұқпайды, дегенмен көп жағдайларда экономика саласындағы қатынасты бұзады (мысалы, заңсыз сыйақы алады).

Пара, заңсыз сыйақы алудың түрі ретінде коммерциялық сатып алудан субъектінің ерекшеліктері бойынша ғана емес, бұзылған қатынастардың сипаты бойынша да басқаша. Пара, өзін саралауға әсер етпейтін, бірақ жазаның түрі мен мөлшерін анықтауда маңызы бар екі формада көрініс табады, олар: сатып алу және сыйақы. Сатып алу парасында беруші мен алушының арасында көрсетілетін қызмет орындалғанға дейін оның бағасы жайында сөз байласу болады. Төлем қай уақытта (пара берушінің пайдасына әрекет жасалғанға дейін немесе одан кейін) берілсе де бәрібір.

Сыйақы ретінде берілген пара қызмет көрсетіліп қойғаннан соң білдірген алғыс есебінде болады.

Коммерциялық сатып алуда заңсыз сый берудің мұндай формасы болмайды, себебі «сатып алу» терминінің өзі көрсетілетін қызметтің бағасы туралы алдын ала келісуді талап етеді.

Параны коммерциялық сатып алудан бөлектейтін белгіге ақыға көрсетілетін қызметтің көлемін жатқызуға болады. Пара алған адам өзінің қызметін міндетін тікелей орындау арқылы да, өз қызмет бабымен ықпал ету арқылы да әрекет етуі мүмкін.

Коммерциялық сатып алу пара алушының тек өз өкілеттігі шегінде ғана әрекет етуін көздейді. Қазір көптеген мекемелерде көпсатылы парақорлық жүйесі қалыптасқан, онда көрсетілетін қызметтің қаншалықты күрделі екендігіне және пара алушының лауазымына қарай тариф жасалған. Жылдар бойы қалыптасқан бұ технология парақорлықпен күресті қиындатуда, ал Заңнама ҚК-тің 417-бабын («Парамен коммерциялық сатып алуға не парақорлыққа арандату») енгізу бұл қылмыспен күреудің мүмкіндігіне күдік тудырып отыр.

Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттік жүргізген әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін жауапкершілікті қатайту керек екендігін көрсетті. Мысалы, «Сізде пара алу мүмкіндігі болды, бірақ оны не себепті алмадыңыз?» деген сұраққа респонденттердің 41,8% «қылмыстық жауапқа тартады деп қорыққандығымнан» деп жауап берген.

«Парақорлық, сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершіліктің қатайғанына келісесіз бе?» деген сұраққа респонденттердің 45,8%-ы «иә» деп жауап берген.

«Сыбайлас жемқорлықты не тоқтата алады?» деген сұраққа респонденттердің 48,6%-ы «қатаң қылмыстық жауапкершілік» деп жауап берген [3, 23 б.].

Сонымен, сыбайлас жемқорлық қылмыстар жөніндегі қылмыстық заңдар халықты да, құқық қорғау органдарын да қанағаттандырмай отыр, бұл жағдай назардан тыс қалуға тиіс емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Волженкин Б.В. К вопросу о понятии должностного лица, как субъекта должностных преступлений // Советское государство и право .— 1991.— № 11.
2. Филимонов Ю . Нотариус — лицо должностное? //Российская юстиция. 1996.— № 9.— С.31.
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі.
4. Результаты исследований по вопросам в РК. Агенство по делам государственной службы РК.

**СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП ТЕКСЕРУДІ ҰЗУ ЖӘНЕ ҚАЙТА БАСТАУДЫ ЖҮЗЕГЕ
АСЫРУДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫМЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУГЕ ҚАТЫСТЫ
МӘСЕЛЕЛЕР**

Татранов Азамат Есенұлы

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыруда қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарымен бостандықтарын қамтамасыз етуге қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Сот реформасы, Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру, сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін ұзу.

**ПРОБЛЕМЫ, КАСАЮЩИЕСЯ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО
ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛУ И ПРЕРЫВАНИЯ СРОКОВ ДОСУДЕБНОГО
РАССЛЕДОВАНИЯ**

Татранов Азамат Есенұлы

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье автор исследует проблемы, касающиеся приостановления судебного производства по делу и прерывания сроков досудебного расследования и в связи с этим автор вносит предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Судебная реформа, Правовое государство, Республика Казахстан, приостановление судебного производства по делу, прерывание сроков досудебного расследования.

**PROBLEMS CONCERNING THE SUSPENSION OF PROCEEDINGS IN THE CASE AND
BREAKING THE TERM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION**

Tatranov Azamat Esenuly

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st Aiteke bi. 52

In this article the author examines the issues relating to the suspension of the judicial proceedings and interruption of pre-trial investigation in this connection the author makes suggestions for improving the current legislation.

Keywords: judicial reform, rule of law, the Republic of Kazakhstan, the suspension of the court proceedings, the interruption pre-trial investigation.

2016 жылдың 1 қаңтарынан Қазақстан жаңа құқықтық және институттық орта жағдайында өмір сүруде - Д.Назарбаева 2016 жылдың 1 қаңтарынан Қазақстан жаңа құқықтық және институттық орта жағдайында өмір сүруде. Адамның бәрі бірдей, сондықтан да, біздің елдің Ата Заңы бойынша бірде-бір адам жазықсыз жапа шекпеуі қажет. Ал оны қамтамасыз ете алатын тек сот ғана [1]. Осы айтылған ұлағатты сөзге сай қоғамдағы елдің қамын ойлайтын азаматтар және мемлекеттің барлық билік тармақтарының өкілдері құқықтық орта жағдайын өміріміздің барлық саласында құруы қажет, соның бір бөлігі сотқа дейінгі тергеп тексеруді жүргізетін лауазымды адамдарға да қатысы бар деп есептейміз.. Қылмыстық процестің басты міндеттерінің бірі - қылмысты жедел әрі толық, объективті жасаған қылмыскерді әшкерелеу болса, осы міндеттерге қол жеткізу үшін алдын ала тергеудің нәтижелі жүргізілуінің маңызы өте зор. Ендеше аталған міндет,мақсаттардың орындалуының өзі қоғамдағы қылмыстылыққа тоқтау салудың шарты болады.Сондықтан да қылмыстық іс бойынша өндірісті толық аяқтаумен қатар, қылмыстық іс бойынша өндірісті тоқтата тұру институттарының да алар орны ерекше. Қылмыстық іс бойынша өндірісті тоқтата тұру үшін де, қылмыстық процессуалдық заң талабына сәйкес келетін негіздер болуға тиіс. Осы қылмыстық процестің кодексінің 45-бабында көрсетілген әрбір негіздерді жіктеп,оның құқықтық және процессуалдық мәнінен ерекше сипат беруде теориялық ілімдерді меңгерумен қатар практикалық ерекшеліктерімен ұштастыра отырып, мазмұндаудың өзіндік мәні бар. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестің Кодексінің 45-бабының 7-ші бөлігіне сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері мына жағдайларда үзіледі:

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған; күдікті, айыпталушы Қазақстан Республикасынан тысқары жерде болған;

- күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған;

- күдіктінің, айыпталушының жүйкесінің уақытша бұзылуы немесе өзге де ауыр науқасы заңда көзделген тәртіппен куәландырылған;

- осы Кодекстің 59-тарауында көзделген тәртіппен құқықтық көмек алуға байланысты процестің әрекеттер орындалған;

- хабарсыз кеткен адам табылмаған;

- күдіктінің, айыпталушының қылмыстық қудалаудан иммунитеттен айыру не оларды шет мемлекетке ұстап беру (экстрадициялау) туралы мәселені шешуге байланысты іске нақты қатысу мүмкіндігі болмаған жағдайларда үзіледі.

- Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері үзілген кезде процеске қатысушыларды бұл туралы жазбаша хабардар етеді. Тергеп-тексеру мерзімдерін үзу туралы қаулының көшірмесі жиырма төрт сағат ішінде прокурорға жіберіледі.

- Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің үзілген мерзімдері оларды үзуге негіз болған мән-жайлар жойылған кезден бастап қайта басталады, бұл туралы прокурор жазбаша хабардар етіледі.

Қылмыстық іс бойынша одан әрі іс жүргізуге кедергі келтіретін еңсерілмейтін күштің әрекеті деп табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайларды түсінген жөн [2]. Алдын ала тергеуді тоқтата тұру институты-қылмыстық іс жүргізудің әрекеттерінің бірі болып табылады. Тоқтата тұрудың өзіндік ерекшеліктері,мәні,маңызы,занмен белгіленген негіздері мен тәртіптері қолданылған кезде, заңдылық қағидасы жүзеге асырылады. Алдын ала тергеудің мақсаты ол қылмыстардың тез және әрбір қылмыс жасаған әділ жазаға тартылуы үшін заңдарды дұрыс қолдану. Бұл қылмыстық оқиғаларын анықтау,белгілі бір тұлғаны оны жасауына қатыстылығы туралы дәлелдемелерді жинау және тексеру,осы тұлғаларды кінәлі ретінде жауапқа тарту және олардың соттық талдауда қатысуын қамтамасыз ету жолымен жетіледі.

Бірақ істерді тергеу процессінде, тергеуші айыпкерді қылмыстық процессте қатысуын қамтамасыз ете алмайтын жағдайлар кездесуі мүмкін. Бұндай жағдайда ол алдын ала тергеуді тоқтата тұруға құқылы. Юридикалық әдебиетте алдын ала тергеуді тоқтата тұру ол бір қатар себептерге немесе қылмыстық-процессуалдық заңмен көрсетілген жағдайларға байланысты уақытша үзіліс деген пікір ең кең тараған болып табылады. Бұндай ұғымдарға,тоқтата тұрудың мәні,тергеушінің дәлелдемелерді жинау және зерттеу әрекеті тоқтатылады, қылмыстық іс қозғаусыз болады деген тұжырыммен шектеледі, ал қылмыстық-процессуалдық заң жүйесін зерттеуі, алдын ала тергеуді тоқтата тұру өзгеше сипатта болатындығын корсетеді [3].

Алдын ала тергеу,тергеушінің дәлелденген қаулысымен тоқталы тұрады. Іс тоқтатылғанда, анықтау органдары, тергеушінің тапсырмасы бойынша айыпкерді іздестіруін жүргізеді, ал ашылмаған қылмыстар туралы істер бойынша, тергеу немесе анықтау үшін, шараларды қолдана береді, яғни анықтау органдарының әрекеті де алдын ала тергеуді тоқтата тұру этапының құрамдас бөлігі болып табылады. Осылай да алдын ала тергеуді тоқтата тұрудың заңдылығын қадағалайтын, тоқтата тұруға әкелген жағдайларды жоюға шаралар қолданылатын прокурор жөніндегі сұрақты шешеді. Ал сонымен қатар анықтау органына және тергеушіге қажетті іздестіру және тергеу әрекетінің өндірісі туралы жазбаша нұсқаулар береді, анықтау органдарға, тоқтатылған істер бойынша іздестіру шараларын қолдануын тапсырады. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесстік кодексі бойынша тоқтатылған істер, кінәліні іздестіру үшін немесе қылмыстарды алу үшін белсенді жұмысты қажет етеді. Тергеуді тоқтата тұру ұғымы өзгеше белгілі енгізу сұрағының тоқтатыла тұруынан кейін жүргізілетін және кінәлінің тұрағын және қылмыстың ашылуына бағытталған, тергеушінің, анықтау органының және прокурордың білімді әрекеті ретінде қарастырудың әрине маңыздылығы бар. Бұл ұғымның тиімді, оның құқықтық институтпен ара-қатынасын есепке алусыз толық емес болуы.

Мысалы, кейбір авторлар, тергеудің тоқтатыла тұруын, тергеу әрекетінің уақытша тоқтатылу ретінде түсінеді. Қылмыстық іс бойынша тергеу және басқа да процессуалдық әрекеттерден уақытша бас тартуы. Субъективтік (мысалы, тергеушімен жіберген созалаң және объективтік) маңызды куәгерлердің немесе жәбірленушілердің кетуі себептерге байланысты болуы мүмкін. Айтылған жағдайларда істі тоқтата тұру мүмкін емес, өйткені заң бұл жағдайларда, тоқтата тұрудың негіздер тізбегіне енгізбейді. Алдын ала тергеуді тоқтата тұру институты, басқада кеңес қылмыс процесстің институттарды сияқты, әрбір қылмыстық іс бойынша ақиқаттың орындалуына бағытталынған, барлық қылмыстардың ашылуына, кінәлі тұлғалардың әшкереленіп, жазалуына көмектеседі. Алдын ала тергеуді тоқтата тұру, барлық жағдайларда қажетсіз шара болып табылады, сондықтан да, зиянды көрсетілген жағдайлар бойынша тоқтата тұру, уақытша ғана емес, сонымен қатар тергеудегі мәжбүрлі үзіліс болып табылады. Сонымен, алдын ала тергеуді тоқтата тұру ол заңда көрсетілген жағдайларға байланысты туындаған қылмыстық істерді тергеудегі уақытша және мәжбүрлі үзіліс, бұл үзіліс мезгілінде тергеу әрекеттері жүргізілмейді, бірақ осы істі тоқтата тұруын туғызған кедергілер мен жағдайларды жойылуына бағытталған шаралар жүзеге асырылады. Айыпталушының мекен - жайының белгісіздігіне байланысты өндірістің тоқтатылуының бірінші негізі. Оның мәні, алдын ала тергеу органы, тергеуді заңмен орнатылған тәртіпте анықтай алмайды, өйткені кінәлінің қай жерде екені белгісіз [4].

Қазақстан Республикасының қылмыстық процесстік кодексі бойынша алдын тергеуді мына жағдайларда тоқтатылады: Біріншіден,айыпталушы тергеуден немесе соттан жасырынып жүрсе және мекен жайы белгісіз болса. Екіншіден, айыпталушының тұрағы, басқа да себептерге байланысты анықталмаса. Тұлға тергеуден жасырынып кеткен категориясына жататын шарттар бойынша, юридикалық әдебиетте ортақ пікір жоқ. Қылмыстық құқық оқулығы бойынша, тұлға тергеуден немесе соттан жалтарған болып табылады, егер ол біреудің фамилиясымен немесе тіпті құжатсыз және пропискасыз

тұрғаның, жүйені орыннан – орынға көшкені анықталса. Бұл жағдайда айыпталушының тергеуден немесе соттан жасырынуы, адам қылмыстық жауапкершіліктен бұларды деп ойлауға негіз беретін бірқатар белгілер мен негіздерді. Сонымен қатар тұрған мекен-жайын ауыстыруы, тұлғаның жалған құжаттарды пайдалануы белгілі бір мақсатты көздеген екені қылмыстық жауапкершіліктен қашуы, тергеу немесе соттан жасырынып кетуін анықтау қажет. Қылмыстан жалтару әртүрлі формада жүзеге асырылуы мүмкін: мекен-жайды жасырын ауыстыру, жалған құжаттар бойынша тұру, құжатсыз туысқандарда немесе таныстарда пропискасыз тұру және тағы басқа. Осының барлығы айыпталушының жағдайын заңсыз ретінде мінездейді. Яғни, тұлға тергеуден немесе соттан жасырын жүрген болып табылады, егер қылмыстық жауапкершілікке тартылуын біле тұрып, алдын ала тергеу органдарымен, оның тұрағын анықтауы қиындататын шараларды, қасақана түрде қолданады. Қылмыстық жауапкершіліктен жалтару үшін қолайлы немесе белсенді шараларды қолданбаған айыпталушы, тергеуден және соттан жасырынып жүрген тұлға ретінде қарастырылмайды. Осы категорияға сонымен қатар қылмыс жасағаннан кейін немесе қарулы күштерде қызметін аяқтағаннан кейін, мекен жайын, прописка ережелерін сақтай отырып ауыстырған тұлғалар кіреді. Айыпталушының науқасы, психикалық немесе басқа да ауыр науқасы, алдын ала тергеудің тоқтата тұрудың екінші негізі болып табылады. Заңда психикалық аурудың басқа да қылмыстық істің тоқтатылуына әкелетін психикалық ауруларды айыра алуға мүмкіндік беретін белгілер көрсетілмейді. Егер қылмыстық істі тергеу процессінде, тұлға қылмыс жасағаннан кейін психикалық аурумен ауырғаны және бұл ауру жан сезім аурулық уақытша ауруы болып табылады екені анықталады, қылмыстық іс айыпталушының сауығуына дейін тоқтатыла тұру керек. Істі басқа да ауыр науқасқа байланысты тоқтатқанда, аурудың мінезін немесе оның ауырлық дәрежесін анықтау керек. Бірақ, тәжірибеде тергеушілер кей жағдайда айыпталушының ауруы туралы хабарды алуымен ғана шектеледі және осы мәліметтерді анықтау және нақтылау үшін шаралар қабылдайды. Мысалы, айыпталушы өзінің қарамағында болған материалдық құндылықтарды ұрлап жасырынып кетті. Тергеу кезінде тергеуші айыпталушының жұқпалы ауру ауруханасында емделіп жатқалы туралы хабар алды. Осының негізінде ол қылмыстық істің мынандай дәлелмен тоқтата тұрды: «Осы қылмыстық істі тергеу барысында анықталған, кінәлі жұқпалы ауру ауруханасында емделіп жатыр, сол себепті тергеу заңмен көзделген мерзімдерде аяқтала алмайды». Бірақ істің зерттеуі, оның материалдарына аурудың мінезін, ауырлығын, әрі қарай дамуы туралы мәліметтер жоқ екенін көрсетті. Айыпталушының ауыр науқасы әртүрлі формаларда өтіп, әртүрлі жағдайларда өтіп, әртүрлі салдары бола алады. Кейбір аурулар созылмалы түрде бола алады және аурудың күшею кездерінен басқа қылмыстық істің тоқтатылу негізі болып санала алады. Айыпталушыны осы кезеңде қылмыстық процесске тарту мүмкіндігін жояды. Ақыры, қылмыстық іс, айыпталушы ретінде тартылатын тұлға анықталмаған жағдайда тоқтатылады. Ал қазіргі уақытта, тергеушіге қандай жағдай болмасын қылмысты ашу міндетін жіктеуі мақсатында енгізілген. Істі тоқтата тұру негіздерімен қатар, заң тоқтата тұру сұрағын шешкенде, міндетті түрде ашылатын шарттарды көрсетеді. Өзінің табиғаты бойынша, тоқтата тұрудың шарттары – ол тергеуші қылмыстық істі тоқтата тұру қаулысын шығарғанға дейін, белгілі бір процессуалды іздестіру әрекетін орындауды міндеттейтін заңды нұсқауы. Өздерінің мақсаттары бойынша, олар бір жақтан қылмыстық істің тоқтата тұруына әкелетін жағдайларды пайдалануына, екінші жақтан, бір тоқтата тұрудың негізділігін, заңдылығын қамтамасыз етуге көмектесуге арналған. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің 50-ші бабында көрсетілген негіздер бойынша тергеуді тоқтата тұруынан бұрын, тергеуші айыпталушының жоқ болған жағдайда, өндіре алатын барлық тергеу әрекеттерді жасауға және де оның табу үшін, сонымен қатар, қылмыс жасаған тұлғаны анықтау үшін барлық шараларды қолдануға міндетті. Алдын - ала тергеуді, айыпталушы ретінде тартылуға жататын тұлға анықталмаған деген негіз бойынша тоқтата тұру, тергеушімен қылмыс жасаған тұлғаның табу үшін, барлық

мүмкіндіктер қолданылған соң ең соңғы жағдайда қолданылады. Алдын-ала тергеуді тоқтата тұру, тергеу органдарының барлық тырысушылықтарына, жасалған барлық тергеу шараларына қарамастан, осы уақытта қылмыстық сот өндірісінің мақсаттары орындалмайтын істер бойынша тоқтатыла алады. Сондықтан да барлық тергеу әрекеттері бітпей тұрып, алдын ала тергеуді тоқтата тұруға болмайды. Тергеуді тоқтата тұру болып табылады, егер осы тергеліп жатқан іс бойынша туындаған жағдайларды әрекеттерді жүргізсе. Юридикалық әдебиетте бұл ереже алдын ала тергеуді тоқтата тұрудың бірінші шарты деп аталады. Тергеуді тоқтата тұрудың екінші шарты көрсетілген істе қылмыстық белгілері бар, дәлелденген әрекеттің болуы. Егер тергеліп жатқан әрекет анықталмаған болса және оның қылмыстық штаты жоқ болса, онда іс тоқтата тұрмай өндіріс тоқтатылмайды. Үшінші жағдай заңда көрсетілген негіздердің біреуі болып табылады: Айыпталушының тұрғылығының белгісіздігі; Уақытша психикалық немесе басқа да науқас жағдайында; Қылмыс жасаған тұлға анықталмаған жағдайда. Жалпы шарттар әрбір қылмыстық іс бойынша, тоқтатылудың негізіне байланысты, міндетті түрде орындауға жатады: - Тұлғаны айыпталушы ретінде тартылғаннан кейін ғана істі бірінші немесе екінші негіз бойынша тоқтатуға рұқсат; -Тергеудің ,орнатылған мерзімінің анықталғанға дейін, істі бірінші- үшінші негіздері бойынша тоқтатуға тиым салу; -Істі екінші негіз бойынша тоқтатқан жағдайда, айыпталушының ауруын, міндетті түрде дәрігерлік мекемеде істейтін дәрігердің куәландыруы.

Алдын ала тергеуді қайтадан жалғастыру туралы айыпталушы мен қорғаушыға, сондай-ақ жәбірленушіге, оның өкліне, азаматтық талапкерге, азаматтық жауапкерге, олардың өкілдеріне хабарланады. Сонымен, алдын ала тергеуді тоқтата тұру ол заңда көрсетілген жағдайларға байланысты туындаған қылмыстық істерді тергеудегі уақытша және мәжбүрлі үзіліс, бұл үзіліс мезгілінде тергеу әрекеттері жүргізілмейді, бірақ осы істі тоқтата тұруын туғызған кедергілер мен жағдайларды жойылуына бағытталған шаралар жүзеге асырылады. Алдын ала тергеудің мақсаты ол қылмыстардың тез және әрбір қылмыс жасаған әділ жазаға тартылуы үшін заңдарды дұрыс қолдану. Бұл қылмыстық оқиғаларын анықтау, белгілі бір тұлғаны оны жасауына қатыстылығы туралы дәлелдемелерді жинау және тексеру, осы тұлғаларды кінәлі ретінде жауапқа тарту және олардың соттық талдауда қатысуын қамтамасыз ету жолымен жетіледі. Бірақ істерді тергеу процесінде, тергеуші айыпкерді қылмыстық процессте қатысуын қамтамасыз ете алмайтын жағдайлар кездесуі мүмкін. Бұндай жағдайда ол алдын ала тергеуді тоқтата тұруға құқылы.

Біздің пікірімізше, қолданыстағы заңнаманың мәтіні орыс тілдегісі мен қазақ тіліндегісі тең делінген, бірақ, ҚР Қылмыстық процесстік кодекстің 45 бабының 7-ші бөлігі әртүрлі құрастырылған, бұл өрескел қате, бұны тез арада жою қажет деп есептейміз, сондықтан, оның мына редакциясын ұсынған дұрыс деп санаймыз, яғни: Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік Кодексінің 45-бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері *«мына жағдайларда үзіледі»* деп.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстандағы «Ұлт жоспары - 100 нақты қадамның» орындалу барысы 2016 жылғы 9 шілде <http://www.new.inform.kz/>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Астана, Ақорда, 2014 жылғы 4 шілде № 231-V ҚРЗ
3. Юридический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1984, 257-бет. II.2.
4. Төлеубекова Б.К. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Алматы, 2012.

МҮЛІКТІ ТӘРКІЛЕУ СІЯҚТЫ ЖАЗАЛАРДЫ ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЫҚПАЛ ЕТУТУРАЛЫ МӘСЕЛЕДЕ

Тлегенов Марат Саясович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада жаңа көзқарас ұғымына мүлікті тәркілеу шаралары ретінде қылмыстық ықпал ету.

Түйінді сөздер: қылмыстық жаза мүлікті тәркілеу, қылмыстық ықпал ету.

К ВОПРОСУ О КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА КАК МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Тлегенов Марат Саясович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Каирова Нелля Имамуратовна

Профессор, кандидат юридических наук Казахско-Русского Международного университета

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52

В данной статье рассматриваются новые подходы к понятию конфискации имущества как меры уголовно-правового воздействия.

Ключевые слова: уголовное наказание, конфискация имущества, меры уголовного воздействия.

CONFISCATIONS OF PROPERTY AS MEASURES OF CRIMINAL INFLUENCE

Tlegenov Marat Sayasovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kairova Nellya Imamuratovna

Professor, Candidate of Juridical Sciences of Kazakh-Russian International university

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the new going is examined near the concept of confiscation of property as measures of criminal influence.

Keywords: criminal punishment, confiscation of property, measure of criminal influence.

С 1 января 2018 года вводится в действие статьи 48 УК РК, такого вида наказания как конфискация имущества. Ранее, до введения нового Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, понятие конфискации имущества было только дополнительным наказанием, но теперь впервые применяется также по решению суда как мера уголовно-правового воздействия.

Расширяя применение конфискации имущества как меры уголовно-правового воздействия, имплементированного в соответствие с международными Конвенциями о борьбе против коррупции, с терроризмом, с отмыванием преступных доходов, конфискацию

имущества как меру уголовного наказания следует отличать от конфискации имущества как меры правового воздействия. Общими признаками рассматриваемых определений конфискации имущества являются: принудительность конфискации, безвозмездность конфискации, поступление имущества в результате конфискации в собственность государства.

Согласно статьи 48 УК РК конфискация имущества – это есть принудительное безвозмездное изъятие и обращение в собственность государства имущества, находящегося в собственности осужденного, добытого незаконным путем либо приобретенного на средства, добытые незаконным путем, а также имущества, являющегося орудием или средством совершения уголовного правонарушения. Из данного определения и содержания наказания в виде конфискации имущества следует, что принудительному безвозмездному изъятию и обращению в государственный доход подлежит имущество осужденного:

- добытого незаконным путем;
- приобретенного на средства, добытые незаконным путем;
- орудия или средства совершения уголовного правонарушения [1].

Согласно же части второй данной статьи уголовного закона, конфискации подлежат деньги и иное имущество:

- 1) полученные в результате совершения уголовного правонарушения, и любые доходы от этого имущества, за исключением имущества и доходов от него, подлежащих возвращению законному владельцу;
- 2) в которые имущество, полученное в результате совершения уголовного правонарушения, и доходы от этого имущества были частично или полностью превращены, или преобразованы;
- 3) используемые или предназначенные для финансирования или иного обеспечения экстремистской или террористической деятельности либо преступной группы;
- 4) являющиеся орудием или средством совершения уголовного правонарушения;
- 5) переданное осужденным в собственность других лиц [1].

Если конфискация определенного предмета, входящего в имущество, указанное в частях первой и второй 48 статьи, на момент принятия судом решения о конфискации данного предмета невозможна вследствие его использования, продажи или по иной причине, по решению суда подлежит конфискации денежная сумма, которая соответствует стоимости данного предмета.

Конфискация имущества применяется с целью лишения виновного имущества, полученного в результате совершения правонарушения, восстановления отношений собственности и нормальной экономической деятельности, устранения экономических основ терроризма и организованной преступности, изъятия орудий и иных средств совершения преступлений, обеспечения возмещения ущерба, причиненного преступлением.

В случаях, предусмотренных разделом 15 УПК РК, конфискация имущества может применяться по решению суда как мера уголовно-правового воздействия.

Таким образом, из нормы данного закона следует, что в случае установления судом, что имущество было продано, использовано, то подлежит конфискации денежная сумма, которая соответствует стоимости данного предмета.

По мнению судьи Е. Арипова [2] законодатель четко не указал о необходимости в уголовном деле актов ревизий, оценки специалистов, наличия соответствующих экспертиз, на основании которых суду необходимо определить стоимость имущества, подлежащего конфискации, поскольку конфисковать определенные предметы невозможно вследствие их использования или продажи при вынесении судом решения, а лишь ссылаясь на статью 113 УПК в досудебном производстве о конфискации, доказыванию подлежит следующее:

- 1) принадлежность имущества подозреваемому, обвиняемому или третьему лицу;

2) связь имущества с преступлением, являющимся основанием для применения конфискации;

3) обстоятельства приобретения имущества третьим лицом, либо дающие основание полагать, что имущество приобретено в результате правонарушения.

В случае установления обстоятельств, свидетельствующих о сокрытии подозреваемым, обвиняемым имущества путем его переоформления на других лиц, лицо, осуществляющее досудебное расследование, обращается к прокурору с ходатайством о решении вопроса об обращении в суд в интересах государства или потерпевших по уголовному делу с иском о признании недействительными сделок (купли-продажи, дарения, передачи в аренду, доверительное управление и других) в порядке гражданского судопроизводства.

Признав, что в производстве о конфискации собраны достаточные доказательства о том, что имущество получено незаконным путем, лицо, осуществляющее досудебное расследование, составляет заключение. Прокурор, рассмотрев заключение, обращается с ходатайством о конфискации в суд, которому подсудно уголовное дело о преступлении, расследуемое органом уголовного преследования.

Суд по результатам рассмотрения ходатайства о конфискации выносит постановление, при вынесении которого, судом разрешаются следующие вопросы:

1) связано ли имущество подозреваемого, обвиняемого с преступлением, являющимся основанием для конфискации, в случаях, предусмотренных статьей 48УК РК;

2) приобретено ли имущество третьего лица способом, предусмотренным статьей 48УК РК;

3) подлежит ли применению конфискация и к какой части имущества она должна быть применена;

4) как поступить с арестованным или изъятым имуществом, в отношении которого не применяется конфискация;

5) каков размер расходов на производство о конфискации и на кого они возлагаются [3].

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» дает следующее разъяснение не подлежат конфискации:

1) имущество, необходимое осужденному или лицам, находящимся на его иждивении, согласно перечню, предусмотренному уголовно-исполнительным законодательством;

2) деньги и иное имущество, легализованные в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об амнистии граждан Республики Казахстан, оралманов и лиц, имеющих вид на жительство в Республике Казахстан, в связи с легализацией ими имущества», в случае, если они получены в результате совершения уголовного правонарушения, по которому этим же Законом предусмотрено освобождение от уголовной ответственности [4].

Положения пункта второго части пятой статьи 48 УК РК не применяются к вступившим по состоянию на 1 сентября 2014 года в законную силу судебным актам, а также не распространяются на легализованное имущество и деньги, которые не подлежали легализации.

При этом при конфискации имущества государство не отвечает по долгам и обязательствам осужденного, если они возникли после принятия органами дознания, следственно-прокурорскими, судебными органами мер по сохранению этого имущества и при том без согласия этих органов. В отношении претензий, подлежащих удовлетворению за счет конфискованного имущества, государство отвечает лишь в пределах актива, при чем в отношении очередности удовлетворения претензий соблюдаются правила, установленные гражданским процессуальным законодательством.

Кроме того, изучение норм действующего уголовного закона показывает, что конфискация имущества применима по любому уголовному делу.

В связи с чем, возникает вопрос: есть ли необходимость указывать в законе конкретный исчерпывающий перечень правонарушений, за совершение которых может быть применена конфискация имущества, чтобы исключить в дальнейшем возникновение ряда вопросов. Стоит ли применять, например, конфискацию имущества в случае совершения правонарушения по неосторожности. Не урегулирован еще и порядок исполнения судебного акта о конфискации имущества.

В этой связи необходимо законодательно запретить конфискацию легализованного имущества, поскольку в настоящее время государство принимает ряд мер для стабилизации экономики, проводит легализацию имущества и денежных средств.

Список использованной литературы:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями от 28.12.2016 г.)
2. Арипов Е. Конфискация имущества как мера уголовно-правового воздействия. *Zakon.Kz.* от 23.11.2015г. // <http://www.zakon.kz/4761969-konfiskacija-imushhestva-kak-mera.html>
3. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V(с изменениями и дополнениями от 10. 02.2017)
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания»// sud.kz

АЛҚАБИЛЕР ИНСТИТУТЫН ҚҰРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тулбаев Руслан Мерекеевич

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор алқабилер институтын құрудың құқықтық және әлеуметтік мәселелерін қарастыра отырып, қолданыстағы жаңа заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Сот реформасы, Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, Алқа билерінің қатысуымен сот ісін жүргізу.

ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ ИНСТИТУТА ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

Тулбаев Руслан Мерекеевич

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор рассматривает правовые и социальные проблемы создания института присяжных заседателей и в связи с этим автор вносит предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Судебная реформа, Правовое государство, Республика Казахстан, судебный процесс с участием присяжных заседателей.

LEGAL AND SOCIAL ISSUES OF THE INSTITUTE JURORS

Tulebaev Ruslan Merekeevich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article author consider legal and social problems of creation of jury trials and in this connection the author makes suggestions for improving the current legislation.

Keywords: judicial reform, rule of law, the Republic of Kazakhstan, the trial by jury.

Бүгінгі таңда демократиялық даму, сот билігі жүйесін нығайту мақсатында бұрынғы дана, шешен билеріміздің өнегесін жалғастыра отырып, еліміздің сот жүйесіне алқабилер институтын енгізу – заман талабына сай маңызды мәселеге айналды.

Алқабилер институтын енгізу мүмкіндігі Қазақстан Республикасы Конституцияның 75-бабының 2-бөлігінде: «Заңда көрсетілген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізу алқа заседательдерінің қатысуымен жүзеге асырылады» [1].

Елбасы 2005 жылғы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында елімізде сот билігін алқабилердің қатысуымен жүзеге асыру керектігін міндеттеп атап өткен болатын. Сотталушының, айыпталушының кінәлі немесе кінәсіздігін анықтау мәселелерін қарау кезінде кәсіби судья мен алқа заседательдері бірігіп жүзеге асыру үшін алқабилердің

қатысуымен өтетін соттың құрылықтық жүйесі Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабының 2-тармағына сәйкес енгізілді.

Ал, Қазақстан Республикасы үшін құрылықтық және классикалық үлгілерді саралай отырып, шетел үлгілерін нақ солай көшірмей, біздің қоғамымыздың ерекшеліктеріне лайықты, қолайлы жүйені таңдау маңызды. Бұл жөнінде еліміздің белгілі заңгерлері бұқаралық ақпарат құралдарына сан рет пікірлерін де білдірді.

Жалпы, әлемде сот ісін жүргізудің бірнеше үлгілері бар екендігін бізге мәлім. Олардың қатарына: классикалық немесе англо-американдық, франко-германдық немесе құрылықтық үлгілерді жатқызуға болады. Бұл ретте құқықтық жүйесінің дамуы жөнінен көптеген шетел мемлекеттерінде алқабилер соты тиімді түрде жалғасын тауып келеді. Австралия, Дания, Бельгия, Испания, Норвегия, Швейцария секілді елдерде құрылықтық жүйе бойынша іс қараудың тәсілдері пайдаланылуда.

Әлемдік тәжірибелерге сүйенсек, бүгінде кейбір елдер алқабилер сотының классикалық үлгісінен бас тартуда. Мысалы, Францияда халық заседательдерінің өзіндік мәні болса да, іске шеффендердің құқығында (кәсіби судьямен бірыңғай алқа) қатысуы орын алған. Германияда жеке шеффендердің ұлттық институты құрыла отырып, аудандық соттарда судьямен бірге халық өкілдері де алқа заседательдері құқығында емес, алқа заседательдерінің қатысуымен қаралады деп көрсетіледі.

Ұзақ пікірталастар мен талқылаулардан кейін біздің еліміз үшін құрылықтық жүйе лайық деп табылды. 2006 жылғы 16 қаңтарда «Алқабилер туралы» Заңға қол қойылды. Ол Заң 2007 жылғы 1 қаңтардан қолданысқа енеді. Алқабилер соты дегеніміз – заңды басшылыққа ала отырып, өзінің ішкі сенімі бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылған адамның кінәлі не кінәсіздігі туралы ар-ұятқа жүгіне отырып кесім шығаратын халық өкілдерінің соты болып табылады. Ресей ғалымы М.И.Календаров: «Алқабилер тікелей сот актісін шығаруға қатыспайды, олар оны жазбайды және оған қолдарын қоймайды бірақ қылмыс жасаудағы айыпталушының кінәлі немесе кінәсіздігі тураы ішкі сеніммен кәсіби судьяның қатысуынсыз өз бастамаларымен кесім шығарады» - деп көрсетеді. Яғни, ар-ұятқа сүйене отырып, өзінің көзқарастары мен өмірлік тәжірибесінің негізінде шығарады.

Жалпы, алқабилер деп тиісті ценздік жағдайлардағы талаптар сақталған, қабылданға тізімдегі адамдар санынан тұратын, таңдалып, тағайындалатын тұлғалар тобын айтуға болады. Алқабилерді тағайындау мәселесі де терең қарастыруды талап етеді.

Билер мемлекеттік тілді толық меңгерген, жоғары зерделі, ойлы, жан-жақты, білімді, өмірден түйгені мол, ұйымдастырушылық қабілетке ие, парасатты, шешен әрі жасанды мінез-құлықтан жат, жалған әрекеттерге жол бермейтін, өз міндетіне жауапкершілікпен қарайтын, ел мүддесін ойлайтын, тиісті тексерістен өткен тұлғалар болуы қажет.

Алқабилер міндетін атқару - әрбір тізім бойынша тағайындалған азаматтың міндетті борышы. Сондықтан әрбір сайланушы алқаби әділ сот билігін жүзеге асыруға өз үлесін қосып, мемлекет тарапынан жүктелген міндетке құрметпен қарауы керек.

Былтырдан бастап Қазақстанның сот жүйесіне алқа билер институты енгізіліп, құқықтық реформа жолындағы қадамдар одан әрі жалғасуда. Ел азаматтарының конституциялық құқықтарын қорғауды қамтамсыз етудегі демократиялық жаңа үрдіс пайда болды. Ендігі мәселе халық өкілдері тоғысқан алқа билер сотын әділеттіктің алдаспанына айналдырып, оның құрамын жаны да, ары да таза, өмірлік білімі мен тәжірибесі мол адамдармен толықтыруға кепіл тіреледі.

Елімізде алқа билер институты енді ғана қолға алынып жатқандықтан, кемшіліктердің кездесуі әбден мүмкін. «Көш жүре түзеледі» демей ме? Өз арнасына түскеннен кейін олқылықтардың орны әлі-ақ толығып кетеді.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері сот жүйесін құру мен басқару саласында сот реформасы жедел қарқынмен жүргізіліп келеді. Соның бір дәлеліндей алқа билер институтын енуі сот билігінде демократиялық қадам жасаудың негізі болып табылады.

Алқа билер сот – отандық әділсот тарихындағы елеулі жаңалық. Бұл -халықтың сот билігіне араласудың бірден бір мүмкіндігі. Сондықтан бұған ерекше көңіл бөлініп, конституциялық норманы іске асыру барысында біраз жұмыстар атқарылды. Оның үстіне сот ісіне халық өкілдерін қатыстыру және оған көпшіліктің бақылауын ұйымдастыру демократиялық қоғамның бір көрінісі. Алқа билер жүйесі жаңа әрі күрделі нысандағы институт. Мұндай институт сыртқы әсерлерден тәуелсіз болуы шарт. Ол мемлекет пен халық ортасындағы көпір, сондықтан елімізде билікті жүзеге асыруға азаматтарды тарту қоғамды демократияландыру тәсілдерінің бірі. Осы институт субъектісі болып табылатын алқа билер істерге қатысу кезінде судьямен бірдей тең құқықтарға ие болады. Тарихтан бастау алатын билер соты көне заманнан жалғасын тауып келеді.

Конституцияда көзделген сот әділдігін алқабилердің қатысуымен атқару қағидатын іс жүзіне асыру алдымыздан міндет болатын. Осыған байланысты қылмыстық құқықты одан әрі ізгілендіру мақсатында алқа билердің әлемдік тәжірибедегі озық үлгілері жете зерттеліп біздің құқықты одан әрі ізгілендіру мақсатында алқа билердің әлемдік тәжірибедегі озық үлгілері жете зерттеліп, біздің қоғамға лайықтысын таңдап алуда көптеген ғылыми-тәжірибелік жұмыстар ұйымдастырылды. Ерекше бір атап айтар жәйт – Елбасының қалауымен «алқа билер» деп термин сөздің құқықтық заңнамалардан түпкілікті орын алуы. Ана тілімізде ғасырлар бойы қаыптасып, билер соты құрылған ежелгі заманнан бері жадымызда жатталып, әбден құлақсінді болған «алқа» және «билер» деген екі сөздің бірігіп, бір атауға айналуы халықтың көңіліне қонымды, жүрегіне жылы тиді. Өйткені, Қазақ елінің қоғамында билік айтуға қақысы бар әр талапкердің алқалы отырысқа қатысуына билер соты ешқашан шектеу қоймаған.

Бұл термин «присяжный, заседатель» деген қажеттілігі алғаш рет 1998 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабына енгізілген өзгерістерде қылмыстық істерді алқа билердің қатысуымен қарау көрсетілген еді.

Соның негізінде жан-жақты сарапталған ұсыныс-пікірлер мұқият талқыланып, «Алқа билер туралы» заңның жобасы 2003 жылы-ақ дайын болды. Дегенмен, бұл мәселе бойынша белгілі бір тұжырымға келу әлі ерте болатын. Ол үшін алдымызда алқа билерге тән екі үлгінің бірін таңдап алу жауапкершілігі тұрды. Еліміздің сот тарихына көз жүгірткен адам кеңестік дәуірде халық заседательдер сот процесіне үнемі араласқанын жақсы біледі. Ал біз өзіміз құрып жатқан құқықтық мемлекеттегі тәуелсіз сот билігінің басты талабы ретінде, яғни адам құқықтары мен бостандығын шынайы қорғайтын, қылмыстық құқықты барынша ізгілендіретін, кеңес заманындағы халық өкілдеріне мүлдем ұқсамайтын алқа билер институтын көзделді. Сөйтіп, алдымен алқа билер институтын құқықтық жағынан кең тұрғыда зерттеп, әлемдік қолданыстағы үлгілерді кешенді түрде зерттеу еліміздегі сот жүйесін дамытудағы құқықтық тұжырым жобасына сай жүргізілді. Алқа билер институтының барлық елдерге кеңінен тараған құрылықаралық және англо-саксондық үлгілерінің біздегі құқықтық жүйеге тиімді келетін тұстары мұқият талқыланды. Алқа билер институтын жан-жақты зерттеу жұмыстары ұстанған тұжырымды тиянақтауда зор маңызға ие болды. Әсіресе, көрші Ресеймен тығыз байланысты болып, Республика судьяларының үлкен тобы тағылым алып қайтты. Бұған қоса Германия, АҚШ, Ұлыбритания; Франция сияқты елдердегі қылмыстық сот ісіне алқа билердің қатысуын үнемі зерттеп жүрді. Осындай ауқымды жүргізілген тындырымды жұмыстардың арқасында алқа билер сотының қызметі мен оның сот өндірісіне беретін тиімділігі анықталды. Бұл ретте біздің елімізге етене жақын келетін роман-гермен құқықтық жүйесінің неғұрлым үйлесімді екені тарихи тұрғыдан тағы бір дәлелденді. Өйткені, осы жүйедегі мемлекеттің бірі Фрнация алқа билердің құрылықаралық үлгісін ұстанады. Бұл елдегі сот өндірісіндегі қылмыстық істерді жеребе арқылы анықталған тоғыз алқа билер және кәсіби үш судья қарайды. Сот шешімі алқа билердің және судьялардың қатысуымен кеңесу бөлемсінде көпшілік дауыспен қабылданған соң, сот тергеуінің нәтижесі бойынша сотталушының кінәсі толық анықталып, оған тиісті

үкімін шығарады. Мысалы Франциядағы алқа билерді сот ісіне қатыстырудың үлгісі бір жағынан сот әділдігін атқаруға халық өкілдерін қатыстыруға толықтай мүмкіндік туғызып, оны бақылауды өздері қамтамасыз етеді. Ал екінші жағынан соттың кәсіптік деңгейі мүлтіксіз сақталады. Нәтижесінде сот шешімінің заңды әрі негізді болуына кепілдік береді. Аяғында Жоғары сот пен Әділет министрлігі дайындаған алқа билердің құрылықаралық үлгідегі заң жобасын Президент жанындағы Демократия және азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі ұлттық комиссия мақұлдап, өмірге жолдама берді. Сот әділдігін жүзеге асыруды әртүрлі деңгейдегі халық өкілдері арасынан алқа билерге лайықты азаматтарды таңдап алуды қамтамасыз ету – ең жауапты да маңызды мәселе.

«Алқабидің міндетін атқаруға кірісе отырып, өз міндеттерімді адал және бейтарап атқаруға, сотта қаралған барлық дәлелдемелерді, дәлелдерді, істің мән-жайын назарыма алуға, ерікті азамат және әділ адам ретінде істі өзімнің ішкі нанымым мен ар-ожданым бойынша шешуге салтанатты түрде ант етемін». Міне ақ қағазға қара қалам ұшымен жазылған осы ант 2007 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстан Республикасының сот жүйесіне қара қылды қақ жарған кәсіби судьялармен қатар абыройы мен ынсабы, адамгершілігі мен парасаттылығы, иманы мен инабаттылығы алдыңғы қатарда тұратын, өмір заңы заңы бойынша ой түйетін алқабилерді алып келмек [2].

Алқаби – демократия қағидаларының жарық көрінісі, яғни мемлекет үшін адам құқықтары мен бостандықтары басты құндылық болып табылады.

Қылмыстық сот процесінде алқабилердің әділдікті орнатудағы бірден-бір қаруы – ұшқыр, таза ой, өмірлік білім мен тәжірибе, себебі «таза ой» кәдуілгі қалыпты адамның парасаттылығы, қолайлы ақыл-ойы, өмірлік даналығы.

Атақты ұлы тұлға Т.Фуллер «егер қаз сотталушы болса, онда түлкіге алқабилер арасында орын жоқ», - деген. Сонда алқабилердің тоғыз қос жанары қылмыстық сот процесінде болып жатқан адам тағдырын өздерінің ой елегінен өткізіп қана қоймай, жалғандық пен әділетсіздікті анықтап, оны әшкерелеп, ақиқаттың орнаныуына өз септігін тигізері хақ.

Қылмыстық дәлелдемелер өмірден алынады. Бұл дерексіз дәлелдер емес, болмыс, шындық. Өмірлік білімнің арқасында тоғыз мүшеден тұратын алқабилер шындықты өтіріктен айыруға көмектесетіні дұрыс, толыққанды нақты сұрақ қою арқылы осы процеске қызығушылығы бар мүдделі тұлғалардың жалған дәлелдемелер келтіруіне тойтарыс береді. Бұл әрине бір ғана ой, бір ғана пікір.

Конституция талаптарына сай сот ісіне араласа бастайтын білімді де, беделді азаматтардың жаңа құрылымын бірде алқа заседательдері десек, енді бірде халық өкілдері алқа билері деп атап жүр.

Тарихтан дана халқымыздың сотсыз, түрмесіз, тіпті ешбір құқық қорғау мекемесінсіз-ақ ғасырлар бойы кең сахарада темірдей тәртіпке ие болғаны белгілі. Билеріміз дау-дамайды алысқа ұзатпай-ақ жалғыз ауыз сөзбен шешіп, ақ пен қараның ара-жігін ажырата білген. Әрине, кешегі өткен би мен бүгінгі жоғары білімді құқық қорғау қызметкерінің арасында жер мен көктей айырмашылықтың бар екендігін ұмытуға болмайды. Сол себептен де соңғы жылдары көптеген беделді заңгерлеріміз бұл мәселе турасында баспасөз бетінде өз пікірлерін ортаға салып жүр. Қылмыстық сот ісіне алқа заседательдерінің билердің қатысуы белгіленген.

Елбасының тапсырмасы бойынша Жоғарғы Сотта алқа заседательдері тұжырымдамасы әзірленді. Ресей, Швеция, Алмания, Франция, АҚШ және басқа да мемлекеттердің бұл жөніндегі тәжірибелері зерттелді. Өткен тарихқа үңілсек адамзат алқа заседательдерін бірде қолдап, бірде олардан бас тартып отырған. Десек те, күні бүгінге дейін адам тағдырын қорғаудың одан асқан әділ түрі табылмай келеді.

Тарих қойнауынан бастау алатын алқа заседательдері көне заманнан бері адам тағдырын шешуге араласып, оны жөнсіз жазадан қорға отырған. Бізге олардың екі түрі

жеткен: бірі алқа заседательдерінің классикалық түрі, екіншісі алқа заседательдерінің кеңейтілген түрде сот ісіне араласуы.

Бүгінде алқа заседательдері АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Италия, Канада, Австрия, Бельгия, Дания, Ресей тағы да басқа елдердің сот тәжірибесінде кеңінен қалыптасып отыр. Ұлыбритания мен АҚШ-та алқа заседательдері қылмыстық іс жүргізуімен қатар азаматтық іске араласады. Ұлыбританияның 1215 жылғы Ұлы хартиясынан бастап адам тағдырын шешуге белсене араласқан алқа заседательдерінің мол тәжірибесін күні бүгіндері әлемнің басқа мемлекеттері де пайдаларына жаратып отыр [3].

Ресейде алқа заседательдері 1864 жылғы реформадан соң кейбір өзгерістермен Қазан революциясына дейін сот ісінде қолданылып, 1993 жылғы 16 шілдеде қайта заңдастырылды. Ол алғашқы жылдары Ресей Жоғарғы Кеңесінің шешімімен тоғыз өлке мен облыстардағы сот ісіне араласса, қазір біртіндеп жаппай қолданысқа айналып келеді. Бұл елде алқа заседательдері өлкелік, облыстық, федералды жағдайдағы қалалық соттар ісіне араласа отырып, мемлекеттік опасыздық, қарулы төңкеріс, қарақшылық, жансыздық, зұлмат және жауаптылықты ауырлататын кісі өлімін қарайды.

Алқа заседательдеріне қанша жастан бастап сайланады деген мәселе төңірегінде де айтар әңгіме аз емес. Ресейде ақыл-есі түзу, бұрын сотталмаған, сайлауға құқығы бар 25 жасқа толған азаматтар іріктелініп алынса, бұл жас АҚШ-та кәмелетке толған 21 жас, ал Францида 30 жас деп белгіленген. Ал біздің мемлекетімізде азаматтардың бұл іске кемеліне жетіп, ақыл тоқтатқан 30 жастан бастап араласады.

Бұл жерде бұрынғы соттарға халық өкілдерін сайлағандай ізбен кетпей, керісінше бақа мемлекеттердің тың тәжірибесін негізге ала отырып, алқа заседательдігіне өкілетті, атқарушы органдар басшыларын, олардың орынбасарларын, заңгерлерді, құқық қорғау органдарының қызметкерлерін, ақыл-ойы кеміс адамдарды, жасы ұлғайған азаматтарды сайламайды.

Алқа заседательдерін қылмыстық сот ісін жүргізуге араластыруды құп санайтын көптеген заңгерлеріміз оған біздің қоғамымызда, азаматтарымыз да біршама дайын деп есептейді. Тек оны жүзеге асыру үшін ұйымдастыру жұмыстарын жүргізіп, қаражат мәселесін шешіп алсақ жетіп жатыр. Ал керісінше бұл іске сенімсіздікпен қарайтындар асығыстық қажет емес екендігін айтып, сот ісіне білікті мамандар ғана араласқанын жөн деп санайды. Алайда саяси-әлеуметтік ортаның өзгеруі, мемлекетіміздің демократия жолындағы қол жеткізген жетістіктері және бүгінгі заман талабы алқа заседательдерін пайдалануға барлық мүмкіншіліктің бар екендігін көрсетеді.

Әңгімеміздің басында алқалы сот заседательдерінің екі түріне тоқтап өттік. Классикалық англосаксон түрінде алқа заседательдері қылмыскердің жазықты немесе жазықсыз екендігі туралы жеке шешім қабылдайды, ал неміс және француз сотында алқа заседательдері білікті соттармен бірігіп отырып бірегей өкім шығарады. Төл тарихымызда билердің халықпен кеңесіп шешім қабылдап отырғаны белгілі. Олай болса бізге алқа заседательдерінің екінші түрі қолайлы.

Алқа заседательдерінің жалпы саны қанша болуы керек деген мәселеде тағы да сол неміс тәжірибесін негізге ала тырып, өлім жазасына кесілген немесе оны жыл бас бостандығынан айыруғасотталғандар тағдырын шешуге төрт алқа мүшесін қатыстырсақ жетіп жатыр. Ал АҚШ, Англия және Ресей мемлекеттері алқалы сот мүшесін он екіден белгілеп, оның екеуі кейінірек араласуға дайын болуы қажет деп есептейді [4].

Алқа заседательдерінің санынан гөрі сапасының, білімді, адамгершілік қасиеттерінің жоғары болуы дау тудырмайтын мәселе. Олар сотқа қалай шақырылады, қызметтеріне сол мезгілде қалай босатылады. деген сауалдың әзірге басы ашылмай отыр. Сондықтан көршілес Ресей мемлекетінің тәжірибесін негізге ала отырып, алқа заседательдерін сот ісіне араластыруды біртіндеп жүзеге асырған тиімді болар еді.

Әрине, алқа заседательдерін тез арада қажеттілікке айналдыра қою оңай іс емес. Оны тәжірибе жүзінде жетілдіріп, заңдастырдық. Алқа билер туралы арнайы заң қабылданды және Қылмыстық іс жүрізу кодексіне бір тарау енгізілді. Сөйтіп, Конституция талабына сай болуын қамтамасыз етілді.

Сонымен алқабилер сот жүйесінің тәуелсіз мемлекеттік билік құрылымына айналуына, заңдылықтың сақталуына, ең бастысы азаматтарымыздың конституциялық мәртебесіне ешкімнің қол сұқпасына кепіл болары сөзсіз.

19 баптан тұратын «Алқабилер туралы» Заңда бірталай мәселелер қамтылыпты. Онда мәселен, алқабидің мәртебесі, алқабилікке кандидаттардың тізімдерінің қалай жасалатыны, кімдердің алқабиді бола алатыны, кімдердің бола алмайтындығы, алқабилердің құқықтары мен міндеттері, олардың іс-әрекетіне қойылатын шектеулер т.б. нақты-нақты айтылған.

Бұл айтылып отырған шектеулердің бәрі логикаға, қисынға келеді. Көңілге қонады. Сот пен прокуратура, басқа да құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тізімге енгізілмейді деуі алқабилер үкім шығарғанда қолында сондай билігі бар, осы салаға қатысты адамдардың ықпалы мен қысымы болмауы тиіс деген ойдан туса керек. Яғни барынша объективтілікке ден қоюдың амалы.

Сондай-ақ, алқабилікке ұсынылғанда азаматтардың ұлтына, нәсіліне, тілі мен дини наным- сеніміне, шығу тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайы мен мүмкіндігіне қарамайтындығы айтылған. Мұнысы да заңның демократиялық сипатының көрінісі.

Аталған заңның 13-бабында алқабилердің құқықтары мен міндеттері және істі қарау барысында оларға қойылатын кейбір шектеулер қамтылып, көрсетілген.

Ол бойынша алқабиге төрағалық етуші арқылы сот процесіне қатысушылардың кез келгеніне сұрақ қоя алады. Заттай дәлелдемелерді, құжаттарды, жерді және үй-жайларды қарауға, сот тергеуіндегі басқа да іс-әрекеттерге қатысуға құқылы.

Бұларға қоса, бірқатар талаптар мен міндеттерді сақтауы тиіс. Мысалы, оған тыңдау кезінде сот залынан кетуге, істі тыңдау барысында төрағалық етушінің рұқсатынсыз сот құрамына кірмейтін басқа адамдармен іс бойынша сөйлесуге болмайды.

Осы баптың аяғында былай делініпті: Алқабидің өз міндеттерін атқармауы, сондай-ақ, осы бапта көзделген шектеулерді сақтамауы Қазақстан Республикасының заңында белгіленген жауаптылыққа, сондай-ақ, төрағалық етушінің алқабиді істі қарауға одан әрі қатысудан шеттету мүмкіндігіне әкеп соғады [5]. Осындағы соңғы жолдар субъективизмге апарып соқпай ма? – деген қауіп бар. Сондықтан тек төрағалық етуші емес, сонда отырған бүкіл алқабилер құрамы кеңесіп, талқыға салып шешсе жөн болар еді деп ойлаймыз. «Көш жүре түзеледі» демекші, бұл заңның заманның талабына қарай әлі де толықтырылып, түзетілетін шығар.

Біздің еліміз қабылдаған үлгі бойынша істі тек судья және тоғыз алқабиден тұратын барлығы он бір кісілік құрам қарайтын болады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне бірқатар толықтырулар мен өзгерістер енгізілді. Әлгі айтылған алқабилердің құрамы Қылмыстық істер жүргізу кодексінің 58-бабының екінші тармағында қамтылды.

Өткен замандарда классикалық далалық билер сот қалыптастырған біздің халық «кеңесіп пішкен тоң келте болмас» деп билік пен төрелік айтудың ұжымдық үлгісін еш уақытта теріс көрмей, қайта оны құптап отырған.

Сол себепті де қоғамның бір ауыр дерті саналатын қылмыстық істерді қарауда жаңадан құрылғалы отырған алқабилер сотына үлкен үміт артылмақ.

Тек олар кеңес заманындағы халық заседательдері секілді сотқа формальді түрде қатынасып, немқұрайлы бағыт ұстанбай, белсенді позиция ұстанса, адамдардың тағдырына әділдік пен әділет тұрғысынан шынайы араласса деймін.

Осы сияқты әу баста алқабилер құрамы жасақталарда оған енгізілетін үміткерлерге де көзі қарақты, белсенді өмірлік ұстанымы бар азаматтар іріктелетіндей биік талап пен талғам тұрғысынан қарап, сондай саясат ұстанса дұрыс болар еді [6].

Жаңадан басталған істе кем-кетік бола береді. Қай нәрсенің де дұрыстығын уақыт және өмірлік тәжірибе көрсетеді. Өткен ғасырлардың өзінде біздің ата-бабаларымыз қандай да бір дау-дамайдың ақылға, талқыға салынып, көп болып (билер сотының) ұйғарым-үкімімен шешілгенін қалаған. Соны қисынды және уәж санаған.

Көрнекті ағартушы ғалым Шоқан Уәлихановтың өзіміз талай оқыған әйгілі «Сот реформасы жайындағы жазбалар» деген еңбегінде мынадай жолдар бар: «Біздің пікірімізше, билер сотының басты артықшылығы немқұрайдылық пен әр түрлі ресми керітартпалықтың жоқтығы... ол істе некен-саяқ болмаса, жалғыз шешпейді; оған қатысатын адамға да шек қойылмайды, ал тіпті кейде олар ақтаушы да болып көрінеді...» - дейді [7].

Сол айтқандай, алқабилік те атына сай болып, ешкімге бұра тартпай халықтың көңілінен шықса, онда үміт пен сенімнің ақталғаны.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015.
2. Н.Ә.Назарбаев. «Сот төрелігі – бұл әділдік» // Заң газеті. - 2001 ж. - 11 маусым.
3. У.С.Жекебаев, Т.К.Айтмұхамбетов. // «Қазақстан Республикасында алқа билер сотын енгізудің жетістіктері» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. - Алматы, 2002 ж.
4. Шурыгин А. «Алқа билер соты бүкіл Ресейде қызмет етуі тиіс» // Ресей әділеті. - 2000 ж. - №4.
5. «Алқабилер туралы» 2006 жылғы 16 қаңтардағы № 121-III Қазақстан Республикасының Заңы
6. Алқа билерінің қатысуымен сот ісін жүргізу бойынша анықтама материалдары // Жоғарғы сот бюллетеньдері. – Астана. – 2005 ж. - №4.
7. Ш.Уәлиханов. «Сот реформасы туралы жазбалар». - Алматы, 1999 ж.

АЛҚАБИЛІК КАНДИДАТТАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тулбаев Руслан Мерекеевич

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Бұл мақалада автор алқабилік кандидаттарға қойылатын талаптардың ерекшеліктерін зерттеп, қолданыстағы жаңа заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Түйінді сөздер: Сот реформасы, Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, Алқа билерінің қатысуымен сот ісін жүргізу.

ОСОБЕННОСТИ ВЫДВИГАЕМЫХ ТРЕБОВАНИЙ ПЕРЕД КАНДИДАТАМИ В ПРИСЯЖНЫЕ ЗАСЕДАТЕЛИ

Тулбаев Руслан Мерекеевич

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует особенности выдвигаемых требований перед кандидатами в присяжные заседатели, и в связи с этим автор вносит предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Судебная реформа, Правовое государство, Республика Казахстан, судебный процесс с участием присяжных заседателей.

FEATURES RETRACTABLE REQUIREMENTS BEFORE PROSPECTIVE JURORS

Tulebaev Ruslan Merekeevich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article, the author explores the features of the requirements put forward before the jurors, and in this connection the author makes suggestions for improving the current legislation.

Keywords: judicial reform, rule of law, the Republic of Kazakhstan, the trial by jury.

Қазіргі таңда соттардың қоғамдағы орны нақтыланып, беделі мен мәртебесін арттыруға бағытталған құқықтық реформа жолындағы қадамдар жалғасуда. Сот жүйесін жетілдірудің қол жеткен жетістіктерінің маңыздысы - қылмыстық істерді алқабилердің қатысуымен қарау.

Қазақстан Республикасында алқабилер соты 2007 жылдың 1 қаңтарынан бастап жұмыс жасайды. Өткен төрт жыл қылмыстық сот ісін жүргізудің бұл моделі сот төрелігін жүзеге асыруға халық өкілдері қатысуының қажетті нысаны болып табылады деп тұжырымдауға негіз береді.

Алқа билердің қатысуымен істерді қарау – демократия қағидаларының жарқын көрінісі. Мемлекет үшін адам құқықтары мен бостандықтары басты құндылық болып

табылса, алқа билер соты Ата Заңымызбен бекітілген осы негізгі құндылықтарды қорғауға бағытталған. Алқа билер тиісті заңды басшылыққа ала отырып, өзінің ішкі сенімі бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылған адамның кінәсі немесе кінәсіздігі туралы кесім шығаратын халық өкілдерінің соты болып табылады.

Алқа билердің қатысуымен сот ісін жүргізуді енгізудің қажеттілігі Елбасымыздың Жарлығымен бекітілген құқықтық саясат тұжырымдамасында және Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында көрсетілген. Жалпы ТМД бойынша біздің еліміз Ресейден кейін осы институтты енгізген екінші мемлекет болып табылады. Осыған орай, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты басшылығының тарапынан осы бағытта іргелі істер жүзеге асырылып, қыруар жұмыс атқарылғаны баршамызға мәлім.

Алқабилердің (халық өкілдерінің) сот әділдігін жүзеге асыруға қатысуы қоғамды демократияландырудың маңызды элементі болып табылады және азаматтардың сот әділдігіне деген сенімін арттыруға, сот билігінің тәуелсіздігін нығайтуға, тұрғын халықтың әлеуметтік белсенділігін және олардың адам тағдыры, сондай-ақ жалпы қоғам тағдыры үшін жауаптылығын жаңа сапалы деңгейге көтеруге бағытталған [1].

Қазақстанда алқабилер алқасы – он азаматтан құралатын негізгі құрамнан және екі азаматтан құралатын қосалқы құрамнан тұрады. Қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотта және қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық әскери сотта алқабилердің қатысуымен сот бір судьяның және он алқабидің құрамында әрекет етеді.

Айыпталушы өзіне қатысты қылмыстық істің алқабилердің қатысуымен қаралуы туралы қай кезде өтініш білдіре алады?

Айыпталушыға алдын-ала тергеудің аяқталғаны туралы хабарлаған және істің барлық материалдарын танысу үшін ұсынған кезде, сондай-ақ келесі кезеңде, оның ішінде сотта істі алдын-ала тыңдауда, бірақ соттың басты сот талқылауын тағайындауына дейін оның істі соттың алқабилердің қатысуымен қарауы туралы өтініш мәлімдеуге құқығы бар.

Алқаби дегеніміз кім және алқабиге кандидаттарға қойылатын талаптар қандай?

Алқаби – соттың қылмыстық істі заңда белгіленген тәртіппен қарауына қатысуға шақырылған және ант қабылдаған Қазақстан Республикасының жиырма бес жасқа толған азаматы болып табылады.

Алқабилерді іріктеу процесіне ел азаматтарының қатысуын қамтамасыз ету мақсатында жергілікті атқарушы органдар жыл сайын алқабиге кандидаттар іріктелетін жылдың 1 желтоқсанына кандидаттардың бастапқы, бірыңғай және қосалқы тізімдерін жасайды.

Жергілікті атқарушы органдар мемлекеттік органдар мемлекеттік органдардан, ұйымдар мен азаматтардан осы Заңның 10-бабына белгіленген, алқаби кандидаттарына қойылатын талаптарға азаматтардың сәйкес келуін тексеру үшін қажет ақпаратты сұратуға құқылы. Жергілікті атқарушы органдардың сауалдарына жауаптар сауал алынған күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірілмей, олардың мекен-жайына жіберілуге тиіс.

Кандидаттар тізімдері әліпбилік тәртіппен жасалады. Тізімдерге алқабиге кандидаттың тегі, аты, әкесінің аты, туған жылы (жасы жиырма бесте болса – қосымша күні мен айы) және тұрғылықты жері көрсетіледі.

Алқабиге кандидаттардың бастапқы, бірыңғай және қосалқы тізімдеріне енгізілетін азаматтардың саны тиісті облыстық және оған теңестірілген сот төрағасы жыл сайын ұсынатын алқабиге кандидаттардың санына негізделеді. Тиісті облыстық және оған теңестірілген сот төрағасының ұсынуы сот талқылауына қатысу үшін алқабиге кандидаттардың тізімдері бойынша алқабилерді іріктеу жүргізілетін жыл алдындағы 1 қыркүйегінен кешіктірілмей облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органына жіберілуге тиіс. Облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органы жыл сайын облыстық және оған

теңестірілген сот төрағасының ұсынуын алған күннен бастап үш күн мерзімнен кешіктірілмей, әрбір ауданнан (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органдары алқабиге кандидаттардың саны туралы хабардар етеді.

Алқабиге кандидаттардың бастапқы тізімін жасау үшін ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы:

1) ауданнан алқабиге кандидаттардың саны туралы хабарламаны алған күннен бастап бір ай мерзімде әкімшілік-аумақтық бірлікте тұрақты тұратын азаматтар қатарынан тиісті ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) сайлаушылар тізімдерінің негізінде, Алқабилер туралы Заңның 10-бабында белгіленген алқабиге кандидаттарға қойылатын талаптарға сай келмейтін адамадрды сайлаушылар тізімдерінен шығарып тастау арқылы алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімін жасайды;

2) алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімін жасау аяқталған кезден бастап жеті күн ішінде азаматтардың жергілікті атқарушы органның үй-жайында алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етеді, тізімдегі қателер мен дәлісіздіктер туралы өтініштерді қарайды және оған тиісті өзгерістер енгізу туралы мәселелерді шешеді;

3) тиісті облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органы айқындаған санды, жеке-жеке әр аудан (облыстық маңызы бар қала) бойынша алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімінен азаматтарды кездейсоқ таңдап алуды жүргізеді;

4) кездейсоқ таңдап алу нәтижелері бойынша алқабиге кандидаттардың бастапқы тізімін жасайды, оны жергілікті атқарушы органның мөрімен бекітеді және облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органына жібереді.

Алқабилердің сот процесіндегі ролі қандай?

Алқабилер сотта қаралатын дәлелдемелерді зерттеуге қатысуға, процеске қатысушыларға төрағалық етуші арқылы сұрақтар қоюға, заттай дәлелдемелерді, құжаттарды тексеріп қарауға, төрағалық етушіге заңнама нормаларын түсіндіруді сұрап өтініш жасауға, сот отырысы кезінде жазбалар жасауға құқылы. Бұл алқабиге істің жағдайын өз бетінше бағалауға және алқабилер алқасы алдында қойылатын сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді. Кеңесу бөлмесінде судья және негізгі құрамдағы алқабилер (он адам) нақты қылмыстық іс бойынша әрекеттің орын алғаны дәлелденді ме?, бұл әрекетті сотталушы жасағаны дәлелденді ме?, бұл іс-әрекеттің жасалуына сотталушы кінәлі ме? деген үш негізгі сұраққа және қылмыстық іске қатысты қойылған басқа да жеке сұрақтарға жауап береді. Бұл ретте, судья мен алқабилер барлық мәселелерді шешуде тең құқыққа ие.

Алқабиге болу - сотта атқарылатын құрметті міндет, себебі сот өндірісінде алқабидің қатысуы әділ және объективті шешім қабылдануын қамтамасыз етеді, өйткені, алқабилер шешімі істің мән-жайын мұқият зерттеу нәтижесінде қалыптасқан олардың ішкі нанымына, ар-ожданына және өмірлік тәжірибесіне негізделеді.

Кім алқабиге үміткер бола алады?

- Жасы 25-тен асқан Қазақстан Республикасының жергілікті азаматы,

- өтелмеген не алынбаған соттылығы жоқ,

- әрекетке қабілетті,

- психоневрологиялық, наркологиялық диспансерде есепте тұрмайтын азамат алқабиге үміткер бола алады.

Алқабилерге үміткерлер қалай іріктеледі?

Алқабилерге үміткерлердің алдын-ала тізімін, сот төрағасының ұсынуы бойынша, компьютер арқылы кездейсоқ таңдау рәсімі жолымен жергілікті атқарушы органдар жасайды.

«Алқабилер туралы» ҚР-сы Заңының 10-бабының талабына сай алқабиге үміткерлерге қойылатын талаптарға жауап бермейтіндер алып тасталады, олар:

- жасы 25 жасқа толмағандар,
 - өтелмеген не алынбаған соттылығы барлар,
 - сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілігі шектеулі деп таныған адамдар,
 - судьялар, прокурорлар, тергеушілер, адвокаттар, мемлекеттік қызметшілер, әскери қызметшілер, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері,
 - наркологиялық немесе психоневрологиялық диспансерде есепте тұрғандар.
- Аталған тұлғалар алқаби бола алмайды [2].

Алқабилерге үміткерлер тізімін жасап болып, жергілікті атқарушы органдар азаматтарға осы құжатпен танысуға және қателер мен дәлсіздіктер табылған жағдайда оларды түзетуге мүмкіндік беруі тиіс.

Кім алқабиге үміткерліктен бас тарта алады?

Алқабиге үміткерлердің тізімдерінен өздерінің жазбаша өтініші бойынша келесі адамдар алып тасталады:

- қылмыстық іс бойынша сот ісі жүргізілетін тілді білмейтін адамдар,
- өздерінің дене кемістігі немесе психикалық кемістігі салдарынан алқабидің міндеттерін атқаруға қабілетсіз адамдар,
- жасы 65 жастан асқан адамдар,
- діни қызметшілер.

Содан соң, алдын-ала тізім негізінде кездейсоқ таңдау арқылы алқабилерге үміткерлердің бірыңғай, қосалқы және қосымша тізімдері дайындалады. Бұл құжаттарды жергілікті атқарушы органдары соттарға жібереді.

Сот талқылауына қатысу үшін алқабиге үміткерлер арасынан алқабилерді іріктеу рәсімі қалай жүргізіледі?

Нақты қылмыстық іс бойынша алқабиге үміткерлердің қажетті саны компьютер арқылы кездейсоқ таңдау жолымен жасалады. Сот мәжілісінде үміткерлер арасынан алқабилерді іріктеу рәсімі 4 этаптан тұрады.

- 1-ші - төрағалық етушінің алқабиге үміткерлерді істі қарауға қатысудан босатуы,
- 2-ші - үміткерлердің өздігінен бас тартуы туралы мәселелерді шешуі,
- 3-ші - үміткерлерге қарсылық білдіру туралы мәселелерді шешу,
- 4-ші алқабиге үміткерлерге дәлелсіз қарсылық білдіру мәселесін шешу.

Алқабилерді іріктеудің әр этапына толығырақ тоқталсақ. ҚР-сы ҚПК-нің 644-бабына сәйкес сотта істі қарайтын алқабилер алқасы негізгі құрамдағы (алқабилер алқасының құрамын құрайтын) он және қосалқы екі алқаби құрамында жеребе тастау арқылы құрылады.

1-ші этап. Төрағалық етушінің алқабиге үміткерлерді істі қарауға қатысудан босатуы ҚР-сы ҚПК-нің 647-бабында қарастырылған негіздер бойынша жүргізіледі, яғни үміткерлерге сұрақтар қою арқылы келесілер істі қарауға қатысудан босатылады;

- қылмыс жасады деген күдіктілер немесе айыпталушылар,
- сот ісі жүргізілетін тілді білмейтін үміткерлер, сондай-ақ мылқау, саңырау, зағип адамдар,
- мүгедек деп танылғандар, егер олардың сот отырысына толыққанды қатысуын қамтамасыз етуге ұйымдастырушылық не техникалық мүмкіндіктер болмаған жағдайда.

Сонымен қатар, алқабиге үміткер іске қатысудан өздігінен бас тартуды мәлімдеуге құқылы келесі жағдайларда, егер:

- жасы 65 жастан асқан болса,
- 3 жасқа толмаған балалары бар әйелдер болса,
- өзінің діни нанымына байланысты сот төрелігіне қатысу мүмкін емес деп есептейтіндер,
- қызметтік міндеттерін атқарудан алаңдатуы қоғамдық және мемлекеттік мүдделерге едәуір зиян келтіруі мүмкін адамдар (дәрігерлер, мұғалімдер, әуежолдарының пилоттары және басқалар).

Сонымен қатар, қаралатын істің мән-жайы туралы іс жүргізу көздерінен емес, басқа көздерден білу салдарынан іс жөнінде оғат пікірде болғандар, немесе осы себептен үміткердің объективтілігіне негізді күмән туған жағдайларда, ол алқаби міндеттерін атқарудан босатылуы тиіс. Бұл мәселе де сұрақ қою арқылы анықталады.

2-ші этап. ҚР-сы ҚПК-нің 639-646 баптарында көзделген талабына сай алқабиге үміткерлердің әрқайсысы өзінің алқаби міндетін орындауына кедергі келтіретін дәлелді себептерді көрсетіп өздігінен бас тартуды мәлімдеуге құқылы.

3-ші этап. ҚР-сы ҚПК-нің 639-641 бабында белгіленген тәртіп бойынша іске қатысушылар алқабиге үміткерлерге дәлелді қарсылық білдіре алады, егер:

- алқабиге үміткер қаралатын іс бойынша жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер болып табылса, куә ретінде шақыртылса не шақыртылуы мүмкін болған жағдайда;

- алқабиге үміткер қаралатын қылмыстық іс бойынша сарапшы, маман, аудармашы, куәгер, сот отырысының хатшысы, сот приставы, анықтаушы, тергеуші, прокурор, қорғаушы, айыпталушының заңды өкілі, жәбірленушінің өкілі, азаматтық талапкер немесе азаматтық жауапкер ретінде іс жүргізуге қатысқан жағдайда;

- алқабиге үміткер іске қатысушылармен, яғни жәбірленушімен, азаматтық талапкермен, азаматтық жауапкермен немесе олардың өкілдерімен, сотталушымен немесе оның заңды өкілімен, прокурормен, қорғаушымен туыстық қатынаста болған жағдайда, сондай-ақ, істі жүргізген анықтаушымен, тергеушімен жегжаттық, туыстық қатынаста болған жағдайда;

- алқабиге үміткер қаралатын іске жеке, тікелей немесе жанама түрде мүдделі деп санауға негіз беретін өзге де мән-жайлар болған жағдайда [3].

Заң талабы бойынша алқаби ретінде қылмыстық істі қарауға қатысуға кедергі келтіретін мән-жайлар аталады және араларында аталған себебі бар үміткерлер болса айтуы сұралады. Ондай үміткерлер процеске қатысушылардың және тараптардың қарсылық білдіруі бойынша іске қатысудан босатылады.

4-ші этап. Алқабилерге дәлелсіз қарсылық білдіру.

Егер сотталушы дәлелсіз қарсылық білдіру құқығынан бас тартса үміткерлерге қарсылық білдіру жеребе тастау арқылы жүргізіледі, яғни үміткерлерің аты-жөні көрсетілген билеттер жәшікке салынып араластырылып, ішінен үш билет алынып тасталады.

Содан соң, Алқабилер алқасы ҚПК-нің 639-646-баптарының талабына сай жеребе тастау арқылы құрылады. Қарсылық білдірілмеген 12 алқабиге кандидаттың билеттері арнаулы жәшікке салынып, араластырылады. Содан кейін жәшіктен бір-бірлеп билеттерді алып, билеттердің жәшіктен алыну ретімен билетке реттік нөмір қойып, алқабиге үміткерлердің аты-жөндерін жариялап, алқабиге үміткерлер алқабилерге арналған орындықтарға отыруға шақырылады.

Алқабилер алқасын құру кезінде алқабилер алқасын құрудың дұрыстығына әсер ететін қандай-да бір бұзушылыққа жол берілгені туралы арыздар болмаған жағдайда алқабилер алқасы құрылды деп танылады.

Жеребе тастау арқылы іріктелген алғашқы он алқаби – негізгі құрамның алқабиі, ал соңғы екеуі – қосалқы алқаби деп есептеледі

ҚР ҚІЖК-нің 639-бабының талаптары бойынша алқабилер өз қызметін Ант қабылдау рәсімінен бастайды.

Қосалқы екі алқабидің ролі қандай?

Өмірде түрлі жағдайлар болады. Мысалы, 10 алқабидің біреуі аяқ астынан ауырып ұзақ уақыт ауруханаға жатып қалды дейік. Қылмыстық істі тоқтатпай, не қайтадан бастамай-ақ, сол ауырып қалған алқабиді қосалқы алқабимен ауыстырып, істің сот мәжілісінде қаралуын әрі қарай жалғастыруға болады, яғни істі созбалаңға салмай уақытылы аяқтауға мүмкіндік береді.

Адам алқаби ретінде қылмыстық істі қарауға қанша рет қатыса алады?

Алқабилер сотқа күнтізбелік жыл ішінде бір рет қана, қылмыстық іс қаралатын барлық уақытқа шақырылады. Істің қаралуы бір айға созылуы мүмкін, сондықтан түсіністікпен, үлкен жауапкершілікпен қарап, сот процесін уақытылы жүргізуге кедергі келтірмеуі тиіс.

Алқабиге үміткерлерге іріктеу рәсіміне қатысқаны үшін ақы төлене ме?

ҚР-сы ҚПК-нің талабына сай іріктеу рәсіміне қатысу үшін сотқа шақырылған, бірақ алқабилер алқасына өтпеген үміткерлерге бюджет есебінен темір жол, су, автомобиль (таксиді қоспағанда) көлігімен және сол жерден басқа да көлік түрлерімен жол жүру құны; қызметтік іссапарға ақы төлеу үшін қабылданған норма бойынша бұл шығындарды жұмыс беруші өтемейтін реттегі тұрғын үйді жалдау құны; тұрғылықты тұратын жерінен тысқары жерде тұруы қажет болған кезде - тәуліктік ақы төленеді [10].

Сонымен қатар, мемекеттік органдар мен ұйымдар сотқа шақырылған, бірақ алқабилер алқасының құрамына іріктеп алынбаған алқабиге үміткердің қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуға кеткен барлық уақыты ішіндегі орташа жалақысын сақтауға міндетті.

Алқабидің еңбек ақысы қалай төленеді және еңбек қатынастарында қандай кепілдіктер бар?

Алқабиге жергілікті соттар әкімшісі нақты іс қаралып болғаннан кейін, ал егер істі қарау созылатын болса, ай сайын бюджет қаражаты есебінен судьяның лауазымдық жалақысының жартысы мөлшерінде, бірақ алқабидің сотқа қатысу уақытына (жұмыс күнінің санына) барабар, оның негізгі жұмыс орны бойынша орташа жалақысынан кем емес мөлшерде сыйақы төлейді.

Алқабиге іссапар шығыстары республикалық бюджет қаражаты есебінен белгіленген тәртіпте өтеледі. Алқабидің сотта міндеттерін атқару уақыты еңбек стажына есепке алынады және оның негізгі жұмыс орны сақталады. Алқабидің сотта міндеттерін атқару кезінде оны жұмыс берушінің бастамасымен жұмыстан шығаруға немесе ақысы төмен жұмысқа ауыстыруға жол берілмейді. Алқаби сотта өз міндеттерін атқарған кезеңде оған судьялардың тәуелсіздігіне заңдарда белгіленген кепілдіктер қолданылады.

Алқабиге міндеттерін атқаруына кедергі келтіретін тұлғалар заңда белгіленген жауаптылыққа тартылады.

Сот процесіне халық өкілдерінің қатысуы – демократиялық қоғамның бір көрінісі. Бұған ерекше көңіл бөлініп, біраз жұмыстар атқарылуда. Алайда, кездесетін кемшіліктер де жоқ емес. Мысалы алқабиге үміткерлердің тізімін жасау барысында жергілікті атқарушы органдар тиісті жауапкершілік танытпай тізімге алқаби бола алмайтын адамдар да еніп кетеді. Сондықтан, алқабиге үміткерлердің жеке басына қатысты мәліметтерді жан-жақты және толық тексеруден өткізген жөн.

Сот отырысының орны мен басталу уақыты туралы хабарлама алған азаматтар алқабилерді іріктеу рәсіміне қатысу үшін сотқа келуге міндетті. Азаматтың дәлелсіз себептермен келмей қалуы Қазақстан Республикасының заңында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады. Азаматтарды нақты адамдарды алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы немесе алдын ала қосалқы тізімдеріне заңсыз енгізу немесе енгізбеу не оларды тізімнен шығарып тастау туралы, сондай-ақ алқабиге кандидаттар жөніндегі деректерде жіберілген дәлсіздіктер туралы өтінішпен жергілікті атқарушы органдарға осы Заңда белгіленген тәртіппен жүгінуге құқылы.

Жергілікті атқарушы органдар келіп түскен өтініштерді бес күн мерзімде қарап, шешім қабылдайды, оларға Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен сотқа шағым жасалуы мүмкін. Жергілікті атқарушы органдар алқабиге кандидаттардың алдын ала тізімдерін үнемі тексеруге және Алқаби туралы Заңның 10-бабының талаптарына сай келмейтін адамдарды тізімдерден шығарып тастай отырып, қажет болған кезде оларға өзгерістер енгізуге міндетті.

Сот алқабилерге кандидаттардың тізімнен шығарып тастауды талап ететін мән-жайларды анықтаған жағдайда, бұл туралы облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органына хабарлайды.

«Алқабилер туралы» заңның 10-бабына сәйкес: «Алқабиге кандидаттардың тізімдеріне жиырма бес жасқа толмаған, өтелмеген не алынбаған соттылығы бар азаматтар, судьялар, прокурорлар, тергеушілер, адвокаттар, мемлекеттік қызметшілер мен әскери қызметшілер, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері, наркологиялық немесе психикалық кемістігі салдарынан алқабидің міндеттерін атқаруға қабілетсіз, алпыс бес жастан асқан адамдар енгізілмейді [4].

Сонымен қатар, діни қызметшілер өздерінің жазбаша өтініші бойынша алып тасталынады. Алқабиге кандидаттардың тізімдеріне азаматтардың шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге мән-жайлар бойынша қандй да бір шек қоюға жол берілмейді.

Азаматтар сотқа алқабидің міндеттерін атқаруға күнтізбелік жыл ішінде көп дегенде бір рет, қылмыстық іс қаралатын барлық уақытқа шақырылады.

Алқабидің еңбегіне ақы төлеу бюджет қаражаты есебінен облыстық және оған теңестірілген сот судьясының лауазымдық жалақысының жартысы мөлшерінде, бірақ алқабидің сотқа қатысу уақытында (жұмыс күнінің санына) барабар, оның негізгі жұмыс орны бойынша оташа жалақысынан кем емес мөлшерде сыйақы төлейді.

Алқабилер тізімдері жыл сайын жасалады, әрі бастапқы, бірыңғай, қосалқы және қосымша тізімдер болып бөлінеді.

Облыстық соттың төрағасы өз кезегінде соттың бірқалыпты жұмысы үшін қажетті алқабиге кандидаттардың саны туралы ұсынымды облыстың жергілікті атқарушы органына уақытында жібереді. Облыстың атқарушы органы осы ұсынымға сәйкес, әрбір ауданнан алқабиге кандидаттардың саны туралы хабардар етеді. Ауданның жергілікті атқарушы органы тиісті ауданның сайлаушыларының тізімдерінің негізінде әкімшілік-аумақтық бірлікте тұрақты тұратын азаматтардың санының ішінен алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімін жасайды.

Ауданның жергілікті атқарушы органы алқабиге кандидаттардың алдын ала бастапқы тізімінің жасалғаны туралы жұртшылықты хабардар етеді және бұдан кейін тілек білдірушілердің бәрін жеті күн мерзімде осы тізіммен қамтамасыз етеді, тізімдегі қателер мен дәлсіздіктер туралы өтініштерді қарайды. Ауданның жергілікті атқарушы органы алдын ала бастапқы тізімнің негізінде кездейсоқ таңдап алу жолымен алқабиге кандидаттардың бастапқы тізімін жасайды, оны жергілікті атқарушы органның мөрімен бекітеді және облыстың жергілікті атқарушы органына жібереді.

Кездейсоқ таңдау дегеніміз іріктеудің кездейсоқтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін технологияларды пайдалана отырып, алқабиге кандидаттардың алдын ала тізімінен азаматтарды іріктеу болып табылады.

Алқабиге кандидаттардың тізімдері, оған енгізілетін азаматтардың саны, бастапқы тізімдерді жасау және шаралардың атқарылу мерзімін атқарушы орган жұртшылықты алғашқы тізіммен қалай таныстыруы тиіс деген сұраққа, оларды жергілікті атқарушы органдардың жергілікті мекемелеріне шақыртқан жөн және тізімдерді тұрғындар көп шоғырланған жерлерге ілген дұрыс болады.

Осы орайда қалалық және аудандық соттарда алқабилердің қатысуымен сот мәжілісін өткізуге қолайлы жағдай мен мүмкіндіктер жоқ. Алқабидің біреуі сот мәжілісіне келмей қалса, төрағалық етуші оны қосалқы алқабимен алмастыруы көзделген, егер де сол алқабиді келесі сот мәжілісіне келген жағдайда қалай болмақ деген сұрақ туындауы мүмкін. «Алқабилерді алмастыру – ақтық шешім, сондықтан дәлелді себеппен алмастырылған алқабиді келесі сот мәжілісіне қатыстырылмайды» [5].

Екінші судья ауырып қалғанда, не басқа жағдайлармен ұзақ уақытқа болмайтын кезде ондай жағдайда сотта іс жүргізу қайта басталады.

Заңда көрсетілгендей әр жылдың 1 қыркүйегінен кешіктірілмей облыстық сот төрағасы алқабилер тізімін жасақтау туралы жергілікті атқарушы органға ұсыныспен шығуы тиіс. Тізімді жасақтау ісіне аса жауапкершілікпен қарап, оған тек лайықтылардың ғана енгізілуі тиістігі сондай-ақ, алқабилікке ұсынылғандардың өздеріне жүктелген міндеттің адам тағдырын шешетіндей аса жауапты екенін сезінуі керектігі түсінікті болса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақұлбеков, Б. Алқа билер - әділдіктің кепілі // Заң газеті. - 2007. - 9 ақпан (№21).
2. Әжіғалиева Г.С. Алқаби – құрметті міндет. // <http://kk.convdocs.org>.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Астана, Ақорда, 2014 жылғы 4 шілде № 231-V ҚРЗ
4. «Алқабилер туралы» 2006 жылғы 16 қаңтардағы № 121-III Қазақстан Республикасының Заңы
5. «Қазақстан Республикасы соттарындағы алқа билері туралы» және «Алқа билерінің қатысуымен қылмыстық істерді қарау мәселелері бойынша кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобаларына түсініктеме беру. //Жұмысшы топ даярлаған материалдар. Астана, 2015 ж.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДЕНЕГ КАК ОСОБОГО ОБЪЕКТА ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Уртамбаев Алдияр Маликович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Әли Малик Ерликович

кандидат юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассмотрены понятие денег, как особого объекта гражданского права.

Ключевые слова: деньги, товаро-денежные отношения, безналичные деньги, ценные бумаги, денежные обязательства.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ АҚША РЕТІНДЕ ЕРЕКШЕ ОБЪЕКТІНІҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Уртамбаев Алдияр Маликович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Али Малик Ерликович

Заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада ақша ұғымы азаматтық құқық ерекше объектісі ретінде қарастырылған.

Түйінді сөздер: ақша, тауар-ақша қарым-қатынасы, қолма-қол ақшасыз ақша, бағалы қағаздар, ақшалай міндеттемелер.

LEGAL NATURE OF MONEY AS THE SPECIAL OBJECT OF CIVIL LAW

Urtambaev Aldiar Malikovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Ali Malik Erlikovich

Candidate of Juridical Sciences, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi. 52

In this article considered concept of money, as the special object of civil law.

Keywords: money, a commodity is money relations, cashless money, securities, bills of debt.

Деньги как объект имущественных прав занимают особое место в теории гражданского права, являясь сложным феноменом. В цивилистической науке существуют различные мнения об особенностях денег как имущества в связи с тем, что деньги в отличие от другого имущества способны существовать и как предметы материального мира - в виде банкнот и монет, так и дематериализованно - в виде записей по банковским счетам. В этой связи одними авторами высказывается мнение о двойственной природе денег как материального объекта (имущества) и нематериального (безналичные деньги). На этом основании автор приходит к выводу о том, что в отношении наличных денег у владельца

возникает вещное право, а по поводу безналичных денег - имущественное отношение с банком, заключающееся в праве требования к банку. [1]

По мнению других авторов, природа денег не является двойственной, напротив, она определена и однозначна. Однако имеющиеся особенности правового режима денег обусловлены возможностью осуществления различных операций с деньгами различными способами, и в первую очередь такие особенности имеют место при регулировании различных способов денежных расчетов. [2]

Исследовав юридическую природу денег как составной части имущества, автор пришел к выводу, что в юридической науке нет единого мнения: одни авторы трактуют деньги как разновидность вещей, определенных родовыми признаками; другие исследователи понимают деньги как самостоятельный вид материальных благ наряду с вещами. Как правило, при этом имеются в виду наличные деньги в форме денежных знаков (банковские и казначейские билеты, различные монеты).

Деньги являются специфическим объектом гражданских прав, которому ГК посвящает ст. 127, содержащую в себе самые общие правила относительно денег как объекта прав.

Экономические функции денег многообразны. Правовой режим денег в конечном счете определяется их экономическими функциями. В Законе «О платежах и переводах денег» юридически закреплены три экономические функции денег. Согласно п. 1 ст. 5 этого закона деньги являются средством платежа, накопления и служат мерой стоимости.

Денежное обращение в Республике Казахстан включает в себя движение наличных и безналичных денег в процессе обращения товаров, оказания услуг.

Деньги существуют в двух основных формах: в форме денежных знаков (наличных денег); денежных обязательств банков, выраженных в виде записей на банковских счетах их клиентов (п. 2 ст. 5 Закона «О платежах и переводах денег»).

Деньги в форме банковских обязательств часто называют безналичными деньгами, хотя п. 3 ст. 127 ГК РК говорит лишь о том, что платежи на территории РК осуществляются в виде наличных и безналичных расчетов.

Количество наличных и безналичных денег определяется числом денежных единиц. Денежные знаки выпускаются в виде банкнот и монет, имеют номинальную стоимость (номинал) и платежную стоимость, выраженную в Казахстане в тенге, а безналичные деньги выражаются в записях на банковских счетах, которые находят выражение также в тенге.

Правовой режим наличных и безналичных денег имеет существенные особенности, которые проявляются при осуществлении платежей и переводов.

Платежи производятся на основании и в соответствии с условиями гражданско-правовых сделок, нормами законодательства РК и решениями суда.

При производстве платежа наличными деньгами имеет место осуществление сделок с деньгами как с имуществом, имеющим материальный вид, вещественную форму. В то время как безналичные платежи производятся путем или выдачи платежного документа, содержащего денежное обязательство, либо указание о выплате денег; или предъявления платежного документа, содержащего денежное обязательство, либо указание о выплате денег; или передачи платежного документа или электронного сообщения, содержащего указание о выплате денег. Как видим, при осуществлении платежей в безналичном порядке (используя безналичные деньги) имеет место реализация имущественного права его владельца, в частности, право распоряжения владельцем безналичными деньгами. Отсутствует передача материальных предметов - вещей, денег в виде банкнот и монет.

Исходя из существования денег в наличной и безналичной форме, в теории актуальна дискуссия о двойственном характере денег.

Двойственный характер денег позволяет отнести деньги и к объекту гражданских прав как вещи (имеются в виду деньги наличные - материальный вид денег), и к объектам прав требования - деньги в «нематериальном» виде - безналичные деньги.

Наличные деньги являются вещами особого рода. Из этого вытекает специфика возникновения вещных прав на деньги. Вещные права на наличные деньги как вещи, определенные родовыми признаками, возникают с момента индивидуализации этих вещей у их конкретного владельца. Выбытие денег из владения определенного гражданина или юридического лица означает прекращение вещного права на эти деньги. Поэтому деньги, так же как и ценные бумаги, не могут быть истребованы от добросовестного приобретателя (см. ст. 262 ГК РК).

Владелец безналичных денег имеет имущественное право - право требования, вытекающего из обязательства банка перед ним по выплате денег, имеющихся на расчетном счете (ином счете) клиента. Следовательно, безналичные деньги как объект гражданских прав - это имущественные права, что также охватывается понятием имущества согласно п. 1 ст. 117. Форма закрепления денежных средств за субъектами имущественных отношений, предоставленное им правомочие распоряжения (а не право пользования) является формой существования обязательственного права. Поэтому, предоставляя гражданам и юридическим лицам правомочие распоряжения в отношении их безналичных денег, законодатель признает существование обязательственного права, оформленного договором банковского счета (ст. 6 Закона «О платежах и переводах денег»). Деньги в форме банковских обязательств часто называют безналичными деньгами, хотя п. 3 ст. 127 ГК говорит лишь о том, что платежи на территории РК осуществляются в виде наличных и безналичных расчетов.

Под безналичными денежными средствами понимаются денежные средства физических и юридических лиц, находящиеся на расчетных, депозитных и иных счетах в банках и других кредитных учреждениях.

В казахстанской цивилистике высказано иное мнение, несхожее с вышеназванными, автор которого считает, что деньги существуют в виде имущественных прав, а денежные знаки представляют собой лишь материальную форму денег. Самими же деньгами в данном случае является обязательство. По мнению автора, именно эти обязательства в данном случае и являются тем товаром, который законом определяется как деньги, выраженные в денежных единицах. Тем самым автор отрицает вещной характер денег, отмечая, что «денежные знаки, как и ценные бумаги, имеют естественные свойства лишь в качестве листов бумаги или кусочков металла, хотя в обороте выполняют совсем иные, социально значимые, функции. Поэтому потребление денежных знаков, исходя из их естественных свойств, не обеспечивает выполнение ими функций денег. Выходит, что денежные знаки нельзя называть вещами...Так, в отношении денег едва ли можно говорить о том, что они являются потребляемыми и делимыми в том смысле, который имеет место в отношении вещей».

Далее автор соглашается с высказываниями в теории права о том, что «деньги (при этом данный ученый уточняет, что речь идет о денежных знаках), не являясь вещью как таковой, не имеют, как известно, потребительной стоимости и лишь являются ее мериллом. Поэтому их использование происходит в отношениях обмена денег на что-либо, т.е. в отношениях купли-продажи».[3]

Мы полагаем, мнение данного автора спорно и основано на однобоком понимании денег или как вещи, или не вещи.

Уместно ли вообще оперирование качествами потребляемость и непотребляемость к определению денег как объектов гражданских прав?

Понятия «потребляемые» и «непотребляемые» вещи не имеют легального определения. Вместе с тем при определении объекта имущественного найма законодатель

констатирует, что непотребляемые вещи - вещи, которые не теряют своих натуральных свойств в процессе их использования (см. п. 1 ст. 541 ГК РК).

Относительно денег законодатель умалчивает, прямо не указывая, могут или не могут быть денежные средства объектом арендных отношений.

Рассматривая договор аренды, М. И. Брагинский, В. В. Витрянский высказали мнение о том, что исключена возможность передачи в аренду денежных средств, поскольку весь смысл пользования ими состоит в их употреблении. Тогда как право пользования как общественная связь - это правомочие, опосредованное потребительной стоимостью вещи, т. е. возможностью потреблять ее, извлекать из нее полезные свойства для удовлетворения потребностей. Пользование деньгами состоит в их потреблении. [4]

Потребительная стоимость денег заключается лишь в их способности быть носителями меновой стоимости (быть всеобщим средством обмена).

Поэтому, говоря о потребительной стоимости денег, нельзя понимать под ней свойство потребляемости или непотребляемости, применимое к вещным объектам, поскольку многие вещи могут не быть потребляемыми, например, мебель, недвижимость, и, наоборот, например, вода, сахар, нефть, уголь и т. п., являются вещами потребляемыми. Свойство потребляемости вещи ассоциируется с возможностью уничтожения вещи во время пользования ею. Непотребляемые вещи - это такие вещи, назначение которых не употребление, сопровождаемое одновременным уничтожением, а использование в течение длительного времени. Деньги по своему происхождению - это товар. Выделившись из общей товарной массы, они сохраняют товарную природу и имеют такие же два свойства, что и любой другой товар: обладают потребительной стоимостью и стоимостью, поскольку на производство товара - денег - затрачено определенное количество общественного труда. [5]

Вместе с тем деньги, в отличие от обычных товаров, являются особым товаром:

- потребительная стоимость товара, выполняющего роль всеобщего эквивалента, как бы удваивается (кроме конкретной потребительной стоимости они имеют всеобщую потребительную стоимость, поскольку с их помощью человек может удовлетворить любую потребность);

- стоимость денег имеет внешнюю форму проявления до их обмена на рынке, тогда как стоимость обычного товара скрыта и обнаруживается в процессе обмена при продаже его на рынке. Причем товар - деньги - всегда можно обменять на любой другой товар, необходимый владельцу.

Товары, участвующие в обмене, выступают как потребительные стоимости. Деньги становятся выразителем этих потребительных стоимостей всех товаров через свою стоимость. Таким образом, высказанное вышеназванным ученым мнение о том, что деньги не могут обладать потребительным свойством, основано на понимании денег как вещей непотребляемых. Последнее нами не оспаривается, но вместе с тем нельзя забывать, что деньги - это особая вещь, которой свойственно иметь качество потребительной стоимости.

С юридической точки зрения деньги относятся к категории родовых и заменимых вещей, на которые могут быть обменены все другие вещи, участвующие в гражданском обороте. Заменимые вещи, как известно, это такие вещи, которые при использовании употребляются определенного количества и качества, не носят индивидуализированного характера. К ним относятся вещи, определяемые весом, мерой или счетом. А деньги - это такое имущество, которое обыкновенно определяется только по количеству (даже не по качеству), между тем это имущество непотребляемое.[6] Таким образом, для целей платежа деньги выступают обезлично, как заменимые вещи, определяемые родовыми признаками, количество которых установлено в принятых денежных единицах.

Таким образом, в отличие от других объектов гражданских прав, особенность денег состоит в том, что им свойственно качество всеобщего эквивалента. Деньги, являясь вещью непотребляемой, обладают своеобразным свойством - потребительной стоимостью,

реализующейся при обороте. Деньги, даже если бы они были изготовлены из металла, не поддающегося действию времени, относятся к оборотным средствам, и использование их возможно только один раз путем их употребления в качестве платежного документа. В юридических имущественных отношениях реализуется потребительная стоимость денег как способность быть носителем их меновой стоимости, всеобщим средством обмена.

Относительно понимания денег вышеназванным автором как обязательства следует отметить, что оно спорно, поскольку такое обязательство, как деньги, порожденное государством, на основе его одностороннего волевого акта не есть то гражданско-правовое обязательство, в котором выступают равные субъекты имущественных обязательственных правоотношений, использующих деньги как товар.

Денежные знаки приобретают силу законного платежного средства путем волеизъявления государства - эмитента данных денежных знаков. Деньги могут потерять данное свойство - «свойство денег», если то же самое государство как суверен объявит, что те или иные денежные знаки изымаются из оборота.

О. М. Олейник полагает, что безналичные деньги остаются объектом права собственности их владельцев. Так, она пишет, что передача денег банку не меняет вещных прав, а только устанавливает дополнительные обременения этих прав. Автор считает, что если заключается договор банковского вклада, то право собственности не переходит к банку, который получает только право пользования деньгами, обремененное обязательствами вернуть сумму по требованию или по истечении срока и уплатить проценты. Если речь идет о банковском счете, то деньги остаются объектом права собственности клиента, находящимся во власти банка, распорядительные же функции собственника осуществляются с обременением обязанностями банка. [7]

Мы считаем, что вещные права субъектов на их денежные средства в банках не распространяются, ибо внесенные в банк деньги обезличиваются, и потому за обладателями счета сохраняется лишь право требования к банку, основанное на обязательственных отношениях между клиентом и банком. Вещное право возникает в отношении определенного материального объекта, в то время как безналичные денежные средства, являясь частью имущества в идеальной форме субъектов имущественных отношений, тем не менее, принадлежат обладателям их на основе не вещного, а обязательственного права. Выбытие денег из владения определенного гражданина или юридического лица означает прекращение вещного права на эти деньги. Однако право собственности никуда не исчезает, а трансформируется в обязательственное право требования на основе подписанного клиентом и банком договора банковского счета или вклада. Соответственно, и обязательственное право требования на безналичные деньги трансформируется в вещное с момента обращения безналичных денег в наличные. [8]

В современной теории гражданского права появилось понятие «электронные деньги», рассматриваемое некоторыми авторами как разновидность безналичных денег. При этом автор такого мнения полагает, что электронные деньги занимают особое (промежуточное) положение между наличными и безналичными расчетами. Поэтому электронные деньги можно отнести к особой форме безналичных расчетов.

В последнем случае автор говорит об электронных деньгах, имея в виду пластиковые карточки. Мы полагаем мнение данного автора спорно, ибо электронные деньги - это и есть безналичные деньги, а не их разновидность. У обладателя пластиковой карточки лишь право требования, возникающего на основе договора с банком об обслуживании клиента данными пластиковыми карточками, с помощью которых субъективное обязательственное право трансформируется в вещное право на деньги. В знаки стоимости, каковыми являются бумажные деньги и разменные монеты, представляющие собой специфические вещи, безналичные деньги воплощаются при возникновении у владельцев счетов необходимости

платежей наличными. При таком воплощении и происходит трансформация обязательственного права с момента получения наличных денег в вещное право. [9]

Таким образом, юридическая природа прав субъектов на наличные и безналичные деньги различна. Применительно к наличным деньгам - это вещное право, а по отношению к безналичным деньгам - обязательственное право.

Отмечая особенность денег как объекта гражданских прав, мы считаем, что деньги не следует причислять ни к вещам, ни к правам, а выделить их отдельно как особый вид имущества вследствие их своеобразной двойственной природы, заключающейся в их свойстве выступать в качестве вещи и отношения. Как предметы материального мира деньги являются вещами, определенными родовыми признаками, при этом имеются в виду наличные деньги в форме денежных знаков (банкноты и монеты). [10]

Поэтому, давая юридическую характеристику деньгам как предмету материального мира, мы говорим о деньгах как о родовых и заменимых вещах, на которые могут быть обменены все другие вещи, участвующие в гражданском обороте, т. е. в данном случае мы выделяем присущее лишь деньгам гарантированное государством качество всеобщего эквивалента.

Список использованной литературы:

1. Право и собственность. Под ред. Сулейменова М.К.: Алматы: Жети Жаргы. 1998. С. 102.
2. Карагусов Ф.С. Ценные бумаги и деньги в системе объектов гражданских прав. Алматы: Жетижаргы. 2002. С.296.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право, книга вторая. Договоры о передаче имущества. М. СТАТУТ. 2000. С. 464.
4. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. / Т. 1. Полутом 2. С.11, 58, 203.
Большой юридический словарь. М.: Юристъ, 2004.
5. Сулейменов М.К. Еще раз об объектах гражданских прав: деньги и ценные бумаги. Журнал «Юрист» № 10 (28), август, 2011 г.
6. Олейник О.М. Основы банковского права. М. 2007. С.264
7. Братусь Д. Институт «бестелесных вещей» в гражданском праве. Журнал «Юрист». № 2 (32), февраль, 2004 г.
8. Маметова Р.А. Валюта и деньги в денежных обязательствах. Журнал «Юрист». № 6, июнь, 2003 г.
9. Journal.zakon.kz Деньги как объекты гражданских прав

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ИЛИ НЕНАДЛЕЖАЩЕЕ ИСПОЛНЕНИЕ ДЕНЕЖНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА

Уртамбаев Алдияр Маликович

Магистрант специальности «Юриспруденция»

Али Малик Ерликович

кандидат юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассмотрена ответственность за ненадлежащее исполнение денежного обязательства.

Ключевые слова: деньги, товаро-денежные отношения, безналичные деньги, ценные бумаги, денежные обязательства, ответственность.

ҚАРЖЫЛАЙ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАМАҒАНЫ НЕ ТИІСІНШЕ ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН ТАРАПТАРДЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

Уртамбаев Алдияр Маликович

«Құқықтану» мамандығының магистранты

Али Малик Ерликович

Заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада қаржылай міндеттемелерді орындамағаны үшін жауапкершілік көзделген.

Түйінді сөздер: ақша, ақша-тауар қатынастары, қолма-қолсыз ақша, бағалы қағаздар, ақшалай міндеттемелер, жауапкершілік.

LIABILITY OF THE PARTIES FOR NONPERFORMANCE OR IMPROPER PERFORMANCE OF MONETARY OBLIGATIONS

Urtambaev Aldiar Malikovich

Master's Degree student of speciality «Jurisprudence»

Ali Malik Erlikovich

Candidate of Juridical Sciences, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi. 52

In this article reviews the liability for improper performance of a monetary obligation

Keywords: money, a commodity is money relations, cashless money, securities, bills of debt.

В юридической литературе для сферы предпринимательской (хозяйственной) деятельности имущественная ответственность традиционно трактуется как санкция (мера имущественного воздействия) за правонарушение, вызывающая для нарушителя отрицательные последствия в виде лишения субъективных гражданских прав либо возложения новых или дополнительных обязанностей. Вместе с тем было бы неверно полагать, что вышеупомянутый подход является единственным в юридической литературе.

Некоторыми авторами имущественная ответственность интерпретируется совершенно в других аспектах.

Так, Н.С. Малеин квалифицировал имущественную ответственность как правоотношение, возникающее из нарушения обязанности и выражающееся в форме невыгодных для правонарушителя имущественных последствий [1]. На карательный оттенок данного явления обращал внимание П.А. Варул, когда определял имущественную ответственность через осуждение со стороны государства поведения субъекта права, заключающееся в лишении данного субъекта определенного субъективного права либо в наложении на него дополнительной юридической обязанности [2]. В контексте охранительной обязанности, влекущей для правонарушителя лишения имущественного характера, рассматривает имущественную ответственность Е.А. Крашенинников.

Однако независимо от того, как определяется имущественная ответственность, ее существенными признаками во всех случаях являются принудительный характер и порождение неблагоприятных последствий в имущественной сфере правонарушителя. Одновременно необходимо также учитывать, что имущественная ответственность имеет место лишь при наличии определенных условий, к которым принято относить неправомерное поведение лица, вред от неправомерного поведения и причинно-следственную связь между неправомерным поведением и вредом. В свою очередь, основаниями возникновения такой ответственности выступают закон и договор.

При классификации форм (мер) данной ответственности следует выделять взыскание неустойки, возмещение убытков, утрату задатка, взыскание штрафа и отзыв лицензии. В контексте правового регулирования безличных расчетов в сфере предпринимательской деятельности на территории РК важной видится проблема неопределенности правовой природы процентов за неправомерное пользование чужими денежными средствами, зачастую неправильно именуемых в юридической литературе «процентами годовых».

В соответствии со ст. 760 ГК РК за пользование чужими денежными средствами вследствие их неправомерного удержания, уклонения от их возврата, иной просрочки в их уплате либо неосновательного получения или сбережения за счет другого лица подлежат уплате проценты на сумму этих средств. Анализ этой статьи в увязке с положениями ст. ст. 9, 293 и 718 ГК РК об убытках, неустойке и процентах по займу приводит к следующим выводам.

Во-первых, законодатель не определяет, являются ли проценты за неправомерное пользование чужими денежными средствами формой (мерой) ответственности по действующему законодательству РК и если да, то какой именно: самостоятельной формой (мерой) ответственности либо разновидностью неустойки или убытков.

Во-вторых, исходя из общих размытых формулировок ГК РК, невозможно сделать вывод о том, что проценты за неправомерное пользование чужими денежными средствами представляют собой один из способов защиты владельцем счета своего нарушенного права, не относящихся к мерам ответственности.

В-третьих, нет четких оснований и для квалификации процентов за неправомерное пользование чужими денежными средствами в качестве платы за пользование денежными средствами, исходя из смысла ст. 760 ГК РК. Ответ на данный вопрос лежит в плоскости соотношения процентов за неправомерное пользование чужими денежными средствами с неустойкой, убытками и платой за пользование заемными средствами. Однако в юридической литературе до сих пор не выработан единый подход по вопросу о правовой природе процентов за неправомерное пользование чужими денежными средствами. В качестве иллюстрации данного состояния можно привести позиции ряда авторов по данной проблематике. Так, Л.А. Лунц рассматривал проценты как «периодически начисляемое на должника вознаграждение за пользование «чужим» (т.е. подлежащим возвращению

управомоченному лицу) капиталом в размере, не зависящем от результатов использования капитала...» [3].

Приверженцами данного подхода можно назвать М.Г. Розенберга и Е.А. Суханова, признающих под процентами за неправомерное пользование чужими денежными средствами плату за пользование (эквивалентное возмещение) денежными средствами и не относящих их к мерам гражданско-правовой ответственности. К данной точке зрения тяготеет позиция Л.А. Новоселовой, когда она отмечает, что проценты годовых - это плата за пользование чужими средствами, плата за фактически оказанный кредит.

Диаметрально противоположное мнение высказывает В.В. Витрянский, который относит проценты за неправомерное пользование чужими денежными средствами к самостоятельной форме гражданско-правовой ответственности за нарушение денежного обязательства, существующей наряду с возмещением убытков и взысканием неустойки. Его трактовку практически разделяет О.П. Сауляк, который, однако, не подкрепляет свое мнение дополнительными аргументами [4].

Все из вышеупомянутых авторов, на наш взгляд, допускают определенную неточность, недооценивая следующие юридически значимые обстоятельства. Во-первых, само пользование денежными средствами с юридической точки зрения невозможно, поскольку денежные средства участвуют в предпринимательском обороте исключительно в сфере безналичных расчетных обязательств, то есть не являются объектом вещных правоотношений. Это означает, что юридически корректнее в данном случае говорить о процентах на сумму денежных средств как таковых, без привязки к пользованию.

Во-вторых, первичная функция процентов за неправомерное пользование чужими денежными средствами - это защита владельцем счета своих нарушенных прав с помощью мер оперативного (не принудительного) воздействия, применяемых до обращения в компетентный орган, вследствие чего механизм ответственности с ее убытками и неустойкой просто не приводится в действие.

С учетом изложенного ст. 751 предлагается исключить из гл. 25 ГК РК, а § 21 гл. 38 Гражданского кодекса - дополнить статьей следующего содержания.

Статья... Защита прав владельцем счета

1. В случае нарушения банком правил совершения операций по счету (в том числе несвоевременного/неправильного зачисления денежных средств на счет, необоснованного/несвоевременного/неправильного списания денежных средств со счета, неперечисления/несвоевременного перечисления денежных средств со счета, невыдачи денежных средств со счета и т.п.) владелец счета вправе требовать начисления процентов на сумму денежных средств по счету за каждый день, начиная со дня такого нарушения.

2. Размер процентов, определяется банком и владельцем счета в договоре банковского счета и является его обязательным условием.

3. Способ защиты владельцем счета своих нарушенных прав, может применяться им одновременно с требованиями о взыскании с банка неустойки и убытков, предусмотренных настоящим Кодексом.

Одной из существенных проблем в реализации данного предложения о таких изменениях, если рассматривать их в изолированном виде, является риск произвольного смешения терминов «проценты на сумму денежных средств» с «процентами по денежному обязательству», «процентами на сумму займа» и «процентами за пользование денежными средствами».

Переходя к вопросу об ответственности за нарушение безналичных расчетных обязательств, следует отметить, что в правовом регулировании безналичных расчетов в предпринимательской деятельности на территории РК существует ряд других системных проблем. В рамках настоящего исследования представляется возможным остановиться на анализе такой из них, как отсутствие четкого правового механизма принудительного

исполнения решений судов, обязывающих кредитную организацию произвести по расчетному счету плательщика списание и (или) перечисление денежных средств по назначению.

По существу, эта проблема имеет место и при принудительном исполнении таких решений судов, как: решения о взыскании с кредитной организации убытков, причиненных неисполнением или ненадлежащим исполнением платежного поручения; решения о взыскании с кредитной организации неустойки за неисполнение или ненадлежащее исполнение платежного поручения. Акцент на данной проблеме обусловлен следующими обстоятельствами.

Во-первых, сущность безналичных расчетных операций как активных действий влечет необходимость исполнения, в том числе принудительного, соответствующих решений судов, поскольку целью иска о присуждении выступает совершение ответчиком конкретных действий.

Во-вторых, рассматриваемая проблема актуальна в настоящее время в связи со значительной распространенностью таких категорий дел в судебной практике РК.

В-третьих, в юридической науке эта проблема практически не затрагивается, хотя в литературе по исполнительному производству констатируется, что порядок исполнения исполнительных документов в отношении банков урегулирован недостаточно четко без предложений конкретных шагов в устранении таких явлений.

Так, первую очередь занимает принятие исполнительного листа к исполнению. Далее следует вынесение постановления о возбуждении исполнительного производства, содержащего уведомление о принудительном исполнении исполнительных требований по истечении пятидневного срока, установленного для их добровольного исполнения. Затем - направление копии постановления о возбуждении исполнительного производства плательщику, кредитной организации (с приложением исполнительного листа) и в суд. И наконец, последняя мера в случае неисполнения - вынесение по истечении предусмотренного пятидневного срока для добровольного исполнения исполнительных требований постановления об аресте корреспондентского счета кредитной организации в тенге.

Во-первых, вступление соответствующего решения суда в законную силу, и выдача исполнительного листа не означают возложения на кредитную организацию обязанности совершить исполнительные требования в связи с наличием пятидневного срока их добровольного выполнения. В связи с этим возникает вопрос о цели предоставления кредитной организации отсрочки в части производства списания и (или) перечисления денежных средств.

В юридической литературе далеко не все признают логику законодателя. Так, И.Б. Морозова полагает, что «предложение должнику добровольно в 5-дневный срок исполнить исполнительный документ сохранять в законодательстве нецелесообразно и неоправданно, поскольку оно ведет к затягиванию исполнения» [5]. Другой точки зрения придерживается В.М. Шерстюк, отмечающий, что «принудительное исполнение должно иметь место только в случае, если исчерпаны все предусмотренные законом меры, способствующие добровольному исполнению исполнительного документа». В качестве компромиссной может быть признана позиция В.В. Яркова, рекомендующего не медлить с обращением исполнительного документа к взысканию, если должник отказывается добровольно исполнить свою обязанность [6].

Вторым заслуживающим внимания является то обстоятельство, что судебный пристав-исполнитель в силу своего правового статуса лишен возможности обеспечения исполнения исполнительных требований, поскольку не вправе производить списание и (или) перечисление денежных средств (убытков, неустойки) по назначению по расчетному счету плательщика (корреспондентскому счету кредитной организации). При этом законодатель

предоставил ему право налагать арест на корреспондентский счет кредитной организации, что создает неблагоприятные последствия прежде всего для других клиентов кредитной организации. Сам факт ареста корреспондентского счета делает невозможным списывать и перечислять денежные средства с него.

Третьим важным моментом являются случаи невыполнения кредитной организацией соответствующих исполнительных требований, которые сами по себе не влекут административной ответственности в виде отзыва у нее лицензии на осуществление банковских операций.

Необходимо создать систему, которая бы обеспечивала полное выполнение исполнительных требований вне зависимости от субъектного фактора кредитных организаций. В частности, предлагается предоставить судебным приставам-исполнителям полномочия по осуществлению от имени этих организаций безналичных расчетов в кризисных случаях. При этом целесообразно предусмотреть регистрацию в специально созданном соответствующей службой судебных приставов-исполнителей реестре каждого обращения заинтересованного лица по факту невыполнения той или иной кредитной организацией соответствующих исполнительных требований.

Наряду с отмеченным представляется оправданным расширить перечень оснований для отзыва у кредитной организации лицензии на осуществление банковских операций, содержащийся в Законе РК «О банках и банковской деятельности в РК» от 31.08.1995 № 2444с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г., включив в него такое основание, как неоднократное в течение одного года виновное неисполнение содержащихся в исполнительных документах судов требований (при условии наличия денежных средств на расчетном счете плательщика (корреспондентском счете кредитной организации)):

- об обязанности кредитной организации списать и перечислить по расчетному счету плательщика денежные средства по назначению;
- о взыскании с кредитной организации убытков, причиненных неисполнением или ненадлежащим исполнением платежного поручения;
- о взыскании с кредитной организации неустойки за неисполнение или ненадлежащее исполнение платежного поручения.

Рассмотренные особенности правового обеспечения исполнения расчетных обязательств в увязке со спецификой ответственности за их нарушение конкретными субъектами с учетом видовых особенностей таких обязательств и конкретных типов маршрута расчетов позволили выявить характерные черты, присущие технологии правовой организации исследуемых правоотношений в процессе оказания банками соответствующих услуг в условиях рыночной экономики Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Малеин Н.С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность М.: Юрид. лит. (второе переработанное издание 2010)1985. - 182 с.
2. Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. Монография. — Таллин: Ээстираамат, 2007. — 152 с.
3. Лунц Л.А. Курс международного частного права. Общая часть. Издание третье переработанное (1973) 2011.- 241с.
4. Договорное право. Книга первая. Общие положения. Издание 3-е, стереотипное М.:Стаут, 2000-2006.
5. Морозова И.Б., Треушников А.М. Исполнительное производство.3-е изд., испр. и доп.- М.: Городец, 2004. —528 с.
6. Под ред. Яркова В.В. Арбитражный процесс. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: 2010. — 880 с.

ІЛЕСПЕ АУДАРМАҒА ӨЗІНДІК ДАЙЫНДЫҚ

Байдильдинова Махфуза Вахитовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы

Габаева Ирсана

«Аударма ісі» мамандығының студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52;

Бұл мақалада аудармашылардың өзін-өзі дайындау туралы мәселсі қарастырылады. Ілеспе аударма - бұл өте маңызды аударманың түрі болып табылады. Тақырыптардың қазіргі уақытта талдануы және байланыс процесінің қарқындылығын өзгеруін аудару өте күрделі болып табылады. Ілеспе аударманы тәжірибе арқылы үйрену ең тиімді жол болып табылады.

Түйінді сөздер: синхронды псевдосинхрон, мультимедиялық гаджет, жоғары жылдамдықты оқу, құзыреттілік.

САМОПОДГОТОВКА К СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ

Байдильдинова Махфуза Вахитовна

Старший преподаватель Казахско-Русского Международного университета

Габаева Ирсана

Студент специальности «Переводческое дело»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной статье рассматривается вопрос о самоподготовке переводчиков синхронистов. Синхронный перевод – это вещь очень серьезная. Современный синхронный перевод по разбросу переводимых тематик и интенсивности самого процесса коммуникации очень сложный. Синхронному переводу лучше учиться на практике.

Ключевые слова: синхрон, псевдосинхрон, мультимедийный гаджет, скоростное чтение, самостоятельная подготовка, компетентный.

SELF DEVELOPMENT TO SIMULTANIOUS TRANSLATION

Baydildinova Makhfuza Vakhitovna

Senior lecturer of Kazakh-Russian International university

Gabayeva Irsana

Student of speciality «Translation studies»

Kazakh-Russian International university, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

Problem of self development of simultaneous translation is under study. Simultaneous translation is a serious process. Texts, themes are different and intensity of this process is very complex. The best way to gain the skill of simultaneous translation is at practice.

Key words: precourt, pseudo precourt, multi-media based gadget, speed reading, self instruction, competent

*Хороший учитель может научить
других даже тому, чего сам не умеет.
Тадеуш Котарбиньский*

Перевод – это деятельность, целью которой является передача смысла и содержания текста на одном языке средствами другого языка. В нашей статье мы хотим поговорить об устном виде переводе, а именно о синхронном переводе. И возможно ли научить студента переводу или все - таки это должна быть самостоятельная работа под руководством тренера – преподавателя. Сам процесс устного перевода очень сильно отличается от процесса письменного перевода. В английском языке эти понятия даже обозначаются разными словами: устный переводчик зовется «*interpreter*», а письменный – «*translator*». Синхронный перевод – это вещь очень серьезная. Если для вас желание овладеть синхронным переводом это чисто для понта, то лучше вообще с этим не связываться. Современный синхронный перевод по разбросу переводимых тематик и интенсивности самого процесса коммуникации очень сложный. Сегодня в режиме синхронного перевода организуют и перевод таких сложнейших областей знания как медицина, компьютерная техника, банковское дело и финансы. Синхронный перевод - это тот вид переводческой деятельности, где все время приходится "с места и в карьер". Чтобы учиться синхронному переводу, надо уже изначально быть сильным устным переводчиком, который не испытывает затруднений в переводе текстов средней сложности как с иностранного языка на родной, так и с родного на иностранный. Для синхрониста важно не только иметь богатый запас слов в самых разных областях знания, но и самому бегло и грамотно говорить на иностранном языке. Существуют, конечно, учебные курсы и программы подготовки синхронистов. Но, на наш взгляд, лучше всего учиться на практике. Мы можем сказать, что проще всего овладеть синхронном, хорошо зная данную тематику и данного заказчика. Например, будучи штатным переводчиком данной организации или регулярно выполняя для нее письменные и последовательные переводы. Для синхронного перевода, как и для перевода на неродной язык, колоссальное значение имеет психологический фактор. Чтобы стать синхронистом, нужно в какой-то момент преодолеть психологический барьер. В условиях «учебного» перевода сделать это невозможно. На первых порах, конечно, придется больше готовиться к каждому синхронному переводу: штудировать параллельные тексты, подучивать терминологию, браться только за хорошо знакомые темы. В период обучения как промежуточный вариант пригодится и псевдосинхрон: это когда есть полный перевод выступления и надо только прочесть его, по возможности, не опережая оратора, но и не отставая от него больше чем на полпредложения. Сегодня, когда существует множество всевозможных мультимедийных гаджетов, можно для тренировки вставить себе в ухо наушник от плеера, пустить любой связный текст и попробовать переводить. Хорошо, если при этом рядом будет кто-то, кто сможет сделать ценные замечания со стороны. Можно все это записать на диктофон и потом самому прослушать, что получилось. Но, если приобретаемым навыкам такого скоростного устного перевода не будет практического применения, то учиться синхрону совершенно бессмысленно. И надо всегда помнить, что синхронный перевод даже для опытного и маститого переводчика-синхрониста это всегда тяжелейшая работа на пределе человеческих возможностей. Имитация синхронного перевода на учебных занятиях и реальный синхрон в условиях, когда оратор говорит в бешеном темпе, а половину слов вообще невозможно расслышать - это совершенно разные вещи. Синхронному переводу научиться можно. То, как вы говорите на иностранном языке, зависит от того как часто/как интенсивно вы практикуете устную речь. Та же ситуация с синхронном - чем больше практики, тем лучше результат. Иными словами, все упирается только в практические упражнения. Не думаю, что можно стать синхронным переводчиком после каких-нибудь 2-х - 3-х и т.д. дневных/месячных/годовых курсов. Опять же - нельзя

научиться синхронить прочитав некую книгу или пособие по синхронному переводу. Необходима только практическая работа! А не надо бояться. В любом случае, если не практиковаться, то и научиться этому невозможно. Попробовать можно сначала переводить что-нибудь для себя. Например, включить ТВ, какое-нибудь интервью в среднем темпе и начать переводить про себя. И повторять это упражнение постоянно. Возможно, что через какое-то время (если вы еще не откажетесь от этой затеи) можно переводить что-нибудь для себя, но уже вслух! Это еще более эффективное упражнение. В конечном итоге - как только ваши работодатели будут без разговоров соглашаться на ваши условия, так сразу же можете считать себя состоявшимся синхронистом. А если серьезно, то, как правило, переводчик должен переводить с иностранного на свой родной язык. Как правило, переводчик должен быть специалистом в той области, в которой он переводит. И, как правило, синхронному переводу предшествует определенный подготовительный процесс. Компетентный синхронист должен выбирать свою манеру перевода, учитывая актуальный контекст. Ситуаций, идеальных для перевода, практически не бывает, а в сложной ситуации чем-то приходится жертвовать, и очень важно понять, чем именно можно пожертвовать в данной ситуации.

Список использованной литературы:

1. Климзо Борис. Ремесло технического переводчика. Издательство «Р.Валент». 2011
2. Латышев Л.К. Технология перевода. М., 2000
3. Линн Виссон. Синхронный перевод. М.: Р. Валент, 2000.
4. Чужакин А.П. Устный перевод XXI: теория + практика, переводческая скоропись. М., 2001
5. Чужакин А.П., Палажченко П.Н. Мир перевода - 1. М.: 2000.
6. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод. М.: 2005.
7. А.Фалалеев., А.Малофеева. Упражнения для синхрониста. Санкт-Петербург. 2014

М.ӘУЕЗОВ ДРАМАСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ШЕБЕРЛІК

Нурадинова Нұржанат Жанболатқызы

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің «Гуманитарлық пәндер» кафедрасының оқытушысы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006 Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52;

Бұл мақалада ХХ ғасырға дейін қазақтың халық әдебиетінде драматургияға өзек болатын мол қазына жиналды.

ФОЛЬКЛОРНОЕ МАСТЕРСТВО В ДРАМЕ М.ӘУЕЗОВА

Нурадинова Нұржанат Жанболатқызы

*Преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин» Казахско-Русского
Международного университета*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би. 52,

В этой статье были собраны работы ХХ века казахской народной литературы и драматургии

FOLK MASTERY IN DRAMA M.ӘUEZOV

Nuradinova Nurzhanat Zhanbolatkyzy

*Lecturer at the Department of «Humanitarian subjects» of Kazakh-Russian International
University*

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi 52

In this article there were collected work of the XX century of Kazakh folk literature and drama.

Тоғыз жасынан қалада өсіп орыс театрларында болу, Еуропа драматургиясымен танысу М.Әуезовті реалистік драматургияға алып келді. Ол осы озық дәстүрді қазақ топырағында тұңғыш қолданды, Шекспир, Гоголь, Погодиндердің шығармаларын аудару Мұхтар үшін үйрену мектебі болды. М.Әуезов қаламынан 30-дан аса драмалық шығарма туды. Жеке пьесалардың нұсқаларын қосқанда, 50-ден асады.

«Суретті әдебиет ішінде көпке жететін, дегені дөп тиетін, әсері мол түр - драма», - деп жазған ол қазақ фольклорының жай ғана еліктеушісі емес, шын мағынадағы мұрагері әрі жаңа сипаттағы туындылар берген жасампаз суреткер болды. Бір кездері М.Әуезов ауыз әдебиеті нұсқаларын өз шығармаларына қаншалықты талғампаздықпен, батылдықпен енгізсе, бүгінгі таңда оның туындыларынан сабақ алатын кез келді. Онда аты аталған, түрленген фольклорлық үлгілер бүгінгі ұрпақ үшін уақыт сынына төтеп берген, тексерілген рухани мұра болмақ. Халықтың ежелден сақтап келе жатқан фольклорлық мұралары – батырлық, ғашықтық, тарихи жырлардың тақырыбы мен сюжетін негізге ала отырып, ол «Еңлік - Кебек», «Айман - Шолпан», «Қара қыпшақ Қобыланды» атты уақыт сынына төтеп берген драмалық шығармаларын жазды. Бұл пьесаларда драматург ауыз әдебиетіндегі тақырып пен сюжетке, жалпы дербес шығармаға жаңаша мазмұн мен форма беріп, жаңа үлгідегі өнер туындыларын жасады.

«Сырлы әдебиетке кірісуді пьеса жазудан бастадым», - деп ағынан жарылғандай М.Әуезов өзінің үлкен әдебиеттегі сара жолын драматургиядан бастаған еді. Драматургиядағы жолы жай әуесқойлық немесе жазушылығы мен ғалымдығының қабатындағы қосымша кәсібі емес, сонау 20-жылдардан-ақ жоғары деңгейде игерген жемісті өнер жолы болатын.

Драматургия – қазақ әдебиетіндегі 20 ғасырдың басында әлеуметтік – қоғамдық факторлардың ықпалы мен ұлттық өнердің тарихи дамуының заңды жемісі ретінде туған жаңа жанрлық форма. Драматургияның тез өсіп, жедел жетілуіне әсер еткен негізгі дәстүрдің бірі – халықтың сан ғасырлар бойы жинақталған, сұрыпталған, екшелген ғаламат бай фольклоры. Тұңғыш қазақ пьесаларын зерттегенде жанрлық формалардың дамуындағы күрделі процесс айқын көрінеді [1, 513-б].

Ауыз әдебиетінің асыл нұсқаларын екшеп, өңдеп қазіргі өскелең заманның, реализм әдебиетінің қажетіне жарату үлгісін М.Әуезов өзінің жазушылық тәжірибесімен көрсетті. Оның «Еңлік - Кебек», «Айман - Шолпан», «Қара қыпшақ Қобыланды» пьесалары - ауыз әдебиетінің жазба әдебиетке қаншама қазына ауыса алатынын дәлелдейтін, суреткерлік жаңалықтың соны қырларын ашатын туындылар. М.Әуезовтің фольклоршы ғалым болуының түп себебі халықтың ауыз әдебиеті дүрданаларын теру мақсатынан туғаны кәміл [2, 202-б].

Ал енді осылайша бір жіптің бойына моншақтай тізілген халық қазыналарының, яғни фольклор мен әдебиеттің өміршеңдігі неде? Ә.Молдаханов өзінің зерттеу еңбегінде бұл жайлы былай дейді: «Фольклор мен әдебиеттің өміршеңдігінің басты себебі олардың ажырамас өзара сабақтас бірлігінде. Көркем әдебиеттің үздік туындыларында халық фольклоры, оның көркемдік құрал – тәсілдері қайта түлеп, нәрленіп, құлпырып, жаңарып, жасарып отырады. Тіпті, оның кейбір ұмытылып, жоғалып бара жатқан үлгілері әдебиетте қайта тіріліп, мәңгілік өмір сүру мәртебесіне ие болады. фольклормен тығыз байланыста жазылған көркем туындылардың өміршеңдігінің басты сыры осында» [3, 136-б].

Ауыз әдебиетінің ең шұрайлы көркем жанры халық даналығынан туған шешендік сөздерді, мақал-мәтелдерді іскерлікпен өңдеп, шеберліктің биік шыңына жеткізген мысалдарды бұрын-соңды көркем шығармаларда қайталанбайтын әдеби кейіпкерлерінің сөздерінен жан-жақты көруге болады.

Әдебиет Молдахановтың берген бағасы: «Мұхтар Әуезов – халықтың дағалық сөздерін көкейіне көптеп жинаған майталман жазушы». Сондықтан оның кейіпкерлері сөйлеуге келгенде шетінен сөзге ұста, көп шабылып бауыры жазылған сәйгүлік аттай кілең жүйріктер болып шыққан.

М.Әуезов қазақтың даналық сөздерін, мақал-мәтелдерін пьесадағы кейіпкерлердің сөздері арқылы келтіріп, олардың әдеттегі мағынасын асқан суреткерлік шеберлікпен шыңдап, тереңдете түседі.

Мұхтар Әуезов болса «Әдебиет хрестоматиясынан» атты мақаласында «Фольклор атаулының барлығы әрбір елдің көркем әдебиетіне үлкен ірге, мол қазына есепті болады. Көп ірі шығармалар фольклордың тілінен, көрікті кестесінен, мазмұн түр ерекшелігінен пайдаланып отырады», - деп жазады [4, 92-б].

Осындай фольклор мен көркем әдебиеттің сабақтастығынан туған М.Әуезовтің «Еңлік Кебек» атты туындысы - бірнеше қаламгердің шығармасына арқау болған тақырып. Бұл жайында М.Әуезов «Абай жолы» романында да сөз етеді. Абайдың айналасында бірнеше ақын бірден қызығушылық танытып жырлаған аса бір тартымды трагедиялық әфсана Әуезовті де баурап, қазақ даласында тың өнердің шымылдығын ашуға итермеледі. «Еңлік Кебек» тақырыбының бастау көзі Абай екенін алғаш айтқан Әуезов еді. «Абай жолына» үңілейік. Шәкірттерін ертіп Еңлік пен Кебек моласының басында тұрып: «Осы жалғыз мола осынау елсіз жотаға пайда болғалы, міне, биыл жүз рет жадырап жаз, кірбең тартып күз кепті. Сол бір ықылымнан бергі көп буындар тірлігінің үнсіз куәсі – осы мола. Бұл қос мола

– ішіне аса бір ауыр сыр бүккен молалар. Осы тұсқа соғып өткенде әлдебір арылмаған қарызым бардай боламын. Ақындық қарызым сияқтанады. Бұнда жатқан - бір қыз, бір жігіт. Жігіті Кебек, Қызы Еңлік аталушы еді!» - деген кезде Абайдың үні ажарланып, машықты қалпына ауысып, қатаң сөйледі – деген сөздерді Әуезов Абайдың аузына тегін салып отырған жоқ. Абайдың ақындық қарызы өтелді. Шәкірттері өтеді. Мағауия мен Шәкәрімнің соңын ала мүлде бөлек, қазаққа бейтаныс жанрда Әуезовтің өзі Еңлік –Кебек жырын қайта түлетті.

«Еңлік - Кебек» - қазақ елінің қоғамдық өмірін, салт-санасын, әдет-ғұрпын, әр топтың өкілдерінің мінез-құлқын, іс-әрекеттерін нақтылы сурет, бейнелер арқылы шынайы, шебер баяндаған нағыз реалистік туынды. Ақын ескі әдет-ғұрыпты берік ұстаған ру намысын қорғаушылардың сүйіскен екі жастың адал махаббат сезімін аяққа басып, оларды аяусыз жазаға қиған қаталдығын толғана баяндай отырып, сол замандағы қоғамдық өмірдің шиеленіскен қайшылығын атап көрсеткен.

Сөйтіп, Еңлік пен Кебектің трагедиялық тағдыры – екі ғашық жастың еркіндігін шектеп, бас бостандығынан айырмақ болған қатал шешімнің, қара күш жұмсаудың нәтижесі екенін әбден айқындалады.

Әдебиеттегі бірталай жақсы шығармалар халық аңызы негізінде туындағаны белгілі. Аңыз бен көркем әдебиеттің байланысы, әр жазушы аңызды өз шығармашылығында қалай пайдаланды деген мәселелерді айқындауға болады. «Еңлік - Кебек» нұсқаларына тоқталғанда осы мақсат көзделеді.

Алғашқы нұсқа «Қазақтардың естерінен кетпей жүрген бір сөз» деген атпен 1892 жылы «Дала уалаяты» газетінің 31-39 сандарында жарияланды.

«Еңлік - Кебектің» қағаз бетіне түскен бұл алғашқы нұсқасында халықтық сарын, халықтық идея басым. Тілі, сюжеті, композициясы, стилі, образдары – барлық көркемдік компоненттері жіптіктей болып тұрмаса да, бұл әңгіме осы қасиетімен құнды.

«Дала уалаяты» газетінің 1900 жылы 46-санында жарияланған нұсқа «Қазақ тұрмысынан хикая» деп аталды. Алғашқы нұсқадан бірнеше өзгешелігі бар.

Үшінші нұсқа – Мағауияның «Еңлік - Кебек» поэмасы. Ол Қазақ ССР Ғылым академиясы архивінде сақталған қолжазба бойынша 1960 жылы «Дастандар» жинағында басылды. Мағауия «Еңлік - Кебегінің» оқиғасы, сюжеттік желісі, композициялық құрылысы 1892 жылғы нұсқамен арналас.

Төртінші нұсқа – 1912 жылы Семейде жеке кітап болып басылған «Жолсыз жаза» поэмасы. Ескілікті жақсы білген шежіре ақын Шәкәрімнің «Еңлік - Кебек» оқиғасы 1780 жылдар шамасында болды деп дәл көрсетеді. Ақтабан шұбырындыдан кейін қазақтардың Сырдан кетіп, Шуға, Арқаға қарай аууы сөз болады.

«Жолсыз жазадағы» Еңлік пен Кебектің диалогы ретінде келген шумақтарды Әуезовтің пьеса жазу үстінде пайдаланғандығы анық байқалады. Драматург жеке тіркестерді, сөйлемдерді алып, өз қалауынша қайта құрастырған, қажетіне жаратқан.

Ұсақ ауытқуларды айтпағанда, барлық нұсқадағы оқиға, оның баяндалу реті, аяқталуы, аты аталатын адамдар, негізінен, бірдей. 1900 жылғы нұсқада өзгеріс бар. «Жолсыз жазада» жаңа есімдер айтылады. Адам бейнелерін кескіндеу де ұқсас. Кебек – батыр, Еңлік – асқақ махаббат иесі, Кеңгірбай – опасыз болып көрінеді.

Шәкәрімнің дастаны 1912 жылғы алғашқы басылымында «Жолсыз жаза» деп аталғаны, әрине тегін емес. Ақын Кебек пен Еңліктің тұлға – бейнесін, мінезін, ішкі жандүниесін, психологиясын мейлінше нанымды суреттейді. Еңлік пен кебекті қиған қайырымсыз, қатал жандардың жазықсыз жас сәбиді де бесігімен тастап кеткені дастанның сыншылдық сарынын арттыра түседі. Ақынның дастанды:

Әншейін әңгіме деп құлақ салма,
Ғаділ, залым, шарқатлі, мейірімсіз,

Соларды айыра алмай қапы қалма! [5, 298-б] – деп тәмәмдайтыны да - көңіл аударарлық жайт. М.Әуезов «Еңлік - Кебек» пьесасында махаббатпен қосылған Еңлік пен Кебектің ескілікті салтқа мойынсұнбай, өз тағдырын өздері шешуге еріктілігін ашық көрсетуге үлкен мән берген. Сонымен қатар заманның қайшылықтарын, ру намысын қолдаушылардың қастықшыл – қатыгездігін аянбай әшкерелеуді шығармаға өзек еткен. Бұл орайда драматург – жазушы пьесасының сол мүмкіндіктерін, мысалы, кейіпкерлерді сөйлету, сөйлестіру тәсілдерін ұтымды қолдана отырып, олардың мінез-құлқын, психологиясын терең, дәл бейнелейді. Билерді айтыстыру шеберлігі де кімді де болсын таңдандырарлықтай. Және жазушының суреткерлік шеберлігі билердің шешендігін әсерлі жеткізуінен ғана емес, алдымен, олардың тұтас тұлғасын сомдап, көзге айқын елестетіп, әрқайсысының ой-түйін жасай білу қабілетіне, сана-сезім деңгейіне тән ерекшеліктерді нақтылы, анық көрсетуінен танылады. М.Әуезов пьесада Нысан Абыз бейнесін ірілендіріп, оған жаңаша сипат берген. Пьесада Нысан Абыз дастандағыдай жай бақсы-балгер емес. Ол – ру таласынан биік тұрған, бүкіл ел қамын ойлаған дана, ойшыл қарт.

Мұхтар Әуезов «Еңлік - Кебекті» неге жазды? Көркем шығарма аяғы аспаннан салбырап түсе қалмайды, бұл – эстетиканың белгілі шындығы. Талант, тәжірибе, біліммен қоса, ең басты, ең негізгі, ең шешуші фактор – жазушының дүниетанымын, санасын қалыптастыратын өскен орта, әлеуметтік қоршау. Тақырып беретін де, образ ұсынатын да сол орта, сол қоршау. Өнер мен өмір арасындағы байланыстың бір қырын осы заңдылық айқын көрсете алады. «Еңлік - Кебек» трагедиясы автордың «өткен өмірді аңсауынан» туған жоқ. Қаршадайынан құлағына сіңген, өзі жаттаған тамаша аңыз драмалық шығармаға жақсы материал болды. Жас Мұхтардың ең жақсы білетіні өзі өскен орта, төңкеріс алдындағы қазақ ауылының жай-күйі, тұрмысы, тарихы, адамдар психологиясы болса, оның сол туралы толғанбай тұруы мүмкін емес еді.

Спектакльді қоюшылардың бірінің жазғанына қарағанда екі киіз үй қатарластырылып тігілген. Қазіргі ұғыммен айтқанда бірі – сахна, екіншісі – зал есепті болған. «Еңлік Кебектің» 1917 жылы мамыр айында қан жайлауда қойылған тұңғыш қойылымына жиналған көрермен саны жүзден асыпты. Бір қызық деталь – ойынға елу тиыннан билет сатылып, барлығы 54 сом 50 тиын жиылыпты. Бұл ақша Құлжадағы ашаршылыққа ұшыраған қазақтардың пайдасына жөнелтіледі.

Академик Сәбит Мұқанов «Еңлік - Кебек» трагедиясы өзінің ең сүйікті шығармасы екенін айтты. Сөйтіп, әуел баста халықтық аңыз негізінде туған Мұхтар Әуезовтің «Еңлік - Кебек» трагедиясы талант құдіретімен әлденеше рет редакцияланып, жаңғыртылып, байытылу арқасында образдары кесек-кесек, конфликтісі шыңыраудай терең, тілі ғажап шұрайлы классикалық пьесаға айналды.

Әрине, бұл 20 – ғасырдағы қазақ театр өренінің майталмандарына берілген баға болса, қазіргі кездегі «Еңлік - Кебек» пьесасын ойнаушылардың деңгейі қандай дәрежеде? Осыған аз-кем тоқталып өтейік. «Оттелоны» немесе «Король Лирді» қарабайыр әртістердің, жай машық қуған сауыққойлардың күшімен сахнаға шығару мүмкін болмаса, «Еңлік - Кебекті» талантсыз труппа әсте қоя алмақ емес. Ол ол ма, айтылмыш трагедиялар актер үшін үлкен сын, оның мәдениетін, шеберлігін безбенге салып, өлшеп беретін қиын асу.

М.Әуезовтің әдеби шығармаларындағы ауыз әдебиеті тектерін ұқсас фольклорлық үлгілермен жан-жақты салыстырып тексеру - өз алдына жеке тақырыптың міндеті болғандықтан бұл мақалада бір жазушының халық фольклоры қалай пайдаланғаны жайлы кейбір мәселелер қарастырылды. Қазақ фольклорын Мұхтар Әуезовтей жетік біліп, оның поэтикалық сырына терең бойлаған ақын-жазушылар сирек кездеседі [6, 34-б].

Қазақ сахнасының данышпаны Қалибек Қуанышбаевтан кейін Нысан – Абызды, өз алдына тұтас мектеп боларлықтай жол салған Серкеден кейін Еспембетті тайсалмай ойнау үшін жүрек керек. Көзжұмбай тәуекелдің жүрегі емес, өнердібойына жиған есті жүрек керек.

«Еңлік - Кебек» трагедиясын жүз рет көрсе де жалықпайтын, көрген сайын оның өзгеше қырын тауып, соны тынысын естіп, рухани ләззат алатын қалың қауым спектакльдің жаңа орындаушыларының ойынына демін ішіне тартқан қағылездікпен көңіл қояды.

Қазақ драматургиясын қай жағынан болса да, жіктеп, саралап, зерттеуші Р.Нұрғали М.Әуезовтің «Еңлік - Кебек» пьесасына мынадай баға береді: «Ұлттық топырақта драматургиялық дәстүрдің жоқтығына қарамай, басқа елдер әдебиетінен үйрене отырып, Әуезов жанр шарттарына толық жауап бере алатын трагедия жасады. Сюжеттік желінің тартылуы, композиция құрудағы шеберлік қаламгердің драма заңдылықтарын жақсы білгендігін көрсетеді» [1, 25-б]. Ал Т.Жұртбай: «Тарихи саралау көркем шындықты шынайы жеткізу және ондай дәрежеге тұңғыш шығармасы арқылы көтерілу кез-келген таланттың маңдайына жазылмаған. «Еңлік - Кебек» арқылы М.Әуезов сол шырқау биікке көтерілді», - деп пікір айтады.

Мұхтар Әуезовтің қазақ драматургиясы мен театр өнеріне қосқан үлесі зор. Кең қазақ сахарасында Еңлік пен Кебек жырын жырлатып, сахналандырған ол тек қана пьеса жазумен шектелмей, сахна декорациясы, актер шеберлігі, аударма пьесалардың құрылымы мен негізгі қағидаларына үлкен мән берген. Сондай-ақ М.Әуезов қазақтың халық музыка театрының құрылуына да аянбай тер төкті. Қазақ актерлары, пьесалары мен театрлары жайлы жазған мақалаларында олардың әр қайсысының кемшіліктеріне тоқтала отырып, қол жеткізген жетістіктеріне де өз бағасын берді.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың мына бір сөзі ғұлама ғалым Мұхтар Әуезовтің халқы үшін атқарған қызметінің оңай болмағандығын дәлелдей түседі: «Мұхтардың Алашқа ішартуы танданарлық дүние емес. Әуезов тағдырын талқыға түсірген тотолитарлық жүйе халқымыздың жарқын болашағы жолында күрескен Әлихан, Ахмет, Мұстафа, Міржақып, Мағжан, Сәкен, Бейімбет, Тұрар, Ілияс сынды есімдердің өмірін қиды. Тағдырдың халқымызға көрсеткен бір рақымшылығы болар, ұстараның жүзіндей қауіп – қатерде жүріп Мұхтар аман қалды. Дегенмен, осы қудалаудың кесірінен ұлан-ғайыр шығармашылық жоспарын жүзеге асыруға жұмсайтын қаншама қымбат уақытын жазықсыз жаладан арылуға, өз тұғырнамасының дұрыстығын дәлелдеуге сарп етті».

М.Әуезовке тән қасиет - ұлтшылдық емес, халқына деген шексіз сүйіспеншілік, биік парасатқа суарылған отаншылдық ұлы сезім. «Қорғансыздың күнімен-ақ» Мұхтар шын мәніндегі еуропалық проза биігіне көтерілді. Содан бері қазақ прозасы сол биігінен түспей келеді. «Еңлік-Кебек», «Қарагөз», «Бәйбіше-тоқал» пьесалары да осындай қиын шақта туған. Демек, жазушы бойындағы ақ арман, өршіл рух тотолитарлық жүйенің дауылына да мойымаған. Бұрынғыны сөйлей отырып, бүгінгі жайлы айтар сөзін астарлап жеткізуге бел буған, басын қатерге тігіп, осыған да барған.

М.Әуезов – біздің бүгінгі адамзатқа ортақ мәдени шеруіне қатысуға жолдама алып берген елшіміз. Мұның өзі біздің халықаралық мәдени байлығымызды насихаттауға үлкен мүмкіндік береді. Ұлт тұлғаларын біз сол үшін де қадір тұтып, қастерлеуге міндеттіміз. Рухани тәуелсіздікке ұмтылмаған ел тәуелсіз мемлекет ретінде ұзақ өмір сүре алмайды.

Ал, Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің мол мұрасы, соның ішінде драмалары мен пьесалары әлі де болса талай зерттеулердің негізгі әрі басты нысанасына айналып, әр қырынан жан-жақты қарастырылатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрғали Р. Арқау. 1-том. Алматы: Жазушы, 1991 – 571 бет.
2. Бердібай Р. Мұхтар шыңы. Алматы: Ғылым, 1997 – 204 бет.
3. Молдаханов Ә. Жылдар, ойлар, ізденістер. Алматы: Дәуір, 2006 – 138 бет.
4. Әуезов М. 17-том. Мақалалар. 20 томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1985 – 347 бет.
5. Құдайбердиев Ш. Шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1988-560 бет.
6. Молдаханов Ә. Әуезов және фольклор. Монография. Алматы: Дәуір, 2005 – 245 бет.

ҮШТІЛДІК ЖЕТІК МЕНДЕРГЕН ҰРПАҚ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Нурадинова Нұржанат Жанболатқызы

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің «Гуманитарлық пәндер» кафедрасының оқытушысы

Дилмагамбетова Салтанат Серикқызы

«Филология» мамандығының 3 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006 Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52;

Бұл мақалада үштіліліктің қазіргі заманда маңыздылығы қарастырылған.

ПОКОЛЕНИЕ ВЛАДЕЮЩЕЕ ТРЕХЪЯЗЫЧЬЕМ – СОВРЕМЕННОЕ ТРЕБОВАНИЕ ЭПОХИ

Нурадинова Нұржанат Жанболатқызы

Преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин» Казахско-Русского Международного университета

Дилмагамбетова Салтанат Серикқызы

Студент 3 курса специальности «Филология»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би. 52,

В данной статье рассмотрена важность трехязычия в современном мире.

GENERATION THAT POSSESSES TRILINGUALISM IS CONTEMPORARY DEMAND OF ERA.

Nuradinova Nurzhanat Zhanbolatkyzy

Lecturer at the Department of «Humanitarian subjects» of Kazakh-Russian International University

Dilmagambetova Saltanat Serikkyzy

Student of 3 course speciality «Philology»

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st Aiteke bi. 52

In this article reviews importance trilingualism in modern life.

Ертеректе тіл – пікір алмасу құралы болған. Ал ХХІ ғасыр тілдің адам өміріндегі маңызын одан сайын арттырды. Қазіргі уақытта тіл – білім көзі. Білім мен ғылымның заманында қазақ жастары қатарына қалмай, білікті, білімді болуы үшін шет тілдерін білу маңызды. Осы мақалада тереңінен қозғалған бұл тақырып алдағы уақытта да өз маңызын жоймақ емес. Әлемдегі білімнің 80 пайызға жуығы шоғырланған ағылшын тілі мен әдебиет пен өнердің тілі саналатын орыс тілін, өз ана тілімізбен қатар білген жас, әлемнің кез келген түкпірінде қалаулы маман болары хақ. Біздің білім беру жүйеміздің де ұмтылар шыңы осы емес пе?!

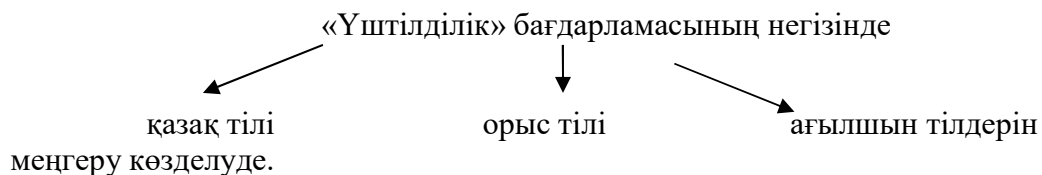
Ел тәуелсіздігінің маңызды нышаны – мемлекеттік тіл. Ол – тәуелсіз ұлттың мәдениеті мен салт-санасының, рухани болмысының тірегі. Тіл арқылы халық өзге халықтардан ерекшеленеді. Тіл – ұлттың өзгеден ерек даралығын анықтайтын белгісі. «Қай

ұлт болсын тілі арқылы ғана халықтың өзге туыс және туыс емес халықтардан ерекше болмысы мен табиғи қалпын, өзіндік дәстүрін көрсете алады» [1, 6].

Қазақстан – көпұлтты мемлекет. 135-тен астам халық бірлік пен татулықта өмір сүріп жатыр. Әрбір ұлт өкілдері өз тілдерін, салт-дәстүрін сақтап қалуы үшін барлық жағдай жасалуда. Оны елбасымыз Н.Ә.Назарбаев та атап өткен болатын: «Біз көпұлтты қоғамбыз. Қазақстанда тұратын барлық ұлттар мен ұлыстардың тілін, мәдениетін және салт-дәстүрін дамытуға барынша жағдай жасауды алдыңғы уақытта да жалғастыра беретін боламыз»[2, 24].

Орыс тілі көптеген жылдар бойы мемлекеттік тілмен салыстырғанда басым қолданыста жүріп келді. Халықтың 90% орыс тілін жетік меңгерген. Қазақ тілінің жайы өзгеше. Ол тек қағаз жүзінде жүргізілді. Қолданыстағы жағдайы нашар. Осыған орай мемлекеттік тілдің қызметін арттыру үшін түрлі бағдарламалар, жобалалар қабылдана бастады. Солардың бірі – «Үштілділік» мемлекеттік бағдарламасы. Бастауын елбасымыз Н.Ә.Назарбаев салып берген бұл бағдарлама қазақ тіліне үлкен басымдылық беріп отыр.

Тілдер гармониясы. Тілдер гармониясы дегеніміз – тілдердің үйлесімде бірлесіп өмір сүруі. Бұл көпұлтты мемлекетке тән құбылыс. «Ұлттардың бір-бірінен тілдік айырмашылығы олардың кеңістіктегі гармониялық бірлігін де қамтамасыз етеді. Дүниенің сұлулығы, табиғаттың кереметі – ондағы сан алуан түстердің гармониясы болуымен құнды десек, адамзаттың рухани әлемнің байлығы – әртүрлі ұлт мәдениеті мен ұлт тілдерінің гармониялы дамуымен де ерекше»[1, 6].

Орыс тілін білу – тарихи артықшылығымыз. Орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып, ел ішінде де, шет жерлерде де өз дүниетанымындары мен араласатын орталарын кеңейтіп жатыр.

Ағылшын тілін меңгеру – жастарға әлем танудың кілті болмақ. Ағылшын тілін білу біздің жастарға шексіз мүмкіндіктер ашады. Ол – жаһанданудың кепілі.

Қазақ тілі – мемлекеттік тіл. Еліміздің тәуелсіздігінің нышаны. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде, яғни қазақ тілі – болашақтың тілі.

Өзге ұлт өкілдерінің тілдерін оқып-білуге, үйренуге жағдай жасау арқылы әр тілдің өзіндік ерекшелігін білеміз, салт-дәстүрімен таныс боламыз.

Тілдердің функциясын арттыруға бағытталған бағдарламалардың бірі – «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы».

Байқап отырсақ, білімнің негізі отбасы, саябақтар мен балабақшадан бастау алады. Бала «Ұяда нені көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, алғашқы сөздерді қай тілде меңгеріп, үйренсе, сол тілге жақын тұрады. Сондықтан отбасында, балабақшаларда қазақша сөйлеулеріне назар аудару керек. Бастауыш сыныпқа келген бала сөздік қорын толықтырады, білімін жүйелейді, жаңа ілім-білімге ұмтылады. Қазақ тілін меңгеріп келген бала, білімін ары қарай осы тілде жалғастыруды қалайды. Яғни, баланы, балабақша жасынан бастап қазақ тілінде сөйлеуге бағыттау керек. Осы арқылы біз 100% қазақ тілін меңгерген азаматтарды тәрбиелейміз. Ол келер он – он екі жылдан соң қазақша сөйлейтін қоғамның кепілі болмақ.

Орыс тілі мен ағылшын тілі мектеп қабырғасында жас ерекшелігіне қарай оқытыла бастауы керек. Сонымен қатар, тек грамматикасын меңгертіп қана қоймай, мұғалімдер оқушылардың еркін сөйлеп, өзіндік пікірін білдіре алатын дәрежеде оқытылып шығуларына баса назар аударғаны жөн. Бұл шараның іске асуы, нәтижелі болуы барлық жағдайдың жасалуын қажет етеді. Ағылшын тілі мен орыс тілін меңгерген азамат шет елде білім алып,

ел экономикасымен, саяси ахуалымен, салт-дәстүрімен, болмысымен таныса алады. Оны еліміздің түрлі салаларында қолданып, жетістіктерге қол жеткізе алады. Тілді білудің ерекшелігі де осы. Сондықтан жастарды тілге баулу, еркін сөйлеуге машықтандыру балабақшада, мектеп қабырғасында, оқу орындарында қолға алынып, жүзеге асырылуы қажет.

Мектеп қабырғаларында аталған үш тілді оқытуға қатысты түрлі алғашқы жұмыстар бастауын алып кетті.

Ағылшын тілі Қазақстанда оқу орнында әрі оқыту тілінде, әрі арнайы пән ретінде де қолданылады. Қарым-қатынас және ақпараттық қызмет атқара отырып ағылшын тілі Қазақстан өміріндегі көптеген қоғамдық-экономикалық салаларда белсенді қолданылып келеді. Мәселен, туризм, қонақүй кәсібі, шетелдік серіктестермен жұмыс істейтін кеңсе, фирмаларда[3, 14].

Саяси, іскери, іс-қағаздар және жарнама салаларында ағылшын тілі орыс тілімен қатар имидж қалыптастыру, ақпараттық, ықпал ету қызметтерін атқарып келеді.

Ал бұқаралық ақпарат құралдарында ағылшын тілі ақпараттық-прагматикалық, характерлік қызметтерде тек жылдам ақпарат қана беріп қоймай, оқырмандарға оң ықпал етеді. Бұқаралық ақпарат құралдары ағылшын сөздерін қолдану арқылы оқырмандардың іс-әрекеттеріне, қызығушылықтарына әсер етеді.

Ұсынылып отырған үштілділік көпұлтты Қазақстанда ұлтаралық ынтымақтастықты нығайтудың маңызды факторларының бірі болып саналады. Сонымен қатар жоғарыда аталған тілдерді дамытуға берілген артықшылықтар басқа ұлт тілдері назардан тыс қалатынын білдірмейді. Қазақстанда әр ұлттың тілі мен мәдениетінің дамуына жан-жақты жағдай жасалған.

Осылайша қостілділіктен үштілділікке көшу әрекеті әр қазақстандық азаматтың үш тілді меңгеру идеясына меңдей түскенін байқатса, мектеп пен арнаулы, жоғары оқу орындарындағы жүйе осыған жағдай жасап отыр. Басты мақсат – Қазақстан экономикасының қарқынды дамуына ықпал етіп, оның әлемдік кеңістіктегі бәсекелестігі арттыру және етене енуге жағдай жасау[4, 3].

Мамандардың айтуынша, үштілділік қазіргі қоғамда тамыры тереңге бойлап, болашаққа апарар көпір қызметін атқаруда. Бәсекеге қабілетті, білімді, жан-жақты дамыған, ой-өрісі кең ұрпақ тәрбиелеу – бүгінгі заманның басты міндеті.

Адамның ақпаратты қалай тауып, өндеп, сақтай алатыны туралы танымдық дағдыларға қатысты бірнеше зерттеулер бар. Когнитивті психологтер тілді меңгеруге арналған діл модулінің жоқ екеніне сендіріп отыр. Нақтысын айтқанда, оқу мен ойлау үдерісі когнитивтік (танымдық) үдерістерге негізделген. Ана тілін немесе екінші/ қосымша тілді үйрену өзара ұқсас үйрену үдерістеріне негізделген; өзгешелігі – үйрену жағдайлары мен оқушылардың алдағы алған білімі жаңа тілді ұғынуға қатысты қалай әсер ететінінде болып табылады.

Шетел тілін меңгеру деңгейін анықтаудың жалпыеуропалық өлшемдері (немесе CEFR) тілдерге қабілеттіліктің нақты, мақсатты көрсеткішін қамтамасыз етіп, екінші тілді меңгерген уақытта жиі қолданылады. Ол Еуропа Кеңесімен бірлесе құрастырылған және бүкіл әлемде оқушылардың тілдік дағдыларын сипаттау үшін қолданылады. Шетел тілін меңгеру деңгейін анықтаудың жалпыеуропалық өлшемдерінің межелігі коммуникативтік мәнмәтіндерді жан-жақты талдаумен, тақырыптармен, мақсаттарымен міндеттерімен, сонымен қатар қарым-қатынас кезінде өзіміз сүйенетін білім мен дағдылардың жан-жақты сипаттамаларымен бірге тіркеледі. Бұл мұғалімдерді дайындауда шетел тілінің білім бағдарламасын қайта жасауда және оқу материалдарындайындауда Шетел тілін меңгерген деңгейді анықтаудың жалпыеуропалық өлшемдері межелігінің не үшін қолданылатынын түсіндіреді. Шетел тілін меңгерудің жалпыеуропалық өлшемдері дайын шешімдерді ұсынбайды, алайда олар әрқашан нақты мәнмәтіндердің талаптарына бейімделген болуы тиіс.

Алты деңгей бар: A1, A2, B1, B2, C1, C2

Тәжірибелі қолданушы:

C2 - кез келген естіген немесе оқыған хабарламаларды оңай түсінеді. Хабарламаны еске түсіре отырып, әртүрлі ауызша және жазбаша деректер арқылы ақпаратты қорытып талдай алады. Күрделі жағдайларда қажетті мағыналық реңктерді айқындай отырып, ойынеркін жеткізе алады.

C1 - әртүрлі тақырыптағы күрделі және көлемді мәтіндерді түсінеді, астарлы мағыналарын біледі. Сөздер мен сөз тіркестерін қолдану кезінде ешқандай кедергісіз өз ойын тез жеткізе алады. Тілді әлеуметтік, ғылыми және кәсіби қызметінде шебер және тиімді қолданады. Күрделі тақырыптар бойынша нақты, дұрыс құрылымдалған, жан-жақты мәтіндер құрастыруда лексикалық және грамматикалық бірліктерді меңгергенін көрсетеді.

Тәуелсіз қолданушы:

B2 - абстрактілі және нақты тақырыптардағы күрделі мәтіндердің, оның ішінде өзінің саласына қатысты техникалық мазмұндағы мәтіндерді талқылаулардың негізгі идеясын түсінеді. Өз ойын еркін және тез жеткізе алады, тілдің өкілдерімен кедергісіз, еркін қарым-қатынас жасай алады. Әртүрлі тақырыптарда нақты және негізгі мәселеде өзі ойын анық білдіріп, әртүрлі нұсқалардың артықшылығы мен кемшіліктерін көрсете алады.

B1 - жұмыста, мектепте, демалыста және т.б. жағдайларда тұрақты түрде талқыланатын таныс тақырыптардағы стандартты хабарламалардың негізгі ойын түсінеді. Сол тілде сөйлейтін елге барғанда кездесуі мүмкін көптеген жағдайларда абыржымайды. Өзіне таныс немесе өзін қызықтыратын тақырыптарға байланысты ойын жеткізе алады.

Базалық қолданушы:

A2 - өмірдің негізгі салаларына байланысты жекелеген сөйлемдер мен жиі қолданылатын сөз тіркестерін түсінеді (мысалы, өзінің жеке басына қатысты ақпарат, отбасы, сауда, жергілікті мекенжайы, жұмысқа орналасу және т.б. туралы). Қарым-қатынас барысында өзіне таныс немесе тұрмыстық тақырыптарға қатысты тікелей ақпарат алмасуды қажет ететін қарапайым күнделікті міндеттерді шеше алады. Қарапайым сөз тіркестерімен өзінің өмірі, өзінің жұмыс орнына қатысты, сондай-ақ өзге де тез шешуді қажет ететін мәселелерді талқылай алады.

A1 - белгілі бір нақты бағыттағы қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталған күнделікті өмірдегі таныс сөздер мен негізгі сөз тіркестерін түсінеді және қолданады. Өзін және өзге адамдарды таныстыра алады, сондай-ақ жеке өміріне қатысты сұрақтар қойып, оларға жауап бере алады, мысалы, тұрғылықты мекенжайы, таныс адамдар және адамның нені меңгергендігі туралы. Егер адамдарақырын және анық сөйлесе, қарапайым деңгейде қарым-қатынас жасай алады, көмекке келуге дайындығын білдіреді.

Көріп отырғамыздай, тілді пән ретінде оқытудан басқа, өзге де пәндерді түрлі, яғни, орыс, ағылшын тілдерінде оқыту арқылы тілдердің үштұғырлығына қол жеткізу көзделген. Сонымен қатар, мектеп кітапханасының үштілді ресурстармен қамтамасыз етуі оқушыларға кез келген мәтінді, шығарманы түпнұсқадан оқуға жағдай жасап, білімін ұштауға мол мүмкіндік ашады әрі шетел жазушысының шығармасы болса, терең эстетикалық ләззатті сезінуге жол ашады.

Сабактан тыс шараларда, факультативтерде, үйірмелерде үш тілді бірдей қолдану, іс-қағаздардың үш тілде жүргізілуі тілді білуді әрі қолдануды қажет етеді. Бұл шаралар тілдердің қолданысы мен дамуына жағдай жасайды және осы жұмыстарды еліміздің барлық мектептеріне енгізу – үштілділік бағдарламасын іске асырудың жолы болмақ.

Қорыта келгенде, Қазақстанның тілдер саясатындағы басты бағыт – тілдердің үштұғырлылығы. Бағдарлама қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеруді көздеп отыр. Көпұлтты мемлекет үшін бұл - қалыпты жағдай. Тілдердің бірлік пен үйлесімде өмір сүруі және бір-бірін ығыстырмауы тілдер гармониясын құрып, солай аталып та жүр.

Басымдылық мемлекеттік тілге беріліп отырғаны баршаға белгілі. Ағылшын тілін меңгеруге ден қойылуда. Алайда, Қазақстан жерінде тұратын азаматтардың басын біріктіретін тіл ретінде қазақ тілі көш бастауы керек. Келер ұрпақтың мемлекеттік тілде сөйлеуі заман талап етіп отырған жағдай. Елбасымыз атап көрсеткендей: «Мемлекеттік тілді үйрету балабақшадан басталуы тиіс. Бұл заман талабы»

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақиқат. 2011жыл, №4. «Ел тәуелсіздігінің нышаны – мемлекеттік тіл», ф.ғ.к. М.Салқынбаев.
2. Ақиқат. 2013 жыл, №1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.
3. Абишева К.М.,Рахимжанов К.Х.,Акошева М.К. Функции языков как компонентов трехязычия в коммуникативной среде РК. // Сборник материалов Республиканской научно-теоретической конференции Теоретико-практические проблемы полиязычия в языковой политике Казахстана. Алматы: 2012, 27 б.
4. Назарбаев Н. А. Толерантность как фактор мира // Казахстанская правда. 2006. 13 июня.

ДИСКУРС ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Тағжанова Ғалия Бектасқызы

«Гуманитарлық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Мақалада тіл біліміндегі жаңа бағыттардың бірі дискурс мәселесі жан-жақты талданып, дискурстың түрлеріне сипаттама беріледі.

Түйінді сөздер: дискурс, дискурс типтері, мәтін, ауызша дискурс, жазбаша дискурс, классификация, қарым-қатынас.

ТЕОРИЯ И ВИДЫ ДИСКУРСА

Тағжанова Ғалия Бектасқызы

Старший преподаватель, магистр гуманитарных наук кафедры «Гуманитарных дисциплин»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би 52

В данной статье рассмотрено новое направление языкознания «дискурс» и даны определения типам дискурса.

Ключевые слова: дискурс, типы дискурса, текст, словесный дискурс, письменный дискурс, классификация.

THE THEORY AND TYPES OF DISCOURSE

Tagzhanova Galiya Bektaskyzy

*Master of arts, senior lecturer at the Department of «Humanitarian subjects»
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, st Aiteke bi, 52*

A new direction of linguistic studies “Discourse” is widely considered and determinations to the types of article decided discourse are given in this article.

Keywords: discourse, types of discourse, text, written discourse, verbal discourse, classification

Тіл біліміндегі өзекті тақырыптардың бірі – дискурс. Қазіргі таңда дискурсты қолданыс аясына байланысты бірнеше түрге бөліп жүргендігі белгілі. Дискурс жанрлары екі үлкен топқа жіктеледі:

I. Коммуникативтік жанрлар: ауызша дикурс және жазбаша дискурс

II. Институционалды дискурс: 1. Ғылыми, академиялық дискурс; 2. Әскери дискурс; 3. Педагогикалық дискурс; 4. Шешендік дискурс; 5. Медициналық дискурс; 6. Іскери дискурс; 7. Саяси дискурс; 8. Дипломатиялық дискурс.

Институционалды дискурс мәртебелі-рөлдік қатынастар аясында жүзеге асырылады және қарым-қатынасқа қатысушылар мен олардың мақсаттары сияқты екі негізгі белгісімен ерекшеленеді.

В.И.Карасиктің ойынша институционалды дискурс дегеніміз – бір-бірін білмеуі мүмкін, бірақ берілген әлеует нормаларына сай қарым-қатынас жасайтын адамдар арасындағы байланыстың арнайы клишелік түрі.

«Институционалды дискурс әлемнің кәсіби көрінісімен танылатын, іскери мәдениеттің базалық ұғымдарымен өзекті, кәсіби бағытталған ойлар мен концепттер, іскери қарым-қатынасты басқарушы институционалды және тұлғааралық мінез-құлық нормалары, схемалар, фреймдер, стереотиптік жағдаяттар, формулалар, арнайы тезаурустан тұратын нормаларды шығармашылық жақтан қадағалау үдерісі» [1].

Институционалды дискурстың заңды, медициналық, іскерлік, жарнамалық түрлерімен қатар ғалымдар саяси дискурсты ерекше атап көрсетеді, оны зерттеумен көптеген саясаткерлер, әлеуметтанушылар, психологтар мен лингвистер айналысады. Саяси дискурстың негізін кембридж және оксфорд философия мектептерінің өкілдері салған болатын.

В.И. Карасик, Е.И. Шейгал, П.Б. Паршин сынды танымал лингвистердің еңбектеріне назар аударатын болсақ, қазіргі ғылымда «саяси дискурс» түсінігі мен термині жоқ екендігін аңғаруға болады.

А.И.Баранова мен Е.Г.Казакевичтің айқындауы бойынша, саяси дискурс – саяси дискуссияда қолданылатын барлық сөйлеу актілерінің жиынтығы, сонымен қатар, көпшілік алдындағы саясат ережелері.

Дискурстың басқа түрлеріне қарағанда саяси дискурс барлық халықтың мәдениетінде қазіргі кезде кең етек жая қойған жоқ. Саяси дискурс – дискурстың институционалды түрінің бірі. Егер дербес дискурс қабырғасында сөйлеуші өз ішкі жан дүниесінен шыққан ойдың иесі болса, институционалды дискурста сөйлеуші әлеуметтік ортаның өкілі боп табылады. Саяси дискурс – билікті одан әрі бекіте түсу және оның бар екендігін көрсету мақсатындағы ауқымды дискурс.

Голланд тілші ғалымы Теон Ван Дейк: «Саяси дискурсты – әлеуметтік ортадағы, нақты айтқанда саясаттағы жанрдың бір түрі» [2], - деп көрсетеді. Үкіметтегі сараптаулар, парламенттегі дебаттар, партиялық бағдарламалар, саясаткерлердің сөздері, т.б. мұның барлығы саясат шеңберіндегі жанрлар. Саяси дискурс – бұл саясаткерлердің дискурсы. Саяси қатынаста саяси акт пен саяси орта сақталған кезде ғана дискурс «саяси» болады. Саяси дискурстың қоғамдағы мақсаты азаматтарды жасалатын ісінің саяси дұрыстылығына сендіру. Қоғам мүшелерінің саясатқа сенімін арттыра отырып, ниетін оятып, іске көшуге жаңа бағыттар ұсынылуы арқылы жүзеге асады. Саяси ортаның сөйлеушісінің сөзі неғұрлым өтімді, нақты, сенімді болуы қажет. Т Ван Дейк: «Саяси дикурстың идеологиялық сараптамасына парламентте өтетін дебаттың қызықты материал болатындығын айтады, өйткені ол – саяси партия өкілдерінің әлеуметтік танымын көрсететін нақты көрінісі» [2].

Саяси дискурс – күнделікті өмірдегі құбылыс. Билікке талас – ең маңызды тақырыбы және қатынас төңірегіндегі саяси ортаға негізделген уәж болып табылады. Өмірде қоғам қаншалықты ашық, демократиялы болса, соншалықты саясат тіліне көп көңіл бөлінеді. Саяси дискурсқа саясаттағы адамдар ғана емес, тілшілер, саясаттанушы және қайраткерлер де қызығады.

Саяси дискурс мәселесінің тууына себепші болған ғалымдар саяси қатынас, герменевтика, әлеуметтану, семиотика, саяси дискуссия төңірегіндегі жазылған еңбектері аса маңызды рөл атқарды. Олар: Т. Ван Дейк, Д. Говард, Г. Ласуэлла, М. Маклюэна, Ф. Уэбстер, М. Фуко, Ю. Хабермас т.б. Ресей ғалымдарының ішінде: М.М. Бахтин, Ю.М. Лотман, И.П. Смирнова, Ю. Руднева т.б. Қазақстандық зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде де дискурс теориясының мәселелері арнайы зерттеу нысанына алынып та, өзге мәселелерді сөз ету барысында да талданып жүр. Атап айтсақ: Смағұлова Г.Н., Ерназарова З.Ш, Әзімжанова Г., Есенова Қ., Жұмағұлова Б.С., Бүркітбаева Г., Садирова К.Қ., т.с.с көптеген ғалымдар қарастырған.

Көрсетілген дискурс типтерінің классификациясы қазіргі заман лингвистикасында дискурсқа деген қызығушылықтың артқанын көрсетеді.

«Дискурс тілдік феномен ретінде өзі әртүрлі ауысымдардан (мәтін, интеракцияға қатысушылар) тұрады да, осы ауысымдардың қатынасы мен бірігуіне байланысты дискурстың жоғарыда көрсетілген түрлері (типтері, топтары) пайда болады. Осындай типтердің бірі – іскери дискурс.

Іскери дискурсты жан-жақты қарастырған Г.Г.Бүркітбаева оған мынадай анықтама береді: «Іскери дискурс – белгілі бір адамдар тобымен белгілі бір коммуникативтік-интеракциялық жағдайда жүзеге асқан дискурстың арнайы жанрларда көрініс тапқан нақты ұғымы». Іскери дикурс – ұжымдық ортада, қызмет бабында, ресми қатынастағы әңгімелерде қолданылатын сөздің ерекше түрі» [3].

Іскери дискурс дегеніміз – жалпы сипаттамасы іскери қарым-қатынас (тауар өндіру, өндірісті қаржыландыру, ақшалай қарыз беру, сауда, сақтандыру, коммерция, өнімдерді, қызметтерді сату мен сатып алу, келіссөздер жүрізу) болып табылатын мекеменің өзін ғана емес, басқа мекемелермен, іскери қоғамдастықта бекітілген байланыс нормалары мен ережелерін сақтай отырып, мекемелер мен жеке тұлғалар арасындағы байланысты қамтитын белгілі мақсаттарға бағытталған статустық-рөлдік іс-әрекет.

Іскери дискурс – менеджмент, маркетинг, экономика, сауда, іскерлік саласында арнайы мамандардың байланыстарының өзегін құрайтын жанрлар жүйесі.

Іскери дискурстың маңызды ерекшеліктері төмендегідей:

1. Нақты бір салада әрекет етеді;
2. Өзіндік лексикасы қалыптасқан жүйе;
3. Статустық-рөлдік қарым-қатынас;
4. Нақты мақсаты мен қатысушылары бар;
5. Нақты нормаларды/ережелерді сақтау;
6. Тұрақты, дәстүрлі, стандартты;
7. Мәтіні, коммуникативтік жағдаяты бар;
8. Академиялық, медиалық, қоғамдық, құжаттық, кәсіби, әдеби сипаттарға ие;
9. Ақпараттық, әлеуметтік, субмәдени байланыстылық тән;
10. Интегративтілік тән.

11. Көпфункционалдылық, полиинтенционалдылық, инструменталды, бағыттаушы, конвенционалдылық беріледі

Осы сияқты дискурстың тағы бір кең тараған түрі – ғылыми дискурс. Негізінен қарым-қатынастың жазба түрінде жүзеге асады, ал ғылым - білім саласындағы негізгі жаңалықтары ғылыми мақалаларда жүзеге асады. Қазіргі таңда ғылыми дискурстың ауызша түрі семинар, конференция, дөңгелек үстел, симпозиум тәрізді түрлерінің өтуімен бұрынғыдан гөрі жанданып, ерекшеленіп отыр.

Кәсіби дискурсты зерттеу когнитивтік терминтанымның басты бағыттарының бірі болып табылады. Кәсіби дискурс деп біз белгілі бір сөйлеу нормалары қалыптасқан, ойлау, көңіл-күй, мінез-құлық ерекшеліктері бар кәсіп иелерінің өзара қарым-қатынас үдерісі деп түсінеміз. Кәсіби дискурс түрлері кәсіби іс-әрекет саласына байланысты анықталады. Мәселен, медициналық дискурс, педагогикалық дискурс, саяси дискурс т.б. атауға болады.

Кәсіби дискурс қарым-қатынасқа түсушілердің ең болмағанда біреуінің арнайы дайындығына негізделеді және қарым-қатынас сол арнаулы сала шеңберімен шектеледі. Кәсіби сөйлеудің төмендегідей төрт өлшемін бөліп көрсетуге болады: 1) ғылым саласын кәсіби деңгейде меңгеру; 2) қарым-қатынас құралы; 3) жұмыс сапасын кәсіби бағалау; 4) қарым-қатынастың кәсіби маркерленген стратегиясы; 5) өзін-өзі танытуы.

Бұқаралық ақпарат құралдары дискурсы – мәтін қолданыла келе тілші, теледидар, радио, ғаламтор, пресса арқылы таратылады. Мысалы: тілшілер, саясаткерлер, кәсіпкерлер (көбіне БАҚ мамандарының көмегімен) т.б. жазған сұхбат, газеттегі аналитикалық

мәселелерді жатқызуға болады. Тілшілер қарастыратын жағдайларында тындаушылардың назарын мәселеге аударып, оның шешілу жолын ұсынады.

Көркем дискурс туралы К.Садированың еңбегінде мынадай мәліметтер келтіріледі: «Көркем дискурс не көркем шығарма дискурсы дегеніміз – лингвистикалық, когнитивтік, эстетикалық жазба кодтар арқылы көрініс беретін болса, көркем фильм дискурсының жанрына қарай мәтінде алдыңғы екі кодтардың тіл арқылы берілу мүмкіндігі сақтала отырып, үшінші эстетикалық код – экстралингвистикалық құралдар арқылы ғана көрініс береді. Ал, көркем әдебиет дискурсы дегеніміз – өмір шындығын, табиғат көркін, жағдаятты, экстралингвистикалық жағдайды, бейвербалдық әрекеттерді, бүкіл болмысты тілмен жеткізу – оқырманмен диалогқа түсу, оқырманның авторды түсінуі, баяндалушы нәрсені қатесіз қабылдауы» [4].

Педагогикалық дискурс – қарым-қатынасқа түсуші жақтардың әлеуметтік мәртебесіне байланысты жүзеге асатын белгілі бір мәнердегі тілдесім түрі. Біздің түсінігіміздегі педагогикалық дискурс – ЖОО білім беру кеңістігінде қалыптасқан білім беру үдерісі субъектілерінің құндылықтық қатынасы, бұған педагогикалық мақсат, педагогикалық болжам, студенттердің кез-келген педагогикалық немесе басқа да әлеуметтік құбылыстарды мәдениеттанымдық қабілет тұрғысынан бағалай білуі де жатады.

Мұндай тәжірибе студент пен оқытушының әлеуметтік және педагогикалық шындыққа жету үшін бірлескен шығармашылық тәжірибесі деп саналады.

Педагогикалық дискурсты сипаттауда мынадай аспектілерге көңіл бөлеміз: мақсат, білім беру ортасы, білім беру мазмұны, тілдесімге қатысушылар, тілдесім жағдайы, педагогикалық өзара әрекеттестіктің стилистикалық ерекшеліктері.

Педагогикалық дискурстың мақсаты жалпы білім беру мақсатына сәйкес үш компонентті құрайды: кәсіби салада – білім беру үдерісіне қатысушылардың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыру, қоғамдық салада – қоғам мүшесі жеке тұлғаны әлеуметтендіру, жеке өмірі жағында – өзіне-өзі сенімді жеке тұлғаны қалыптастыру. Педагогикалық дискурстың жалпы мақсаты адамның психофизиологиялық, әлеуметтік және жеке қасиеттерінің алуан түрлілігіне қарай толық тұтас адам болып қалыптасуына жағдай туғызу.

Қорыта келгенде, жоғарыда ақпарат дискурс жіктелімінің жартысы ғана. Бұдан өзге нақтылы ізденісті қажет ететін дискурс типтері жетерлік. Яғни, дискурс классификациясы – әлі де зерттеуді, нақтылауды, толықтыруды қажет ететін мәселелердің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Янковая В. Деловой стиль // Секретарское дело. Москва, 2001. – №4. – 89 с.
2. Ван Дейк Т., Кинч В. Стратегии понимания связного текста. – Москва, 1983. – 404 с.
3. Буркитбаева Г. Текст и дискурс. Типы дискурса. – Алматы, 2006. – 379 с.
4. Садирова К. Қазақ тіліндегі көп пропозициялы дискурстың құрылымдық негіздері. – Ақтөбе, 2008. – 51 б.

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

АЙМАҚТАҒЫ МҰНАЙ-ГАЗ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА
ӘСЕРІ

Алитурлиев Аслан Сандыбаевич

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Бұл мақалада аймақтағы мұнай-газ кен орындарының экологиялық ахуалының негізгі мәселелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: зиянды қалдықтар, экологиялық қауіпсіздік, ландшафттарын антропогендік бөлу, геоэкология

ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ НЕФТЯНЫХ И ГАЗОВЫХ
МЕСТОРОЖДЕНИЙ РЕГИОНА

Алитурлиев Аслан Сандыбаевич

Магистрант специальности «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассмотрены ключевые вопросы экологической ситуации нефтяных и газовых месторождение региона.

Ключевые слова: опасные отходы, экологическая безопасность, распределение антропогенных ландшафтов, геоэкология

THE ENVIRONMENTAL IMPACT OF THE REGION'S VAST OIL AND GAS FIELDS

Aliturliev Aslan Sandybayevich

*Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52*

This article describes the issues key environmental situation of oil and gas fields in the region.

Keywords: hazardous waste, environmental security, distribution of anthropogenic landscapes, geo-ecology

Бүгінгі таңда Қазақстан экономикасының тұрақтылығына көп үлесін қосып отырған мұнай мен газ өндірістерін ерекше айтуымызға болады. Қазақстан мұнай газ өнімінің қоры бойынша ТМД елдері арасынан алғашқы бестіктік, ал әлемде алғашқы ондықты иеленеді. Республикамызда 164 ашық мұнай кен орны бар, солардың ішінен өнім өңдеумен 60 кен орыны айналысады десек, онда оның пайдасымен қоса, қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлері де аз емес. Яғни, мұнай мен газ өндіру жұмыстарынан жерге төгілген мұнай қалдықтары топырақты ластаумен қатар, жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне, адамдардың денсаулығына да үлкен қауіп төндіріп отыр [1].

Мұнай өндіру, тасымалдау және өңдеу көлемдерінің үздіксіз дамуынан Жаңажол кен орыны және тағы басқа мұнай газ кен орындарын игеретін Ақтөбе облысының экологиялық жағдайының нашарлауы белең алуда. Жерге төгілген мұнай қалдықтары мен алаулы оттықтар төңірегіндегі топырақты барынша ластауда, ол өз кезегінде өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне ғана емес, адамдардың денсаулығына да үлкен қауіп төндіруде [2].

Қазіргі таңда мұнай-газ жаңа кен орындарының орналасу және пайдалану жобаларын іске асыруда, олардың технологиялық шешімдерімен қатар қоршаған ортаның қорғауға байланысты шаралардың орындауын қарастырады.

Мұнай-газ өндіруде баю мен пайда табу көзі ретінде қарамай, шамалы табысқа бола оларды жыртқыштықпен жұмсап, табиғи ортаны адамдар мен барлық тіршілік үшін зиянды қалдықтармен ластауға болмайтынына бүгінде көз жетті. Осыған орай, соңғы жылдары Республикамызда, жақын және алыс шетелдерде қоршаған ортаны қорғау мәселесіне көп көңіл бөлінуде. Қазіргі кезде шектен тыс ластанған аймақтардың жағдайын бақылау, қоршаған орта сапасына баға беру, келешегіне болжам жасау және табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыру маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Сонымен қатар, қазір күн тәртібінде Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру мәселесі тұр. «Ол үшін Қазақстанның энергия ресурстарын әлемдік рынокқа жеткізу, мұнай-газ кешендерін осы заманғы инженерлік және бағдарламалық қамтамасыз етумен қатар, халықаралық стандарттарға сай қоршаған ортаны қорғау қажет» - делінген Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2006 жылғы халыққа Жолдауында. Демек, мұнай-газ өндірудің табиғи ортаға тигізетін зиянды әсерлерін азайту, бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Сондықтан экологиялық қауіпсіздік жалғыз біздің Республикамыз үшін емес дүниежүзі жұртшылығының назарын аударып отырған ең маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Табиғи ортада экологиялық дағдарыстың неғұрлым қауіпті көріністері белең алған: кейбір аймақтарда топырақтың тозуы, су ресурстарының тартылуы, ластануы, техногендік шөлейттену, тірі табиғаттың генетикалық қорының бүлінуі, тіршілікке қатер төндіретін қауіпті улы қалдықтардың қордалануы. Еліміздегі осындай экологиялық дағдарысқа химия, мұнай, металлургия, отын өнеркәсіптерінің жедел және мөлшерден тыс дамуы үлкен әсерін тигізуде.

Жалпы кен орындарын игеру, оның ішінде мұнай - газ өндіру Қазақстан Республикасы экономикасы дамуының қайнар көзі. Соңғы 40 жыл ішінде адамзаттың энергия пайдалануы 2,5 есе өсіп отыр. 2025 – 2050 жылдары аралығында халық санының өсуі болжамына қарасақ, энергия пайдалану ең кем дегенде екі есе өсуі мүмкін.

Мұнай-газ өндірудің 130 жылғы тарихында дүние жүзілік қордың 1/3 бөлігі игерілген, ол оның 1/3 бөлігі тек соңғы 10 жыл ішінде өндірілген. Егер энергия пайдалану жақын арада 2 есе артады десек, онда мұнай өндіру 2010-2020 жж аралығында, ал газ өндіру 2030-2040 жж аралығында биік шыңдарына жетпек.

Қазақстан мұнай қоры жағынан әлемдегі ең ірі мемлекеттердің алғашқы ондығына кіріп отыр. Мемлекетіміздің Республикалық балансында 212 көмірсутекті кен орындары бар. Мұнайдың қоры жағынан қарасақ, территориямыздың 62% жерінде мұнай кен орындары орналасқан. Тек қана Каспий теңізі қайраңындағы мұнай қоры 13 млрд.т. Ал, Ақтөбе облысында жылына 4,5 млн.т.мұнай өндіріледі.

Қазір Қазақстан Республикасы жылына 60 млн.т. мұнай өндіреді. Қазақстан дамуының стратегиялық жоспарына сәйкес мұнай өндіру дәрежесі 2016 жылы 100 млн.тоннадан аспақ.

Мұнай - газ кен орындарын өндіру, өңдеу және тасымалдауда жер қойнауынан алынатын шикізаттың көбі әртүрлі қалдықтар түрінде жоғалады және қоршаған ортаны ластайды. Табиғатты ластау өнеркәсіптің барлық сатыларында, яғни геологиялық барлаудан бастап ең соңғы пайдалануға дейінгі кезеңдерде жүріп жатады.

Ақтөбе облысының ландшафттарын антропогендік әрекет ету дәрежелеріне қарай мынандай категорияларға бөлуге болады (А.В.Чигаркин бойынша):

1. Табиғи күйіне жақын ландшафттар, территорияның оңтүстік аймақтарын және шығыстағы табиғи қорықтарды қамтиды.

2. Аздап өзгерген ландшафттар (көбіне фаунасы мен өсімдіктердің сипаты жағынан) техногендік процестерге ұшырамаған, көбіне мал шаруашылығымен айналысатын құрғақ — далалы Байганин және Ойыл ауданын қамтиды.

3. Бүлінген ландшафттарға (көбіне өсімдігі мен топырағының сипаты жағынан) далалы, жайылымды жерлер және территориядағы өтіп жатқан темір жол, тас жол магистральдары мен мұнай — газ құбырлары жатады.

Антропогендік факторлардың әсерін және табиғи ресурстардың құлдырап, нашарлау деградациясын есепке ала отырып, Ақтөбе облысын геоэкологиялық картаға сүйеніп, бірнеше экологиялық аудандарға бөлуге болады.

Алдын — ала құрылған табиғи аудандастыру схемасы табиғи ортаның геоэкологиялық деградациялық критерийі қойылады. Табиғи ресурстарды және олардың түрлерін аудандастыру және карталау территориялық түрде, соның ішінде табиғи территориялық кешендер жүйесімен негізделу қажет. Ақтөбе облысында геоэкологиялық деградацияның мынандай критерийі анықталды: өте жоғары, жоғары, қалыпты-жоғары, қалыпты және төмен.

Ақтөбе облысы бойынша жасалынған геоэкологиялық картаның негізінде территорияда, деградациялық өте жоғары деңгей — 12%, жоғары -14%, қалыпты жоғары — 24%, қалыпты — 27%, төмен — 23% — ке жуық болды. Сондықтан да, табиғатты қорғау және табиғатты ұтымды пайдалану мәселелері алдағы уақытта әлеуметтік, экологиялық және экономикалық тұрғыдан шешілуі тиіс.

Қазіргі кезде экологиялық жағдайлардың шиеленісуі халықтың әлеуметтік хал-ахуалына, ауылдағы халық санының азаюына, туу дәрежесінің төмендеуіне, ауру түрлерінің көбеюіне, т.б. факторлардың әлеуметтік даму деңгейінің төменгі параметрлеріне әкеліп соқтырады.

Облыстың атмосфера қабатын ластаушы көздер Ақтөбе қаласында, сондай-ақ Темір, Мұғалжар, Хромтау аудандарында шоғырланған пайдалы қазындылар шығаратын кен орындары және энергетикалық нысандар болып табылады.

Қазіргі уақытта полигон қалдықтарға толық, бірақ қалдықтарды полигонға тасу әлі де жалғасып отыр. Полигон атмосфералық ауаның, жерасты және жер беті суының, жердің қарқынды ластаушы көзі, инфекциялық ауруларды таратушы.

Республикалық экологиялық реттеу және бақылау комитетімен және оның аумақтық бөлімшелерімен I санатты объектілері үшін мынадай көлемде мемлекеттік қызметтер көрсетілді:

– мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы 2014 жылға -5797, 2015 жылға- 4905. Комитеттің орталық аппаратымен – 271, аумақтық бөлімшелерінен – 4634 қорытынды шығарылды.

– қоршаған ортаға эмиссияға 2014 жылға-2677, 2015 жылға- 2403 рұқсат берілді. Комитеттің орталық аппаратымен – 43 қызмет, аумақтық бөлімшелерімен -5754.

Қоршаған орта эмиссиясына рұқсат беру Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

2015 жылы Республикада шығарындылардың рұқсат шегі 4,372 млн тонна (2014 жылы 4,06 млн тоннаны) құрады. Ластағыш заттар шығарындыларының рұқсат етілген шегі 2015 жылы Республика бойынша 3,416 млн тоннаны (2014 жылы 4,7 млн тонна) құрады, 1-ші кесте.

Облыстар қимасындағы эмиссия нормативтері мәндерінің белгіленген көлемі

Аймақ атауы	2015 жылға арналған ластағыш заттардың жалпы шығарындыларын шектеу (мың тонн)	2015 жылы ластағыш заттардың жалпы разряд лимиті
Ақмола облысы	168,318	79,004
Ақтөбе облысы	293,85	157,65
Атырау облысы	325,78	16,3
Алматы облысы	101	344,6
ШҚО	203,499	70,459
Жамбыл облысы	97,032	22,301
БҚО	300,8	46,08
Қарағанды облысы	858	1197
Қызылорда облысы	76	82,879
Қостанай облысы	321,788	795,86004
Маңғыстау облысы	147,1308	37,4333
Павлодар облысы	971,342	84,5537
СҚО	147,809	107,715
ОҚО	177,312	210,433
Астана қ	117,608	164,234
Алматы қ	65,431	0,007
Барлығы : (млн тонн)	4372,69	3416,5
Ескерту: [3] Қолданылған әдебиет негізінде		

2015 жылы көрсеткіш индикаторға орнатылған стратегиялық мақсатының маңызы 5 млн тоннаға дейін жетті және асырылмады.

Бұл ретте, 2014 жылмен салыстырғанда, шығарындылардың көлемі бойынша 4,707 млн тоннадан 3,416 млн тоннаға дейін төмендеуі байқалады, шығарындылардың деңгейі бойынша 4,06 млн тоннадан дейін 4,372 млн тоннаға дейін ұлғаю байқалады.

Шығарындыларды ұлғайту мынадай факторларға байланысты:

– елдегі экономиканың өсуін ескере отырып, жалпы алғанда, бірқатар кәсіпорындарда эмиссияның нормативтік көлемі үнемі қуаттарын түзетілетіндіктен, ол қоршаған орта эмиссияның көрсеткіштерінің өсуіне әсер етеді.

– индустрияландыру бағдарламасы аясында қоршаған ортаға қосымша эмиссия беретін жаңа объектілер пайдалануға беріледі.

Ақтөбе облысы өте сирек кездесетін минералдық-шикізат қорларына ие өңір болып табылады. Облыста алтын, мұнай, газ, көмір, хромиттер, фосфориттер, никель және алюминий рудалары, титан, цирконий, сонымен қатар мрамор, габро, каолин, бор, цемент шикізаты сияқты құрылыс материалдарының үлкен қоры бар.

Облыста 163 келісім шарт бойынша 112 компания жер қойнауын пайдалану жұмыстарын жүргізеді.

Ақтөбе облысы Қазақстанның өнеркәсібі дамыған ірі аймағы болып табылады. Бүгінгі таңда Ақтөбе қаласы, Қазақстандағы 4 қаланың ішінде миллиондық қалаға айналуы үшін динамикалық дамуына мүмкіндік беретін, экономикалық өсім орталығы ретінде анықталды.

Облыстың басымдылығы-мұнайды тек шикізат ретінде ғана емес, кен рудалық және мұнай-химиялық саланы дамыту, жоғары қосу құнымен дайын өнімге айналдырады. Барлық облыстың инфрақұрылымын және сервистік қызметтерін кен рудалық және мұнайгаз өнеркәсібінің айналасында топтастыруымыз қажет

Бүгінгі күнге жаңа инвестицияларды жұмылдыру үшін басым объектілерді геологиялы-барлау жұмыстармен қамтамасыз ету және шикізат базасын нығайту маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Мемлекет басшысы Назарбаев Нұрсұлтан Әбішұлының аймақтардың экономикасына инвестицияларды жұмылдыру маңызды тапсырмасы болып табылады. Ол үшін Қазақстанда жайлы жағдай жасалған. Біздің мақсат өте жоғары өнімділікке бағытыталған, экономика саласын диверсификациялау жолымен орнықты экономикалық өсуге қол жеткізу. Ол үшін облыста объективті алғышарттар бар. Аймақтағы осындай мүмкіндікті кең пайдалана отырып, біз экологиялық мәселелерді әлеуметтік тиімді шешуге ұмтылуымыз қажет.

Ақтөбе – Қазақстандағы ауасы ең лас 5 қаланың ішінен ойып орын алады дейді жергілікті экологтар. Ауада формальдегид, азот, күкірт қышқылы жылма-жыл көбейіп келе жатқандығы соншалық, осы қауіпті газдардың жиынтығы қалыптағыдан 4 есеге ұлғайып кеткен.

Жыл өткен сайын, облыстың атмосфералық ауа бассейні ластанып барады. Өткен жылы өндіріс ошақтарынан шыққан зиянды қалдықтардың халықтың өмір сүруіне қаншалықты әсер етіп отырғанын тексерген санитарлық дәрігерлер алаңдаулы. Себебі бас пайдасын ойлаған мұнай-газ кәсіпорындары экологиялық талаптарға назар аудармай отыр.

Ауаға бөлінген ластағыш заттардың көлемі 2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда азайып, 168,5 мың тоннаны құраған. Ауаны ластаушы негізгі үш компанияны атап өтер болсақ, олар: «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ, «ҚазақОйл-Ақтөбе» ЖШС және «Интергаз Центральная Азия» ЖШС. Сонымен қатар автокөліктерден бөлінетін түгіндер де ауаны ластаушы заттардың негізгі бөлігін құрайды. Осыған байланысты соңғы жылдарда облыста автокөліктерді сұйытылған газға көшіру жұмыстары қарқынды түрде жүргізілуде. Облыста газ отынын пайдаланатын автокөліктердің үлесін 20 пайызға дейін жеткізу жоспарланып отыр.

Облыстың экологиялық ахуалын жақсарту мақсатында 2015 жылы табиғат қорғау шараларына: Ақтөбе қаласының кәріс жүйелерін қайта жаңғырту, тұрмыстық қатты және өндірістік қалдықтарды жою, ластаудың жылжымалы және тұрақты көздерін басқару және елді мекендерді көгалдандыру бойынша жұмыстарына 2,8 млрд.теңге бағытталды.

Сонымен қатар, 2015 жылы қоршаған ортаға эмиссияның нормадан жоғары шығарылғаны үшін айыппұл сомасы 1,1 млрд. теңге құрады.

Табиғат қорғау бағдарламасы шегінде, бірегей Көкжиде жерасты тұщы су кен орнын сақтау мақсатында оның экологиялық жағдайына, жоғары беткейлік және жерасты сулары сапасының мониторингі жалғасуда.

Облыстың гидротехникалық құрылыстарының инвентаризациясы бойынша жұмыстар жүргізілді. Қазіргі кезде осы объектілерді рәсімдеу және оларды шаруашылық мақсатында тиімді қолдану бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Ақтөбе қаласының айналасындағы санитарлық-қорғаныш жасыл белдеуін қайта жаңғырту жоспарын жүзеге асыру үшін 210,1 га. алаңға орман шаруашылығы дақылдарын қосу бойынша жұмыстар жасалды.

Сонымен қоса алдағы жылға арналған міндеттер:

- облыстың экологиялық ахуалын жақсартуға 4,0 млрд.теңге қарастыру;

- 2016-2017 жылдарға арналған Ақтөбе облысы қоршаған ортасының экологиялық ахуалын жақсарту бойынша іс-шаралар жоспарын жүзеге асыру жұмыстарын жалғастыру;
- Ақтөбе қаласының айналасында санитарлық-қорғаныш жасыл белдеуін қайта жаңғырту жұмыстарын жалғастыру;
- елді мекендерді жасыл желектендіру бойынша іс шаралар ұйымдастыру;
- жер қойнауын пайдаланушылардың қабылданған әлеуметтік міндеттерін уақытында орындауын қамтамасыз ету[3].

Онымен қоса, мұнай және газды өндіру кезінде ауаға шығарылған зиянды заттар жерге, суға, жануарларға, не жер қойнауына келтірілген залал сияқты емес. Оның шынайы және объективті бағасын шығару мүмкін емес. Ауа мен озон қабатында шоғырланған лаस्ताушы заттар көп уақыт сақталмайды. Сол себепті, бағалау кезінде оның аэрозольдерінің диффузиялық жолмен ауаға шашырағанын анықтау өте күрделі шаруа. Сондықтан ол көп жағдайда сотта дәлелденбей жатады. Міне, осы жағдайлардан кейін мұнай және газ өндіретін компанияларға айыппұл төлеген тиімді ме, әлде қауіпті қалдықтарды залалсыздандыру және кәдеге жарату шараларын жүргізген пайдалы ма деген сұррақ туындайды. Шетелдерде табиғат пайдаланушылар экологиялық заңнаманы сақтауға, жасыл экономикаға көшуге заңдық тұрғыдан ынталандыру арқылы жүргізіледі. Айталық, таза жанар-жағармай шығарған, ауаға шығарындыларын азайтқан, төгінділерін тазартқан, қалдықтарын кәдеге жаратқан кәсіпорынды салықтан босату, мүлкінің кепіл сомасын көтеру, несие беру, тексерістерден босату сияқты жеңілдіктер берген. Бәлкім, бізге де осы талаптарға көшу керек шығар. Ал заңды күшейтіп, талапты арттырғаннан қаншалықты пайда болатыны белгісіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұнай мен газдың жаңа кен орындарының әуеғарыштық мониторингі Сарсембекова З., Рысбеков К.Б. Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті. 2012.- 281-282 б.
2. «Экологический мониторинг и защита окружающей среды нефтегазового комплекса» (на примере месторождения Жанажол) Алматова Б. Г. Автореферат. Алматы, 2007
3. Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру. <http://ecodoklad.kz>
4. Облыс әкімі Б.М.Сапарбаевтың «Ақтөбе облысының 2015 жылғы әлеуметтік-экономикалық дамуының қорытындылары және 2016 жылға арналған міндеттері туралы» есебінің тезистері <http://aktobe.gov.kz>

ТЕХНИКА БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Арыстанғалиев Исламбек Абуевич

*Магистрант «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассмотрена техника безопасности на предприятии. Техника безопасности - система организационных мероприятий и технических средств, направленных на предотвращение воздействия на работающих опасных производственных факторов, являющихся причиной травм или внезапного резкого ухудшения здоровья. Техника безопасности является частью охраны труда и включает такие мероприятия, как обучение и инструктаж работающих по вопросам безопасности труда, поддержание в технически безопасном состоянии зданий и сооружений, оснащение вновь создаваемого и эксплуатируемого производственного оборудования защитными и предохранительными устройствами, разработку средств коллективной и индивидуальной защиты работающих от воздействия опасных и вредных производственных факторов, а также организацию обеспечения этими средствами рабочих и служащих.

Ключевые слова: техника безопасности, производство, инженер, отдел технического контроля (ОТК), предприятие.

МЕКЕМЕДЕГІ ҚАУІПСІЗДІК ТЕХНИКАСЫ

Арыстанғалиев Исламбек Әбуұлы

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Осы мақалада мекемедегі қауіпсіздік техникасы туралы қарастырылды. Қауіпсіздік техникасы - жарақаттар мен кенеттен денсаулықтың күрт нашарланауының себебі болып табылатын зиянды өндірістік факторларының жұмысшыларға әсер етуін болдырмауға бағытталған ұйымдастыру жұмыстары мен техникалық құралдар жүйесі. Қауіпсіздік техникасы еңбектің қорғаудың бір бөлшегі және де жұмысшыларды еңбек қауіпсіздігі бойынша оқыту мен нұсқау, ғимарат пен құрылымдарды техникалық қауіпсіздікте ұстау, жаңа және пайдаланып жатқан өндірістік жабдықтарды қорғаныш пен сақтандырғыш құрылғылармен жабдықтау, жұмысшыларды қауіпті және зиян өндірістік факторлардың әсерінен ұжымдық және жеке қорғау жағдайын жобалау, сонымен қатар аталған құрылғылармен жұмысшылар мен қызметкерлерді жабдықтауды қамтамасыз етуді жүзеге асырады.

Түйінді сөздер: қауіпсіздік техникасы, инженер, мекеме, өндіріс.

SAFETY ENGINEERING IN THE ENTERPRISE

Arystangaliyev Islambek Abuuly

Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article is about safety in the enterprises. Safety engineering is a system of organizational procedure and technical means which deals with accident prevention, risk of human error reduction and safety provided by the engineered systems and designs. Safety engineering is a part of labor protection that includes such actions as training and instructing working on work safety issues, maintenance technically safe condition of buildings and structures, equipping newly established and operated manufacturing equipment protective and safety devices, the development of collective and individual protection of workers from the impact of hazardous and harmful factors, as well as the organization providing these tools and office workers.

Key words: Safety engineering, generation, engineer, inspection department, enterprise.

Техника безопасности на предприятии

Система организационных и технических мероприятий и средств, предоставляющих предотвращение производственный травматизм, носит название техники безопасности. [4, 52с.]

Инструктаж по технике безопасности проводит главный инженер по технике безопасности. Особое значение имеет инструктаж на рабочем месте с показом безопасных методов работы. Все работники независимо от производственного стажа и квалификации должны один раз в шесть месяцев проходить повторный инструктаж, а лица, выполняющие работы повышенной безопасности (сварщики и др.) – один раз в три месяца. В цехах и на производственных участках, где расположены рабочие места, ответственность за безопасность труда несут начальники цехов и мастера. Осуществление мероприятий по технике безопасности и производственной санитарии контролирует старший инженер по технике безопасности и профсоюзные организации (если таковые имеются). Указания старшего инженера по технике безопасности может отменить только руководитель предприятия. Для предупреждения производственного травматизма на каждом предприятии необходимо:

- инструктировать по безопасным приёмам работы;
- контролировать соблюдение правил техники безопасности.

При снятии агрегатов и деталей, связанных с большим физическим напряжением, а также при неудобстве в работе следует применять приспособления и съёмники, обеспечивающие безопасность выполнения данной работы;

– при разборке снимать, транспортировать и устанавливать тяжеловесные узлы следует при помощи подъёмно-транспортных механизмов, оборудованных приспособлениями, захватами, гарантирующими полную безопасность работ;

– запрещается пользоваться электроинструментом с неисправной изоляцией или отсутствием заземления. [2, 105с.]

Кроме изучения инструкций предусматривается вводный инструктаж при поступлении на работу, инструктаж на рабочем месте, дополнительные инструктажи и обучение по специальной программе. Вводный инструктаж проводится в целях ознакомления поступающих на работу с общей производственной обстановкой и особенностями работы предприятия, с опасностями, встречающимися при работе на предприятии. Инструктаж непосредственно на рабочем месте является практическим показом безопасного приёма труда. При переводе на другую должность или на другой

участок, каждый работник проходит специальный инструктаж на рабочем месте. В задачи производственной санитарии входят: мероприятия по устранению вредного действия на людей отработавших газов, этилированного бензина, дизельного топлива, кислот и щелочей, растворителей и других материалов и веществ, недопущение высоких и низких температур, повышенной влажности в производственных помещениях и прочих факторов, которые могут оказывать вредное влияние на здоровье людей. Чтобы обеспечить успешное проведение этих мероприятий, каждый работник автохозяйства должен хорошо знать свойства применяемых при эксплуатации, обслуживании и ремонте автомобилей, а также правила общения с ними. Важным условием безопасного и высокопроизводительного труда являются устранение производственного вреда, а именно:

- загрязнение воздушной среды;
- шумов и вибрации;
- не нормального теплового режима (сквозняки, низкая или высокая температура на рабочих местах). [6, 19-20с.]

Под воздействием производственного вреда могут возникнуть профессиональные заболевания. Задачи производственной санитарии и гигиены труда является полное исключение или существенное уменьшение производственного вреда.

Структура предприятия

АО АЗХС «Актюбинский завод хромовых соединений», не относится к автотранспортному или авторемонтному предприятию, тем не менее, автомобили являются неотъемлемой частью данного производства. Работа завода полностью зависит от расположенного на территории автомобильного парка. Так как именно грузовые автомобили (входящие в состав парка), являются единственным источником, осуществляющим доставку сырья, для производства готового продукта. Сырьё, есть главное звено в производственном процессе. Структура парка: для хранения, ремонта, поддержания автомобилей в исправном состоянии и обеспечении требуемой технической готовности, предприятие располагает комплексом: сооружений, производственных зданий, помещений, в который входят: эстакады, гаражи, боксы, подсобные производственные помещения – цех, (где производят ремонт основных автомобильных узлов и агрегатов двигателей, коробок передач, редукторов мостов и др., который имеет рациональную планировку, достаточно хорошо оснащен организационно и технологически,) токарную мастерскую, а также помещения, где организованы рабочие места автослесаря и сварщика. Квалифицированные работники занимают свое, важное место в работе автопарка. Структура управления автопарком: [1, 31с.]

I Данный автопарк контролирует служба управления предприятием, которая является высшей ступенью осуществляющей руководство, планирование, учет и снабжение. Контроль над данной службой осуществляет директор предприятия, в нее входят зам. директора, главный инженер, (может входить и директор, если организация бюджетная).

II Отдел технического контроля (ОТК) – АО АЗХС «Актюбинский завод хромовых соединений», как и любое производственное предприятие, имеет отдел технического контроля (ОТК), в функции (ОТК) входит проверка качества работ, выполняемых рабочими производственного отдела (мастерских), а также контроль за техническим состоянием всех автомобилей независимо от их места нахождения. ОТК в административном отношении подчиняется либо главному инженеру, либо директору предприятия. Последнее предпочтительней, так как это повышает авторитет ОТК и создает его работникам более благоприятные условия для работы. Важным этапом в организации ОТК является подбор кадров, при котором должен действовать принцип: превосходство знания контролирующего над знаниями контролируемого. Работник ОТК должен хорошо знать технологический процесс, уметь не только обнаружить дефекты продукции, но и установить причину их появления, а также участвовать в разработках мероприятий по повышению качества выпуска изделий.

III Техническая служба – эта служба призвана поддерживать подвижной состав в технически исправном состоянии в течение всего срока его службы, вплоть до списания. С этой целью техническая служба организует проведение всех видов профилактических работ, выполнение текущих ремонтов, подготовку автомобилей и агрегатов и направление их в капитальный ремонт, хранение автомобилей и выполнение ряда других функций.

Одновременно служба осуществляет контроль, над правильностью технической эксплуатации автомобилей на линии. Она подчиняется на прямую службе управления предприятием, возглавляет ее инженер в должности «заведующий гаражом», у которого в подчинении находится механик. Под ведомством тех. службы находится производственный отдел автопарка («мастерская») в который входят все технические зоны, участки, а также цех с рабочими. Склад с автомобильными запчастями, помещения для хранения, постановки автомобилей, автомобили, – «также находятся под контролем этой службы». Контроль осуществляется непосредственно. Мастер по контролю технического состояния автомобилей машин и механизмов (далее – «Работник») относится к руководителям. Работник должен знать: постановления, распоряжения, приказы и другие руководящие, методические и нормативные документы, касающиеся контроля технического состояния автомобилей, машин и механизмов; положения о техническом обслуживании и текущем ремонте автомобилей, машин и механизмов;

инструкции заводов – изготовителей транспортных средств и дорожно-строительной техники; правила дорожного движения и техники безопасности на автомобильном транспорте; требования, предъявляемые к техническому состоянию автомобилей, машин и механизмов; устройство, технико-эксплуатационные характеристики и особенности автомобилей, машин и механизмов;

методы выявления неисправностей автомобилей и механизмов, критерии оценки качества их ремонта; основы трудового законодательства; правила по охране труда, производственной санитарии и пожарной безопасности. Требования к квалификации. Высшее профессиональное (техническое) образование и стаж работы в технической службе автохозяйства не менее 1 года или среднее профессиональное (техническое) образование и стаж работы в технической службе автохозяйства в должности техника I категории не менее 3 лет. [2, 47с.]

Мастер производит выпуск автомобилей, машин и механизмов на линию (объекты работ) в технически исправном состоянии в соответствии с требованиями к техническому состоянию транспортных средств, действующими стандартами, правилами технической эксплуатации и безопасности дорожного движения. Оформляет путевые листы. Своевременно включает соответствующее табло (туман, гололед, дождь, снег и т.д.). Запрещает выпуск на линию (объекты работ) автомобилей, машин и механизмов в загрязненном и неисправном состоянии, не укомплектованных аптечкой, огнетушителем, исправным инструментом и приспособлениями, в случаях утомленности и нетрезвого состояния водителей. При возвращении автомобилей, машин и механизмов с линии (с объектов работ) проверяет их техническое состояние согласно требованиям, предъявляемым к их выпуску на линию (объекты работ), выписывает заявки на текущий ремонт и диагностирование. Согласно графику технического обслуживания направляет автомобили, машины и механизмы на очередной вид планово-предупредительного обслуживания и ремонта. Выясняет причины задержки возвращения автомобилей, машин и механизмов с линии (с объектов работ). При отсутствии автомобилей, машин и механизмов в автохозяйстве по неизвестным причинам или их задержку на длительное время принимает меры к их розыску, ставит об этом в известность руководство автохозяйства. Своевременно сообщает руководству автохозяйства об авариях, организует доставку автомобилей, и механизмов с линии (с объектов работ) и оказание пострадавшим медицинской помощи. Осуществляет контроль за постановкой автомобилей, машин и механизмов в строго

отведенных местах стоянки. Не допускает въезд на территорию автохозяйства постороннего транспорта. Осуществляет контроль за качеством ремонта и технического обслуживания автомобилей, машин и механизмов. Выполняет приказы и распоряжения руководства автохозяйства, касающиеся контроля технического состояния автомобилей, машин и механизмов. Следит за укомплектованностью и исправностью установленного оборудования, инструмента, приспособлений и средств пожаротушения. Принимает участие в работе по рационализации и изобретательству. Участвует в подготовке автомобилей, машин и механизмов к проведению ежегодного технического осмотра. Ведет учет простоев автомобилей, машин и механизмов при проведении текущего и капитального ремонта, технического обслуживания, составляет оперативные сводки об их техническом состоянии и представляет руководству технической службы автохозяйства. Общие положения технолога относятся к категории специалистов. На должность технолога назначается лицо, имеющее высшее профессиональное (техническое) образование, без предъявления требований к стажу работы, или среднее профессиональное образование и стаж работы в должности техника-технолога I категории либо в других должностях, замещаемых специалистами со средним профессиональным образованием. Технолога III категории – лицо, имеющее высшее профессиональное (техническое) образование и опыт работы по специальности, приобретенный в период обучения, или стаж работы на инженерно-технических должностях, без квалификационной категории; Технолога II категории – лицо, имеющее высшее профессиональное (техническое) образование и стаж работы в должности Технолога III категории или других инженерно-технических должностях, замещаемых специалистами с высшим профессиональным образованием; Технолога I категории – лицо, имеющее высшее профессиональное (техническое) образование и стаж работы в должности инженера-технолога II категории; Назначение на должность Технолога и освобождение от нее производится приказом директора предприятия по представлению (руководителя соответствующего структурного подразделения, иного должностного лица) Технолог должен знать: постановления, распоряжения, приказы, другие нормативные и методические материалы по технологической подготовке производства; конструкцию изделий или состав продукта, на который проектируется технологический процесс; технологию производства продукции предприятия; перспективы технического развития предприятия; системы и методы проектирования технологических процессов и режимов производства; основное технологическое оборудование и принципы его работы; технические характеристики, требования и экономические показатели лучших отечественных и зарубежных технологий, аналогичных проектируемым; типовые технологические процессы и режимы производства; технические требования, предъявляемые к сырью, материалам, готовой продукции; стандарты и технические условия; нормативы расхода сырья, материалов, топлива, энергии; виды брака и способы его предупреждения; основы систем автоматизированного проектирования, порядок и методы; проведения патентных исследований; основы изобретательства, методы анализа технического уровня объектов техники и технологии; современные средства вычислительной техники, коммуникаций и связи; основные требования организации труда при проектировании технологических процессов; руководящие материалы по разработке и оформлению технической документации; опыт передовых отечественных и зарубежных предприятий в области прогрессивной технологии производства аналогичной продукции; основы экономики, организации труда и управления, основы трудового законодательства Республики Казахстан; правила внутреннего трудового распорядка; правила и нормы охраны труда, техники безопасности, производственной санитарии и противопожарной защиты; Технолог подчиняется непосредственно (главному технологу, иному должностному лицу); На время отсутствия Технолога (отпуск, болезнь и пр.) его обязанности исполняет лицо, назначенное в установленном порядке. Данное лицо приобретает соответствующие права и несет ответственность за надлежащее исполнение

возложенных на него обязанностей. Технолог разрабатывает, применяя средства автоматизации проектирования, и внедряет прогрессивные технологические процессы, виды оборудования и технологической оснастки, средства автоматизации и механизации, оптимальные режимы производства на выпускаемую предприятием продукцию и все виды различных по сложности работ, обеспечивая производство конкурентоспособной продукции и сокращение материальных и трудовых затрат на ее изготовление. Устанавливает порядок выполнения работ и пооперационный маршрут обработки деталей и сборки изделий. Составляет планы размещения оборудования, технического оснащения и организации рабочих мест, рассчитывает производственные, мощности и загрузку оборудования. Участвует в разработке технически обоснованных норм времени (выработки), линейных и сетевых графиков, в отработке конструкций изделий на технологичность, рассчитывает нормативы материальных затрат (нормы расхода сырья, полуфабрикатов, материалов, инструментов, технологического, топлива, энергии), экономическую эффективность проектируемых, технологических процессов. Разрабатывает технологические нормативы, инструкции, схемы сборки, маршрутные карты, карты технического уровня и качества продукции и другую технологическую документацию, вносит изменения в техническую, документацию в связи с корректировкой технологических процессов и режимов производства. Разрабатывает технические задания на проектирование специальной оснастки, инструмента и приспособлений, предусмотренных технологией, технические задания на производство нестандартного оборудования, средств автоматизации и механизации. Согласовывает разработанную документацию с подразделениями предприятия. Проводит патентные исследования и определяет показатели технического уровня проектируемых объектов техники и технологии. Принимает участие в разработке управляющих программ (для оборудования с ЧПУ), в отладке разработанных программ корректировке их в процессе доработки, составлении инструкций по работе с программами. Участвует в проведении экспериментальных работ по освоению новых технологических процессов и внедрению их в производство, в составлении заявок на изобретения и промышленные образцы, а также в разработке программ совершенствования организации труда, внедрения новой техники, организационно-технических мероприятий по своевременному, освоению производственных мощностей, совершенствованию технологии и контролирует их выполнение. Осуществляет контроль за соблюдением технологической дисциплины в цехах и правильной эксплуатацией технологического оборудования. Изучает передовой отечественный и зарубежный опыт в области технологии производства, разрабатывает и принимает участие в реализации мероприятий по повышению эффективности производства, направленных на сокращение расхода материалов, снижение трудоемкости, повышение производительности труда. Анализирует причины брака и выпуска продукции низкого качества и сортов, принимает участие в разработке мероприятий по их предупреждению и устранению, а также в рассмотрении поступающих рекламаций на выпускаемую предприятием продукцию. Участвует в составлении патентных и лицензионных паспортов, заявок на изобретения и промышленные образцы. Разрабатывает методы технического контроля и испытания продукции. Рассматривает рационализаторские предложения по совершенствованию технологии производства и дает заключения о целесообразности их использования на предприятии. Выполняет отдельные служебные поручения своего непосредственного руководителя. [5, 97-98с.]

Список использованной литературы:

1. Акулин Д. Ф., Власов А. Ф., Гладких П. А., Духанин Ю. А., Туманов Б. В. Основы техники безопасности и противопожарной техники в машиностроении. М., «Машиностроение», 2008, 288 с.
2. Алексеев М. В., Демидов П. Г., Ройтман М. Я., Тарасов., Агалаков Н. А. Основы пожарной безопасности. М., «Высшая школа», 2007, 248 с.
3. Верескунов В. К., Михайлов Д. И., Налетов В. С. Противопожарная защита промышленных предприятий. М., Стройиздат, 2005, 319 с.
4. Долин П. А. Основы техники безопасности в электрических установках. М., «Энергия», 2007, 336 с.
5. Духанин Ю. А., Акулин Д. Ф. Техника безопасности и противопожарная техника в машиностроении. М., «Машиностроение», 2005, 330 с.
6. Охрана труда. Сб. официальных материалов. М., Профиздат, 2008, 448 с.

СНИЖЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА

Бермухамедов Манас Маратович

Магистрант специальности «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассмотрена профилактика по снижению производственного травматизма. Безопасность жизнедеятельности представляет собой область научных знаний, охватывающих теорию и практику защиты человека от опасных и вредных факторов во всех сферах человеческой деятельности, сохранение безопасности и здоровья в среде обитания.

Ключевые слова: производственный травматизм, снижение травматизма, причины травматизма, профилактика.

ӨНДІРІСТІК ЖАРАҚАТТАНУДЫ ТӨМЕНДЕТУ

Бермухамедов Манас Маратұлы

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Осы мақалада өндірістік жарақаттанудың төмендеуі бойынша алдын алу жұмыстары қарастырылған. Өмір тіршілігінің қауіпсіздігі адам тіршілігінің барлық саласында қауіпті және зиян факторлардан адамды қорғаудың теориясы мен практикасын, өмір сүру ортасында қауіпсіздікті сақтауды қамтитын ғылыми білім саласы болып табылады.

Түйінді сөздер: өндірістік жарақаттану, жарақаттануды төмендету, жарақаттанудың себептері, алдын алу

REDUCING WORK-RELATED INJURIES

Bermukhamedov Manas Maratovich

*Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52*

The health and safety represents area of the scientific knowledge covering the theory and practice of protection of the person against dangerous and harmful factors in all spheres of human activity, preservation of safety and health in the habitat.

Keywords: occurrence rate of industrial injuries, rundown of injuries, causes of injury, preventive measure.

Производственная травма - травма, полученная работником на производстве и вызванная несоблюдением требований охраны труда. Все работодатели обязаны предпринимать меры по предотвращению производственного травматизма и профессиональных заболеваний [1, стр. 40].

Снижение травматизма.

Снижение травматизма возможно только при соблюдении всех требований правил охраны труда и требований по безопасному производству работ.

Основные причины производственного травматизма и аварийности подразделяются на четыре основные группы:

- технические,
- организационные,
- санитарно-гигиенические,
- личностные.

1. Технические причины:

- неисправное производственное оборудование,
- наличие конструктивных недостатков,
- несовершенство технологических процессов и технического состояния оборудования, зданий и сооружений, инструмента,
- неприменение средств коллективной и индивидуальной защиты,
- недостаточная механизация тяжелых работ, в том числе несовершенство ограждений, предохранительных устройств, средств сигнализации и блокировок.

2. Организационные причины:

- несоблюдение трудового законодательства, и уровня организации труда на рабочем месте и на предприятии в целом,
- недостаточный контроль и нарушения в содержании территории, проездов, проходов,
- нарушение правил эксплуатации оборудования, транспортных средств, инструмента; недостатки в организации рабочих мест,
- нарушение технологического регламента,
- нарушение правил и норм транспортировки, складирования и хранения материалов и изделий,
- отсутствие инструкций по охране труда, учитывающих особенности производства,
- нарушение норм и правил планово-предупредительного ремонта оборудования, транспортных средств и инструмента; недостатки в обучении работников безопасным методам труда,
- недостатки в организации групповых работ,
- слабый надзор за проведением работ, в том числе особо опасных,
- использование машин, механизмов и инструмента не по назначению,
- неприменение предупредительных надписей и знаков.

3. Санитарно-гигиенические причины:

- наличие в воздухе рабочей зоны токсических веществ и пыли с концентрациями выше ПДК,
- отклонение параметров микроклимата помещений от допустимых значений,
- превышение нормативных параметров шума, вибрации, неионизирующих электромагнитных и ионизирующих излучений,
- неудовлетворительное состояние светового климата,
- превышение нормативных показателей тяжести и напряжённости трудового процесса,
- отсутствие или неудовлетворительное состояние средств индивидуальной защиты,
- отсутствие или неудовлетворительное состояние вентиляции помещений и другие.

4. Личностные причины:

- психофизиологические – это усталость, монотонность, высокая напряженность труда, несоответствие анатомо-физиологических и психологических особенностей организма условиям труда, неудовлетворительная обстановка в коллективе и др.,

- субъективные – личная недисциплинированность работника, невыполнение инструкций по охране труда, нахождение на рабочем месте в состоянии алкогольного опьянения, в болезненном состоянии и др.,

- экономические – стремление работодателя и работающих обеспечить высокую выработку или заработную плату при пренебрежительном отношении к вопросам охраны труда, недостаточное выделение средств на мероприятия по улучшению условий труда и др.

Расследование несчастных случаев.

Все случаи производственного травматизма подлежат расследованию и учету. По итогам расследования несчастного случая намечаются мероприятия для устранения причин травматизма на рабочих местах. За проведение всех мероприятий отвечает директор предприятия. Формы документов для расследования несчастных случаев [2, стр. 66].

Предупреждение производственного травматизма.

Над предупреждением производственного травматизма работают специальные научно-исследовательские институты, при министерствах существуют отделы охраны труда, а на самих предприятиях имеются службы охраны труда.

В целях предупреждения травматизма, а также информирования работников об условиях и состоянии охраны труда на рабочих местах и существующем риске повреждения здоровья разрабатывается перечень травмоопасных нарушений, с которыми работника должны ознакомить в процессе проведения инструктажей [3, стр. 25].

Работодатель несет ответственность за охрану труда в организации, разрабатывает и вводит в действие систему управления охраной труда с учетом специфики работы организации и штатной численности персонала.

Действующим законодательством Республики Казахстан запрещается допуск к работе лиц, не прошедших в установленном порядке обучение и инструктажи по охране труда, стажировку и проверку знаний требований охраны труда. Поэтому работодателю необходимо организовать обучение работников (рабочих профессий, руководителей и специалистов), как в специализированных учебных заведениях, так и непосредственно в организации.

Основы профилактики травматизма и аварийности.

Мероприятия, способствующие предупреждению травматизма и аварийности, должны быть направлены на реализацию следующих основных требований [4, стр. 85]:

1. Совершенствование технических систем (безопасные технологические процессы и оборудование; применение эффективных предохранительных устройств; использование блокировочных устройств и др.).

2. Совершенствование методов организации труда (качественное обучение и аттестация работников, проведение инструктажей по охране труда; эффективный распорядок режимов труда и отдыха; разработка планов профилактики производственного травматизма и ликвидации аварийных ситуаций и др.).

3. Создание безопасных условий труда (снижение опасных и вредных производственных факторов до нормативных величин; нормализация освещения и микроклимата в помещениях; эффективная вентиляция производственных помещений и др.).

4. Расширение экономических способов воздействия на травматизм и аварийность (стимулирование работы без травм и аварий).

5. Прогнозирование проявления опасностей и условий, при которых они могут воздействовать на работников.

Устранение технических причин связано с совершенствованием технологических процессов, заменой оборудования, имеющего конструктивные недостатки и большую изношенность, постоянным мониторингом (диагностикой) технического состояния оборудования, зданий и сооружений, инструмента и средств коллективной и индивидуальной защиты. Эффективными и чисто техническими мерами безопасности

являются инженерные меры защиты людей от источников вредного воздействия посредством изоляции опасных элементов, а также установки барьеров между работниками и потенциальными источниками травмы. К ним относятся (но ими не исчерпываются) автоматизация, дистанционное управление, применение вспомогательного оборудования и автоматической защиты. Большую роль играет и нормализация условий труда: качественная атмосфера, хорошее освещение, отсутствие шума и вибраций, нормальный микроклимат и т. п. [5, стр. 96]

Организационные причины несчастных случаев устраняют введением корпоративной системы управления охраной труда. Организационные меры безопасности помимо прочего включают в себя защиту работников от источников опасного и/или вредного воздействия за счет обеспечения работников индивидуальными средствами защиты и рациональной временной организации рабочего процесса.

Большую роль в совершенствовании работы по охране труда играет управление качеством продукции, при котором неизбежно устраняются недостатки в организации рабочих мест и нарушения технологического регламента, правил и норм транспортировки, складирования и хранения материалов и изделий, планово-предупредительного ремонта оборудования, транспортных средств и инструмента.

Предотвращение личностных (психологических и психофизиологических) причин травмирования связано с подбором кадров, а также с постоянным его обучением, инструктированием и воспитанием, стимулирующими безопасное поведение работников. Поскольку полностью устранить опасности посредством технических и организационных мероприятий не удастся, то безопасность работника зачастую определяется только его поведением.

Чтобы работники имели необходимые представления обо всех видах риска, потенциальных опасностях и опасных элементах оборудования, которые присутствуют на рабочем месте, и могли знать, когда они подвергаются той или иной опасности и каковы могут быть последствия их действий, требуются соответствующее образование, подготовка (обучение и тренировка) и опыт работы. Хотя для каждого рабочего места (или вида работ) имеются (при нормальной организации охраны труда) инструкции по охране труда, зачастую требования, изложенные в них, забываются работниками, особенно относительно низкой квалификации. Гораздо лучшую роль могут и должны играть различные плакаты, предупредительные сигналы, маркировка и окраска, знаки безопасности.

Поскольку абсолютной безопасности на производстве в принципе не бывает и быть не может, то каждый работник должен быть готов к активному противодействию опасностям и к оказанию первой помощи пострадавшему. Заметим, что действия работников в условиях аварийной ситуации и непосредственно после возникновения несчастного случая должны быть продуманы и «организованы» заранее. При этом размещенные в необходимых местах соответствующие указатели и информация (обозначение аварийных выходов, огнетушителей, расположение пунктов первой медицинской помощи, душевых, фонтанчиков для промывки глаз или блокирующих устройств) служат предельно ясными инструкциями по принятию быстрых адекватных мер.

Основные принципы государственной политики в области охраны труда - приоритет жизни и здоровья работников на протяжении их производственной деятельности, обеспечение гарантий права работников на охрану труда. В функции государства входит принятие законов и нормативных правовых актов, направленных на совершенствование правоотношений в области охраны труда. Министерства и ведомства разрабатывают единые нормативные требования в области безопасности и гигиены труда. Государство осуществляет надзор и контроль за соблюдением законодательства по вопросам охраны труда.

Государственная политика нацелена на использование экономического механизма в управлении охраной труда. Проведение правильной налоговой политики стимулирует создание здоровых и безопасных условий труда, разработку и внедрение безопасных технологий, эффективных средств защиты.

При улучшении и оздоровлении условий работы труда важными моментами, является комплексная механизация и автоматизация технологических процессов, применение новых средств вычислительной техники и информационных технологий в научных исследованиях и на производстве.

Осуществление мероприятий по снижению производственного травматизма и профессиональной заболеваемости, а также улучшение условий работы труда ведут к профессиональной активности трудящихся, росту производительности труда и сокращение потерь при производстве.

Список использованной литературы:

1. Гареев, Л.Г. Охрана труда, М: ЮНИТИ, 2007.
2. Дарьин, В.М. Охрана труда на предприятии, М: Феникс, 2006.
3. Малыгин, В.С. Требования к охране труда на предприятии, М: ЮНИТИ, 2008
4. Самсонов, Г.Н. Справочник по БЖД, 2008.
5. Слуцкий, П.В. Основы безопасности жизнедеятельно

**МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗДЕЙСТВИИ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ
ПОЛИГОНА ПО ПРИЕМУ И ПЕРЕРАБОТКЕ ТВЕРДЫХ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ И
ХОЗЯЙСТВЕННО-БЫТОВЫХ СТОЧНЫХ ВОД В МУГАЛЖАРСКОМ РАЙОНЕ
АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Имангазин Марат Кыдырбаевич,

*Доктор PhD, доцент университета им.С.Баишева: РК, 030000, г.Актобе, ул. Бр.
Жубановых 302А;*

Айсиева Жанар Жаскайратовна

*Магистрант специальности «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей
среды»*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

Основной целью работы является исследование и выявление значимых воздействий осуществляемой деятельности полигона на окружающую среду, здоровье и социальное благополучие населения, путем разработки адекватных технологических решений по предотвращению или минимизации возможного негативного воздействия, а так же по снижению значимых экологических и социальных рисков.

Ключевые слова: передвижной источник, учет отходов, утилизация отходов, размещение отходов, хранение отходов, окружающая среда, твердые бытовые отходы.

**АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ МҰҒАЛЖАР АУДАНЫНДА ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ
ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАБЫЛДАУ ЖӘНЕ ӨНДЕУ ҮШІН ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ
БАР ПОЛИГОНЫН ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ**

Имангазин Марат Кыдырбаевич

*С.Бәйішев атындағы университеті доценті, доктор PhD: ҚР, 030006, Ақтөбе қ., ағ.
Жубанов к. к, 302А,*

Айсиева Жанар Жаскайратовна

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52*

Маңызды экологиялық және әлеуметтік тәуекелдерді азайту үшін алдын алу немесе азайтуға болатын, жағымсыз әсерін тиісті технологиялық шешімдерді дамыту арқылы, зерттеу және қоршаған ортаға тұрақты қызметі полигонның маңызды әсерлерін анықтау, денсаулық сақтау және халықты әлеуметтік әл-ауқаты негізгі мақсаты болып табылады.

Түйінді сөздер: жылжымалы көзі, қалдықтарды есепке алу, қалдықтарды кәдеге жарату, қалдықтарды орналастыру, қалдықтарды сақтау, қоршаған орта, қатты тұрмыстық қалдықтар.

**METHOD MESTUDY OF GROUND ON ENVIRONMENT FOR THE RECEPTION
AND PROCESSING OF MUNICIPAL SOLID WASTE IMPACT IN MUGALZHAR
DISTRICT OF AKTOBE REGION**

Imangazin Marat Kydyrbaevich

*Doctor PhD, associate professor of S.Baishev: Aktobe, st. Aiteke bi, 52
University: RK , Aktobe, B.Zhubanovyh st, 302 A;*

Aisiyeva Zhanar Zhaskayratovna

Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

The main aim is to study and identify of significant impact of ongoing activities of the ground on the environment, health and social well-being of the population, through the development of appropriate technological solutions on preventing or minimizing possible negative impacts, as well as to reduce the significant environmental and social risks.

Keywords: movable source, account of wastes, utilization of wastes, placing of wastes, storage of wastes, environment, hard domestic wastes.

Проблема обезвреживания, утилизации или ликвидации твердо-бытовых отходов (ТБО) и очистка хозяйственно-бытовых сточных вод является актуальной в настоящее время. Поэтому в последние годы уделяется большое внимание разработке способов утилизации или уничтожения твердых бытовых отходов и биологической очистки хозяйственно-бытовых сточных вод.

Товарищество с ограниченной ответственностью «КазЭкоСервис Актобе» на сегодняшний день является одной из крупных компаний в Западном регионе Актюбинской области с собственным полигоном, деятельность которой является: прием, сортировка и переработка твердо-бытовых отходов (далее ТБО) и хозяйственно-бытовых сточных вод.

Полигон находится в Актюбинской области Мугалжарского района на месторождении Жанажол, Республики Казахстан.

Областной центр г. Актобе расположен в 240 км северо-западной части от объекта. Железнодорожная станция Эмба находится в 70 км. Объект расположен на территории месторождения «Жанажол», в 200 метрах вправо от второго километра подъездной автомобильной дороги к месторождению «Синельниковское», само месторождение южнее на расстоянии 7 км.

Объем перерабатываемых отходов составляет:

- твердо-бытовые отходы (ТБО)-до 50 т/сутки;
- хозяйственно-бытовые сточные воды-до 50 м³/сутки;

Поступающие на площадку отходы ТБО подвергаются входному контролю, включающему визуальный осмотр отходов, проверку актов на перемещение и прием-передачу отходов и взвешивание каждой партии.

Разгрузка мусоровозов, доставляющих отходы, осуществляется на карте приема и сортировки ТБО в ряд, таким образом, чтобы отходы представляли собой бурты.

Наиболее опасным является загрязнение атмосферного воздуха, поскольку оно распространяется на все компоненты окружающей среды (почвы, поверхностные и подземные воды) и может переноситься на значительные расстояния.

Основными источниками загрязнения атмосферы на период 2015 г., являются:

Стационарные источники, передвижные источники.

К стационарным источникам относятся:

1. Дымовая труба, ДЭС;
2. Выхлопная труба, Установка «Форсаж-2М»;
3. Выхлопная труба, мотопомпа «Гейзер» для подачи сточных воды.

К передвижным источникам относятся: спецтехника.

Таблица №1. Группа суммаций на период эксплуатации на 2015 год.

Номер группы	Код загрязняющего	Наименование загрязняющего вещества
--------------	-------------------	-------------------------------------

суммации	вещества	
1	2	3
30	0330	Сера диоксид (526)
	0333	Сероводород (Дигидросульфид) (528)
31	0301	Азот (IV)диоксид (4)
	0330	Сера диоксид (526)
35	0330	Сера диоксид (526)
	0342	Флористые газообразные соединения /в пересчете на фтор (627)
39	0333	Сероводород (Дигидросульфид) (528)
	1325	Формальдегид (619)
41	0337	Углерод оксид (594)
	2908	Пыль неорганическая: 70-20% двуокиси кремния (шамот, цемент, пыль цементного производства - глина, глинистый сланец, доменный шлак, песок, клинкер, зола, кремнезем, зола углей казахстанских месторождений) (503)
Пыли	2902	Взвешенные частицы PM10 (116)
	2908	Пыль неорганическая: 70-20% двуокиси кремния (шамот, цемент, пыль цементного производства - глина, глинистый сланец, доменный шлак, песок, клинкер, зола, кремнезем, зола углей казахстанских месторождений) (503)

Для определения влияния негативных факторов на окружающую среду, были проведены расчеты выбросов загрязняющих веществ на период эксплуатации полигона на 2015г.

Методика расчетов выбросов загрязняющих веществ осуществляется по следующим формулам:

Расчет максимального из разовых выброса

$M_i, \text{г/с}$

$M_i = e_{mi} * P_3 / 3600$

Расчет валового выброса $W_i, \text{т/год}$:

$W_i = q_{эi} * V_{год} / 100$

Коэффициенты трансформации приняты на уровне максимально установленных значений, т.е, 0,8-для NO_2 и 0,13-для NO

Наглядный пример: 0301 Азота (IV) диоксид (4)

$M_i = (e_{mi} * P / 3600) * 0.8 = (9.6 * 100 / 3600) * 0.8 = 0.213333333$

$W_i = (q_{эi} * V_{год} / 100) * 0.8 = (40 * 1.35 / 1000) * 0.8 = 0.0432$

Итого выбросы по веществам:

Таблица № 2. Выбросы по веществам

Код	Примесь	г/сек без очистки	т/год без очистки	% очистки	г/сек с очисткой	т/год с очисткой
0301	Азота (IV) диоксид (4)	0,21333333	0,0432	0	0,21333333	0,432
0304	Азот (II) оксид (6)	0,03466667	0,00702	0	0,03466667	0,00702
0328	Углерод (593)	0,0138889	0,0027	0	0,0138889	0,0027
0330	Сера диоксид (526)	0,03333333	0,00675	0	0,03000000	0,00675

0337	Углерод оксид (594)	0,1722222	0,0351	0	0,1722222	0,0351
0703	Бенз/а/пирен (54)	0,0000003	7,4250E-8	0	0,0000003	7,4250E-8
1325	Формальдегид (619)	0,0033333	0,000675	0	0,0033333	0,000675
2754	Углеводороды предельные C 12-19/ в пересчете на C/ 592	0,0805556	0,0162	0	0,0805556	0,0162

Для снижения степени риска при организации работ, предусмотрены меры по предотвращению (снижению) аварийных ситуаций, которые включают организационные меры, перечень ответственности лиц, план передачи сообщений, подробные данные об аварийной службе и др.

При соблюдении технологического регламента работ, объект окажет весьма незначительную экологическую нагрузку, практически не представляет опасности загрязнения окружающей природной среды и угрозы для здоровья населения.

Расчеты по содержанию вредных веществ в атмосферном воздухе, проводятся в соответствии с требованиями «Методики расчета в атмосферном воздухе вредных веществ, содержащихся в выбросах предприятий» [1].

С учетом существующих объемов работ, расчетный объем выбросов загрязняющих веществ в атмосферу от стационарных источников выбросов составляет:

- всего: 4,3540349783-т/год, из них
- твердых- 3,3824394743 т/год;
- газообразные и жидких-0,971595504 т/год.

С учетом существующих объемов работ, расчетный объем выбросов загрязняющих веществ в атмосферу от передвижных источников выбросов составляет:

- Всего: 0,009918186-т/год, из них
- твердые-0,00033576 т/год;
- газообразные и жидких -0,009582426 т/год.

Результаты моделирования рассеивания вредных веществ в атмосфере показали, что воздействие на атмосферный воздух носит характер локального масштаба, то есть воздействие всех источников проявляется в радиусе санитарно-защитной зоны. Расчет рассеивания вредных веществ показали, что на существующее состояние атмосферного воздуха в прилегающих районах оказывает минимальное воздействие.

Максимальные концентрации загрязняющих веществ сосредоточены локально, в пределах предприятия.

При производственных работах рекомендуется проведение контроля за состоянием атмосферного воздуха. Состав его должен отвечать установленным нормативным по содержанию основных компонентов воздуха и примесей [2]. В период эксплуатации, основные выбросы загрязняющих веществ будут осуществляться при работе установки по сжиганию твердо-бытовых отходов «Форсаж», работающий на дизельном топливе. Для предотвращения повышенного загрязнения атмосферы выбросами установки «Форсаж» предусмотрен контроль на содержание газов от сгорания на соответствии ГОСТ и систематическая регулировка установки.

Для биологической очистки хозяйственно-бытовых сточных вод и близких к ним по составу осуществляется установкой «Техносфера БИО», путем аэрацией воздуходувками, работающие по принципу окисления.

На основании вышеизложенного, можно сделать следующий вывод, реализация производственной деятельности не оказывает существенного отрицательного воздействия на состояние атмосферного воздуха за пределами границы санитарно-защитной зоны на период эксплуатации. А также при условии безаварийной работы на почвенно-растительный покров, воздействие будет носить локальный характер. Необратимых негативных последствий не ожидается. А так же в виду размещения объектов вдали от населенных пунктов и незначительности вклада в общее состояние окружающей среды существенного воздействия на здоровье население не ожидается. В целом, воздействие на окружающую среду в районе проведения работ показало, что последствия проведения производственных работ будут не столь значительны при соблюдении рекомендуемых природоохранных мероприятий.

Список использованной литературы:

1. Быков Б.А. Вводный очерк флоры и растительности Казахстана – Алма-Ата: Наука, 1996-591 с.
2. Водные ресурсы Казахстана (поверхностные и подземные воды, современное состояние). – Смоляр В.А., Буров Б.В. и др. Справочник.– Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002. – 596 с.
3. Гвоздев Е.В. Млекопитающие Казахстана – Алма-Ата: Наука, 1983-248с.
4. Геологическое строение Казахстана. – Алматы: Академия минеральных ресурсов Республики Казахстан, 2000. – 396 с.
5. Гигиеническая оценка качества почвы населенных мест. МУ 2.1.7.730-99, утвержденная Главным санитарным врачом РФ от 07.02.1999.-14 с.

[1] «Методики расчета в атмосферном воздухе вредных веществ, содержащихся в выбросах предприятий» РНД 211.2.01.01-97;

[2] ГОСТ 12.1.005-76 «Воздух рабочей зоны».

АҚПАРАТТЫҚ ОРТАДА ҚАУІПСІЗДІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Казбекова Гулнур Нагиметовна,

Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің доценті, техника ғылымдарының кандидаты

Нурбаулин Серік Бақытбайұлы

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының
магистранты*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

Осы мақалада ақпараттық орта, оның қоршаған ортаға әсері туралы және ақпараттық қауіпсіздікке байланысты кілттік сөздер және олардың мағынасы ашық айқындалған.

Түйінді сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қорғау, мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігі.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Казбекова Гулнур Нагиметовна,

Доцент, кандидат технических наук Казахско-Русского Международного университета

Нурбаулин Серік Бақытбайұлы,

Магистрант специальности «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье автор исследует обеспечение безопасности в информационной среде, а также определяет информационную безопасность как состояние защищенности национальных интересов в информационной сфере, определяемых совокупностью сбалансированных интересов личности, общества и государства.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационная защита, информационная безопасность государства.

SECURITY IN INFORMATION ENVIRONMENT

Kazbekova Gulnur. Nagimetovna

Associate Professor, Candidate of Engineering Sciences of Kazakh-Russian International university

Nurbaulyn Serik Bakytbayuly

Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

In this article the author examines the security in the information environment, and defines information security as a condition of protection of national interests in the information sphere, determined by a combination of balanced interests of the individual, society and state.

Key words: information security, information protection, information security of the state.

Как и любая сфера жизнедеятельности человека, сфера информации может быть подвержена определенным опасностям и угрозам, поэтому обеспечение безопасности в

информационной среде становится приоритетным направлением и требует существенного внимания со стороны человека.

Вопросам информационной безопасности посвящено большое количество исследований, в которых существует множество трактовок самого термина "информационная безопасность". Данный термин в разных контекстах может иметь различный смысл. Основным юридическим документом, регулирующим сферу информационной безопасности в России, является Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утв. Президентом РФ от 9 сентября 2000 г. № Пр-1895) (далее – Доктрина информационной безопасности), которая определяет *информационную безопасность* как состояние защищенности национальных интересов в информационной сфере, определяемых совокупностью сбалансированных интересов личности, общества и государства.

Информационная среда как самая обширная сфера жизнедеятельности – многогранна, можно даже сказать, что это многомерная область деятельности, в которой безопасность может быть обеспечена только при систематическом, комплексном подходе. Информационная среда представляется как совокупность информации, окружающей человека, независимо от формы ее представления (письменной, устной, графической).

В современном социуме информационная среда имеет две составляющие: информационно-техническую (искусственно созданный человеком мир техники, технологий и т.п.) и информационно-психологическую (естественный мир живой природы, включающий и самого человека). В общем случае информационную безопасность общества (государства) можно представить двумя составными частями: информационно-технической безопасностью и информационно-психологической (психофизической) безопасностью [7].

Информационная безопасность личности, общества и государства определяется рядом *ключевых понятий*.

Информационная угроза – потенциальная возможность определенным образом нарушить информационную безопасность. Чаще всего данная угроза является следствием наличия уязвимых мест в защите информационных ресурсов или систем. Попытка реализации информационной угрозы называется информационной атакой.

Информационная опасность – обстоятельства, при которых информация или ее производные могут повлиять на человека или обстоятельства таким образом, что это приведет к ее ухудшению или невозможности ее функционирования и развития. Также под информационной опасностью можно понимать появление заметной вероятности наступления нежелательных событий.

Информационная защита – процесс обеспечения информационной безопасности. При этом стоит понимать, что при качественном обеспечении процесса информационной защиты безопасность будет обеспечена (или сведены к минимуму опасности и угрозы). В том случае, когда процесс обеспечения информационной защиты носит формальный или несерьезный характер, безопасность достигнута не будет.

Информационная безопасность личности – это состояние и условия жизнедеятельности личности, при которых реализуются ее информационные права и свободы.

К жизненно важным *интересам личности в информационной сфере* относятся: соблюдение и реализация конституционных прав на поиск, получение, производство и распространение информации; использование информации в целях духовного, физического, интеллектуального развития; защита прав на объекты интеллектуальной собственности; обеспечение прав гражданина на защиту своего здоровья от неосознаваемой человеком вредной информации.

Информационная безопасность общества – это состояние общества, в котором ему не может быть нанесен существенный ущерб путем воздействия на его информационную сферу.

Информационная безопасность общества может достигаться как в результате проведения мероприятий, направленных на поддержание самой информационной среды в безопасном для объекта защиты состоянии, защиту объекта от деструктивного воздействия, так и путем укрепления иммунитета и развития способности общества и его членов уклоняться от деструктивного информационного воздействия.

Информационная безопасность государства – состояние сохранности информационных ресурсов государства и защищенности законных прав личности и общества в информационной сфере [6]. Иными словами, *информационная безопасность государства* – это такое состояние государства, при котором не может быть нанесен ущерб его информационной среде, а также не может быть нанесен ущерб его системам посредством использования информационных ресурсов и систем.

Информационная безопасность государства – составная часть национальной безопасности страны, ее обеспечение осуществляется путем комплексной организации всех ресурсов и систем.

Информационная война – использование и управление информацией с целью получения конкурентного превосходства над противником. Информационная война может включать в себя сбор тактической информации, обеспечение безопасности собственных информационных ресурсов, распространение пропаганды или дезинформации, чтобы деморализовать противника и населения, подрыв качества информации противника и предупреждение возможности сбора информации противником.

Информационный терроризм – предельно опасное социальное явление, направленное на дезориентацию сознания людей с целью деструктивного видоизменения истинности знаний, мировоззрения и мнений мирного населения путем применения информационных ресурсов и систем.

Информационная зависимость – зависимость от различных источников информации, навязчивое желание получать информацию любым доступным способом и болезненная неспособность отказаться от непрерывного получения информации всеми возможными способами.

Список использованной литературы:

1. Бармен Скотт. Разработка правил информационной безопасности. М.: Вильямс, 2012
2. Галатенко В. А. Стандарты информационной безопасности. — М.: Интернет-университет информационных технологий, 2016
3. Галицкий А. В., Рябко С.Д., Шаньгин В.Ф. Защита информации в сети — анализ технологий и синтез решений. М.: ДМК Пресс, 2004
4. Запечников С. В., Милославская Н. Г., Толстой А. И., Ушаков Д. В. Информационная безопасность открытых систем. В 2-х тт.
5. Том 1. Угрозы, уязвимости, атаки и подходы к защите. М.: Горячая Линия — Телеком, 2006.
6. Том 2. Средства защиты в сетях. М.: Горячая Линия — Телеком, 2008
7. Лепехин А. Н. Расследование преступлений против информационной безопасности. Теоретико-правовые и прикладные аспекты. М.: Тесей, 2008
8. Петренко С. А. Управление информационными рисками. М.: Компания АйТи; ДМК Пресс, 2004

9. Шаньгин В. Ф. Защита компьютерной информации. Эффективные методы и средства. М.: ДМК Пресс, 2008
10. Щербаков А. Ю. Современная компьютерная безопасность. Теоретические основы. Практические аспекты. — М.: Книжный мир, 2009
11. Борисов М.А. Особенности защиты персональных данных в трудовых отношениях. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013
12. Жданов О.Н., Чалкин В.А. Эллиптические кривые: Основы теории и криптографические приложения. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013

РАЗРАБОТКА ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Калиева Айгерым Ардаковна

Магистрант специальности «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

Данная статья рассматривает цели, задачи, основные принципы и субъекты процедуры оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС). Необходимость и характеристика методов проведения ОВОС для мелиоративных систем.

Ключевые слова: Оценка воздействия на окружающую среду, процесс выполнения, причины ОВОС, основные требования ОВОС.

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕР ЕТУДІҢ БАҒАЛАНУЫН ЖОБАЛАУ

Калиева Айгерым Ардакқызы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52

Мақалада қоршаған ортаға әсер етуді бағалау процедурасының субъектілері мен негізгі принциптері және мақсат-міндеттері қарастырылады. Мелиоративті жүйелер үшін ҚОӘБ әдістерін өткізу қажеттілігі мен сипаттамасы.

Түйінді сөздер: қоршаған ортаға әсер ету бағасы, орындалу үдерісі, ҚОӘБ себептері, ҚОӘБ негізгі талаптары.

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT

Kaliyeva Aigerym Ardakovna

Master's Degree student of speciality «Life Safety and Environmental protection»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52

This article considers the purposes, tasks, the basic principles and subjects of assessment procedure of influence on surrounding the environment (EIA) The need for and characteristics of the methods of EIA for land reclamation systems.

Keywords: Environmental impact assessment, process of performance, reason of EIA, main requirements of EIA.

Любая проектная и предпроектная документация, связанная со строительством различных хозяйственных объектов, размещением производств, освоением территорий и т.д., должна включать раздел «Охрана окружающей среды», который связан с оценкой воздействия на окружающую среду.

ОВОС(Оценка воздействия на окружающую среду) - это раздел проектной документации, описывающий мероприятия по выявлению, предупреждению, снижению и ликвидации типа, вида и интенсивности экологической опасности планируемой деятельности, ее влияния на окружающую среду и здоровье населения.

Впервые оценка воздействия на ОС была применена в практике природоохранной

деятельности США, затем, преимущественно в 70-е годы XX века, она распространилась на все экономически развитые страны мира.

Необходимость проведения оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) законодательно установлена ФЗ «Об охране окружающей среды» от 10.01.2002г №7-ФЗ (ст.32). В процедуре ОВОС участвуют заказчик, исполнитель работ по оценке воздействия и общественность [1, Стр. 54].

Заказчик—юридическое или физическое лицо, отвечающее за подготовку документации по намечаемой деятельности в соответствии с нормативными требованиями, предъявляемыми к данному виду деятельности на экологическую экспертизу.

Исполнитель работ по оценке воздействия на окружающую среду - физическое или юридическое лицо, осуществляющее проведение оценки воздействия на окружающую среду, которому заказчик предоставил право на проведение работ по оценке воздействия на окружающую среду. Исполнитель отвечает за полноту и достоверность оценок, соответствие их экологическим нормативам и стандартам.

В процессе выполнения ТЗ(техническое задание) на ОВОС исполнитель проводит исследования по оценке воздействия с учётом альтернатив проекта, целей деятельности, способов их достижения и т. д., результатом которых является предварительный вариант материалов по оценке воздействия, с которым заказчик знакомит общественность. После анализа замечаний общественности и результатов общественных слушаний исполнитель готовит окончательный вариант материалов по оценке воздействия. Окончательный вариант ОВОС представляется на государственную экологическую экспертизу в составе другой предпроектной и проектной документации. Возможно также проведение общественной экологической экспертизы.

Третий участник ОВОС - общественность региона. Он может включаться в процедурный процесс на этапе представления первоначальной информации и на этапах проведения ОВОС. Принимать участие в общественных слушаниях, общественных обсуждениях

Требования к разработчику

определение характеристик состояния окружающей среды в районе расположения объекта [2, Стр. 68];

анализ видов, основных источников и интенсивности существующего техногенного воздействия в рассматриваемом районе;

выявление характера, объёма и интенсивности предполагаемого воздействия проектируемого объекта на компоненты окружающей среды в процессе строительства и эксплуатации;

описание целей реализации намечаемой деятельности, возможных альтернатив;

Принципы ОВОС

Применение ОВОС в качестве инструмента формирования решений на самых ранних этапах проектирования и доступность на этих же этапах информации по проектным решениям для общественности [3, Стр. 33];

рассмотрение во взаимосвязи технологических, технических, социальных, природоохранных и экономических показателей проектных предложений;

альтернативность проектных решений, формирование новых вариантов;

ответственность заказчика (инициатора) деятельности за последствия реализации проектных решений.

Заказчик обеспечивает финансирование всех процедур ОВОС.

Разработка ОВОС проводится на стадии выбора площадки и обоснования инвестиций и основывается на принципе презумпции потенциальной экологической опасности любой намечаемой деятельности, т.е. потенциальной экологической опасности любой деятельности.

Раздел ОВОС является основанием для проведения дальнейших проектных работ и

обеспечивает успешное прохождение государственной экспертизы проектной документации.

Разработка ОВОС включает в себя [4]:

- определение возможных неблагоприятных воздействий на окружающую среду и их социально-экологических последствий,

- разработку мер по уменьшению и/или предотвращению неблагоприятных воздействий.

Срок разработки Проекта ОВОС любой сложности для любых предприятий составляет от 2 недель до 2 месяцев в зависимости от сложности работ.

Стоимость разработки проекта ОВОС определяется в зависимости от сложности расчетов проектируемого объекта и технологических процессов на нем.

Узнать подробную информацию по интересующему направлению, задать вопрос специалисту или получить коммерческое предложение Вы можете, связавшись с нами по контактному телефону, отправив заявку по электронной почте или заполнив онлайн-заявку.

Основные требования при разработке ОВОС изложены в Экологическом Кодексе Республики Казахстан (от 09 января 2007 года №212-III ЗРК).

Из отраслевых и законодательных актов, принятых ранее и регулирующих отношения в сфере использования природных ресурсов при строительстве и проектировании используются следующие:

– Приказ Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 28 июня 2007 года №204-П «Об утверждении Инструкции по проведению оценки воздействия намечаемой хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду при разработке предплановой, плановой, предпроектной и проектной документации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.09.2013г);

– Приказ Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 9 июня 2003 года №129-п «Об утверждении Правил оценки воздействия намечаемой деятельности на окружающую среду при разработке государственных, отраслевых и региональных программ развития отраслей экономики, схем размещения производительных сил».

Главная задача процесса ОВОС применительно к операциям нефтегазовой отрасли заключается в охране окружающей среды при производстве работ. ОВОС дает ответ на озабоченность состоянием атмосферного воздуха, поверхностных и подземных вод, почвенно-растительного покрова и других экосистем в результате воздействия на них намечаемой хозяйственной деятельности. ОВОС решает вопросы, связанные с операциями на объекте, потенциальным воздействием на состояние окружающей среды каждой из планируемых операций и потенциальными мерами по предотвращению и ликвидации последствий этого воздействия. Процесс ОВОС дает информацию, которая в итоге приводит к экологически обоснованным решениям. Последним слагаемым ОВОС является план природоохранного управления. Этот план разрабатывается в целях описания мер по предотвращению и ликвидации урона окружающей среде, которые будут использоваться в процессе сведения к минимуму воздействий на окружающую среду.

При разработке данного ОВОС на основании анализа проектных решений и результатов оценки воздействия планируемого производства – строительства наклонно-направленной скважины на природные среды (атмосферный воздух, подземные воды, геологию, почвенно-растительный покров, животный мир) выработаны основные направления уменьшения нагрузки на экосистемы района при производстве буровых работ.

Заключение

Сегодня экологическая экспертиза в наше время является одним из наиболее эффективных управленческих рычагов рационального природопользования и охраны окружающей среды. Существуют некоторые успехи и недостатки, проблемы и трудности в развитии этого института. Одной из главных «внутренних» сложностей в осуществлении экспертных оценок является несколько субъективный их характер и трудности с

количественной интерпретацией оцениваемых экологических параметров ОС. Задачи оценки неоднородности экспертной группы, получения групповой количественной экспертной оценки с учетом коэффициентов компетентности экспертов и коэффициентов относительной важности оцениваемых показателей воздействия планируемой деятельности на окружающую среду решаются методами математико-статистического системного анализа и прогноза, составляющих основу информационного обеспечения экологической экспертизы и ОВОС.

Главные выводы, которые можно сделать в завершение:

ОВОС - это объективное явление современного мира, переводящее бесконечные разговоры об охране окружающей среды в плоскость практических и эффективных действий в системе принятия решений о хозяйственном развитии;

ОВОС позволяет результативно использовать весь накопленный опыт природоохранной деятельности и вырабатывать экологически обеспеченные хозяйственные решения, осуществление которых гарантированно не приведет к неприемлемым экологическим и связанным с ними социальным, экономическим и другим последствиям;

Основной задачей развития методологии ОВОС является отработка на практике соответствующих процедур и операций при подготовке различных видов обосновывающей документации с последующим закреплением норм и правил проведения ОВОС на уровне федерального законодательства.

Список использованной литературы:

1. Боголюбов С. А. Правовые основы участия общественности в ОВОС. - В сб.: Права и возможности участия общественности в оценке воздействия на окружающую среду (Под ред. - Е.В. Мазура). - СПб, 2009г.

2. Гришин Н.Н. Оценка воздействия на среду обитания как один из основных механизмов реализации экологических прав общественности. - Экоterra, 2007, N 3.

3. Экологический кодекс Республики Казахстан, от 09.01.2007г. (с изменениями и дополнениями от 02.07.2014г);

4. Приказ Министра ООС РК от 28.06.2007 года №204-п. «Инструкции по проведению оценки воздействия намечаемой хозяйственной и иной деятельности на окружающую природную среду при разработке предплановой, предпроектной и проектной документации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.09.2013г);

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги

Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ».

Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Экономические науки;*
2. *Гуманитарные науки;*
3. *Естественные науки;*
4. *Технические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;

2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;

3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;

4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.

5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. **Формат** страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. **Форматирование текста:** запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. **Все рисунки** должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. **Литература.** Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmission-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

П р и м е ч а н и е. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2017

Выпуск №1 (18)

Редактор *Бердимуратов Т.Б.*
Технический редактор *Олжагалиева Ж.У.*

Подписано в печать: 30.03.2017 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: www.krmu.kz. E-mail: vestnikkrmu@mail.ru; mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

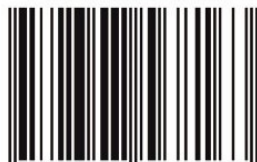
и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8.

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

0 1

9 772307 568163